ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΜΙΜΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗ ΓΙΑΓΙΑΣ-ΒΡΕΦΟΥΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΕΛΕΝΗ ΒΙΤΑΛΑΚΗ

ΡΕΘΥΜΝΟ 2002

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Πολλοί άνθρωποι με βοήθησαν στην εκπόνηση της παρούσας εργασίας. Πρώτα από όλα νιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω από καρδιάς τα βρέφη, τις γιαγιάδες και τις μητέρες, που έλαβαν μέρος στην έρευνα. Χωρίς τη συγκατάθεση, τη συμμετοχή και την υπομονή τους η παρούσα εργασία θα ήταν αδύνατη. Πιο πολύ από όλους θέλω να ευχαριστήσω τα βρέφη, τα οποία μου δώρισαν μέρος του χρόνου της συν-ανάπτυξής τους με τις Σημαντικές Άλλες, τις μητέρες και τις γιαγιάδες τους, δώρο που μου επέτρεψε να προσπαθήσω να διακρίνω κρυμμένες όψεις της καθημερινής επικοινωνίας τους σε φυσικά πλαίσια.

Ευχαριστώ θερμά τον επόπτη της Διατριβής μου, Καθηγητή Αναπτυξιακής Ψυχολογίας και Επιστημολογίας της Ψυχολογίας, Γιάννη Κουγιουμουτζάκη, ο οποίος με υπομονή, συστηματικότητα και μεθοδολογική αυστηρότητα, με οδήγησε βήμα-βήμα, στα μονοπάτια της έρευνας και στον επικίνδυνο πλούτο των θεωριών, προκαλώντας συνεχώς το νου μου να ξεφεύγει από τη μονομερή θεώρηση των προβλημάτων. Ευχαριστώ θερμά, επίσης, την Επίκουρη Καθηγήτρια Ψυχολογίας Σταυρούλα Κυρκούλη και τη Λέκτορα Ψυχολογίας Σοφία Τριλίβα, για τις πολύτιμες συμβουλές, τις παρατηρήσεις τους στην εργασία μου και την ηθική τους υποστήριξη.

Ευχαριστώ πολύ την Λέκτορα Αναπτυξιακής Ψυχολογίας Θεανώ Κοκκινάκη, η οποία με παραδειγματική συναδελφικότητα με βοήθησε πολύ κατά τη μικρο-ανάλυση και τη στατιστική ανάλυση των δεδομένων, απαντώντας στα πολλά ερωτήματά μου με υπομονή και σαφήνεια. Η ερευνητική της πείρα και η θεωρητική της ενασχόληση με το θέμα της μίμησης στάθηκαν πολύτιμοι σύμβουλοι στην παρούσα προσπάθεια. Δίπλα μου όλα αυτά τα χρόνια ήταν η

Δρ. Αναπτυξιακής Ψυχολογίας Βασιλική Τσούρτου, η οποία με βοήθησε πολύ σε μεθοδολογικά θέματα, σε θέματα ανάλυσης και ερμηνείας των δεδομένων. Οι επιστημονικές της παρατηρήσεις και οι συζητήσεις μας ήταν χρήσιμες, ενώ η ηθική της υποστήριξη ήταν συνεχής και κρίσιμη κατά την πορεία του έργου αυτού. Ευχαριστώ θερμά τους συναδέλφους μου Στάθη Παπασταθόπουλο, Κάτια Μαζοκοπάκη και Μαριαλένα Σεμιτέκολου, που μοιράστηκαν μαζί μου κάθε βήμα αυτής της προσπάθειας. Επίσης, ευχαριστώ θερμά τη συνάδελφό μου Μαρία Μαρκοδημητράκη για τις πολύτιμες συμβουλές της στην τελική μορφή γραφής της Διατριβής. Η ηθική υποστήριξη των παραπάνω συναδέλφων, το πνεύμα συνεργασίας και η μη ανταγωνιστική μας συνύπαρξη στο Εργαστήριο θα μου μείνουν αξέχαστες. Τους ευχαριστώ θερμά.

Ευχαριστώ επίσης τους Καθηγητές Ψυχολογίας Colwyn Trevarthen (Πανεπιστήμιο Εδιμβούργου), Lynne Murray (Πανεπιστήμιο Reading) και τον αείμνηστο Καθηγητή Ψυχολογίας George Butterworth (Πανεπιστήμιο Sussex) για τις κρίσιμες παρατηρήσεις τους σε θέματα μεθοδολογίας και ανάλυσης.

Αφιερώνω τη Διατριβή μου στους αγαπημένους μου γονείς, οι οποίοι με τόση αγάπη και φροντίδα μου συμπαραστάθηκαν όλα αυτά τα χρόνια, στην αδελφή μου, στον αγαπημένο μου σύντροφο Αλέξη, για την αγάπη, την κατανόηση και την φροντίδα που μου έδειξε κατά τη διάρκεια εκπόνησης αυτής της ερευνητικής μελέτης και στο λατρευτό μας γιο Ηρακλή, ο οποίος ήρθε να επισφραγίσει την πολύχρονη προσπάθεια μου.

Περίληψη

Στην παρούσα μελέτη έγινε μία προσπάθεια να καλυφθεί μέρος ενός κενού γνώσης στο χώρο της βρεφικής ψυχολογίας. Πιο ειδικά μελετήσαμε την *ανάπτυξη της μίμησης* στις φυσικές αλληλεπιδράσεις γιαγιάς-βρέφους και μητέρας-βρέφους από τον 2° έως τον 10° μήνα. Η ανάπτυξη της μίμησης ερευνήθηκε σε ένα δείγμα 48 υποκειμένων (16 βρέφη, 16 μητέρες και 16 μητρικές γιαγιάδες) και σε ένα άλλο δείγμα 26 υποκειμένων (13 βρέφη, 13 μητέρες). Στο δεύτερο δείγμα τα βρέφη, για διάφορους λόγους, δεν είχαν την ευκαιρία επικοινωνίας με τις μητρικές γιαγιάδες τους. Η διαχρονική, συγκριτική και νατουραλιστική αυτή μελέτη έλαβε χώρα στο Ρέθυμνο της Κρήτης. Αφού συγκρίναμε τη μίμηση στις δυάδες του πρώτου δείγματος (γιαγιάδες-βρέφη, μητέρες-βρέφη) στη συνέχεια προχωρήσαμε σε συγκρίσεις με τη μίμηση των δυάδων (μητέρες-βρέφη) του δεύτερου δείγματος.

Τα τελευταία 30 χρόνια η βρεφική έρευνα χαρακτηρίζεται από ένα πλήθος μελετών επικεντρωμένων στην ανάπτυξη της επικοινωνίας μητέρας-βρέφους, από ένα πολύ μικρότερο αριθμό μελετών εστιασμένων πάνω στην ανάπτυξη της επικοινωνίας πατέρα-βρέφους, ενώ οι μελέτες πάνω στην πορεία της φυσικής επικοινωνίας γιαγιάς-βρέφους και παππού-βρέφους σπανίζουν ή απουσιάζουν. Το ίδιο ισχύει και για τις μελέτες πάνω στην ανάπτυξη της μίμησης κατά τη βρεφική ηλικία. Ίσως ήταν αναγκαίο η συστηματική αναπτυξιακή έρευνα να αρχίσει από τους γονείς και μάλιστα από τη σχέση μητέρας-βρέφους. Όμως η παρουσία των γιαγιάδων και η συχνή, άμεση ή έμμεση, εμπλοκή τους στην ανατροφή των βρεφών είναι ένα αναμφισβήτητο γεγονός, που επιδρά στην ανάπτυξη τους, έστω κι αν με το πέρασμα των δεκαετιών παρατηρούνται αλλαγές στον τρόπο επαφής προς τα εγγόνια και τα

παιδιά τους. Στις μέρες μας γνωρίζουμε αρκετούς από τους παράγοντες που προάγουν ή τροχοπεδούν την επικοινωνία των παιδιών με τις γιαγιάδες και τους παππούδες τους (π.χ. ηλικία, φύλο, τάξη, αστικοποίηση, γεωγραφική απόσταση, περιβάλλον ζωής των γιαγιάδων και των παππούδων, σχέσεις μεταξύ της γιαγιάς και της μητέρας κ.τ.λ.). Η απουσία, όμως, συστηματικών, διαχρονικών, νατουραλιστικών μελετών πάνω στις σχέσεις βρέφους-γιαγιάς δεν βοηθά στη δημιουργία μίας όσο γίνεται πιο πραγματικής αναπτυξιακής εικόνας των δεσμών, των σχέσεων και των επί μέρους επικοινωνιών που δημιουργούνται μεταξύ του βρέφους και άλλων, εκτός των γονέων του, αγαπημένων προσώπων. Στόχος της παρούσας εργασίας ήταν η κάλυψη μέρους του κενού αυτής της γνώσης στις μιμητικές επικοινωνίες βρεφών-γιαγιάδων, με δείγμα από τη χώρα μας. Στο βαθμό που γνωρίζουμε, στη διεθνή και την ελληνική βιβλιογραφία δεν υπάρχει μελέτη που να συγκρίνει την ανάπτυξη της μίμησης, ως επικοινωνιακού μέσου, στις φυσικές αλληλεπιδράσεις του βρέφους με τη γιαγιά και τη μητέρα. Οι περισσότερες πρόσφατες μελέτες έχουν ερευνήσει την εκδήλωση της μιμητικής συμπεριφοράς στο εργαστήριο ή στη φυσική επικοινωνία μητέρας-βρέφους (βλ. Kugiumutzakis,1993), ελάχιστες στη φυσική επικοινωνία πατέρα-βρέφους (βλ. Kokkinaki, 1998) και καμιά στη φυσική επικοινωνία γιαγιάς-βρέφους. Παρά τις μικρές διαφορές που παρατηρήσαμε, τα αποτελέσματα επιβεβαίωσαν τη βασική μας υπόθεση, ότι, δηλαδή, όχι μόνο η μητέρα και ο πατέρας, αλλά και η μητρική γιαγιά είναι εξίσου καλή επικοινωνιακή σύντροφος, όταν αλληλεπιδρά, μέσω μίμησης, με το εγγόνι της από τον $2^{ο}$ έως τον $10^{ο}$ μήνα.

Η Διατριβή χωρίζεται σε δύο κύρια μέρη, στο Θεωρητικό και το Εμπειρικό. Στο Θεωρητικό μέρος περιγράφονται ευρήματα και θεωρίες για το ρόλο της

γιαγιάς και του παππού στην ανάπτυξη των παιδιών στις παραδοσιακές και τις σύγχρονες οικογένειες και κοινωνίες (Κεφ. 1). Στο επόμενο κεφάλαιο (Κεφ. 2) περιγράφονται οι βασικές ψυχολογικές θεωρίες για την ανάπτυξη της μίμησης κατά τη βρεφική ηλικία καθώς και τα σχετικά ερευνητικά ευρήματα για την ανάπτυξη της μίμησης στις φυσικές επικοινωνίες των βρεφών με τις μητέρες και τους πατέρες τους.

Στο Εμπειρικό Μέρος περιγράφεται η πιλοτική μελέτη, η κύρια μελέτη, το δείγμα, ο τρόπος μικρο-ανάλυσης και στατιστικής ανάλυσης των δεδομένων (Κεφ. 3). Στο επόμενο κεφάλαιο (Κεφ. 4) περιγράφονται τα αποτελέσματα των αναλύσεων και στη συνέχεια (Κεφ. 5) γίνεται η συζήτηση των αποτελεσμάτων και προτάσεις για τη συνέχιση της έρευνας. Ακολουθεί το Παράρτημα και η Διατριβή τελειώνει με τη Βιβλιογραφία.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες…….…….. 1
Περίληψη…….3
Περιεχόμενα…….……...6
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
Κεφάλαιο Πρώτο
Είναι οι γιαγιάδες και οι παππούδες Σημαντικοί Άλλοι; ….8
Εισαγωγή…….8
1.1.Γιαγιάδες και παππούδες κατά τον 20^{ο} αιώνα …….10
1.1.1.Συζήτηση…… ……...19
1.2. Κρίσιμοι παράγοντες στις σχέσεις των εγγονιών με τις γιαγιάδες …… ..…….22
1.2.1.Συζήτηση…….……26
1.3. Ο ρόλος της εθνικότητας και των πολιτισμικών ομάδων στην ποιότητα της σχέσης…….…..29
1.3.1. Η περίπτωση της Ιταλίας…….29
1.3.2. Οι περιπτώσεις της Φινλανδίας, της Γερμανίας και της Πολωνίας……..……..30
1.3.3. Η περίπτωση των Η.Π.Α.……..…..31
1.3.4. Η περίπτωση της Ελλάδας…….……38
1.3.5. Συζήτηση……40
1.4. Το βίωμα των εγγονιών…….…….…43
1.4.1. Συζήτηση…….…….……49
1.5. Βρέφη και γιαγιάδες…….……52
1.5.1. Προσκόλληση και Συνθήκη του Ξένου……..……52
1.5.2. Τα αποτελέσματα των μελετών…….…56
1.5.3. Συζήτηση…….……...63
1.6. Η πρόοδος και τα κενά της ψυχολογικής γνώσης στις σχέσεις γιαγιάς-βρέφους…….……67
Κεφάλαιο Δεύτερο
Η ανάπτυξη της μίμησης κατά τα βρεφικά χρόνια……...79
Εισαγωγή……..79
2.1. Οι αρχαιοελληνικές θεωρίες για τη μίμηση……...80
2.1.1.Συζήτηση……83
2.2. Οι πρώτες παρατηρήσεις και θεωρίες για τη μίμηση……..84
2.2.1.Συζήτηση……90
2.3. Συστηματικές αναπτυξιακές προσεγγίσεις της μίμησης….94
2.3.1. Η θεωρία του Vygotsky……95
2.3.2. Η θεωρία του Guillaume……..97
2.3.3. Οι παρατηρήσεις του Valentine……100
2.3.4. Συζήτηση……..101
2.4. Η θεωρία του Piaget για την καταγωγή και την ανάπτυξη της μίμησης……106
2.4.1. Αισθησιοκινητική μίμηση……107
2.4.2. Αναπαραστατική μίμηση……114
2.4.3. Στοχαστική μίμηση……..117
2.4.4. Συζήτηση……..118
2.5. Η νεογνική μίμηση……..124
2.5.1. Οι μελέτες πάνω στη νεογνική μίμηση……125
2.5.2. Ερμηνείες του φαινομένου της νεογνικής μίμησης……129
2.5.3. Συζήτηση……..140
2.6. Πειραματικές και νατουραλιστικές μελέτες πάνω στην ανάπτυξη της βρεφικής μίμησης……143
2.6.1. Οι πειραματικές μελέτες……144
2.6.2. Οι νατουραλιστικές μελέτες……...147
2.6.3. Συζήτηση……..165
2.7. Σύνοψη των ευρημάτων και των κενών γνώσης στην ανάπτυξη της βρεφικής μίμησης……171

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Κεφάλαιο Τρίτο

Μεθοδολογία……..……..…..177
Εισαγωγή…….177
3.1. Σκοπός και υποθέσεις της έρευνας……177
3.2. Η μελέτη πιλότος……180
3.3. Η κύρια μελέτη……184
3.3.1. Τα υποκείμενα…….……184
3.3.2. Μεθοδολογία……...……187
3.3.3. Κωδικοποίηση……..190
3.3.4. Στατιστική ανάλυση……194
3.3.5. Η αξιοπιστία των βαθμολογητών……..195

Κεφάλαιο Τέταρτο

Αποτελέσματα……..……196
Εισαγωγή……....196
4.1. Αποτελέσματα στατιστικής ανάλυσης……...196
4.1.1. Συχνότητα μιμητικών επεισοδίων……..196
4.1.1.1. Σχολιασμός αποτελεσμάτων…….....198
4.1.2. Δομή μιμητικών επεισοδίων……...199
4.1.2.1. Σχολιασμός αποτελεσμάτων……..201
4.1.3. Είδη μιμητικών επεισοδίων……202
4.1.3.1. Σχολιασμός αποτελεσμάτων……..207
4.1.4. Κατεύθυνση μιμητικών επεισοδίων…….……..209
4.1.4.1. Σχολιασμός αποτελεσμάτων……..210
4.1.5. Χρονικά πρότυπα στην απλή εναλλαγή σειράς……..211
4.1.5.1. Σχολιασμός αποτελεσμάτων……..214
4.1.6. Καμπύλες ανάπτυξης των μιμητικών συμπεριφορών…214
4.1.6.1. Σχολιασμός αποτελεσμάτων……..215
4.1.7. Επίδραση μελών της δυάδας στη δομή και το είδος της μίμησης……...……..216
4.1.7.1. Σχολιασμός αποτελεσμάτων……..218
4.1.8. Γενική περίληψη ευρημάτων……..220
4.1.9. Έλεγχος υποθέσεων……...227

Κεφάλαιο Πέμπτο

Συζήτηση και ερμηνεία των ευρημάτων……...235
Εισαγωγή……235
5.1.1. Συχνότητα και κατεύθυνση μιμήσεων……235
5.1.2. Δομή των μιμητικών επεισοδίων……..237
5.1.3. Είδη μιμήσεων……240
5.1.4. Χρονικά πρότυπα των μιμήσεων στην απλή εναλλαγή σειράς……...243
5.1.5. Καμπύλες ανάπτυξης των μιμητικών συμπεριφορών…..246
5.2. Ερμηνεία των ευρημάτων……248
5.2.1. Η προσφορά και τα ερμηνευτικά όρια των κλασικών θεωριών……...248
5.2.2. Η χρησιμότητα και τα ερμηνευτικά όρια της θεωρίας της διυποκειμενικότητας……...257
5.3. Οι ομοιότητες και οι διαφορές……275
5.4. Γιαγιάδες, κόρες και βρέφη……277
6. Περίληψη της ερμηνείας των αποτελεσμάτων……280
7. Προτάσεις για συνέχιση της έρευνας……289
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ……292
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ……..301

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1. ΕΙΝΑΙ ΟΙ ΓΙΑΓΙΑΔΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΠΠΟΥΔΕΣ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΙ ΑΛΛΟΙ;

Εισαγωγή

Στην τυπική περιγραφή της ψυχολογικής ανάπτυξης κατά την Τρίτη Ηλικία γίνεται συνήθως εκτενής αναφορά στις σωματικές, ψυχολογικές και κοινωνικές αλλαγές, αλλά σπανίζουν οι αναφορές (Hoyer, Rybash & Roodin, 1999) στις σχέσεις των παιδιών με τις γιαγιάδες και τους παππούδες. Οι άνθρωποι όμως, ειδικά στις μέρες μας (βλ. παρακάτω) αποκτούν εγγόνια και κατά τη διάρκεια της Μέσης Ηλικίας. Η προοπτική που συνδέει τις εμπειρίες της γιαγιάς και του παππού μόνο με άτομα της Τρίτης Ηλικίας είναι μάλλον ανεπαρκής. Όχι μόνο η ηλικία των εγγονιών, αλλά και η ηλικία της γιαγιάς και του παππού παίζουν σημαντικό ρόλο στην ποιότητα της σχέσης τους. Εκτός από την ηλικία, ένα πλήθος άλλων παραγόντων συνδράμουν στο να γίνουν ή να μη γίνουν οι γιαγιάδες και οι παππούδες Σημαντικοί Άλλοι στη ζωή των εγγονιών τους.

Σκοπός του παρόντος κεφαλαίου είναι η περιγραφή και η συζήτηση των ερευνητικών ευρημάτων που αναφέρονται στις σχέσεις των παιδιών με τη γιαγιά και τον παππού, από τα βρεφικά μέχρι τα εφηβικά χρόνια.

Στο πρώτο υποκεφάλαιο περιγράφονται και συζητούνται οι αλλαγές που έχουν συμβεί τα τελευταία εκατό χρόνια και επηρέασαν το ρόλο, το κύρος και το βαθμό εμπλοκής των γιαγιάδων και των παππούδων στην ανάπτυξη των εγγονιών τους. Πιο ειδικά, στο υποκεφάλαιο αυτό γίνεται αναφορά στη μείωση της επιρροής της γιαγιάς και του παππού, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στην καθημερινή ζωή των παιδιών και των εγγονιών, στην ηλικία κατά την οποία στις μέρες μας, κάποια ή κάποιος γίνεται για πρώτη φορά γιαγιά ή παππούς

αντίστοιχα, στη μοναδικότητα των εμπειριών των εγγονιών με τις γιαγιάδες και τους παππούδες, στους χαρακτηριστικούς «τύπους» γιαγιάδων και παππούδων και στην εμμονή των παιδικών βιβλίων και της τηλεόρασης να αναπαριστούν έναν λίγο-πολύ ανύπαρκτο τύπο γιαγιάς και παππού.

Στο δεύτερο υποκεφάλαιο, αναλύονται οκτώ κρίσιμοι παράγοντες που μπορεί να επηρεάσουν τις σχέσεις των εγγονιών με τους παππούδες και τις γιαγιάδες τους. Πιο ειδικά περιγράφονται τα αποτελέσματα ερευνών που εστιάστηκαν στις σχέσεις γονέων-γιαγιάδων/παππούδων, στην ηλικία, το φύλο, την κοινωνική τάξη των τελευταίων, στο ρόλο των φαινομένων της αστικοποίησης και της γεωγραφικής απόστασης και στο ρόλο των διαζυγίων στις σχέσεις των εγγονιών με τις γιαγιάδες και τους παππούδες.

Στο τρίτο υποκεφάλαιο γίνεται αναφορά στο ρόλο του παππού και της γιαγιάς σε οικογένειες παραδοσιακών και σύγχρονων κοινωνιών και τους παράγοντες που καθορίζουν τη θέση τους στην οικογένεια, στην ανατροφή και την ανάπτυξη των εγγονιών τόσο στην Ευρώπη (Ιταλία, Φινλανδία, Γερμανία Πολωνία και Ελλάδα) όσο και στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Το τέταρτο υποκεφάλαιο περιγράφει και συζητά τα βιώματα των εγγονών με τις γιαγιάδες και τους παππούδες τους, τους ειδικούς παράγοντες που προσδιορίζουν την ποιότητα αυτής της εμπειρίας, την αναπτυξιακή αξία της σχέσης τους και τις προτιμήσεις των κοριτσιών προς τις γιαγιάδες και των αγοριών προς τους παππούδες τους κατά τη διάρκεια της εφηβείας.

Στο πέμπτο υποκεφάλαιο εξετάζουμε τα ερευνητικά δεδομένα που αναφέρονται στις σχέσεις των βρεφών με τις γιαγιάδες τους. Πιο ειδικά περιγράφονται και συζητούνται μελέτες στις οποίες διερευνήθηκε ο βαθμός προσκόλλησης των βρεφών στις μητέρες και τις γιαγιάδες τους, κυρίως στην

πειραματική «Συνθήκη του Ξένου», καθώς και άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν τις μορφές ασφαλούς ή ανασφαλούς προσκόλλησης του βρέφους προς τη μητέρα και τη γιαγιά.

Στο έκτο και τελευταίο υποκεφάλαιο γίνεται μια περίληψη των βασικότερων σημείων όλων των υποκεφαλαίων και μια συζήτηση πάνω στην πορεία και στα κενά της ψυχολογικής γνώσης ως προς τις σχέσεις βρέφους-γιαγιάς.

1.1. Γιαγιάδες και Παππούδες κατά τον 20^{ο} αιώνα

Στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα οι δύσκολες οικονομικές συνθήκες και η μετανάστευση ενίσχυσαν σε μεγάλο βαθμό τη θέση της γιαγιάς και του παππού μέσα στην οικογένεια, τουλάχιστον σε πολλά μέρη του δυτικού κόσμου. Αντίθετα, η εξομάλυνση των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα μείωσε το κύρος και την ισχύ της γιαγιάς και του παππού στη ζωή της οικογένειας και στην ανάπτυξη των παιδιών. Μάλιστα, τα τελευταία 15 χρόνια, σε ορισμένες πολιτείες των ΗΠΑ, οι γιαγιάδες και οι παππούδες μπορούν να προσφύγουν στα δικαστήρια και να διεκδικήσουν να επισκέπτονται ή να τους επισκέπτονται τα εγγόνια τους ("grandparents' visitation rights") (Hoyer και συν. 1999).

Πριν από τη δεκαετία του 1940 η επιρροή της γιαγιάς και του παππού στην ανατροφή των παιδιών φαίνεται ότι ήταν μεγάλη. Περιγράφονται συχνά ως αρνητικές παρουσίες μέσα στην οικογενειακή ζωή, ως πρόσωπα πολύ παρεμβατικά με στερεότυπες και άκαμπτες θέσεις στην ανατροφή των παιδιών. Θεωρούνται παράγοντες υπονομευτικοί του γονεϊκού ελέγχου, πρόσωπα (ειδικά οι γιαγιάδες) τα οποία αδυνατούν να δεχτούν τη φυσική ωρίμανση και την πορεία της ανάπτυξης των εγγονιών τους, προς τα οποία δείχνουν συχνά εχθρότητα. Παράλληλα τονίζεται η ανάγκη αντικατάστασης της πεθαμένης

μητέρας από τη γιαγιά, λόγω των διαμελισμένων οικογενειών που προέκυψαν κατά τα πολεμικά και μεταπολεμικά χρόνια (Gesell & Ilg, 1946, στον Smith, 1991) (Campbell & Bubolz, 1982). Ο Simmsons (1945, στη Namehow 1984) αναφέρει ότι η θέση του παππού και της γιαγιάς είναι ισχυρή στις εκτεταμένες και «δεμένες» οικογένειες.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950, ο Thomson (1950, στους Campbell & Bubolz, 1982) τονίζει τη διάσταση απόψεων μεταξύ των γονέων και των γιαγιάδων/παππούδων ως προς τη συμπεριφορά τους προς τα παιδιά. Μια σχετική έρευνα των Staples & Smith (1954, στον Smith, 1991) σε 87 ζεύγη μητέρων-γιαγιάδων, έδειξε ότι οι μητέρες ήταν λιγότερο αυταρχικές από τις γιαγιάδες, η αυστηρότητα των οποίων συσχετίστηκε με την ελάχιστη ή ανύπαρκτη μόρφωσή τους.

Οι διαφωνίες των γιαγιάδων με τις μητέρες, κατά τη δεκαετία του 1950, πιθανόν να ανακλούν τις αλλαγές των γονεϊκών αντιλήψεων για την ανάπτυξη των παιδιών, αλλαγές που έγιναν πολύ φανερές κατά τη δεκαετία του 1970. Αυτό μαρτυρείται από τη μελέτη του Apple (1965), όπου οι σχέσεις των παιδιών με τις γιαγιάδες και τους παππούδες παρουσιάζονται ως πολύ φιλικές, μια βελτίωση που συμπίπτει με τη μείωση του κύρους και της επιρροής των γιαγιάδων και των παππούδων στη ζωή της οικογένειας (στους Campbell & Bubolz, 1982).

Κατά τη δεκαετία του 1960 οι μελέτες έγιναν πιο συστηματικές και οι Neugarten & Weinstein (1964, στους Campbell & Bubolz, 1982) σε ένα δείγμα 70 γιαγιάδων και παππούδων, ηλικίας 50 ετών και άνω, βρήκαν ότι τα 2/3 εξέφραζαν ικανοποίηση και ευχαρίστηση από το ρόλο τους, ενώ το υπόλοιπο 1/3 είπαν ότι είχαν δυσκολίες αποδοχής του νέου ρόλου, δυσκολίες με τα

εγγόνια τους και συγκρούσεις με τα παιδιά τους σε θέματα ανατροφής. Οι ερευνητές διέκριναν στο δείγμα τους ακόλουθους πέντε τύπους γιαγιάδων και παππούδων:

α) Τους τυπικούς (31% γιαγιάδες και 33% παππούδες), οι οποίοι ήταν κυρίως άνω των 65 ετών, βοηθούσαν στην ανατροφή των εγγονιών, αλλά δεν έτειναν να υποκαθιστούν τους γονείς,

β) τους «διασκεδαστικούς» (fun seekers, 30% γιαγιάδες και 25% παππούδες), οι οποίοι ήταν κυρίως αρκετά νέοι και έπαιζαν, έκαναν παρέα στα εγγόνια τους, γελούσαν πολύ μαζί τους και τα θεωρούσαν πηγή απόλαυσης και χαράς,

γ) τα υποκατάστατα των γονέων (14%, μόνο γιαγιάδες), που αναλάμβαναν υποχρεώσεις στην περίπτωση των νέων και εργαζόμενων μητέρων, οι οποίες ανέθεταν, σε μεγάλο βαθμό, το μητρικό ρόλο στη γιαγιά,

δ) τους «σοφούς» γέροντες (6%, μόνο παππούδες) με αυστηρό ύφος και συνεχείς συμβουλές στα παιδιά και στα εγγόνια, συμβουλές που συχνά δεν εισακούονταν, και

ε) τους απόμακρους (20% γιαγιάδες και 30% παππούδες), οι οποίοι δεν λάμβαναν μέρος στην καθημερινή ανατροφή των εγγονιών, τα συναντούσαν μόνο σε γενέθλια ή σε μεγάλες γιορτές, τους πρόσφεραν δώρα αλλά παρέμεναν απόμακροι και διατηρούσαν ελάχιστες σχέσεις με τα εγγόνια και τα παιδιά τους.

Οι ερευνητές υπέθεσαν ότι οι «διασκεδαστικοί» και οι απόμακροι ήταν νέες, αναδυόμενες μορφές γιαγιάδων και παππούδων, που σχετίζονταν με έναν ανεξάρτητο τρόπο ζωής των ατόμων της Μέσης και της Τρίτης Ηλικίας, ενώ οι

παραδοσιακοί ρόλοι των τυπικών, των «σοφών» και των υποκατάστατων των γονέων μειώνονταν.

Σύμφωνα με τον Smith (1991), τις δεκαετίες 1970 και 1980 η σχετική έρευνα υπονόμευσε το στερεότυπο που ήθελε τις γιαγιάδες και τους παππούδες να ανήκουν μόνο στην ηλικιακή ομάδα της Τρίτης Ηλικίας. Ο μέσος όρος ηλικίας που ένας άνθρωπος γίνεται για πρώτη φορά γιαγιά ή παππούς, βρέθηκε ότι είναι τα 50 και 52 χρόνια αντίστοιχα (Tinsley & Parke, 1987). Ο Hagestad (1985, στον Smith, 1991) υποστήριξε ότι η αύξηση του μέσου όρου ζωής μαζί με τις αλλαγές που επέφεραν οι νέοι τρόποι σύλληψης, οδήγησαν στις ακόλουθες τέσσερις βασικές αλλαγές στη διάρκεια και στα βιώματα των γιαγιάδων και των παππούδων: α) συγκριτικά με το παρελθόν, σήμερα περισσότεροι άνθρωποι γίνονται γιαγιάδες και παππούδες, β) τυπικά, ο ερχομός του βιώματος της γιαγιάς και του παππού συμβαίνει για πρώτη φορά κατά τη Μέση Ηλικία και πολλοί άνθρωποι είναι γιαγιάδες και παππούδες για τέσσερις ή και παραπάνω δεκαετίες, γ) πολλοί από αυτούς γίνονται προ-γιαγιάδες και προ-παππούδες και μερικοί φτάνουν να δουν και τρισέγγονα, και δ) η εμπειρία και το κύρος της γονεϊκότητας διακρίνονται πλέον σαφώς από την εμπειρία και το κύρος των γιαγιάδων και των παππούδων. Η μελέτη του Kinvick (1983) έδειξε ότι για ορισμένους ανθρώπους το να γίνουν γιαγιάδες και παππούδες σημαίνει βιολογική ανανέωση και μια αίσθηση συνέχειας και επέκτασης του εαυτού και της οικογένειας στο μέλλον. Για άλλους σημαίνει μια αίσθηση αυτο-εκπλήρωσης, συντροφικότητας και ικανοποίησης από την ανάπτυξη της σχέσης γιαγιάς/παππού-εγγονιού, μια μορφή σχέσης διαφορετική από εκείνη που είχαν και έχουν με τα παιδιά τους. Για ορισμένους, όμως, άλλους ανθρώπους, η νέα αυτή σχέση δεν σημαίνει και πολλά πράγματα, ούτε

προσφέρει, ως εμπειρία, ευχαρίστηση. Ο ίδιος ερευνητής ανίχνευσε τρεις τύπους γιαγιάδων και παππούδων, τους τυπικούς, τους «διασκεδαστικούς» και τους απόμακρους, ενώ οι Cherlin & Furstenberg (1985, 1986) βρήκαν τον τύπο της γιαγιάς ή του παππού ως υποκατάστατο του γονέα, ενισχύοντας έτσι τα ευρήματα των Neugarten & Weinstein (1964). Επιπλέον η Troll (1983, στη Werner,1991) βρήκε και ένα άλλο τύπο γιαγιάς και παππού, που τον ονόμασε φύλακα ή «μαντρόσκυλο» της οικογένειας (family watchdog).

Κατά τις δεκαετίες του 1970 και 1980, σύμφωνα με τους Campbell και Bubolz (1982), οι γιαγιάδες από την πλευρά της μητέρας ήταν πιο επιεικείς προς τα εγγόνια από ό,τι οι ίδιες οι μητέρες. Μάλιστα, ήταν περισσότερο αγαπητές σε αυτά, συγκριτικά με τη γιαγιά από την πλευρά του πατέρα. Η πλειονότητα των γιαγιάδων και των παππούδων προτιμούσαν το ρόλο αυτό από το γονεϊκό, γιατί η αλληλεπίδραση με τα εγγόνια τούς προσέφερε χαρά και ευχαρίστηση, χωρίς τις ευθύνες της ανατροφής του παιδιού. Το 1/4 των γιαγιάδων και των παππούδων δεν συναντούσαν τα εγγόνια τους, ενώ τα υπόλοιπα 3/4 έμεναν είτε στην ίδια γειτονιά, είτε σε μια αρκετά κοντινή απόσταση. Οι τελευταίοι είχαν τη δυνατότητα να βλέπουν τα εγγόνια τους συχνά ή τουλάχιστον όποτε οι γονείς και οι ίδιοι το επιθυμούσαν.

Οι Cherlin και Fustenberg (1986, στην Werner, 1991) μελετώντας ένα δείγμα 150 γιαγιάδων και παππούδων κατέληξαν στα εξής συμπεράσματα: Πρώτον, οι σύγχρονοι παππούδες και γιαγιάδες, κατά κανόνα, δεν παρεμβαίνουν στη ζωή των παιδιών τους και των εγγονιών τους, σε βαθμό που να ελέγχουν και την παραμικρή κίνηση των τελευταίων. Δεύτερον, αρκετοί, και ειδικά εκείνοι που συναντούσαν τα εγγόνια συχνά, ανέφεραν ότι οι σχέσεις τους δεν ήταν τυπικές, ότι υπήρχε ευχαρίστηση στην ανταλλαγή αστείων, στο παιχνίδι, ακόμη και στην

παρακολούθηση, από κοινού, τηλεόρασης. Λίγοι ήταν εκείνοι που ήθελαν από τα εγγόνια σοβαρότητα και πειθαρχία ή που έθιγαν θέματα σχετικά με την εκκλησία, τις δεξιότητες, κ.τ.λ. Τρίτον, οι περισσότεροι ένιωθαν ευχαρίστηση στην προσφορά δώρων στα παιδιά, προσφορά που δε γινόταν με σκοπό την απόκτηση εύνοιας και εξουσίας στην οικογένεια. Τέταρτον, η συχνότητα επαφής με τα εγγόνια εξαρτιόταν από την απόσταση που τους χώριζε: όσο πιο κοντά έμεναν, τόσο μεγαλύτερη ήταν η επαφή τους. Τέλος, οι γιαγιάδες και οι παππούδες από την πλευρά της μητέρας έβλεπαν τα εγγόνια τους στον ίδιο σχεδόν βαθμό με εκείνους από την πλευρά του πατέρα. Εξαίρεση αποτέλεσε μόνο η περίπτωση κατά την οποία οι σχέσεις και από τις δύο πλευρές δεν ήταν εξίσου καλές.

Οι Kahana και Kahana (1970) επισημαίνουν ότι η θέση του 70% των γιαγιάδων και των παππούδων είναι αρκετά χρήσιμη στις εκτεταμένες και «δεμένες» οικογένειες. Οι ίδιοι αναφέρουν ότι ο ρόλος τους ως γιαγιάδων και παππούδων είναι από τους σημαντικότερους που μπορούν να αναλάβουν. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός πλήθους σχέσεων και αλληλεπιδράσεων από το μικρότερο ως το μεγαλύτερο μέλος της οικογένειας. Γι' αυτό το λόγο, η γιαγιά και ο παππούς θεωρούνται άτομα με κύρος, είναι άξια σεβασμού και ελκύουν την προσοχή όλων των υπόλοιπων μελών της οικογένειας. Δεκαπέντε χρόνια αργότερα, ο Johnson (1985, στον Smith, 1991) παρατηρεί ότι στην πλειοψηφία τους, οι γιαγιάδες και οι παππούδες, ειδικά οι νεότεροι, είναι περισσότερο μορφωμένοι, έχουν λιγότερη επαφή με τα εγγόνια και οι απόψεις τους, σχετικά με την ανατροφή των παιδιών, είναι αρκετά προοδευτικές.

Ο Stevens (1984, στον Smith, 1991) αφού πήρε συνέντευξη από 101 μαύρες, χαμηλόμισθες, έφηβες μητέρες και γιαγιάδες, παρατήρησε ότι οι τελευταίες είχαν όχι μόνο περισσότερες γνώσεις για την ανατροφή των παιδιών, αλλά η στάση τους προς τα εγγόνια ήταν περισσότερο υπεύθυνη και λιγότερο τιμωρητική από εκείνη των μητέρων. Οι Blackwelder και Passman (1986, στον Smith, 1991), αφού μελέτησαν ένα δείγμα 24 ζευγαριών αμερικανίδων μητέρων και γιαγιάδων, παρατήρησαν ότι και οι δύο πλευρές είχαν σχεδόν τις ίδιες θέσεις σε θέματα πειθαρχίας, αλλά οι γιαγιάδες ήταν περισσότερο επιεικείς και γενναιόδωρες από τις μητέρες. Η Werner (1991) αναφέρει ότι, οι Cohler & Gruenebaum (1981) και οι Fu, Hinkle και Hanna (1986), ύστερα από παρακολούθηση μητέρων, γιαγιάδων και εγγονιών, σε αστικές και αγροτικές οικογένειες, κατέληξαν στο συμπέρασμα, ότι οι διαμάχες ανάμεσα στις μητέρες και τις γιαγιάδες προκύπτουν, συνήθως, όταν οι μητέρες δεν έχουν επιτύχει τον προσδιορισμό της δικής τους ταυτότητας. Επίσης, οι Cherlin και Fustenberg (1986) υποστηρίζουν ότι, σύμφωνα με τα δεδομένα της σύγχρονης αμερικάνικης κοινωνίας, οι καλύτερες σχέσεις ανάμεσα στις γενιές είναι εκείνες στις οποίες ο παππούς και η γιαγιά είναι πρόθυμοι να προσφέρουν υλική και συναισθηματική υποστήριξη, μέσα στα όρια όμως της δικής τους αυτονομίας και ανεξαρτησίας, μη παραβιάζοντας εκείνα των γονέων (στον Smith, 1991).

Σύμφωνα με τον Smith (1991), μία πολύ καλή πηγή πληροφόρησης για τα στερεότυπα αλλά και τις αλλαγές είναι τα παιδικά βιβλία, στα οποία όμως το πρότυπο της γριάς και ρυτιδιασμένης γιαγιάς εξακολουθεί να κυριαρχεί ακόμα και σήμερα. Συγκεκριμένα, η Janelli (1988), από τη μελέτη 42 βορειοαμερικάνικων βιβλίων, όπου εκδόθηκαν από το 1961 ως το 1983, διαπίστωσε ότι, το 50% των γιαγιάδων είχε άσπρα ή γκρίζα μαλλιά, το 31%

φορούσε γυαλιά και το 31% φορούσε ποδιές. Αναφορικά με τους παππούδες, παρατήρησε ότι το 39% δεν είχε μαλλιά και το 36% είχε άσπρα μαλλιά και φορούσε γυαλιά. Ο Hagestad (1985, στον Smith, 1991) παρατήρησε ότι τα στερεότυπα των παιδικών βιβλίων για τις γιαγιάδες και τους παππούδες στα 40 ή ακόμα και στα 50 ή 60 τους χρόνια, είναι στην πλειοψηφία τους εκτός πραγματικότητας. Για το συγκεκριμένο θέμα γράφει:

> «Αγνοούμε την αλλαγή και την εξέλιξη των δημογραφικών δεδομένων. Εξακολουθούμε να συνδέουμε τον παππού και τη γιαγιά με την Τρίτη Ηλικία. Δεν μπορούμε να αναγνωρίσουμε σε ένα σαραντάχρονο άνθρωπο τη φιγούρα του παππού ή της γιαγιάς. Το πρότυπο της γιαγιάς, που συχνά συναντούμε και στα τηλεοπτικά, διαφημιστικά «σποτ» δεν έχει καμία σχέση με τη δημογραφική πραγματικότητα. Συχνά, η γιαγιά που παρουσιάζεται στην τηλεόραση θα έπρεπε να είναι προ-γιαγιά. Η γυναίκα που έχει μικρά εγγόνια με χρυσαφένια μαλλιά είναι κάπως απίθανο να έχει τα μαλλιά πιασμένα κότσο, να σερβίρει λεμονάδα στη βεράντα ή να ανησυχεί για τη μασέλα της. Η φιγούρα αυτή θα ήταν πιο αληθοφανής, αν την αναπαριστούσαν ντυμένη με φόρμα γυμναστικής να πηγαίνει ή να έρχεται από το γυμναστήριο ή με κουστούμι να έρχεται από τη δουλειά της» (Hagestad, 1985, στον Smith, 1991, σ. 4).

Όπως δείχνει, επίσης, η ερευνητική προσπάθεια του Apple (1956), η στάση των παιδιών προς τις γιαγιάδες και τους παππούδες επηρεάζεται από τη σχέση των τελευταίων με τους γονείς, Συγκεκριμένα, οι σχέσεις αυτές είναι συνήθως απόμακρες και ψυχρές όταν η γιαγιά και ο παππούς τείνουν προς μια συμπεριφορά αυταρχική προς την οικογένεια, ενώ είναι τρυφερές και συγκαταβατικές στην αντίθετη περίπτωση. Ο Kornhaber (1983) αναφέρει ότι υπάρχει διαφορά ως προς τη συναισθηματική ένταση που διαμορφώνεται ανάμεσα στο παιδί, τη γιαγιά και τον παππού από τη μια και στο παιδί και τους γονείς από την άλλη. Μάλιστα, τα βιώματα του παιδιού με τις γιαγιάδες και τους παππούδες μπορεί να είναι συχνά τέτοιας έντασης, ώστε η συνέντευξη των

τελευταίων να είναι συχνά αναγκαία για τη διάγνωση ενός βρεφικού, νηπιακού, παιδικού και εφηβικού προβλήματος. Συχνά οι γιαγιάδες και οι παππούδες συνδέονται περισσότερο συναισθηματικά με τα εγγόνια παρά με τα δικά τους παιδιά, πράγμα που κάνει τη σχέση αυτή να είναι πραγματικά μοναδική. Ο Smith (1991) τονίζει, ότι μια ομαλή και αρμονική κατάσταση μέσα στην οικογένεια εξαρτάται από το πόσο ισορροπημένη είναι η ανεξαρτησία και η αυτονομία που έχουν πετύχει και οι δύο πλευρές, κυρίως η μητέρα και η γιαγιά.

Η Namehow (1984) μελέτησε δύο «φυλές» της Ουγκάντα, τους Baganda και τους Iteso, οι οποίες διαφέρουν ως προς την κοινωνική τους δομή και την ύπαρξη σταθερών ή αστάθμητων παραγόντων, που συμβάλλουν στη διαφοροποίηση της θέσης των ηλικιωμένων μέσα στην οικογένεια, επηρεάζοντας, έτσι, τις σχέσεις που διαμορφώνονται ανάμεσα σ' αυτούς και τα παιδιά και κυρίως τα εγγόνια. Η έρευνα αυτή αποκαλύπτει, με συγκριτικό τρόπο, πώς λαμβάνουν χώρα οι αλλαγές στις δύο αυτές κοινωνίες και πώς επηρεάζουν τη ζωή των ηλικιωμένων. Συγκεκριμένα, παρόλο που και οι δύο ομάδες έχουν σχεδόν τις ίδιες ιστορικές καταβολές, παρουσιάζουν μεγάλες διαφορές στον τρόπο που η καθεμιά οργανώνει τα οικογενειακά της πρότυπα. Έτσι, οι Baganda ακολουθούν ένα πιο σύγχρονο οικογενειακό πρότυπο, που μοιάζει αρκετά με εκείνο της Δύσης, σε αντίθεση με τους Iteso, όπου το στοιχείο της ιεραρχίας και του κύρους των γεροντότερων, μέσα στην οικογένεια, εξακολουθεί να είναι αρκετά ισχυρό. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Baganda ζουν σε ένα ευχάριστο γεωγραφικό περιβάλλον- στο οποίο πολύ γρήγορα εστιάστηκε η προσοχή των Βρετανών- ενώ, οι Iteso ζουν σε μια περιοχή μη ευνοημένη γεωγραφικά. Τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής, τα οποία συγκεντρώθηκαν το 1971 από ένα δείγμα 7.000 μαθητών, έδειξαν ότι τα σχόλια των παιδιών για

τις γιαγιάδες και τους παππούδες ήταν θερμά και εγκάρδια, ειδικά των παιδιών που προέρχονταν από την παραδοσιακή φυλή *των Iteso-63% γι' αυτήν τη «φυλή» και 40% για την άλλη «φυλή».* Ωστόσο, τα παιδιά και των δύο *«φυλών»* είχαν μία θετική εικόνα για το ρόλο της γιαγιάς και του παππού μέσα στην οικογένεια. Όταν μάλιστα τους ζητήθηκε να περιγράψουν πόσο κοντά αισθάνονταν τη γιαγιά και τον παππού, πάνω από το 70% ανέφερε ότι οι σχέσεις τους ήταν καλές, αφήνοντας όμως να εννοηθεί ότι οι σχέσεις ήταν καλύτερες με τις γιαγιάδες παρά με τους παππούδες. Τα παιδιά τόσο της μίας όσο και της άλλης «φυλής», θεωρούσαν θετική κίνηση την αναζήτηση συμβουλής από τη γιαγιά και τον παππού, χωρίς όμως να αισθάνονται τη δέσμευση ότι πρέπει και να την ακολουθήσουν.

Συχνά η πολιτισμική και εθνική ποικιλότητα οδηγεί σε διαφορετικές εμπειρίες τις γιαγιάδες, τους παππούδες και τα εγγόνια. Για παράδειγμα, στις ΗΠΑ, συχνά οι μαύρες γιαγιάδες τείνουν να υιοθετούν ρόλους που επιτρέπουν μεγάλο έλεγχο πάνω στη ζωή των εγγονιών τους. Οι γιαγιάδες από την Ασία και τις ισπανόφωνες χώρες υιοθετούν πολλούς και ποικίλους τρόπους όταν αλληλεπιδρούν με τα εγγόνια τους, ενώ οι γιαγιάδες και οι παππούδες από το Μεξικό έχουν περισσότερες δια-γενεαλογικές σχέσεις (πολλά παιδιά, πολλά εγγόνια, πολλά δισέγγονα) συγκριτικά με τις λευκές και μαύρες γιαγιάδες και παππούδες (Hoyer και συν., 1999).

1.1.1. Συζήτηση

Συνοπτικά, οι παραπάνω μελέτες δείχνουν ότι:

α) μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, σε πολλά κράτη της Δύσης, μειώθηκε το κύρος, η δύναμη και η επιρροή των γιαγιάδων και των παππούδων στη ζωή της οικογένειας και στην ανατροφή των παιδιών,

β) τη δεκαετία του 1950 παρατηρήθηκαν διαστάσεις απόψεων μεταξύ των γονέων και των γιαγιάδων και των παππούδων ως προς το ρόλο και την επιρροή των τελευταίων στην ανάπτυξη των παιδιών. Κατά τη δεκαετία του 1960, η πλειοψηφία των γιαγιάδων και των παππούδων δήλωνε ικανοποιημένη από τη νέα «οριοθέτηση» και η έρευνα ανίχνευσε έξι τουλάχιστον τύπους γιαγιάδων και παππούδων–τους τυπικούς, τους «διασκεδαστικούς», τα υποκατάστατα των γονέων (μόνο γιαγιάδες), τους «σοφούς» (μόνο παππούδες), τους απόμακρους και τους φύλακες της οικογένειας,

γ) τις επόμενες δεκαετίες, η έρευνα έδειξε ότι οι γιαγιάδες και οι παππούδες είναι άτομα όχι μόνο της Τρίτης αλλά και της Μέσης Ηλικίας, τα οποία, στο σύνολό τους, είναι λιγότερο παρεμβατικά και βιώνουν πολύ θετικά τη νέα σχέση με τα εγγόνια τους κι ότι οι μητρικές γιαγιάδες είναι πιο επιεικείς από τις μητέρες και συχνά πιο αγαπητές από τις πατρικές γιαγιάδες. Βρέθηκε ακόμη ότι η σχέση αυτή εξαρτάται από το πόσο κοντά μένουν η γιαγιά και ο παππούς από το σπίτι της οικογένειας και από τις καλές ή κακές σχέσεις τους με τους γονείς, ειδικά από τις σχέσεις γιαγιάς-μητέρας,

δ) με το πέρασμα των χρόνων, οι γιαγιάδες και οι παππούδες είναι νεώτεροι, πιο μορφωμένοι, προσφέρουν σε υλικό και συναισθηματικό επίπεδο, διατηρώντας την αυτονομία και την ανεξαρτησίας τους, σεβόμενοι ταυτόχρονα την ανεξαρτησία και την αυτονομία των παιδιών τους. Τα βιβλία και η τηλεόραση αναπαριστούν τις γιαγιάδες και τους παππούδες με τρόπους που αγνοούν τις δημογραφικές αλλαγές,

ε) συχνά οι εμπειρίες των εγγονιών με τις γιαγιάδες και τους παππούδες είναι πολύ έντονες και μοναδικές και πολύ συχνά οι γιαγιάδες και οι παππούδες

συνδέονται περισσότερο συναισθηματικά με τα εγγόνια τους παρά με τα παιδιά τους, και

στ) η σχέση εγγονιών-γιαγιάδων/παππούδων εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από μία ποικιλία πολιτισμικών, κοινωνικών και οικονομικών παραγόντων, οι οποίοι καθορίζουν το κύρος και την επιρροή των τελευταίων.

Η έρευνα δείχνει ότι η επιρροή της γιαγιάς και του παππού μειώθηκε μετά το 1950 και η εμπειρία με τα εγγόνια τους δεν βασίζεται τόσο στην επιβολή και την καθοδήγηση όσο στην ανεξαρτησία, χωρίς υπονόμευση του συναισθηματικού πλούτου και της αμοιβαίας ευχαρίστησης. Όμως, επειδή αυτή η σχέση δεν εξαρτάται μόνο από την επιθυμία των παιδιών και των γιαγιάδων/παππούδων, αλλά και από τη σχέση των τελευταίων με τους γονείς, στις περιπτώσεις που η σχέση αυτή δεν είναι καλή, η γιαγιά και ο παππούς μπορεί να μη γίνουν ποτέ Σημαντικοί Άλλοι στη ζωή του παιδιού. Τις περισσότερες φορές αυτό δεν συμβαίνει και το παιδί με τη γιαγιά ή/και τον παππού βιώνουν έντονα μια θετική, μοναδική σε ποιότητα, σχέση. Είναι νομίζουμε θετικό ότι οι έρευνες υπονόμευσαν το στερεότυπο της «γριάς» γιαγιάς και του «γέρου» παππού, έστω κι αν τα βιβλία και η τηλεόραση αγνοούν την πραγματικότητα.

Βέβαια, το γεγονός ότι κατά τον 20^{ο} αιώνα έλαβαν χώρα οι παραπάνω αλλαγές στους ρόλους και στα βιώματα των γιαγιάδων και των παππούδων, δεν σημαίνει ότι τις παλαιότερες εποχές, σε άλλους πολιτισμούς ή και στον δυτικό κόσμο, δεν υπήρξαν έντονες σχέσεις γιαγιάδων/παππούδων με τα εγγόνια τους, σχέσεις μοναδικές σε ποιότητα.

Ως προς τα ευρήματα που αναφέρονται στους διάφορους τύπους γιαγιάδων και παππούδων, καλό είναι να τις θεωρούμε ως απλές στατιστικές τάσεις κι όχι

ως γενετικά ή πολιτισμικά, άκαμπτα και αμιγή γνωρίσματα της προσωπικότητας. Η τυπολογία, που τόσο θέλγει τους επιστήμονες, είναι μία μορφή κατηγοριοποίησης, που συχνά λέγεται ότι παρέχει τη μέγιστη πληροφορία με την ελάχιστη γνωστική προσπάθεια (αρχή της γνωστικής οικονομίας). Στο χώρο των Θεωριών της Προσωπικότητας δεν υπάρχει σοβαρή ερευνητική μαρτυρία για τις διάφορες τυπολογίες που αναπτύχθηκαν από την εποχή των αρχαίων Αιγυπτίων, του Ιπποκράτη, του Γαληνού και του Θεόφραστου μέχρι εκείνες του Sheldon και του Jung. Παρά τη ευρεία χρήση τους στην καθημερινή ζωή, η τυπολογία δεν παύει να απλουστεύει, να εξισώνει και να γενικεύει (βλ. Κουγιουμουτζάκης, 1989). Για παράδειγμα, η «τυπική» γιαγιά των 70 ετών, βοηθά στην ανατροφή των εγγονιών και αν χρειαστεί, μπορεί υπεύθυνα να υποκαταστήσει τη μητέρα, να είναι πηγή χαράς και απόλαυσης για τα εγγόνια της («διασκεδαστική»), να γίνει «σοφή» γριά όταν κρίνει ότι πρέπει να συμβουλεύσει και να απομακρυνθεί, για λίγο ή πολύ χρονικό διάστημα, αν είναι άρρωστη ή αν η σχέση της με την κόρη/νύφη δοκιμάζεται. Το γεγονός ότι σε στατιστικό επίπεδο η τάση ευνοεί πιθανόν την ετικέτα του «σοφού» παππού, αυτό δεν αποκλείει την ύπαρξη της «σοφής» γιαγιάς ενώ ταυτόχρονα, η μετατροπή σε τύπο απεκδύει τον παππού και τη γιαγιά από άλλες ανθρώπινες ποιότητες. Ίσως η τυπολογία να οφείλεται σε μεθοδολογικούς περιορισμούς (π.χ. χορήγηση ερωτηματολογίων) και όχι και σε μια συστηματική, νατουραλιστική, διαχρονική παρατήρηση της σχέσης εγγονιού-παππού/γιαγιάς.

Τέλος, τα αποτελέσματα των μελετών με υποκείμενα από διάφορους πολιτισμούς, τάξεις και φύλα δείχνουν, ότι τα υπό εξέταση φαινόμενα δεν είναι τόσο απλά και φυσικά δεν ερμηνεύονται από την τυπολογική θεώρηση. Στα

επόμενα κεφάλαια γίνεται μια προσπάθεια περιγραφής και κριτικής θεώρησης των βασικών αυτών θεμάτων.

1.2. Κρίσιμοι παράγοντες στις σχέσεις των εγγονιών με τις γιαγιάδες

Στο προηγούμενο κεφάλαιο τονίστηκε ότι οι σχέσεις των γιαγιάδων και των παππούδων με τα εγγόνια τους, εξαρτώνται από πολλούς παράγοντες. Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζονται συγκεκριμένοι παράγοντες που συνδράμουν στην ανάδυση, την ανάπτυξη ή και την απαγόρευση αυτών των σχέσεων.

Ένας βασικός και κρίσιμος παράγοντας είναι οι σχέσεις των γονέων με τις γιαγιάδες και τους παππούδες. Σύμφωνα με την Werner (1991), η ενδιάμεση γενιά των γονέων και ιδιαίτερα των μητέρων, οι οποίες συχνά κατέχουν θέσεις-κλειδιά στα του οίκου, γεφυρώνει, τροχοπεδεί ή απαγορεύει τις σχέσεις των παιδιών με τις γιαγιάδες και τους παππούδες. Όταν οι σχέσεις είναι καλές, ειδικά ανάμεσα στη μητέρα και τη γιαγιά, και όταν υπάρχει συμφωνία ως προς την συμπεριφορά των ενηλίκων προς τα παιδιά, τότε οι σχέσεις των γιαγιάδων και των παππούδων με τα εγγόνια τους μπορεί να συμβάλλουν θετικά στην ανάπτυξη των τελευταίων.

Ένας δεύτερος βασικός παράγοντας είναι η ηλικία των γιαγιάδων και των παππούδων. Στο προηγούμενο κεφάλαιο είδαμε ότι ο μέσος όρος ηλικίας που ένας άνθρωπος μπορεί να γίνει γιαγιά ή παππούς είναι γύρω στα πενήντα χρόνια. Ορισμένοι συγγραφείς τονίζουν, ότι ο ρόλος της γιαγιάς και του παππού ταιριάζει καλύτερα στους μεσήλικες παρά στους γεροντότερους, αφού οι τελευταίοι λόγω φυσικής αντοχής, δεν μπορούν να καλλιεργήσουν εύκολα μία ουσιαστική και ευχάριστη σχέση με τα εγγόνια τους (Hurme, 1991). Επειδή στις μέρες μας, όλο και περισσότερες γυναίκες τείνουν να τεκνοποιούν σε

μεγαλύτερη ηλικία, ο μέσος όρος που ένας άνθρωπος μπορεί να γίνει γιαγιά ή παππούς, προβλέπεται ότι θα αυξηθεί (Smith, 1991).

Ένας τρίτος παράγοντας είναι το φύλο. Για παράδειγμα, υπάρχουν ευρήματα που δείχνουν ότι οι παππούδες χαρακτηρίζονται από αποφασιστικότητα και οργανωτικότητα και οι γιαγιάδες από μεγαλύτερο συναισθηματισμό (Hurme, 1991). Οι Kahana και Kahana (1971, στη Hurme, 1991) βρήκαν ότι οι μητρικές γιαγιάδες και οι πατρικοί παππούδες είναι πιο συναισθηματικοί με τα εγγόνια τους από ό,τι οι μητρικοί παππούδες και οι πατρικές γιαγιάδες. Όμως, ο Vengeton (1985) ισχυρίζεται ότι οι διαφορές αυτές έχουν αρχίσει να εκμηδενίζονται.

Συνήθως, η γιαγιά (μητρική ή πατρική) έχει περισσότερη επαφή με τα εγγόνια της, γιατί συχνά λειτουργεί ως υποκατάστατο της μητέρας, στη φροντίδα και την ανατροφή των παιδιών. Αν λάβουμε υπόψη και το φύλο των εγγονιών, τότε η εικόνα γίνεται πιο πολύπλοκη. Για παράδειγμα, στη Φινλανδία και την Πολωνία, τα κορίτσια προτιμούν να συναναστρέφονται περισσότερο τις γιαγιάδες από ό,τι τους παππούδες τους. Αντίστοιχα, τα αγόρια προτιμούν να κάνουν διάφορα πράγματα με τους πατρικούς παππούδες παρά με τους μητρικούς (Hurme, 1991).

Ένας τέταρτος παράγοντας είναι η κοινωνική τάξη. Συγκριτικά με τις χαμηλές κοινωνικές τάξεις, στις μεσαίες τάξεις οι γιαγιάδες και οι παππούδες είναι μεν κοντά στα εγγόνια, αλλά δεν προσπαθούν να αναπτύξουν πολύ στενούς δεσμούς, γιατί επιλέγουν να μην διεισδύουν σε μεγάλο βαθμό στην οικογενειακή ζωή και να μην αναλαμβάνουν πολλές ευθύνες. Αντίθετα, στις χαμηλότερες τάξεις, η θέση της γιαγιάς είναι σημαντική, γιατί βοηθά στην ανατροφή των παιδιών, στα ψώνια και στο καθάρισμα του σπιτιού, ενώ ο

παππούς συνδράμει οικονομικά στα έξοδα της οικογένειας, όπως δείχνουν σχετικές έρευνες στην Πολωνία (Hurme, 1991).

Ένας πέμπτος παράγοντας είναι το φαινόμενο της αστικοποίησης, που επηρεάζει την επαφή και τη συνοχή της οικογένειας, σε σύγκριση με τη ζωή στην ύπαιθρο, όπου οι άνθρωποι βρίσκονται χωρικά και συναισθηματικά πιο κοντά. Στην πόλη, αντίθετα, οι έντονοι ρυθμοί ζωής σε συνδυασμό με τις μακρινές αποστάσεις και τη στενότητα του χώρου στις πολυκατοικίες, συμβάλλουν αρνητικά στη συχνή επαφή των μελών της οικογένειας (Hurme, 1991). Όσο πιο μεγάλη είναι η απόσταση της κατοικίας της οικογένειας από τον τόπο διαμονής της γιαγιάς και του παππού, τόσο λιγότερο οι παππούδες και οι γιαγιάδες έχουν επαφή με τα εγγόνια τους. Δηλαδή, το φαινόμενο της αστικοποίησης είναι συχνά συνδεδεμένο με έναν άλλο (έκτο) παράγοντα: τη *γεωγραφική* απόσταση.

Η μελέτη της Fisher (1983, στην Hurme, 1991) δείχνει ότι οι μισές γιαγιάδες που ζουν μακριά από το σπίτι της κόρης τους θα επιθυμούσαν πιο συχνή επαφή με τα εγγόνια τους, σε αντίθεση με το 14% των γιαγιάδων που ζούσαν κοντά στα παιδιά και τα εγγόνια τους. Μάλιστα, η γεωγραφική απόσταση επιδρά άμεσα στον τρόπο ζωής των γιαγιάδων. Στην ίδια μελέτη, το 70% των γιαγιάδων που ζουν μακριά, δηλώνουν ότι η ζωή τους δεν άλλαξε μετά τη γέννηση του εγγονού τους ή της εγγονής τους.

Το περιβάλλον που ζει η γιαγιά και ο παππούς είναι ένας έβδομος παράγοντας. Το αν η γιαγιά και ο παππούς ζουν σε δικό τους σπίτι ή σε γηροκομείο, επιδρά στην ανάπτυξη των σχέσεων με τα εγγόνια τους. Οι ηλικιωμένοι που ζουν σε ιδρύματα, όπως δείχνει η έρευνα, συναντούν σπάνια ή καθόλου τα εγγόνια τους κάθε εβδομάδα, σε αντίθεση με εκείνους που ζουν

στα σπίτια τους, οι οποίοι σε ποσοστό 63% συναντούν μία τουλάχιστον φορά τα εγγόνια τους την εβδομάδα. Οι τελευταίοι σε ποσοστό 25% κάνουν παράπονα στα εγγόνια τους ότι δεν τα βλέπουν όσο συχνά θα ήθελαν, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις γιαγιάδες και τους παππούδες που ζουν σε ιδρύματα είναι 50% (Kahana & Coe, 1969, στην Hurme, 1991).

Ένας όγδοος παράγοντας είναι τα διαζύγια και οι δεύτεροι ή τρίτοι γάμοι, όπου τα εγγόνια, εκτός από τους βιολογικούς τους παππούδες και γιαγιάδες, έχουν και άλλους «αντίστοιχους». Αν και αυτό το θέμα δεν έχει μελετηθεί συστηματικά (Hurme, 1991) κάποιος μπορεί να φανταστεί ότι πιθανόν δε διευκολύνει την ανάπτυξη των σχέσεων των εγγονιών με τους παππούδες και τις γιαγιάδες τους, όσο οι ίδιοι θα το ήθελαν.

Ο ένατος κρίσιμος παράγοντας είναι η εθνικότητα και η πολιτισμική ομάδα που ανήκει η οικογένεια. Συχνά οι εθνικότητες διαφέρουν μεταξύ τους στον τρόπο αλληλεπίδρασης των μελών της οικογένειας. Για παράδειγμα, οι γιαγιάδες από την Πολωνία που ζουν στις ΗΠΑ, επιδιώκουν πολύ στενές σχέσεις με τα εγγόνια τους. Ακολουθούν οι γιαγιάδες από τη Βρετανία, τη Γερμανία, την Ιρλανδία και την Ιταλία, σε αντίθεση με τις γιαγιάδες που προέρχονται από τις Σκανδιναβικές Χώρες, οι οποίες θεωρούνται ως οι πιο αποστασιοποιημένες από τα εγγόνια τους (McReady, 1985, στην Hurme). Επειδή, αυτός ο παράγοντας είναι κρίσιμος, θα εξεταστεί πιο αναλυτικά στο επόμενο κεφάλαιο.

1.2.1. Συζήτηση

Η περιγραφή των παραπάνω εννέα παραγόντων δείχνει ότι συχνά οι σχέσεις των εγγονιών με τους παππούδες και τις γιαγιάδες εξαρτάται από την αλληλοεπίδραση αυτών των παραγόντων.

Το εγγόνι μπορεί να θέλει και να χρειάζεται την επαφή με τη γιαγιά, η οποία όμως μπορεί: α) να έχει κακές σχέσεις με τη μητέρα, β) να είναι υπέργηρη και άρρωστη, γ) να ανήκει στη μεσαία ή την ανώτερη κοινωνικο-οικονομική τάξη, δ) να ζει στην ύπαιθρο, ενώ το εγγόνι ζει στην πόλη, ε) να ζει σε ίδρυμα και να μην της επιτρέπεται να επικοινωνεί, όταν επιθυμεί, με το εγγόνι της και στ) να έχει μια κόρη που έχει συνάψει δεύτερο γάμο, τον οποίο δεν ενέκρινε, άρα δεν μπορεί να έχει μια άμεση επικοινωνία με το εγγόνι της.

Οι συνδυασμοί των παραπάνω παραγόντων ποικίλουν, αλλά το αποτέλεσμα είναι συχνά το ίδιο, δηλαδή, τα εγγόνια, οι γιαγιάδες και οι παππούδες μπορεί να θέλουν να αναπτύξουν σχέσεις, αλλά κρίσιμοι παράγοντες εμποδίζουν ή και απαγορεύουν τη σύναψη τους. Μάλιστα, μπορεί ένας και μόνο παράγοντας να εμποδίσει τη σύναψη σχέσεων, για παράδειγμα όταν η γιαγιά είναι άρρωστη.

Αν λάβουμε υπόψη και τον παράγοντα εποχή (βλ. προηγούμενο κεφάλαιο), η πιθανότητα της σύναψης σχέσης και η ποιότητά της εξαρτούνται από το αν αυτή θα ελάμβανε χώρα το 1930 ή σήμερα.

Είδαμε παραπάνω ότι ένας παράγοντας για τη σύναψη σχέσης είναι η ηλικία των γιαγιάδων και των παππούδων και οι ειδικοί τονίζουν πως ο ρόλος της γιαγιάς και του παππού ταιριάζει καλύτερα στους νεώτερους από ό,τι στους γεροντότερους. Παράλληλα, η έρευνα δείχνει ότι σήμερα, όλο και περισσότερες γυναίκες τείνουν να τεκνοποιούν σε μεγαλύτερη ηλικία, άρα ο μέσος όρος ηλικίας για να γίνει κάποια γυναίκα γιαγιά, προβλέπεται ότι θα αυξηθεί. Αν ισχύει το τελευταίο, τότε η έμφαση των ειδικών, ότι ο ρόλος της γιαγιάς και του παππού ταιριάζει περισσότερο μεσήλικες παρά σε πιο ηλικιωμένους, δεν έχει την ισχύ που της αποδίδουν, αφού η δημογραφική πραγματικότητα διαφοροποιείται πάλι λόγω των αλλαγών στην σύλληψη.

Αξίζει, επίσης, να τονίσουμε ότι μπορεί στη μέση ηλικία να γίνεται κάποια γιαγιά πιο συχνά, αλλά αυτό δεν αποκλείει ότι, αν κάποια γίνει σε μια πιο προχωρημένη ηλικία, αποκλείεται να συνάψει μια στενή ποιοτική και μοναδική σχέση με τα εγγόνια της. Η δημογραφική πραγματικότητα δεν αποκλείει, εξ ορισμού, την ανάδυση και την ανάπτυξη μιας σχέσης του εγγονιού με έναν γέρο παππού ή μια γριά γιαγιά. Διαφορετικά, είναι σαν να χρησιμοποιούμε το κριτήριο του «ηλικισμού» (ageism, Kastenbaum, 1982) για να τεκμηριώσουμε, με επιστημονικό, υποτίθεται, τρόπο, την υποτίμηση της σχέσης γριάς γιαγιάς-εγγονιού συγκριτικά με τη σχέση μεσήλικης γιαγιάς-εγγονιού. Μια γριά γιαγιά μπορεί να μην έχει τη φυσική αντοχή μιας μεσήλικης γιαγιάς, αλλά μπορεί να διαθέτει περισσότερη υπομονή, περισσότερη πείρα και να διηγείται καλύτερα και με πιο συναρπαστικό τρόπο τα παραμύθια στα εγγόνια της συγκριτικά με τη μεσήλικη γιαγιά.

Ως προς την τάξη και τη σχέση της με τη σημαντική ή όχι επιρροή της γιαγιάς και του παππού στη ζωή των εγγονιών τους, είναι βασικό το ότι η έρευνα βρίσκει ταξικές διαφορές. Αυτό όμως που νομίζουμε ότι απουσιάζει είναι η συστηματική μελέτη των διαφορών μέσα σε κάθε οικονομικο-κοινωνική τάξη. Στην απουσία των σχετικών ερευνών θα συνιστούσε αβάσιμη γενίκευση, η πρόταση, ότι όλες οι γιαγιάδες των χαμηλών οικονομικο-κοινωνικών στρωμάτων έχουν καλύτερη σχέση με τα εγγόνια τους από ό,τι οι γιαγιάδες της μέσης οικονομικο-κοινωνικής τάξης. Ταυτόχρονα, μία τέτοια άποψη παραβλέπει το γεγονός, ότι συχνά η γιαγιά που είναι φτωχή και βοηθά, όπως μπορεί, τα παιδιά και τα εγγόνια της, θα επιθυμούσε ίσως λιγότερες ευθύνες, λιγότερη εμπλοκή και λιγότερο μόχθο προς το τέλος της ζωής της. Το ότι η φτώχεια δεν εμποδίζει την εκδήλωση της αγάπης προς τα παιδιά και τα

εγγόνια, δε σημαίνει ότι γι' αυτούς τους παππούδες και τις γιαγιάδες η χαμηλή οικονομική κατάσταση συνιστά επιλογή. Έτσι, αντί της γενίκευσης, προτιμότερο θα ήταν να μελετηθεί σε βάθος, συστηματικά και με πιο ακριβή μεθοδολογία το βίωμα της φτωχής γιαγιάς και του φτωχού παππού, όχι μόνο με έμφαση στο ρόλο τους, αλλά με ταυτόχρονη έμφαση στο ρόλο του «φτωχού». Ίδιας φύσης γενίκευση συνιστά η άποψη, ότι οι γιαγιάδες και οι παππούδες της μέσης τάξης δεν προσπαθούν να αναπτύξουν πολύ στενούς δεσμούς με τα εγγόνια τους, επειδή επιλέγουν να μην διεισδύουν πολύ στην οικονομική ζωή των παιδιών τους.

Φανερό είναι ότι υπάρχει σοβαρό κενό γνώσης ως προς τον παράγοντα τάξη, όπως και για την ποιότητα της σχέσης, αν υπάρχει, μεταξύ των γιαγιάδων και των παππούδων με τα εγγόνια που έχουν ζήσει το διαζύγιο και τον δεύτερο ή τρίτο γάμο του ενός ή και των δύο γονέων. Ως προς τους παράγοντες της εθνικότητας και των πολιτισμικών ομάδων θα αναφερθούμε αναλυτικά στο επόμενο κεφάλαιο.

1.3 Ο ρόλος της εθνικότητας και των πολιτισμικών ομάδων στην ποιότητα της σχέσης.

Στο πρώτο κεφάλαιο (1.2) είδαμε την έρευνα της Namehow (1984) με τις «φυλές» των Baganda και των Iteso στην Ουγκάντα και πώς το κύρος και η θέση των γιαγιάδων και των παππούδων, μέσα σε κάθε «φυλή», επιδρά στο βίωμα των εγγονιών. Έγινε, επίσης, μία πρώτη αναφορά στο πώς η πολιτισμική και εθνική ποικιλότητα οδηγούν σε διαφορετικές εμπειρίες τις γιαγιάδες, τους παππούδες και τα εγγόνια. Στο παρόν υποκεφάλαιο θα περιγράψουμε σχετικές μελέτες που είχαν υποκείμενα από την Ιταλία, τη Φινλανδία, τη Γερμανία, την Πολωνία, τις ΗΠΑ και την Ελλάδα.

1.3.1. Η περίπτωση της Ιταλίας

Η περίπτωση της Ιταλίας είναι ιδιόμορφη, λόγω των διαφορών που παρατηρούνται στο βόρειο και το νότιο τμήμα της χώρας, λόγω της μετάβασης από την εκτεταμένη, πατριαρχική οικογένεια, στην πυρηνική οικογένεια και λόγω της ιδιαιτερότητας κάθε «φαμίλιας», η οποία, στον σύγχρονο κόσμο, δημιουργεί «οικογενειακούς μικρόκοσμους», με διαφορετικές ιδεολογίες, συνήθειες και εμπειρίες. Αν και οι εμπειρικές μελέτες για τους ηλικιωμένους στην Ιταλία είναι πολλές, ελάχιστες μελέτησαν τη σχέση των εγγονιών με τις γιαγιάδες και τους παππούδες. Ενδιαφέρον είναι το εύρημα μιας μελέτης όπου το 79% των γιαγιάδων και των παππούδων μένουν μαζί ή πολύ κοντά με τα παιδιά τους, ειδικά τα πέντε πρώτα χρόνια της ζωής των εγγονιών τους (Battistelli & Farneti, 1991).

Η επαφή με τα εγγόνια τους είναι μεγαλύτερη κατά την προσχολική περίοδο παρά αργότερα. Η έρευνα ανιχνεύει ομοιότητες ανάμεσα στη σύγχρονη ιταλική πυρηνική οικογένεια και τις υπόλοιπες δυτικο-ευρωπαϊκές οικογένειες. Για παράδειγμα, η ενότητα των μελών δεν αποτελεί πλέον πρωταρχικό στοιχείο (όπως στις πατριαρχικές οικογένειες) και σήμερα η γιαγιά με τον παππού μπορούν να επιλέγουν ανάμεσα στην ανεξαρτησία και την εμπλοκή στην φροντίδα των εγγονιών. Όμως, οι έρευνες εξακολουθούν να ανιχνεύουν εκτεταμένα οικογενειακά σύνολα, εύρημα που πιθανόν ανακλά την τάση της ιταλικής κουλτούρας να επιδιώκει την οικογενειακή επαφή. Ταυτόχρονα, απουσιάζει ένα συγκεκριμένο οικογενειακό πρότυπο και έτσι αναδεικνύονται οι ατομικές διαφορές κάθε «φαμίλιας». Επιπλέον, τα μεταβατικά στάδια από τα οποία περνά κάθε οικογένεια, άλλοτε επιτρέπουν και άλλοτε όχι την επαφή των μελών της, με αποτέλεσμα ακόμα κι αν η γιαγιά και ο παππούς βρεθούν κοντά

στα εγγόνια τους, να μην μπορούν να είναι σίγουροι ότι η σχέση τους θα έχει διάρκεια, κάτι που φυσικά επιθυμούν, αλλά που δεν συμπίπτει με την απόφαση πολλών νέων ζευγαριών στην Ιταλία, τα οποία προτιμούν εξωοικογενειακές παρέες και όχι σχέσεις με την πολυμελή οικογένεια τους. Έτσι, οι γιαγιάδες και οι παππούδες περιγράφουν την αγάπη προς τα εγγόνια τους ως ένα επίτευγμα που δεν ξέρουν αν έχει συνέχεια (Battistelli & Fameti, 1991).

1.3.2 Οι περιπτώσεις της Φινλανδίας, της Γερμανίας και της Πολωνίας

Η μελέτη της Hurme (1991), με δείγμα 121 γιαγιάδων από την Φινλανδία, έδειξε την ύπαρξη δύο αντίθετων «τύπων» γιαγιάδων, σε σύγκριση με τους υπόλοιπους 3 τύπους (τη γιαγιά που συμμετέχει στις δραστηριότητες του εγγονιού της, τη γιαγιά που αποτελεί πηγή ευχαρίστησης για τα εγγόνια της και εκείνη που αποτελεί υποκατάστατο των γονέων): α) την παρεμβατική γιαγιά (15%), η οποία αναλαμβάνει πολλές ευθύνες στην ανατροφή των παιδιών, αλλά δεν δίνει έμφαση στις παραδόσεις και τη συνέχιση τους μέσα στην οικογένεια, και β) την παραδοσιακή γιαγιά (15%), η οποία ενώ δεν ασχολείται με τη φροντίδα των εγγονιών της, επιμένει στη συνέχιση των παραδόσεων μέσα στην οικογένεια.

Στη Γερμανία, η Sticker (1991) βρήκε ότι οι σχέσεις των εγγονιών με τις γιαγιάδες και τους παππούδες τους είναι θερμές. Στο δείγμα υπήρχαν σε μικρά ποσοστά οι τυπικοί και απόμακροι παππούδες και γιαγιάδες (8%-22%) και σε μεγαλύτερο ποσοστό οι πλακατζήδες (20% οι γιαγιάδες και 30% οι παππούδες).

Στην Πολωνία, οι στενές σχέσεις των γιαγιάδων και των παππούδων με τα εγγόνια τους χαρακτηρίζεται από αγάπη, τρυφερότητα, συμβουλές και

συμπαράσταση. Από τους 137 παππούδες και γιαγιάδες που ερευνήθηκαν, οι 124 είχαν στενές επαφές με τα παιδιά και τα εγγόνια τους (Tyskova, 1991).

1.3.3 Η περίπτωση των Η.Π.Α.

Στις Η.Π.Α., όπως και την Ευρώπη, η γιαγιά και ο παππούς φροντίζουν τα εγγόνια όταν οι γονείς απουσιάζουν. Στο σύνολο του πληθυσμού, το 28% των ηλικιωμένων δε διατηρεί επαφές με τα εγγόνια, το 55% επιδιώκει τη συχνή και άμεση επαφή και μια μειοψηφία επηρεάζει πάρα πολύ τη ζωή των παιδιών και των εγγονιών. Συνήθως, οι γιαγιάδες αναλαμβάνουν τη φύλαξη και τη φροντίδα των εγγονιών και οι παππούδες είναι υπεύθυνοι για τη διεκπεραίωση εξωτερικών ή εσωτερικών υποθέσεων αλλά και την ανάληψη μικρών καθηκόντων με τα εγγόνια (Smith, 1991).

Παρά το πρόβλημα των μεγάλων αποστάσεων, σε μία σχετική μελέτη (Cherlin & Fustenberg, 1986 στην Werner, 1991) η πλειονότητα (60%) του δείγματος των γιαγιάδων και των παππούδων επιθυμούν και καταφέρνουν να διαμένουν κοντά στα παιδιά τους (σε απόσταση μισής ή και μιας ώρας) για να βλέπουν τα εγγόνια τους μια με δύο φορές το μήνα.

Ένα άλλο φαινόμενο που έχει μελετηθεί είναι η αύξηση του ποσοστού, από το 1970 (12,8%) μέχρι το 1994 (σε 30,8%), των παιδιών που ζουν με ανύπαντρες μητέρες. Αυτά τα παιδιά, κυρίως τα αγόρια, έχουν περισσότερες πιθανότητες να παρουσιάσουν διάφορα προβλήματα συμπεριφοράς ή να καταστούν θύματα κακοποίησης, λόγω έλλειψης γονεϊκής επίβλεψης και πειθαρχίας, λόγω έλλειψης οικογενειακής συνοχής και ζεστασιάς, λόγω της απουσίας του πατέρα και ανεπαρκούς παρουσίας της μητέρας κατά τα κρίσιμα χρόνια της ανάπτυξης. Αν όμως υπάρξει μία υποστηρικτική παρουσία, όπως μία γιαγιά, ένας παππούς ή μία θεία και αν τα παιδιά αναπτύξουν μία

ικανοποιητική σχέση μαζί της/του, τότε παρατηρούνται λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς και καλύτερες σχέσεις των παιδιών με τον πατέρα τους (Florsheim, Tolam & Gorman– Smith, 1998* Daly & Wilson, 1985* Gelles, 1989* Friedemann & Andrews, 1990* Smith, 1991* Werner, 1991).

Ένα ακόμη πιο δραματικό φαινόμενο είναι τα 3,2 εκατομμύρια παιδιά κάτω των 18 ετών, τα οποία ζουν με τη γιαγιά και τον παππού, φαινόμενο που στις αρχές τις δεκαετίας του 1990 παρουσίασε μία αύξηση της τάξης του 40%. Από αυτά τα παιδιά, περίπου 1 εκατομμύριο δεν είχαν καμιά επαφή με τους γονείς τους. Πολλοί μελετητές υποθέτουν ότι ο αριθμός των οικογενειών αυτών αγγίζει το 5% του συνολικού πληθυσμού των οικογενειών στις Η.Π.Α. Ο λόγος ύπαρξης αυτών των οικογενειών οφείλεται στα διαζύγια (ένας στους δύο γάμους καταλήγει σε διαζύγιο), στον αυξημένο αριθμό των κυήσεων κατά την εφηβεία (500.000 παιδιά γεννιούνται από έφηβες μητέρες κάθε χρόνο), στην κακοποίηση και παραμέληση των παιδιών από τους γονείς, στη φυλάκιση των γονέων (το 80% των φυλακισμένων ανδρών και γυναικών έχουν παιδιά) και στην αύξηση της χρήσης ναρκωτικών ουσιών και από τις γυναίκες (375.000 νεογνά γεννιούνται κάθε χρόνο από μητέρες που έκαναν χρήση ουσιών). Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις η ανατροφή των παιδιών αναλαμβάνεται εξ ολοκλήρου από τους παππούδες και τις γιαγιάδες, Οι περισσότεροι είναι ηλικιωμένοι, δεν έχουν τη φυσική αντοχή των γονέων και ταυτόχρονα αλλάζει το πρόγραμμα της ζωής τους. Πολλοί μεταβάλλουν το πρόγραμμα των επαγγελματικών τους υποχρεώσεων, είτε με το να εγκαταλείπουν το πολύωρο εργασιακό ωράριο για να αφιερωθούν στα εγγόνια, είτε αυξάνοντας το προκειμένου να εξασφαλίσουν χρήματα για την ανατροφή τους. Το απόθεμα που κάποτε προόριζαν για τα γηρατειά τους, τώρα αναλίσκεται στα έξοδα της

φροντίδας των εγγονιών. Το πρόβλημα είναι οξύτερο όταν η γιαγιά και ο παππούς είναι ασθενείς και φτωχοί. Επίσης, αλλάζει η κοινωνική τους ζωή και οι πιθανές ανάγκες ηρεμίας, ξεκούρασης και διασκέδασης δεν υφίστανται πλέον, γιατί το πρόγραμμα τους οργανώνεται στη βάση των αναγκών των εγγονιών. Για τη γιαγιά, αυτή η κατάσταση συνιστά «καθήκον», αλλά για τον παππού που έχει χάσει τη σύντροφο του, η συνθήκη αυτή είναι συχνά αφόρητη. Ένα πλήθος συναισθημάτων χαρακτηρίζει τις γιαγιάδες και τους παππούδες που αναγκάζονται να υποκαταστήσουν πλήρως αυτές τις κατηγορίες των γονέων. Αισθάνονται θλίψη και ντροπή για τα ενήλικα παιδιά τους ή τις ανήλικες έφηβες κόρες τους, αγάπη και στοργή για το εγγόνι τους, φόβο για το μέλλον, πικρία και αγανάκτηση για την αδιαφορία της κοινωνικής πρόνοιας, θυμό για τα απραγματοποίητα όνειρα και τύψεις για το θυμό τους (DeToledo, Elder & Brown, 1995).

Αν και τα παραπάνω φαινόμενα παρατηρούνται σε μικρό ή μεγάλο βαθμό και στις εθνικές μειονότητες που ζουν στις Η.Π.Α., οι εθνικές μειονότητες έχουν ιδιάζοντα χαρακτηριστικά (π.χ. εκτεταμένες οικογένειες) και πεποιθήσεις (επιδίωξη συμβίωσης όλων των γενιών στο ίδιο σπίτι), τα οποία διαφοροποιούν συχνά τα βιώματα της σχέσης των εγγονιών με τους παππούδες και τις γιαγιάδες τους.

Πολλοί Γιαπωνέζοι που ζουν στις Η.Π.Α. επιδιώκουν τη συμβίωση με τα παιδιά και τα εγγόνια τους, αναλαμβάνοντας μεγάλο μέρος της φροντίδας, της ανατροφής και της διαπαιδαγώγησης των παιδιών, αλλά και την οικονομική υποστήριξη της οικογένειας (Kitamo & Kikumura 1976, στους Campbell & Bubolz, 1982).

Οι Ιταλοί και οι Εβραίοι που ζουν στις Η.Π.Α. επιμένουν σταθερά στη διατήρηση των παραδόσεων. Μάλιστα, λέγεται ότι η αμερικάνικη κουλτούρα δε στάθηκε ικανή να κλονίσει την πίστη στην ιταλική «φαμίλια» και στην ιεραρχία των ρόλων που επιβάλλει στα μέλη της (Campbell & Bubolz, 1982).

Στις πολυπληθείς οικογένειες των Μεξικανών που ζουν στις Η.Π.Α., υπάρχουν υψηλά ποσοστά γεννήσεων, χαμηλά ποσοστά διαζυγίων και σταθερές σχέσεις των εγγονιών με τη γιαγιά και τον παππού, έστω και αν τα τελευταία χρόνια η επιρροή του αμερικάνικου τρόπου ζωής οδηγεί σε μετασχηματισμούς τις τόσο δεμένες μεξικάνικες οικογένειες (Campbell & Bubolz, 1982).

Η ερευνητική προσπάθεια των Leek και Smith (1991) επικεντρώθηκε στην εύρεση ενός προτύπου συμπεριφοράς των εκτεταμένων οικογενειών των εθνικών μειονοτήτων στις Η.Π.Α. Συνοπτικά, βρέθηκε ότι: α) τα αγόρια φροντίζονται περισσότερο από ό,τι τα κορίτσια από τις γιαγιάδες και τους παππούδες, β) οι φτωχοί παππούδες και γιαγιάδες συμπαρίστανται υλικά, γνωστικά και συναισθηματικά στα εγγόνια τους, τα οποία εκτιμούν και υιοθετούν την αλτρουιστική διάθεση των γιαγιάδων και των παππούδων τους, γ) η επαφή της γιαγιάς και του παππού με τα εγγόνια τους χαρακτηρίζεται από μία αμοιβαιότητα συναισθημάτων, η οποία μειώνει σημαντικά την τάση τους για διαφωνίες και δ) αρκετές εθνικές ομάδες των Η.Π.Α. (Μαύροι, Ινδιάνοι, Ισπανοί, Ιταλοί, Χαβανέζοι, κ.τ.λ.) χαρακτηρίζονται από μία ουσιαστική επαφή των εγγονιών με τις γιαγιάδες και τους παππούδες, σχέση η οποία είναι απαραίτητη για την ανάπτυξη των παιδιών και τη δημιουργία ενός κλίματος ενδο-οικογενειακής αγάπης και αλτρουισμού.

Στις εκτεταμένες οικογένειες των μαύρων που ζουν στις Η.Π.Α., ο ρόλος της γιαγιάς και του παππού στην ανατροφή και τη δημιουργία ποιοτικών σχέσεων με τα εγγόνια είναι βασικός και συνιστά έναν παράγοντα επιβίωσης και σταθερότητας της οικογένειας στο χρόνο. Ο ρόλος της γιαγιάς και του παππού στην ανάπτυξη των εγγονιών γίνεται καταλυτικός στην απουσία του πατέρα (Campbell & Bubolz, 1982* Pearson, Hunter, Ensminger & Kellam, 1990).

Ο Smith (1991) αναφέρει ότι, ειδικά στις αγροτικές, μαύρες οικογένειες του Νότου, τα παιδιά συνηθίζουν να συμβιώνουν με τους ηλικιωμένους (ειδικά τις μητρικές γιαγιάδες) από πολύ νωρίς, επειδή διαθέτουν χρόνο και αλλά και προσφέρουν οικονομικά στην ενίσχυση του βιοτικού επιπέδου των παιδιών και των εγγονιών τους, κάτι που δεν παρατηρείται το ίδιο συχνά στις μαύρες, αστικές, πυρηνικές οικογένειες (Pearson και συν., 1990). Οι μαύροι παππούδες και γιαγιάδες θεωρούν υποχρέωση να βοηθήσουν στην ανατροφή και στην ανάπτυξη του κάθε νέου εγγονιού τους, με τις μητρικές γιαγιάδες να μην διστάζουν να αναλάβουν, με πολύ υπευθυνότητα, το νέο τους ρόλο. Συχνά, οι μητρικές γιαγιάδες, εκτός από το νεογέννητο εγγόνι τους, φροντίζουν, ταυτόχρονα και άλλα μέλη (παιδιά ή γηραιότερους) της οικογένειας (Burton & Bengston, 1985* Gubrium, 1988). Αν και ο πρωταγωνιστικός ρόλος μάλλον ανήκει στη μαύρη γιαγιά παρά στον παππού, ο τελευταίος αναλαμβάνει ευθύνες πηγαίνοντας για ψώνια ή περίπατο ή στην εκκλησία με τα εγγόνια του (Jackson, 1970* Burton & Bengston, 1985).

Μελέτες οικογενειών Ινδιάνων που ζουν στις Η.Π.Α., δείχνουν ότι στο ένα τρίτο, κυρίαρχο ρόλο παίζει η γυναίκα, ειδικά στους Navajo, όπου οι γυναίκες έχουν ίσα δικαιώματα με τους άνδρες και έχουν την προσωπική τους περιουσία (π.χ. όλα τα κοπάδια και το μαλλί ανήκουν στις γυναίκες και μόνο αυτές

μπορούν να το πουλήσουν) (Werner, 1991* Webster, 1999). Στους Ινδιάνους των Η.Π.Α., η συμμετοχή της γιαγιάς και του παππού στην ανατροφή των εγγονιών, ειδικά όταν οι γονείς έχουν πεθάνει, αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα του τρόπου της οικογενειακής ζωής τους. Το 92% των ηλικιωμένων σε μία κοινότητα Ινδιάνων στις ΝΔ Η.Π.Α. βρέθηκε ότι ασχολείται καθημερινά με τη φροντίδα των παιδιών, των εγγονιών και των δισέγγονων (Werner, 1991).

Στο χώρο της έρευνας, που είναι επικεντρωμένη στην ψυχοπαθολογία, έχει βρεθεί ότι, όταν η γιαγιά και ο παππούς υποστήριζαν τις ψυχωτικές μητέρες, τον υγιή πατέρα και τα εγγόνια και συνεργάζονταν αρμονικά με το προσωπικό της κλινικής, τα εγγόνια αυτά είχαν περισσότερες πιθανότητες να «επανέλθουν» μετά την αρνητική επίδραση του αποχωρισμού από την ασθενή μητέρα. Επίσης βρέθηκε ότι η γνωστική ανάπτυξη των παιδιών φτωχών, μαύρων, έφηβων μητέρων ήταν ομαλή, όταν είχαν τη συμπαράσταση της γιαγιάς και του παππού (Werner, 1991). Οι Boie La Barre, Jessner και Ussery (1960) θεωρούν αναγκαία τη συνέντευξη της γιαγιάς και του παππού, κατά τη διάρκεια μιας διαγνωστικής διαδικασίας, για τον εντοπισμό κάποιου παιδικού ψυχολογικού προβλήματος, αφού η σχέση που βιώνουν με το εγγόνι τους είναι συνήθως μεγάλης έντασης. Συνήθως οι γιαγιάδες είναι πρόθυμες να συνεργαστούν με τις θεραπευτικές προσπάθειες των ειδικών για την επίλυση οποιουδήποτε ψυχολογικού προβλήματος του εγγονιού τους.

Ο Reid (1982, στην Werner, 1991) αναφέρει ότι ο τύπος της μονογονεϊκής οικογένειας στις Η.Π.Α., αυξάνεται με πολύ γρήγορο ρυθμό και έχει το χαμηλότερο βιοτικό επίπεδο, πράγμα που παρατηρείται περισσότερο στις οικογένειες των μαύρων. Σύμφωνα με τον Wilson (1989, στην Werner, 1991), στα μέσα της δεκαετίας του ’80, τα δύο τρίτα περίπου των μαύρων γονέων είτε

χώρισαν, είτε έχασαν το σύντροφό τους, είτε δεν παντρεύτηκαν ποτέ. Το 55% του συνόλου των γεννήσεων προέρχονταν από ανύπαντρες μητέρες και το 28% από έφηβες. Αναπόφευκτα, το χαμηλό βιοτικό επίπεδο και η ανάγκη της σωστής ανατροφής του παιδιού οδήγησαν στην ενεργό εμπλοκή και βοήθεια της γιαγιάς.

Σύμφωνα με την έρευνα του Wilson (1984), οι μητρικές γιαγιάδες θεωρούνται από τις κόρες τους ως τα πλέον ενεργά μέλη στην ανατροφή των παιδιών και τη φροντίδα του σπιτιού. Οι μητρικές γιαγιάδες μοιράζονται με τις κόρες τους τις ευθύνες του νοικοκυριού, με αποτέλεσμα να μειώνεται το συναίσθημα της μοναξιάς στις πρώτες και παράλληλα να ανεβαίνει η ποιότητα της φροντίδας και της συναισθηματικής υποστήριξης των παιδιών. Αντίθετα, οι μητρικές γιαγιάδες που δε ζούσαν με τις κόρες και τα εγγόνια τους έδειχναν να είναι πιο αποστασιοποιημένες και όταν ρωτήθηκαν για τις κόρες και τα εγγόνια τους, υποστήριζαν ότι οι κόρες τους ήταν πολύ «ανεκτικές» με τα παιδιά ή «έλειπαν πολύ συχνά» από το σπίτι.

1.3.4 Η περίπτωση της Ελλάδας

Στην ελληνική κοινωνία, η γιαγιά και ο παππούς φαίνεται ότι ακόμα και σήμερα θεωρούνται βασικά μέλη της οικογένειας, έστω και αν σε πολλές οικογένειες έχουν χάσει τον ισχυρό ρόλο που είχαν πριν το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Πολλές γιαγιάδες και παππούδες μένουν κοντά ή και συγκατοικούν με τα παιδιά και τα εγγόνια τους, με τα οποία συν-δημιουργούν σχέσεις έντονες και πολύ συχνά αρμονικές.

Ο Γεώργας (1994), μετά από μία σειρά μελετών πάνω στη δομή και τη λειτουργία της ελληνικής οικογένειας, συμπεραίνει, ότι η παραδοσιακή αγροτική εκτεταμένη οικογένεια εκλείπει σταδιακά και αυξάνεται αντίστοιχα η δομή της πυρηνικής οικογένειας, που όμως διατηρεί αξίες της αγροτικής

οικογένειας, ακόμη και στο έντονα αστικό περιβάλλον της Αθήνας. Οι νέοι απορρίπτουν τις αξίες που έχουν σχέση με την αυστηρή ιεραρχία, με το ρόλο του αυταρχικού πατέρα και της παθητικής μητέρας και με τον απόλυτο έλεγχο του άνδρα στα οικονομικά του σπιτιού. Ο Γεώργας και οι συνεργάτες του, σε δείγμα από την Αθήνα βρήκαν ότι, το 13,2% των οικογενειών μένουν στο ίδιο σπίτι με τη γιαγιά και τον παππού, το 9,8% μένουν σε διαμέρισμα της ίδιας πολυκατοικίας, το 6,8% μένουν στην ίδια γειτονιά και το 10% μένουν στην ίδια συνοικία.

Ο συγγραφέας τονίζει χαρακτηριστικά:

> «Το συμπέρασμα λοιπόν είναι ότι στην Αθήνα έχει διατηρηθεί με κάποια μορφή, ο παραδοσιακός τρόπος διαμονής της εκτεταμένης οικογένειας στο χωριό με το να κατοικούν οι στενοί συγγενείς σε παρακείμενα διαμερίσματα και κατοικίες ή στην ίδια συνοικία. Έχουμε δηλαδή μία μεταφορά της εκτεταμένης οικογένειας από το χωριό στο Αθηναϊκό διαμέρισμα» (Γεώργας, 1994, σ. 24).

Εξετάζοντας τις κοινωνικές αναπαραστάσεις για την οικογένεια στα βιβλία «Η γλώσσα μου» της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, η Αναγνωστοπούλου (1994) βρήκε ότι η γιαγιά και ο παππούς αναπαρίστανται ως σημαντικά μέλη της ελληνικής οικογένειας, ως πρόσωπα που εμπνέουν σεβασμό, η δε θέση τους μέσα στην οικογένεια είναι βασική, εξαιτίας της σχέσης τους με τα εγγόνια.

Η ερευνήτρια γράφει:

> «Ωστόσο, στα βιβλία αυτά απομακρύνεται η έννοια του χρέους που στήριζε τις σχέσεις των μελών μίας οικογένειας στα κείμενα παλαιότερων αναγνωστικών και αντικαθίστανται με την έννοια της αγάπης» (Αναγνωστοπούλου 1994, σ. 109, βλ. επ. Αναγνωστοπούλου, 1996).

Στην έρευνα τους με δείγμα από αρκετές περιοχές της Ελλάδας, οι Γεωργούλη, Κονδύλη, Χανδάνος και Χατζηβαρνάβα (1996) βρήκαν ότι οι

ηλικιωμένοι επιθυμούν να μένουν στο σπίτι των παιδιών τους. Το 92,2% των ηλικιωμένων δηλώνουν ότι έμπρακτα έχουν βοηθήσει τα παιδιά και τα εγγόνια τους και το 71,8% ότι έχουν δεχτεί βοήθεια από τα παιδιά και τα εγγόνια τους. Οι γιαγιάδες και οι παππούδες βοηθούν στην ανατροφή των εγγονιών (64,7%), προσφέρουν οικονομική βοήθεια (38%), βοηθούν στην αγορά κατοικίας (35,3%), κ.τ.λ. Από τη μεριά τους οι νέοι και οι νέες (εγγονοί και εγγονές) κάνουν συντροφιά στον παππού και τη γιαγιά σε ποσοστό 65,7%, κάνουν μικρές εξυπηρετήσεις σε ποσοστό 50,7%, τους βοηθούν στις εργασίες του σπιτιού σε ποσοστό 15% και τους συνοδεύουν στο γιατρό σε ποσοστό 6%. Επίσης, οι συγγραφείς βρήκαν ότι οι γιαγιάδες και οι παππούδες του δείγματος διατηρούσαν καλές σχέσεις με τα εγγόνια τους (85%), ενώ οι υπόλοιποι δήλωσαν ότι είχαν περιστασιακές ή έντονες προστριβές (10%) και ένα 5% ότι οι σχέσεις τους ήταν αδιάφορες. Ενδιαφέρον είναι το εύρημα ότι το 93,4% των νέων (εγγόνια ηλικίας 16-25 χρονών) υποστηρίζουν ότι τα παιδιά είναι υποχρεωμένα να φροντίζουν τους ηλικιωμένους γονείς τους «ανεξάρτητα αν αυτό απαιτεί θυσίες και όχι να τοποθετείται σε ίδρυμα» (Γεωργούλη και συν. 1996, σ. 429). Οι συγγραφείς συμπεραίνουν, ότι στην ελληνική οικογένεια υπάρχει συνεργασία και αλληλοβοήθεια μεταξύ των εγγονιών και των γιαγιάδων και των παππούδων, ειδικά όταν μένουν μαζί και πιο ειδικά όταν δεν ζουν σε αστικές αλλά σε αγροτικές και ημιαστικές περιοχές της χώρας (Γεωργούλη και συν. 1996).

Η Μαλικιώση-Λοΐζου (1996) διακρίνει και στην ελληνική κοινωνία τρεις τύπους γιαγιάδων και παππούδων: α) τα υποκατάστατα των γονέων, που αναπτύσσουν πολύ οικείες σχέσεις με τα εγγόνια τους, β) τους τυπικούς, που αναπτύσσουν καλές αλλά όχι τόσο στενές σχέσεις, όσο εκείνες της κατηγορίας

α, και γ) τους απόμακρους. Η συγγραφέας τονίζει ότι, η γέννηση ενός παιδιού βοηθά στη μείωση των εντάσεων και στην αναθέρμανση των σχέσεων των μελών της οικογένειας και ότι τα εγγόνια αισθάνονται πιο κοντά στο μητρικό παππού και πιο πολύ κοντά στη μητρική γιαγιά συγκριτικά με τους γονείς του πατέρα.

1.3.5. Συζήτηση

Οι έρευνες που έχουν γίνει στην Ιταλία δείχνουν ότι ένα μεγάλο ποσοστό γιαγιάδων και παππούδων μένουν μαζί ή κοντά με τα εγγόνια τους, με τα οποία έχουν στενές σχέσεις κατά τα προσχολικά χρόνια, αν και είναι αβέβαιοι για τη συνέχιση αυτής της σχέσης. Αυτό συμβαίνει γιατί τα νέα ζευγάρια προτιμούν αποδέσμευση από τα μέλη της «φαμίλιας», η οποία διατηρείται και μετασχηματίζεται χωρίς να χάνει πλήρως τα βασικά στοιχεία της, π.χ. την ανάγκη επαφής των μελών της, ενώ ταυτόχρονα αρχίζει να έχει πολλές ομοιότητες με την δυτικο-ευρωπαϊκή πυρηνική οικογένεια. Στην Φινλανδία και τη Γερμανία το σύνολο των γιαγιάδων και των παππούδων ενδιαφέρονται για τα εγγόνια τους και στην Πολωνία οι σχέσεις αυτές φαίνεται ότι είναι πολύ στενές.

Στις Η.Π.Α. ένα μεγάλο ποσοστό γιαγιάδων και παππούδων διατηρεί στενές επαφές με τα εγγόνια τους και μένουν κοντά στις οικογένειες των παιδιών τους. Οι γιαγιάδες και οι παππούδες, με τις σχέσεις που αναπτύσσουν με τα εγγόνια τους (ειδικά τα αγόρια), τα οποία ανατρέφονται αποκλειστικά από τις μητέρες τους, δρουν ως πρόσωπα που συμβάλλουν στη μείωση των προβλημάτων συμπεριφοράς τους. Στην ίδια χώρα ένας μεγάλος αριθμός παιδιών ανατρέφονται από τις γιαγιάδες τους ή και τους παππούδες τους, οι οποίοι τα αγαπούν, αλλά κατακλύζονται από πολλά αρνητικά συναισθήματα, λόγω των

προβλημάτων φτώχιας, εργασιακών ανακατατάξεων, ασθενειών και απουσίας στήριξης από την κοινωνική πρόνοια. Η αμερικάνικη κουλτούρα επηρέασε μέχρι ενός σημείου διάφορες εθνικές μειονότητες και πολιτισμικές ομάδες που ζουν στις Η.Π.Α., ενώ οι μειονότητες αυτές εξακολουθούν να διατηρούν παραδοσιακές αξίες, μία από τις οποίες είναι οι στενές σχέσεις των γιαγιάδων και των παππούδων με τα παιδιά και τα εγγόνια τους, σχέσεις που χαρακτηρίζονται από προσφορά, αλτρουιστική διάθεση και δράση, αγάπη και υλική συμπαράσταση. Σημαντικός και θετικός είναι επίσης, ο ρόλος της γιαγιάς και του παππού στην ψυχική ισορροπία των εγγονιών, τα οποία έχουν ζήσει τραύματα αποχωρισμού από την ψυχωσική μητέρα.

Στην Ελλάδα, η γιαγιά και ο παππούς εξακολουθούν να παίζουν σημαντικό ρόλο στην ανατροφή και την ανάπτυξη των εγγονιών τους, όχι μόνο στις αγροτικές εκτεταμένες οικογένειες, αλλά και στις αστικές πυρηνικές οικογένειες, οι οποίες παρά το μετασχηματισμό, εξακολουθούν να κατέχονται από παραδοσιακές αξίες και στάσεις. Γιαγιάδες, παππούδες και εγγόνια δηλώνουν ότι έχουν καλές σχέσεις, που χαρακτηρίζονται από συνεργασία, αγάπη και αλληλοβοήθεια, ειδικά όταν δεν τους χωρίζει η απόσταση και ο αστικός τρόπος ζωής.

Η παραπάνω ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας δείχνει ότι, παρά τις διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στις διάφορες εθνικές και πολιτισμικές ομάδες, κοινό είναι το εύρημα, ότι το σύνολο των γιαγιάδων και των παππούδων επιθυμούν να έχουν καλές σχέσεις με τα εγγόνια τους. Η περίπτωση της Ιταλίας είναι ενδιαφέρουσα λόγω της ύπαρξης της «φαμίλιας», των μετασχηματισμών και των αντοχών της στο χρόνο, αλλά και λόγω των διαφορών στο βόρειο και το νότιο τμήμα της χώρας. Στην Ιταλία, όπως και στις

άλλες ευρωπαϊκές χώρες, απουσιάζουν, όμως, οι συστηματικές, διαχρονικές μελέτες για τις σχέσεις των εγγονιών με τις γιαγιάδες και τους παππούδες τους. Η περίπτωση των Η.Π.Α. είναι πιο πολύπλοκη. Ενώ και στις Η.Π.Α., όπως και στην Ευρώπη, η πλειονότητα των παππούδων και των γιαγιάδων επιδιώκει και έχει καλές σχέσεις με τα εγγόνια τους, η αύξηση του ποσοστού των παιδιών των ανύπαντρων μητέρων, τα 3,2 εκατομμύρια παιδιά που ανατρέφονται (αναγκαστικά και όχι από επιλογή) από τις γιαγιάδες και τους παππούδες και το κόστος (ψυχικό, σωματικό και υλικό) που αυτό συνεπάγεται για τους τελευταίους, δείχνουν ότι οι σχέσεις εγγονιών-γιαγιάδων/παππούδων στις Η.Π.Α. είναι πολύμορφες και πολύπλοκες. Άρα, δεν είναι δυνατόν προς το παρόν τουλάχιστον, να έχουμε μια σαφή εικόνα και λόγω της πολυπλοκότητας και λόγω των ερευνών, ελάχιστες από τις οποίες εισχωρούν, με διαχρονικό, συστηματικό τρόπο, σε βάθος. Οι διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται στις μειονότητες που ζουν στις Η.Π.Α. είναι πολύ ενδιαφέρουσες, αλλά δεν υπάρχουν στοιχεία που να δείχνουν π.χ. αν όλες οι μεξικάνικες οικογένειες που ζουν στις Η.Π.Α. οδηγούν σε τόσο καλές σχέσεις τα εγγόνια με τις γιαγιάδες και τους παππούδες. Πιο απλά, η ομογενοποίηση των ομάδων στην έρευνα (π.χ. Εβραίοι, Μεξικανοί, Ινδιάνοι, κ.τ.λ.) δεν απαντά στο ερώτημα των ατομικών διαφορών μέσα σε κάθε μειονότητα. Ενδιαφέρουσα, επίσης, είναι η περίπτωση της Ελλάδας, ειδικά το εύρημα του Γεώργα («μεταφορά της εκτεταμένης οικογένειας από το χωριό στο Αθηναϊκό διαμέρισμα»), αν και θα πρέπει να τονίσουμε και πάλι την απουσία συστηματικών, διαχρονικών μελετών και στη χώρα μας.

1.4 Το βίωμα των εγγονιών

Στο παρόν υποκεφάλαιο συζητούνται τα ευρήματα των μελετών που εστιάστηκαν στο πώς τα εγγόνια βιώνουν τις σχέσεις τους με τις γιαγιάδες και τους παππούδες ανάλογα την ηλικία, το φύλο και την εθνικότητά τους και στο πώς οι τελευταίοι βιώνουν τη σχέση με τα εγγόνια τους.

Οι Kahana και Kahana (1970) μελέτησαν τις απόψεις τριών ηλικιακών ομάδων (4-5 ετών, 8-9 ετών και 11-12 ετών) για τις σχέσεις τους με τις γιαγιάδες και τους παππούδες από την πλευρά της μητέρας και από την πλευρά του πατέρα. Βρέθηκε ότι οι τρεις ηλικιακές ομάδες είχαν πιο συχνή και στενή επαφή με τους μητρικούς παππούδες και γιαγιάδες παρά με τους πατρικούς παππούδες και γιαγιάδες. Οι μητρικές γιαγιάδες αξιολογήθηκαν ως τα πιο αγαπητά μέλη των οικογενειών, μετά τους γονείς. Τα νήπια της πρώτης ηλικιακής ομάδας αξιολόγησαν τις γιαγιάδες και τους παππούδες από την ποιότητα (π.χ. αγάπη) και την ποσότητα της απόλαυσης που τους πρόσφεραν (π.χ. φαγητό και δώρα). Τα παιδιά της δεύτερης ομάδας (8-9 ετών) τους αξιολόγησαν στη βάση των κοινών τους ενδιαφερόντων και εμπειριών και οι προ-έφηβοι της τρίτης ηλικιακής ομάδας τους αξιολόγησαν στη βάση της ποσότητας και της ποιότητας των διαπροσωπικών τους σχέσεων. Σε μια παρόμοιου τύπου μελέτη, ο Schultz (1980, στην Werner, 1991) βρήκε, ότι τα νήπια, τα οποία βρίσκονται στην περίοδο της προσυλλογιστικής σκέψης κατά τον Piaget, είναι συναισθηματικά προσκολλημένα στις μητρικές και στις πατρικές γιαγιάδες και παππούδες. Τα παιδιά της σχολικής ηλικίας, τα οποία βρίσκονται στο στάδιο της συγκεκριμένης σκέψης, έδιναν σαφείς, συγκεκριμένους λόγους προτίμησης κυρίως για τις μητρικές γιαγιάδες και παππούδες και οι έφηβοι, με πιο αφηρημένο τρόπο, ήταν περισσότερο

περιγραφικοί ως προς τα χαρακτηριστικά των παππούδων και των γιαγιάδων που προτιμούσαν οι ίδιοι.

Οι Kornhaber και Woodward (1981, στην Werner, 1991) πήραν συνεντεύξεις από 300 εγγόνια ηλικίας, 5 ως 18 ετών, και βρήκαν, όπως και οι προηγούμενες δύο μελέτες, ότι το βίωμα των εγγονιών εξαρτάται από το στάδιο της γνωστικής ανάπτυξης τους. Τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας, που προέρχονταν από οικογένειες που ο ένας ή και οι δύο γονείς εργάζονταν, χαρακτήρισαν τους παππούδες και τις γιαγιάδες ως «τροφούς» τους. Τα παιδιά της σχολικής ηλικίας τους χαρακτήρισαν ως «σοφούς» ή «μάγους» και οι έφηβοι τους χαρακτήρισαν ως «πρότυπα» ζωής και ως τους «ιστορικούς» της οικογένειας.

Σε μία μελέτη με έφηβους οι Cherlin και Fustenberg (1986) βρήκαν ότι το 32% των εφήβων που είχαν στενή συναισθηματική σχέση με τις γιαγιάδες και τους παππούδες τους, τούς χαρακτήρισαν και τούς αντιμετώπισαν ως «δεύτερους γονείς». Είπαν, ότι το να έχεις στενές σχέσεις με τη γιαγιά και τον παππού οδηγεί σε μια αισθητή διαφορά στην καθημερινή ζωή, ειδικά όταν οι έφηβοι διαφωνούν με τους γονείς και η γιαγιά και ο παππούς αναλαμβάνουν ρόλο προστάτη (δηλαδή, παίρνουν το μέρος των εγγονιών), ενθαρρύνοντας ακόμη μεγαλύτερη ελαστικότητα μέσα στην οικογένεια.

Ο Asley (1982) βρήκε ότι δημιουργούνται περισσότερες αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στις γιαγιάδες και τις εγγονές παρά τους εγγονούς (στην Namehow, 1984), ενώ ο Kivett (1991, στους Dacey & Travers, 1999) βρήκε ότι οι σχέσεις του παππού με τα εγγόνια είναι πιο στενές και θερμές, όταν η απόσταση των κατοικιών είναι μικρότερη των 10 λεπτών, όταν το εγγόνι είναι αγόρι μικρής ηλικίας και η υγεία του παππού καλή. Σε αφρο-αμερικάνικες οικογένειες και

οικογένειες λευκών στις Η.Π.Α., ο Kivett (1991) βρήκε ότι οι καλές σχέσεις εξαρτούνται από τον αριθμό των εγγονιών, την καλή οικονομική κατάσταση της οικογένειας και το μορφωτικό επίπεδο του παππού. Ο παππούς θεωρείται πολύ σημαντικό πρόσωπο από τα εγγόνια και στις δύο κατηγορίες οικογενειών, αν και στις αφρο–αμερικάνικες θεωρείται πιο σημαντικός από ό,τι στις λευκές οικογένειες. Η παρουσία του παππού στις αφρο–αμερικάνικες οικογένειες είναι σχεδόν καθημερινή και υποστηρικτική. Όχι μόνο τα εγγόνια των αφρο-αμερικάνικων οικογενειών αισθάνονται πιο κοντά στον παππού από ό,τι τα εγγόνια των λευκών οικογενειών, αλλά και οι παππούδες των πρώτων αισθάνονται πιο κοντά στα εγγόνια τους από τους παππούδες των δεύτερων. Για τους αφρο-αμερικάνους παππούδες το εγγόνι είναι «το κλειδί για το μέλλον», ενώ για τους λευκούς παππούδες, οι οποίοι τόνιζαν την αξία του παρελθόντος, το εγγόνι έπρεπε να τους θεωρεί ως πρότυπα μίμησης. Σε μια εκτεταμένη μελέτη τριών γενεών λευκών και μαύρων οικογενειών, η Robins (1975, στην Werner 1991) βρήκε, ότι όταν οι γιαγιάδες και οι παππούδες ήταν μορφές υποστήριξης της οικογένειας και δεν είχαν προβλήματα με το νόμο, τα εγγόνια τους (αγόρια και κορίτσια) μέχρι τα 17 τους χρόνια, δεν συλλαμβάνονταν για παραβατικές πράξεις. Φαίνεται ότι η καλή σχέση των εγγονιών με τις γιαγιάδες και τους παππούδες (άσχετα από το χρώμα του δέρματος) δρα ως ένας κρίσιμος παράγοντας αποθάρρυνσης παραβατικών συμπεριφορών κατά τη διάρκεια της εφηβείας.

Οι Werner και Smith (1989, στην Werner, 1991) βρήκαν ότι το σύνολο των 698 φτωχών έφηβων γιαπωνέζων, χαβανέζων και φιλιππινέζων που ζούσαν στο νησί Κάουι, είχαν ουσιαστική σχέση με τις γιαγιάδες και τους παππούδες τους, σχέση που στο 1/3 των περιπτώσεων τους προστάτεψε από τα τραύματα

που είχαν υποστεί από τους γονείς τους, οι οποίοι είχαν χρόνιες ψυχοπαθολογικές διαταραχές. Όχι μόνο στις συνεντεύξεις των 18 τους χρόνων αλλά και στις συνεντεύξεις των 30 τους χρόνων εξακολουθούσαν να υποστηρίζουν την καταλυτική, θετική παρουσία της γιαγιάς και του παππού στη ζωή τους. Ως ενήλικες δήλωναν ότι ποτέ δεν ξεπέρασαν το θάνατο της γιαγιάς και του παππού. Ιδιαίτερα οι γυναίκες τόνιζαν την απουσία της αγαπημένης γιαγιάς από τη ζωή τους. Οι χαβανέζες γιαγιάδες και παππούδες που ζουν στις Η.Π.Α. (Werner, 1991) αναλαμβάνουν σχεδόν πάντα την ανατροφή και την φροντίδα του εγγονιού σε περίπτωση θανάτου ή εγκατάλειψης από την μητέρα. Μόνο η πολύ προχωρημένη ηλικία, η μεγάλη φτώχεια και η σοβαρή αρρώστια μπορεί να τις εμποδίσει να αναλάβουν μια τέτοια ευθύνη. Μάλιστα, η μητέρα που εγκαταλείπει στα χέρια των γονέων της τα παιδιά της (λόγω διαζυγίου, απρογραμμάτιστης κύησης κ.τ.λ.) δεν στιγματίζεται κοινωνικά, γιατί στην πολιτιστική αυτή μειονότητα των Η.Π.Α. η γιαγιά και ο παππούς «υιοθετούν» τα εγγόνια τους.

Οι Lingempeel, Colyar, Brand και Hetherington (1992), μελέτησαν 186 μεσοαστικές οικογένειες και πιο ειδικά τις σχέσεις των εγγονιών με τις μητρικές γιαγιάδες και παππούδες. Σε 73 από τις οικογένειες αυτές τα παιδία ζούσαν μαζί με τους δύο φυσικούς γονείς τους, σε 64 οικογένειες τα παιδιά ζούσαν με τις ανύπαντρες ή διαζευγμένες μητέρες τους και σε 49 οικογένειες τα παιδιά ζούσαν με τους ξαναπαντρεμένους γονείς τους. Η έρευνα αυτή έδειξε ότι:

α) οι έφηβοι που ζουν με τις ανύπαντρες ή διαζευγμένες μητέρες έχουν περισσότερες σχέσεις με τις μητρικές γιαγιάδες και παππούδες τους από τους έφηβους των δυο άλλων μορφών τις οικογένειας. Μάλιστα οι σχέσεις των

εγγονιών με τους παππούδες και τις γιαγιάδες ήταν πιο στενές όταν η μητέρα είναι ανύπαντρη παρά όταν είναι διαζευγμένη,

β) η ψυχολογική πορεία της έφηβης εγγονής και του έφηβου εγγονού είναι πιο ομαλή, όταν έχουν πιο στενές σχέσεις οι έφηβες με τις γιαγιάδες και οι έφηβοι με τους παππούδες. Στην εφηβεία, τα κορίτσια δεν αισθάνονται άνετα να μιλούν για τις ψυχολογικές και τις σωματικές αλλαγές τους με τους παππούδες, ούτε τα αγόρια να συζητούν αυτά τα θέματα με τις γιαγιάδες. Εκτός βέβαια από τις γιαγιάδες και τους παππούδες, οι έφηβοι του δείγματος συζητούσαν αυτά τα θέματα κυρίως με τους συνομήλικους του ίδιου φύλου, και

γ) οι γιαγιάδες και οι παππούδες ήταν πιο κοντά και υποστήριζαν εξαρχής τα εγγόνια των διαζευγμένων και των ανύπαντρων μητέρων. Όμως, η εμπλοκή και η υποστήριξη τους (στις περιπτώσεις που αυτό είναι επιτρεπτό) σε έφηβους που ζουν με τους ξαναπαντρεμένους γονείς τους, βρέθηκε ότι συνδράμει θετικά στην ομαλή αναπτυξιακή πορεία τους κατά την εφηβεία.

Ενδιαφέρουσα είναι η έρευνα των Neugarten & Weinstein (1964), που πήραν συνέντευξη από 70 ζευγάρια παππούδων και γιαγιάδων και τους ρώτησαν πώς βιώνουν τη σχέση τους με τα εγγόνια τους. Το 1/3 υποστήριξε ότι είχε κάποιες δυσκολίες με το ρόλο τους ως παππούδες και γιαγιάδες, δηλαδή, είπαν ότι δεν μπορούσαν να συνειδητοποιήσουν το ρόλο τους και συχνά έρχονταν σε διαμάχη με τα παιδιά τους για τον τρόπο ανατροφής των εγγονιών. Επιπλέον, ο Kivnick (1983) εξέτασε: 1) τη σημασία του ρόλο του παππού και της γιαγιάς, 2) τη συμπεριφορά που διαμορφώνει ο παππούς και η γιαγιά, 3) την ευχαρίστηση που νιώθει ο παππούς και η γιαγιά στις σχέσεις τους με τα εγγόνια. Για κάποιους παππούδες και γιαγιάδες, ο ρόλος αυτός ήταν μια βιολογική ανανέωση και μια ανάπτυξη και συνέχιση της οικογένειας.

Για άλλους, ήταν μια συναισθηματική ολοκλήρωση και έβρισκαν μεγάλη ευχαρίστηση να ασχολούνται με τη φροντίδα των εγγονιών τους και να οικοδομούν νέες σχέσεις. Ένα μέρος του δείγματος φάνηκε αποξενωμένο από το ρόλο του παππού και της γιαγιάς και ισχυρίστηκαν ότι ο ρόλος αυτός δεν καταλαμβάνει μια ουσιαστική θέση στη ζωή τους.

Στην έρευνα του, ο Robertson (1976, στην Sticker, 1991) αναφέρει ότι το 92% των εγγονιών που ρωτήθηκαν υποστήριξαν, ότι θα είχαν χάσει πολλά σημαντικά πράγματα, αν έλειπαν από τη ζωή τους η γιαγιά και ο παππούς. Το 70% των εφήβων απάντησαν ότι δεν θεωρούν τους παππούδες και τις γιαγιάδες τους βαρετούς.

Η έρευνα δείχνει ότι υπάρχουν διαφορές στα βιώματα και στον τρόπο δράσης των γιαγιάδων και των παππούδων. Σύμφωνα με τον Smith (1991), οι Hagestad και Speicher (1981) αναφέρουν, ότι οι γιαγιάδες έχουν πιο στενές σχέσεις και με τα δύο φύλα σε αντίθεση με τους παππούδες που αναπτύσσουν περισσότερες σχέσεις με τους εγγονούς τους παρά με τις εγγονές τους. Γενικά, οι μητρικοί παππούδες και γιαγιάδες έχουν πιο στενές σχέσεις με τα εγγόνια τους από ό,τι οι πατρικοί παππούδες και γιαγιάδες (Kahana & Kahana, 1970) και οι πρώτοι τείνουν να είναι περισσότερο βοηθητικοί σε μία ενδεχόμενη οικογενειακή κρίση των παιδιών τους από ό,τι οι δεύτεροι (Cherlin & Furstenberg, 1986). Ο Thomas (1986) σε μία μελέτη του σε 177 γιαγιάδες και 102 παππούδες βρήκε, ότι οι γιαγιάδες απολαμβάνουν περισσότερο το ρόλο τους από ό,τι οι παππούδες. Επιπλέον, οι γιαγιάδες θεωρούν ότι ο ρόλος τους συνδέεται με εκείνον των γονέων. Τέλος, φαίνεται να ενδιαφέρονται περισσότερο για τη μετάδοση των αξιών και των προτύπων της οικογένειας στα εγγόνια τους, από ό,τι οι παππούδες. Οι παππούδες αισθάνονται ως οι

κυρίαρχες μορφές της οικογένειας, ενώ οι γιαγιάδες τείνουν να συγκρατούν την οικογένεια δεμένη (Cohler & Grunebaum, 1981* Werner, 1991).

1.4.1. Συζήτηση

Ως προς αυτές καθαυτές τις εμπειρίες των εγγονιών η παραπάνω ανασκόπηση της βιβλιογραφίας δείχνει ότι :

1. τα βιώματα των παιδιών με τις γιαγιάδες και τους παππούδες εξαρτούνται και από το στάδιο γνωστικής ανάπτυξης των εγγονιών,
2. τα εγγόνια συχνά βιώνουν ως πιο ζεστή τη σχέση με τις μητρικές γιαγιάδες (ειδικά με αυτές) και τους παππούδες παρά με τις πατρικές γιαγιάδες και παππούδες,
3. όταν οι σχέσεις είναι πολύ στενές, οι έφηβοι τους θεωρούν ως «δεύτερους γονείς τους» κι ότι η ζωή στο σπίτι έχει διαφορά, όταν στις διαφωνίες με τους γονείς, οι έφηβοι έχουν την υποστήριξη της γιαγιάς και του παππού,
4. στην εφηβεία τα κορίτσια έχουν πιο στενές σχέσεις με τις γιαγιάδες και τα αγόρια με τους παππούδες τους ή πιο απλά κάθε φύλο νιώθει πιο άνετα με τον ηλικιωμένο του ίδιου φύλου,
5. σε ορισμένες πολιτισμικές ομάδες η παρουσία και η συνεισφορά του παππού βιώνεται εξίσου θετικά με εκείνες τις γιαγιάς, ενώ σε κάποιες άλλες (αφρο–αμερικάνικες οικογένειες) η γιαγιά και ο παππούς βιώνονται από τα εγγόνια ως πιο κοντινές και υποστηρικτικές παρουσίες από ό,τι βιώνονται από τα εγγόνια των λευκών οικογενειών,
6. η στενή σχέση των εγγονιών με τις γιαγιάδες και τους παππούδες τους, που είναι υποστηρικτικοί και δεν έχουν προβλήματα με το νόμο, τα βοηθά να μην εμπλακούν σε παραβατικές πράξεις και επουλώνει τραύματα από ψυχοπαθολογικούς γονείς. Η θετική αυτή εμπειρία σημαδεύει θετικά τη ζωή των

εγγονιών, τα οποία ως ενήλικες δεν παύουν να τους θυμούνται και να λυπούνται πολύ για τον θάνατο τους,

7. η ανάδυση και η ανάπτυξη της σχέσης των γιαγιάδων και των παππούδων με τα εγγόνια τους εξαρτάται από το φύλο των τελευταίων, από την απόσταση των κατοικιών τους, από τον αριθμό των εγγονιών, από το οικονομικό επίπεδο της οικογένειας, από την κατηγορία της οικογένειας (εκτεταμένη, πυρηνική, μονογονεϊκή, κ.τ.λ.), από το μορφωτικό επίπεδο του παππού και της γιαγιάς, από την πολιτισμική ομάδα στην οποία ανήκει η οικογένεια, από τη φυσική και ψυχολογική υγεία της γιαγιάς και του παππού και από το στάδιο γνωστικής ανάπτυξης των εγγονιών.

Ενδιαφέρον, νομίζουμε είναι το γεγονός ότι από τις παραπάνω έρευνες απουσιάζει παντελώς η μελέτη και η θεώρηση των σχέσεων που αναπτύσσει η γιαγιά και ο παππούς με το εγγόνι τους όταν αυτό βρίσκεται στη βρεφική ηλικία. Οι ενδιαφέρουσες μελέτες που σκοποθέτησαν την ανίχνευση του βιώματος των εγγονών σε σχέση με τη γνωστική τους ανάπτυξη είχαν ως δείγμα νήπια, παιδιά και έφηβους*, αλλά όχι βρέφη*, ως εάν οι ερευνητές να υπέθεταν ότι η σχέση των γιαγιάδων/παππούδων με τα εγγόνια τους αρχίζει από τα νηπιακά και όχι από τα βρεφικά χρόνια. Το κενό της έρευνας και της σχετικής γνώσης είναι φανερό, οι δε μελέτες που έχουν επικεντρωθεί στη σχέση βρέφους-γιαγιάς ελάχιστες (βλ. επόμενο υποκεφάλαιο).

Ένα δεύτερο σημείο είναι ότι, οι διάφοροι συγγραφείς που υιοθετούν τη θεωρία της γνωστικής ανάπτυξης του Piaget (1950, 1962, βλ. Flavell, 1963) σε μια προσπάθεια ερμηνείας των σχέσεων εγγονιού–γιαγιάς/παππού, δεν λαμβάνουν υπόψη τους τα νέα ευρήματα και την κριτική που έχει υποστεί η θεωρία αυτή (Βοσνιάδου, 1994* Δημητρίου, 1993* Μαράτου, 1998*

Παρασκευόπουλος, 1985, βλ. επ. εργ. στον Κουγιουμουτζάκη, 1992, 1995), (Damon, 1977/1995* Rogoff, 1990, βλ. εργ. στους Demetriou, Shayer & Efklidis, 1992* Sigel, Brondisky & Golinkoff, 1981). Η παράβλεψη αυτή έχει ως αποτέλεσμα άλλοτε να υποτιμούν και άλλοτε να υπερτιμούν τις γνωστικές και άλλες ικανότητες των παιδιών, των εφήβων και των ενηλίκων. Επιπλέον, μία τέτοια αμιγώς γνωστικά προσανατολισμένη προσπάθεια ερμηνείας παραβλέπει τη συνεισφορά άλλων παραγόντων (π.χ. συναισθηματικών και κοινωνικών), οι οποίοι, όπως είδαμε παραπάνω, κατέχουν κεντρική θέση στην ανάπτυξη των σχέσεων αυτών.

Τέλος, η θεωρία του Piaget, σκόπιμα (βλ. Kugiumutzakis, 1985, 1993, 1998, 1999) δεν κεντροθέτησε την ανάπτυξη των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων, αλλά τη θεώρησε ως παράγωγο της γνωστικής ανάπτυξης. Αυτό έχει σοβαρές συνέπειες στον τρόπο ερμηνείας των δεδομένων (Stern, 1985* Trevarthen, 1977, 1992 a, b), αφού στο τέλος ανάγει τη σχέση μόνο στο γνωστικό επίπεδο των μελών που την αποτελούν. Στην καλύτερη περίπτωση (Piaget, 1962, Inhelder και Piaget, 1958) θεωρεί τη γνωστική όψη της ανάπτυξης ως «παράλληλη» ή «αντίστοιχη» με τη συναισθηματική όψη, χωρίς όμως να εξετάζει παράλληλα την ανάπτυξη των δύο όψεων. Μία τέτοια θεώρηση, νομίζουμε, ότι είναι χρήσιμη, αλλά ταυτόχρονα ανεπαρκής, γιατί μεταξύ των άλλων, δεν ερμηνεύει το απλό γεγονός τού πώς αναπτύσσεται μία σχέση ανάμεσα στο εγωκεντρικό, κατά Piaget, νήπιο-εγγονάκι και τον ενήλικα-παππού/γιαγιά, που υποτίθεται ότι έχουν μόνο κοινωνικοποιημένη σκέψη και λόγο (βλ. επ. Kokkinaki, 1998* Kugiumutzakis, 1985* Τσούρτου, 1998). Μία τέτοια θεώρηση παραβλέπει, επίσης, την επίδραση των πολιτισμικών παραγόντων, οι οποίοι, όπως είδαμε, δρουν καταλυτικά στην ανάπτυξη των

σχέσεων γιαγιάς-παππού-εγγονού, ενώ ταυτόχρονα δεν λαμβάνει υπόψη τις ατομικές διαφορές, τις διαφορές φύλου και τους άλλους παράγοντες που έχουν εκτεθεί παραπάνω. Η συμπερίληψη του παράγοντα της γνωστικής ανάπτυξης των εγγονιών στις σχέσεις με τους παππούδες και τις γιαγιάδες είναι βασική, κρίσιμη και χρήσιμη παράμετρος, αλλά δεν μπορεί από μόνη της να ερμηνεύσει την πολυπλοκότητα των σχέσεων αυτών.

1.5. Βρέφη και γιαγιάδες

Στο παρόν υποκεφάλαιο εξετάζουμε τις σχετικά λίγες μελέτες που διερεύνησαν τους τρόπους αλληλεπίδρασης γιαγιάδων-βρεφών. Ορισμένες από τις μελέτες αυτές διερεύνησαν την αλληλεπίδραση αυτή μέσα από τη Θεωρία της Προσκόλλησης, με βασικό μεθοδολογικό εργαλείο τη Συνθήκη του Ξένου. Πριν την έκθεση των αποτελεσμάτων αυτών των μελετών, περιγράφουμε, σύντομα, βασικά σημεία της Θεωρίας της Προσκόλλησης καθώς και της Συνθήκης του Ξένου, ενώ στο τέλος του υποκεφαλαίου συζητούμε κριτικά τα σχετικά αποτελέσματα.

1.5.1 Προσκόλληση και Συνθήκη του Ξένου

Σύμφωνα με τον Bowlby (1969), η επιβίωση και η αναπαραγωγή ελέγχουν κρίσιμες λειτουργίες των συστημάτων συμπεριφοράς, δηλαδή της προσκόλλησης, της γονεϊκότητας, του ζευγαρώματος, της λήψης τροφής και της εξερεύνησης του περιβάλλοντος. Αυτά τα περίπλοκα συστήματα συμπεριφοράς:

> «…..μπορούν να λειτουργήσουν προνοητικά σε οργανισμούς που έχουν φυλογενετικά αναπτύξει την ικανότητα να κατασκευάζουν εσωτερικά μοντέλα εργασίας του περιβάλλοντος και της δράσης τους μέσα σε αυτό… Όσο πιο επαρκές είναι το εσωτερικό μοντέλο εργασίας του οργανισμού, με τόσο μεγαλύτερη ακρίβεια μπορεί ο οργανισμός να προβλέψει το μέλλον… Στους ανθρώπους, οι διεργασίες επικοινωνίας-που, αρχικά, περιορίζονταν στη σηματοδότηση μέσω συναισθημάτων και χειρονομιών και αργότερα συμπεριλαμβάνουν την ομιλία-επιτρέπουν επίσης το διυποκειμενικό μοίρασμα του περιεχομένου του μοντέλου. Σε ενδοψυχικό επίπεδο, οι ίδιες διεργασίες χρησιμεύουν στην

> αυτορύθμιση και στην ιεράρχηση των συμπεριφορών… (Ως προς την προσκόλληση βρέφους-μητέρας, ο Bowlby) ορίζει τη συμπεριφορά προσκόλλησης ως συμπεριφορά που έχει ως προβλεπόμενο αποτέλεσμα την εγγύτητα σε μια φιγούρα προσκόλλησης και της οποίας η εξελικτική λειτουργία είναι η προστασία του βρέφους από τον κίνδυνο… Αν και τα ανθρώπινα βρέφη, αρχικά απευθύνουν μηνύματα που προάγουν την εγγύτητα προς όλους τους παρέχοντες φροντίδα αδιακρίτως, οι συμπεριφορές αυτές, σταδιακά, εστιάζονται όλο και περισσότερο στα πρόσωπα εκείνα που ανταποκρίνονται στο κλάμα του βρέφους και που συναλλάσσονται κοινωνικά μαζί του… Όταν δημιουργηθεί η προσκόλληση, τα βρέφη που μετακινούνται είναι σε θέση να χρησιμοποιήσουν το πρόσωπο της προσκόλλησης τους σαν ασφαλές ορμητήριο για την εξερεύνηση του περιβάλλοντος και σαν σίγουρο καταφύγιο στο οποίο θα επιστρέψουν για παρηγοριά…» (Bretherton, 1992/1995, σ. 465-466).

Ο Bowlby (1973) υποστηρίζει επίσης ότι το βρέφος φοβάται στην απουσία του προσώπου προσκόλλησης. Ο φόβος μειώνεται με την καταφυγή στο πρόσωπο προσκόλλησης, δηλαδή με την εγγύτητα στο οικείο και την απομάκρυνση από το άγνωστο. Στο βρέφος, το εσωτερικό μοντέλο εργασίας του εαυτού και του προσώπου προσκόλλησης αποκτούνται μέσω των κοινωνικών συναλλαγών, είναι αλληλένδετα και κατέχουν εξέχουσα θέση στην ανάπτυξή του. Εάν η μητέρα, ως πρόσωπο προσκόλλησης, αναγνωρίζει και καλύπτει τις βρεφικές ανάγκες για ανακούφιση και προστασία και ταυτόχρονα σέβεται τη βρεφική ανάγκη για ανεξάρτητη εξερεύνηση του περιβάλλοντος, το βρέφος θα αναπτύξει ένα εσωτερικό μοντέλο, στο οποίο ο εαυτός βιώνεται ως αυτάρκης και αξιόλογος. Στην αντίθετη περίπτωση, ο εαυτός θα βιωθεί ως ανίκανος και ανάξιος. Τα βρέφη, τα νήπια και τα παιδιά, μέσω των εσωτερικών μοντέλων εργασίας, προβλέπουν τις πιθανές συμπεριφορές της μητέρας και προγραμματίζουν τις δικές τους αντιδράσεις.

Η Ainsworth (1963, 1967), με τις έρευνες της στην Ουγκάντα και στη Βαλτιμόρη, παρατήρησε τρία είδη προσκόλλησης του βρέφους. Τα βρέφη με ασφαλή προσκόλληση έκλαιγαν λίγο και τους άρεσε να εξερευνούν το περιβάλλον στην

παρουσία της ευαίσθητης μητέρας, η οποία απολάμβανε τη διαδικασία θηλασμού. Τα βρέφη με ανασφαλή προσκόλληση έκλαιγαν συχνά και εξερευνούσαν πολύ λίγο το περιβάλλον ακόμη κι όταν τα κρατούσαν οι όχι και τόσο ευαίσθητες μητέρες τους. Η τρίτη κατηγορία βρεφών (στην αρχική μελέτη της Ουγκάντα) περιελάμβανε τα βρέφη που δεν είχαν ακόμη αναπτύξει προσκόλληση, αφού η συμπεριφορά τους προς τη μητέρα δεν ήταν διαφοροποιημένη συγκριτικά με άλλα ενήλικα πρόσωπα της οικογένειας. Στις μετέπειτα συστηματικές μελέτες της η Ainsworth με τους συνεργάτες της (βλ. σχ. Bretherton, 1992/1995) βρήκαν, ότι μεγάλη σημασία στην ανάπτυξη της ασφαλούς ή όχι προσκόλλησης παίζει η ευαισθησία της μητέρας το πρώτο τρίμηνο μετά τη γέννηση, ευαισθησία που δημιουργεί προσδοκίες στο βρέφος, οι οποίες βασίζονται σε εμπειρίες ικανοποίησης ή απόρριψης από τη μεριά της μητέρας.

Στο σημείο αυτό αξίζει νομίζω να τονίσουμε τη θέση του Bowlby (1969) και των υποστηρικτών της Θεωρίας της Προσκόλλησης (Bretherton, 1987, 1990, 1991* Bretherton & Waters, 1985), ότι τα εσωτερικά μοντέλα εργασίας των σχημάτων προσκόλλησης μεταβιβάζονται από τη μια γενιά στην άλλη. Σύμφωνα με την Bretherton (1992/1995), ο Bowlby υποστήριξε:

> «…..ότι τα άτομα που μεγαλώνουν και γίνονται αρκετά σταθερά και αυτάρκη, έχουν συνήθως γονείς που, όταν το καλεί η περίσταση, είναι υποστηρικτικοί αλλά, συγχρόνως, επιτρέπουν και ενθαρρύνουν την αυτονομία. Αυτού του είδους οι γονείς όχι μόνο αποκαλύπτουν με ειλικρίνεια τα δικά τους μοντέλα εργασίας για τον εαυτό τους, το παιδί τους και τους άλλους αλλά και δείχνουν στο παιδί ότι τα μοντέλα αυτά επιδέχονται συζήτηση και αναθεώρηση. Για το λόγο αυτό, λέει ο Bowlby, η κληρονομικότητα της ψυχικής υγείας και της ασθένειας, μέσω της οικογενειακής μικρο-κουλτούρας, δεν είναι λιγότερο σημαντική-αν όχι και πολύ σημαντικότερη -από τη γενετική κληρονομικότητα…» (σ. 469-470).

Μέσω της Συνέντευξης των Ενηλίκων για την Προσκόλληση βρέθηκαν τρεις κατηγορίες γονέων. Οι αυτόνομοι και ασφαλείς γονείς, οι οποίοι (είτε ήταν προσκολλημένοι ως παιδιά, είτε όχι) έδωσαν σαφή και συνεκτική περιγραφή των

πρώτων τους προσκολλήσεων. Οι ανήσυχοι γονείς αναφέρθηκαν στις συνεντεύξεις τους σε πολλές, συγκρουσιακού τύπου, παιδικές αναμνήσεις προσκόλλησης, χωρίς όμως να μπορέσουν να συνθέσουν μια οργανωμένη και συνεπή εικόνα. Τέλος, οι απορριπτικοί γονείς αδυνατούσαν να θυμηθούν πολλά για τις σχέσεις προσκόλλησης κατά τα πρώτα χρόνια της ανάπτυξης τους – οι απαντήσεις τους υποδήλωναν βιώματα απόρριψης από τα πρόσωπα προσκόλλησης. Η παραπάνω ταξινόμηση όχι μόνο αντιστοιχούσε εννοιολογικά με τα βρεφικά σχήματα προσκόλλησης (ασφάλεια, αμφιθυμία, αποφυγή) της Ainsworth, αλλά σύμφωνα με την Bretherton, (1992/1995), τα σχήματα των ενηλίκων συσχετίστηκαν εμπειρικά με τα σχήματα των βρεφών-ένας απορριπτικός γονέας είχε ένα βρέφος που απέφευγε την επικοινωνία μαζί του.

Η Συνθήκη του Ξένου (Ainsworth & Wittig, 1969) εξετάζει τη συμπεριφορά προσκόλλησης και εξερεύνησης βρεφών ηλικίας ενός έτους, στον εργαστηριακό χώρο, σε συνθήκες υψηλού και χαμηλού στρες. Διαρκεί γύρω στα είκοσι λεπτά και έχει συνήθως οκτώ επεισόδια. Σύμφωνα με την Bretherton (1992/1995):

> «Μητέρα και βρέφος μπαίνουν σε ένα δωμάτιο παιχνιδιών του εργαστηρίου και αργότερα έρχεται μια άγνωστη γυναίκα. Ενώ η άγνωστη γυναίκα παίζει με το βρέφος, η μητέρα φεύγει για λίγο και μετά ξαναγυρίζει. Ακολουθεί ένας δεύτερος αποχωρισμός, όπου το βρέφος μένει τελείως μόνο. Τέλος, επιστρέφει η άγνωστη και μετά η μητέρα» (σ. 463).

Η Ainsworth βρήκε ότι όταν ήταν παρούσα η άγνωστη ή όταν απουσίασε η μητέρα, τα βρέφη δεν εξερευνούσαν τα παιχνίδια και το πειραματικό δωμάτιο με το ίδιο ενδιαφέρον που το έκαναν όταν ήταν παρούσα η μητέρα τους. Όταν η μητέρα, μετά από μια συνήθως τρίλεπτη απουσία, επέστρεφε στο δωμάτιο, τα περισσότερα ασφαλή βρέφη αναζητούσαν την εγγύτητα και την επαφή της, σε αντίθεση με τα αμφιθυμικά ή τα βρέφη που απέφευγαν τη μητέρα, τα οποία παρουσίαζαν αναπάντεχο θυμό, κλάμα και, ενώ ήθελαν επαφή, όταν οι μητέρες τα σήκωναν, αυτά δεν κούρνιαζαν στην

αγκαλιά τους, αλλά τις κλωτσούσαν. Μια άλλη μειονότητα βρεφών, ενώ έψαχναν τη μητέρα, όσο έλειπε, όταν αυτή επέστρεφε, την απέφευγαν ή έδειχναν να την αγνοούν (Bretherton, 1992/1995).

1.5.2. Τα αποτελέσματα των μελετών

Ο Kornhuber (1983), σε μια μελέτη που χρησιμοποίησε μεταξύ άλλων και την Συνθήκη του Ξένου, βρήκε, ότι το σύνολο των βρεφών ενός έτους είχαν αναπτύξει ίδιο βαθμό προσκόλλησης με τις μητέρες και τις γιαγιάδες τους, η δε βλεμματική τους επαφή στο τάισμα και στις φυσικές επικοινωνίες είχαν ίση ένταση και διάρκεια και με τις δύο μορφές προσκόλλησης. Στη Συνθήκη του Ξένου τα βρέφη ήταν πιο εξερευνητικά στην παρουσία της μητέρας παρά στην παρουσία της γιαγιάς. Βρέθηκε, επίσης, ότι οι μη εργαζόμενες γιαγιάδες ήταν πιο υπομονετικές και υποστηρικτικές από τις εργαζόμενες γιαγιάδες.

Σύμφωνα με τον Smith (1991), σε σχετική μελέτη τους οι Blackwelder και Passman (1986) βρήκαν, ότι παρόλο που οι μητέρες και οι γιαγιάδες χρησιμοποιούσαν την αμοιβή και την τιμωρία με τον ίδιο τρόπο, στις περιπτώσεις που βρέθηκαν διαφορές, οι γιαγιάδες χρησιμοποιούσαν πιο συχνά την αμοιβή και ήταν λιγότερο τιμωρητικές από τις μητέρες. Όσο περισσότερη υπευθυνότητα ένιωθε η γιαγιά για το βρέφος-εγγόνι της, τόσο τα σχήματα συμπεριφοράς της έμοιαζαν με εκείνα της μητέρας. Το τελευταίο εύρημα οδήγησε τους ερευνητές να υποθέσουν, ότι ο τρόπος με τον οποίο οι γιαγιάδες αντιλαμβάνονται το ρόλο τους, επιδρά στη συμπεριφορά τους προς τα εγγόνια τους.

Σε μια άλλη μελέτη οι Tolmin και Passman (1989) παρατήρησαν τις αντιδράσεις βρεφών ηλικίας 2 ετών στην παρουσία της μητέρας και της γιαγιάς, στην παρουσία μόνο της μητέρας, μόνο της γιαγιάς ή μόνο μιας ξένης. Αν και δεν πρόκειται για τη Συνθήκη του Ξένου αλλά για μία δραστική παραλλαγή της (π.χ. με την είσοδο της στο

δωμάτιο η γιαγιά προσπάθησε να αποθαρρύνει την αλληλεπίδραση με το να διαβάζει κάτι, ενώ την ίδια στιγμή αποχωρούσε η μητέρα), οι ερευνητές χρησιμοποίησαν ειδικά ερωτηματολόγια, με τα οποία αποτίμησαν τις ευθύνες και την εμπλοκή των γιαγιάδων στην ανατροφή του βρέφους. Τα αποτελέσματα της μελέτης έδειξαν, ότι τα βρέφη ήταν πιο εξερευνητικά στην παρουσία της μητέρας, λιγότερο εξερευνητικά στην παρουσία της γιαγιάς και πολύ λιγότερο στην παρουσία της ξένης γυναίκας. Υπήρχαν όμως ατομικές διαφορές ανάμεσα στην ομάδα των γιαγιάδων. Όσο περισσότερη φυσική φροντίδα, συναισθηματική επένδυση, χρόνο επικοινωνίας και λήψεις αποφάσεων είχε μια γιαγιά στην επαφή με το εγγόνι της, τόσο πιο πολύ το βρέφος των 2 χρόνων παρέμενε μαζί της στον εργαστηριακό δωμάτιο και εξερευνούσε ανεξάρτητο τα παιχνίδια και το χώρο. Οι συγγραφείς καταλήγουν ότι, όσο πιο συχνή η επαφή και όσο μεγαλύτερη η υπευθυνότητα μιας γιαγιάς με το βρέφος-εγγόνι της, τόσο οι δεσμοί που αναπτύσσει μαζί του, μοιάζουν με τους δεσμούς που έχει αναπτύξει το βρέφος με τη μητέρα του.

Ο Myers, Jarvis και Creasy (1987) μελέτησαν, μέσω της Συνθήκης του Ξένου, τις αντιδράσεις των ενός έτους βρεφών στην παρουσία/απουσία της μητέρας, της μητρικής γιαγιάς και μιας ξένης γυναίκας. Προς μεγάλη έκπληξη των ερευνητών, τα βρέφη είχαν σχεδόν ίδια συμπεριφορά στην παρουσία και την απουσία της μητέρας και της γιαγιάς, παρά την προτίμηση τους να είναι περισσότερη ώρα με τη μητέρα παρά με τη γιαγιά και την τάση τους να ακολουθούν πιο πολύ τη μητέρα όταν αποχωρούσε από το δωμάτιο παρά τη γιαγιά. Τα βρέφη «χρησιμοποιούσαν» τις γιαγιάδες και τις μητέρες ως βάσεις παιχνιδιού και εξερεύνησης και αντιδρούσαν το ίδιο όταν αυτές αποχωρούσαν από το δωμάτιο. Όταν επέστρεφαν στο δωμάτιο και οι δύο μπορούσαν να καθησυχάσουν αποτελεσματικά τα βρέφη. Αντίθετα έκλαιγαν περισσότερο, έμεναν μακριά, έπαιζαν λιγότερο και δεν ήθελαν την αγκαλιά της ξένης γυναίκας. Οι Myers

και συν. (1987) υποστηρίζουν ότι η γιαγιά μπορεί να αποτελέσει μια σημαντική φιγούρα για το βρέφος με την οποία μπορεί να προσκολληθεί εξίσου ομαλά όπως και με τη μητέρα. Η γιαγιά που μένει κοντά κι έχει στενή επαφή με το βρέφος μπορεί να του εμπνεύσει εμπιστοσύνη, να το κάνει να νιώθει σιγουριά και ασφάλεια και να τη «χρησιμοποιεί» ως βάση εξερεύνησης και παιχνιδιού.

Οι Spieker και Bensley (1994) εξέτασαν την ασφαλή ή ανασφαλή προσκόλληση των ενός έτους βρεφών με τις έφηβες μητέρες τους, κάποιες από τις οποίες ήταν έγγαμες, κάποιες από τις οποίες είχαν ή όχι την υποστήριξη του συντρόφου τους και της μητρικής γιαγιάς και κάποιες από τις οποίες φρόντιζαν οι ίδιες ή και οι γιαγιάδες το βρέφος. Οι ερευνητές, εκτός από τη Συνθήκη του Ξένου, χορήγησαν ειδικά ερωτηματολόγια, συνεντεύξεις και τεστ στη μελέτη των 197 εφήβων με τα βρέφη τους. Οι ερευνητές βρήκαν ότι ασφαλή προσκόλληση είχαν τα βρέφη των έγγαμων έφηβων μητέρων, που ζούσαν με τον σύζυγο τους και είχαν τη βοήθεια των γιαγιάδων, οι οποίες όμως δεν συγκατοικούσαν με την οικογένεια. Μητέρες που ζούσαν με το σύντροφο χωρίς την υποστήριξη της γιαγιάς είχαν περισσότερες πιθανότητες να έχουν βρέφη με ανασφαλή προσκόλληση, σε σύγκριση με μητέρες που ζούσαν ή δεν ζούσαν με το σύντροφο, αλλά είχαν πολλή υποστήριξη από τη γιαγιά. Οι παντρεμένες έφηβες μητέρες είχαν περισσότερη υποστήριξη από τις γιαγιάδες παρά εκείνες που συζούσαν με το σύντροφο τους. Κρίσιμο θεωρήθηκε το εύρημα ότι οι γιαγιάδες ήταν πιο υποστηρικτικές σε υλικό και συναισθηματικό επίπεδο από τους συντρόφους των έφηβων ανύπαντρων μητέρων, ακόμη κι όταν οι σύντροφοι και οι γιαγιάδες ήταν το ίδιο τρυφεροί και επικοινωνιακοί με τα βρέφη τους. Ενδιαφέρον, επίσης, είναι το εύρημα ότι οι έφηβες μητέρες που ζουν σε διαφορετικό σπίτι από τις γιαγιάδες, μπορεί να αντιμετωπίζουν προβλήματα στην ολοκλήρωση της γυμνασιακής/λυκειακής μόρφωσης τους, αναλαμβάνουν όμως πιο γρήγορα τις ευθύνες της μητρότητας,

γίνονται πιο επιδέξιες στην ανατροφή του βρέφους και συγκρούονται λιγότερο με τις μητέρες τους. Τέλος, η έρευνα αυτή έδειξε ότι το ποσοστό ανασφαλούς προσκόλλησης των βρεφών του δείγματος ήταν υψηλότερο από τα βρέφη που έχουν ηλικιακά μεγαλύτερες, έγγαμες μητέρες. Συγκριτικά με τις τελευταίες, οι έφηβες μητέρες είναι συχνά λιγότερο τρυφερές, πιο τιμωρητικές, πιο καταπιεστικές και ασκούν περισσότερη φυσική βία στα βρέφη τους (Spieker & Bensley, 1994).

Τέλος, εξαιρετικά ενδιαφέρουσα είναι η μελέτη των Tinsley και Parke (1987), οι οποίοι μελέτησαν τις δυαδικές αλληλεπιδράσεις 30, 7-μηνων βρεφών, με τις μητέρες, τους πατέρες, τις γιαγιάδες και τους παππούδες τους. Οι ερευνητές ξεκινούν με τρεις υποθέσεις, α) ότι η σχέση γιαγιάς/παππού-βρέφους είναι αμφίδρομη, β) ότι το ποιός εισάγει τη δράση στην επαφή εξαρτάται από την ηλικία και τα επίπεδα κινητικής και νοητικής ανάπτυξης (στη βρεφική ηλικία οι γιαγιάδες/παππούδες εισάγουν πιο συχνά ένα θέμα για μοίρασμα της εμπειρίας με το βρέφος, ενώ στην εφηβική ηλικία οι έφηβοι εισάγουν πιο συχνά από ό,τι οι γιαγιάδες/παππούδες ένα θέμα συζήτησης ή κοινού ενδιαφέροντος) και, γ) ότι η σχέση αυτή χαρακτηρίζεται από αμοιβαία ευχαρίστηση και οφέλη για όλους-για τις γιαγιάδες/παππούδες, τους γονείς και τα βρέφη. Στη μελέτη αυτή οι γονείς, οι γιαγιάδες και οι παππούδες διδάχτηκαν να παίζουν η καθεμία/καθένας χωριστά με το βρέφος χρησιμοποιώντας παιχνίδια που έφεραν μαζί τους στο χώρο του σπιτιού οι ερευνητές. Εκτός από τις παρατηρήσεις στην παραπάνω συνθήκη, οι ερευνητές χορήγησαν ειδικά ερωτηματολόγια στους γονείς, τις γιαγιάδες και τους παππούδες καθώς και το τεστ της Bayley (Bayley Scale of Infant Development) στα βρέφη.

Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι στην αλληλεπίδραση των βρεφών με τους γονείς και τις γιαγιάδες/παππούδες, οι τελευταίοι ήταν πιο ευγενικοί προς τα βρέφη από τους γονείς, οι οποίοι όμως ήταν πιο ικανοί και δραστήριοι στην επικοινωνία από ό,τι οι

γιαγιάδες και οι παππούδες. Οι μητέρες χρησιμοποίησαν τη φαντασία τους στο παιχνίδι περισσότερο από ό,τι οι υπόλοιποι ενήλικες σύντροφοι του βρέφους. Βρέθηκε επίσης ότι οι μητέρες και οι γιαγιάδες χαμογελούσαν, γελούσαν, έκαναν επιδείξεις της χρήσης των παιχνιδιών, προσαρμόζονταν, φιλούσαν τα βρέφη περισσότερο και ήταν πιο ήρεμες, πιο εύκαμπτες και είχαν περισσότερη εμπιστοσύνη στον εαυτό τους ως σύντροφοι επικοινωνίας από ό,τι αντίστοιχο έκαναν ή ένιωθαν οι πατέρες και οι παππούδες. Οι μητέρες και οι γιαγιάδες φιλούσαν και έπαιζαν περισσότερο με τα αγόρια παρά με τα κορίτσια, ενώ οι πατέρες και οι παππούδες έπαιζαν και φιλούσαν εξίσου τα βρέφη και των δύο φύλων. Όλοι οι ενήλικες σύντροφοι χαμογελούσαν, γελούσαν, ήταν πιο φιλικοί, πιο κοντά στο χώρο και μιλούσαν περισσότερο στα κορίτσια παρά στα αγόρια. Βρέθηκε επίσης, ότι οι μητέρες και οι πατέρες έμοιαζαν σε ορισμένα χαρακτηριστικά της αλληλεπίδρασης με το βρέφος τους περισσότερο με τους πατέρες τους παρά με τις μητέρες τους.

Οι Tinsley και Parke (1987) επίσης βρήκαν ότι όσο πιο επικοινωνιακοί ήταν οι ενήλικοι σύντροφοι, τόσο υψηλότερη βαθμολογία είχε το βρέφος στη δοκιμασία της Bayley (φυσική, νοητική και κοινωνική ανάπτυξη). Ειδικά για τις γιαγιάδες βρέθηκε, ότι όταν η συμπεριφορά τους χαρακτηρίζονταν από θετικά σχόλια και φωνοποιήσεις, λιγότερα φιλιά, υψηλή φαντασία και εμπιστοσύνη στον εαυτό τους, τότε αυτές οι γιαγιάδες είχαν εγγόνια-βρέφη με υψηλότερους δείκτες στη δοκιμασία της Bayley, συγκριτικά με τις γιαγιάδες που η συμπεριφορά τους είχε σε διαφορετικό βαθμό τα παραπάνω χαρακτηριστικά. Τα βρέφη που είχαν περισσότερη επαφή με τις γιαγιάδες και τους παππούδες είχαν υψηλότερη βαθμολογία στη δοκιμασία της Bayley από εκείνα που είχαν λιγότερη επαφή. Τέλος, οι γιαγιάδες και οι παππούδες απολάμβαναν περισσότερο την επικοινωνία με τα εγγόνια τους από ό,τι οι γονείς (Tinsley & Parke, 1987).

Πριν κλείσουμε το παρόν υποκεφάλαιο είναι νομίζω ενδιαφέρον να περιγράψουμε σύντομα τις απόψεις των Tinsley και Parke (1987) για τα αποτελέσματα της μελέτης τους και για το ρόλο των γιαγιάδων και των παππούδων στην ανάπτυξη των βρεφών. Υποστηρίζουν, λοιπόν, οι συγγραφείς ότι παρά το εύρημα ότι οι γιαγιάδες και οι παππούδες ήταν πιο ευγενικοί προς τα βρέφη από τους γονείς κι ότι οι τελευταίοι ήταν πιο ικανοί και δραστήριοι επικοινωνιακοί σύντροφοι από τις γιαγιάδες και τους παππούδες, οι τελευταίοι δεν παύουν να είναι πολύ αποτελεσματικοί σύντροφοι στην επικοινωνία τους με το βρέφος. Οι ομοιότητες και οι διαφορές στον τρόπο επικοινωνίας των γονέων και των γιαγιάδων/παππούδων συνεισφέρουν πολλά στην ανάπτυξη του βρέφους. Οι ομοιότητες ανάμεσα στις δυο γενιές δρουν ως μια βασική συνιστώσα της κοινωνικής οργάνωσης, που συμβάλλει άμεσα στην κοινωνική ανάπτυξη του βρέφους, μέσω της ίδιας ή σχεδόν ίδιας, συχνά επικαλυπτόμενης, ενήλικης συμπεριφοράς. Το «παραπάνω» της ίδιας σχεδόν εμπειρίας των βρεφών με τους γονείς και τους γονείς των γονέων, τους προσφέρει μιαν αίσθηση σταθερότητας στον τρόπο φροντίδας, επικοινωνίας και μάθησης και ταυτόχρονα μοναδικούς, ξεχωριστούς συντρόφους που προάγουν το πλάτεμα της εμπειρίας τους χωρίς ασυνέπειες. Επίσης, αν και οι μητέρες και οι γιαγιάδες ήταν πιο επικοινωνιακές και συναισθηματικές προς τα βρέφη, συγκριτικά με τους πατέρες και τους παππούδες, αυτό με τίποτα δεν σημαίνει ότι οι παππούδες και οι πατέρες αγαπούν λιγότερο τα βρέφη. Αντίθετα, οι διαφορές συνεισφέρουν με τη σειρά τους στον πλούτο των εμπειριών του βρέφους. Το εύρημα ότι οι γονείς μοιάζουν περισσότερο στον τρόπο αλληλεπίδρασης του πατέρα παρά της μητέρας τους, ενισχύει, κατά τους συγγραφείς, άλλα ευρήματα, σύμφωνα με τα οποία, ο πατέρας επιδρά περισσότερο από τη μητέρα στη συμπεριφορά του φύλου κατά τα χρόνια της κοινωνικοποίησης. Αν και αναγνωρίζουν ότι το εύρημα αυτό αξίζει να διευρυνθεί περισσότερο, κάποιος μένει με την εντύπωση ότι στο σημείο

αυτό υπάρχει κάποιο κενό στην ερμηνεία, κενό που φυσικά θα καλυφθεί με περισσότερη και πιο συστηματική έρευνα, δεδομένου του μικρού δείγματος της μελέτης των Tinsley & Parke (1987).

Ως προς το γιατί οι γιαγιάδες και οι παππούδες ένιωσαν περισσότερη ικανοποίηση στην αλληλεπίδραση με τα βρέφη από ό,τι οι γονείς, οι συγγραφείς τονίζουν, ότι και οι γονείς ένιωσαν αρκετή ικανοποίηση, αλλά ίσως οι γιαγιάδες και οι παππούδες να έχουν περισσότερες «αντοχές» στη δια-γενεαλογική επαφή από ό,τι οι γονείς, οι οποίοι μπορεί να κουράζονται από την καθημερινή ευθύνη της ανατροφής του βρέφους, της ανατροφής άλλων ίσως παιδιών της οικογένειας και άλλων (εργασιακών, οικογενειακών, κοινωνικών, κ.τ.λ.) καθηκόντων της καθημερινής ζωής. Τονίζουν ακόμη τη σχέση υψηλών βαθμών στη κλίμακα της Bayley και συχνών επαφών των γιαγιάδων και προσφέρουν ορισμένες εναλλακτικές ερμηνείες, όπως: α) ότι τα ικανά για διαπροσωπικές επαφές βρέφη προκαλούν πιο συχνή και πλήρη ερεθισμών αλληλεπίδραση με τις γιαγιάδες και τους παππούδες, β) η επαφή των γιαγιάδων με τα παιδιά τους επηρεάζει έμμεσα τα εγγόνια τους, γιατί βοηθώντας και προσφέροντας στους γονείς, οι τελευταίοι άμεσα αλληλεπιδρούν πιο αποτελεσματικά με τα βρέφη τους, αλληλεπίδραση που προάγει την ανάπτυξη τους, και γ) οι συχνές επαφές των γιαγιάδων με τα βρέφη προσφέρουν περισσότερες ευκαιρίες αλληλεπίδρασης, ερμηνεία που δέχεται αφενός την έμμεση αλληλεπίδραση (οι γιαγιάδες/παππούδες βοηθούν τους γονείς) και την άμεση επίδραση (οι ίδιοι γιαγιάδες και οι παππούδες άμεσα επηρεάζουν τη βρεφική ανάπτυξη). Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι χρειάζονται συστηματικές, διαχρονικές μελέτες για να διευκρινιστούν περισσότερο και σε βάθος χρόνου οι αμοιβαίες αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις γιαγιάδες και τους παππούδες (Tinsley & Parke, 1987).

1.5.3. Συζήτηση

Στο παρόν υποκεφάλαιο έγινε μια σύντομη περιγραφή βασικών σημείων της Θεωρίας της Προσκόλλησης, της εργαστηριακής μεθόδου της Συνθήκης του Ξένου και στη συνέχεια εξετάσαμε τα αποτελέσματα έξι μελετών που διερεύνησαν τη σχέση γιαγιάς-βρέφους. Εκτός από τη μελέτη των Tinsley και Parke (1987), οι υπόλοιπες διερεύνησαν τη σχέση αυτή μέσα από τη Θεωρία της Προσκόλλησης κάνοντας χρήση (με παραλλαγές ή όχι) και της Συνθήκης του Ξένου με βρέφη ηλικίας ενός ή δύο ετών. Στη μελέτη των Tinsley και Parke (1987), τα βρέφη ήταν ηλικίας 7 μηνών και οι ενήλικες σύντροφοι «διδάχτηκαν» από τους ερευνητές πώς να παίζουν με τα βρέφη. Άρα καμία από τις παραπάνω μελέτες δεν ήταν διαχρονική και νατουραλιστική.

Βασικό εύρημα των περισσότερων μελετών είναι ότι η γιαγιά μπορεί να είναι ένα βασικό πρόσωπο προσκόλλησης, ικανό να εμπνεύσει εμπιστοσύνη, σιγουριά και ασφάλεια στο βρέφος, το οποίο τη «χρησιμοποιεί» ως βάση εξερεύνησης και παιχνιδιού. Αν και δύο μελέτες (Kornhuber, 1983* Tomlin και Passman, 1989) βρήκαν ότι τα βρέφη ήταν πιο εξερευνητικά στην παρουσία της μητέρας παρά της γιαγιάς, η μελέτη των Myers και συν. (1987) δεν ανίχνευσε αυτήν τη διαφορά, αλλά ότι τα βρέφη προτιμούσαν να είναι περισσότερη ώρα με τη μητέρα παρά με τη γιαγιά. Οι μελέτες όμως αυτές έδειξαν ότι η προσκόλληση δεν είναι μια απλή διαδικασία, αλλά εξαρτάται από συγκεκριμένους παράγοντες, όπως, από το αν ή όχι οι γιαγιάδες εργάζονται, από το πόσο υπεύθυνες ή όχι νιώθουν για την ανάπτυξη του εγγονιού τους, από το μεγάλο ή μικρό χρόνο που επενδύουν σε φυσική φροντίδα και συναισθηματική επικοινωνία με το βρέφος, από την απόσταση που υπάρχει μεταξύ του τόπου διαμονής τους και του τόπου διαμονής του βρέφους, από το αν η μητέρα του βρέφους είναι ή όχι ενήλικη ή έφηβη, έγγαμη ή άγαμη και ζει με ή χωρίς την υποστήριξη του συντρόφου, κ.τ.λ. Οι παράγοντες αυτοί προσδιορίζουν την ποιότητα του δεσμού που αναπτύσσεται μεταξύ

του βρέφους και της γιαγιάς του. Παρόλο που η έρευνα στον κρίσιμο αυτόν τομέα άρχισε αργά, πρέπει, νομίζω, να τονίσουμε την συνεισφορά των ερευνητών, που εμπνέονται από τη Θεωρία της Προσκόλλησης, γιατί αυτοί κυρίως μελέτησαν το υπό εξέταση φαινόμενο. Αξίζει, επίσης, στο σημείο αυτό να τονίσουμε τη θέση του Bowlby για την «κληρονομικότητα της ψυχικής υγείας και της ασθένειας μέσω της οικογενειακής μικρο-κουλτούρας», θέση που τονίζει τη σημασία των σχέσεων ανάμεσα στις γενιές. Στις σχέσεις αυτές κεντρικό ρόλο παίζει η γιαγιά ως γιαγιά, αλλά και ως μητέρα της μητέρας του βρέφους. Με δύο λόγια, η προσφορά της Θεωρίας της Προσκόλλησης στην κατανόηση της σχέσης βρέφους-γιαγιά είναι μεγάλη. Ταυτόχρονα κάποιος πρέπει να επισημάνει κάποιες μεθοδολογικές αδυναμίες, όπως την απουσία νατουραλιστικών και διαχρονικών μελετών και τη συνεχή χρήση της Συνθήκης του Ξένου στη μελέτη των σχέσεων γιαγιάς-βρέφους. Και οι δύο αυτές μεθοδολογικές αδυναμίες είναι παράδοξες, δεδομένου ότι ο Bowlby αλλά κυρίως η Ainsworth έκαναν διαχρονικές μελέτες βρεφών στο φυσικό τους περιβάλλον. Μάλιστα στις ΗΠΑ έγινε τόση κατάχρηση στη διαδικασία και στο σύστημα ταξινόμησης της Συνθήκης του Ξένου, που όπως, χωρίς περιστροφές, σημειώνει η Bretherton (1992/1995):

> «…..το γνωστό σύστημα ταξινόμησης της Συνθήκης του Ξένου, προς μεγάλη θλίψη της Ainsworth έκλεψε την παράσταση από τα ευρήματα της με τη φυσική παρατήρηση της συναλλαγής μητέρας βρέφους (σ. 463-464)… Τυπώθηκαν εκατοντάδες μελετών που είχαν χρησιμοποιήσει τη Συνθήκη του Ξένου. Συχνά, είχε κανείς την εντύπωση ότι η προσκόλληση και η Συνθήκη του Ξένου είχαν γίνει συνώνυμα» (σ. 468).

Παρά τις παραπάνω αδυναμίες (γνωστές στην Ainsworth και άλλους σοβαρούς ερευνητές της Θεωρίας της Προσκόλλησης) κάποιος πρέπει επίσης να τονίσει ότι από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 άρχισε η μελέτη των αναπαραστατικών πλευρών της προσκόλλησης και της μεταβίβασης τους από γενιά σε γενιά, μια γραμμή έρευνας που κατέληξε στην ταξινόμηση τριών κατηγοριών γονέων (αυτόνομοι-ασφαλείς, ανήσυχοι

και απορριπτικοί). Ο ρόλος της γιαγιάς στο σχήμα προσκόλλησης της κόρης/μητέρας ή του γιού/πατέρα είναι φανερός. (βλ. σχ. Bretherton, 1992/1995).

Είδαμε, τέλος τα αποτελέσματα της μελέτης των Tinsley και Parke (1987), οι οποίοι μελετώντας τη δυαδική αλληλεπίδραση βρέφους-μητέρας/πατέρα/γιαγιάς/παππού, βρήκαν ότι η γιαγιά και ο παππούς ήταν πιο ευγενικοί προς τα βρέφη και απολάμβαναν την επικοινωνία μαζί τους περισσότερο από ό,τι οι γονείς και ότι τα βρέφη που είχαν περισσότερη επαφή με τις γιαγιάδες και τους παππούδες είχαν υψηλότερη βαθμολογία στη δοκιμασία της Bayley από εκείνα που είχαν μικρότερη επαφή. Ενδιαφέροντα είναι τα ευρήματα τους ως προς τις διαφορές συμπεριφοράς προς το βρέφος των μητέρων και των γιαγιάδων σε αντιδιαστολή με τις συμπεριφορές των πατέρων και των παππούδων, καθώς και οι διαφορές που βρέθηκαν αναφορικά με το φύλο του βρέφους. Παρά τις κάποιες ασάφειες (μητέρες και πατέρες έχουν σχήματα συμπεριφοράς που μοιάζουν περισσότερο με τα αντίστοιχα του πατέρα παρά με της μητέρας τους) και τις μεθοδολογικές αδυναμίες (η μελέτη τους δεν ήταν νατουραλιστική και διαχρονική), η θεωρητική ανάλυση των Tinsley και Parke (1987) είναι ενδιαφέρουσα και επιβεβαιώνει τη θέση ότι η σχέση γιαγιάς-βρέφους είναι ένα πολύπλοκο αναπτυξιακό φαινόμενο.

Ισχυριζόμενοι ότι η σχέση είναι αμφίδρομη, ότι χαρακτηρίζεται από αμοιβαία ευχαρίστηση και οφέλη και ότι εξαρτάται από τα επίπεδα νοητικής και κινητικής ανάπτυξης των δύο συντρόφων επικοινωνίας (γιαγιά-βρέφος/έφηβος) κάνουν νομίζω σαφή την αναπτυξιακή δυναμική του φαινομένου. Τονίζοντας ότι η ομοιότητα της συμπεριφοράς των γονέων, των γιαγιάδων και των παππούδων προς το βρέφος συμβάλλει στην κοινωνική του οργάνωση, με το να προσφέρει μιαν αίσθηση σταθερότητας στη φροντίδα, την επικοινωνία και τη μάθηση και ότι οι διαφορές αυξάνουν τον πλούτο των εμπειριών του, οι Tinsley και Parke (1987) υιοθετούν μια

σοβαρή προοπτική θεώρησης των φαινομένων, γεγονός που ενισχύεται από τις υποθέσεις που προσφέρουν για τον άμεσο και τον έμμεσο τρόπο δράσης των γιαγιάδων και των παππούδων στην ανάπτυξη των βρεφών.

Η παραπάνω θεώρηση δείχνει, νομίζω, σαφώς ότι οι γιαγιάδες και τα βρέφη μπορούν να αναπτύξουν ισχυρούς δεσμούς (κάτω από κάποιες ειδικές συνθήκες) στα πλαίσια αμφίδρομων σχέσεων, τις οποίες η έρευνα που εξετάσαμε, ανιχνεύει από τον 7^{ο} μήνα και μετά αποκλειστικά σε συγχρονικές, μη νατουραλιστικές μελέτες. Για το τι συμβαίνει πριν τους 7 μήνες, σε διαχρονική βάση, δεν υπάρχουν ερευνητικά δεδομένα. Υπάρχει δηλαδή, κενό έρευνας και γνώσης για το πώς, από τον πρώτο μήνα και μετά, γιαγιά και βρέφος επικοινωνούν και συν-οικοδομούν τη μοναδική σχέση τους κατά τον πρώτο, κρίσιμο, χρόνο της ζωής.

1.6. Η πρόοδος και τα κενά της ψυχολογικής γνώσης στις σχέσεις γιαγιάς-βρέφους

Στο παρόν υποκεφάλαιο γίνεται μια περίληψη και συζήτηση των βασικών σημείων των προηγούμενων υποκεφαλαίων, με έμφαση στα κενά γνώσης που καλείται να καλύψει η μελλοντική έρευνα.

Στο πρώτο υποκεφάλαιο (1.1) του παρόντος κεφαλαίου συζητήσαμε την πορεία των αλλαγών στην επιρροή της γιαγιάς και του παππού στην ανάπτυξη των παιδιών, ειδικά μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Συνιστά πρόοδο η έρευνα που έδειξε ότι γιαγιάδες και παππούδες δεν είναι άτομα μόνο της Τρίτης Ηλικίας, αλλά και της Μέσης Ηλικίας, τα οποία, στο σύνολο τους, είναι λιγότερο παρεμβατικά και βιώνουν θετικά τη σχέση με τα εγγόνια τους σε σχέση με τις γιαγιάδες και τους παππούδες των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Επίσης, σημαντικό είναι το εύρημα, ότι με το πέρασμα των χρόνων, οι γιαγιάδες και οι παππούδες είναι πιο μορφωμένοι από τους παλαιότερους και ότι προσφέρουν, σε συναισθηματικό και υλικό επίπεδο, στα παιδιά και τα εγγόνια τους, διατηρώντας την ανεξαρτησία τους, σεβόμενοι παράλληλα την ανεξαρτησία των

παιδιών τους, στάση που συχνά οδηγεί τις γιαγιάδες και τους παππούδες να δημιουργήσουν μοναδικές σχέσεις και εμπειρίες με τα εγγόνια τους. Οι διάφοροι «τύποι» γιαγιάδων και παππούδων που ανίχνευσαν ορισμένοι ερευνητές, ενέχουν, ως εννοιολογικά κατασκευάσματα, τον κίνδυνο της χωρίς λόγο απλούστευσης, εξίσωσης και γενίκευσης της αναπτυσσόμενης προσωπικότητας των γιαγιάδων και των παππούδων, όπως με έμφαση τονίσαμε. Αν οι «τύποι» θεωρηθούν ως ενδιαφέρουσες στατιστικές τάσεις, που ενέχουν τη δυνατότητα αλλαγών αλλά και ανάληψης ρόλων, πέραν αυτών που ορίζει ο τύπος, τότε δεν υπάρχει πρόβλημα (η «διασκεδαστική» γιαγιά, μπορεί να γίνει, αν χρειαστεί και «σοφή» γιαγιά, αλλά και να υποκαταστήσει με ευθύνη τη μητέρα). Αντίθετα, αν η γιαγιά θεωρείται πάντα «σοφή» και τίποτε άλλο, τότε ίσως η τυπολογία μας ωθεί σε λάθος περιγραφή και κατανόηση ενός αναπτυξιακού φαινομένου. Στη Μέση ή την Τρίτη Ηλικία κάποια μητέρα γίνεται ταυτόχρονα και για πρώτη φορά στη ζωή της γιαγιά, εμπειρία ενδιαφέρουσα και συχνά έντονη, που αλλάζει τον τρόπο σκέψης και δράσης, αλλά και τον συναισθηματικό της κόσμο ως ανθρώπου. Εξάλλου, η συμπεριφορά μιας γιαγιάς δεν εξαρτάται από ένα χαρακτηριστικό μόνο (π.χ. να είναι συνεχώς «σοφή») αλλά και από ένα πλήθος παραγόντων, τους οποίους περιγράψαμε αναλυτικά στα προηγούμενα υποκεφάλαια.

Συνολικά, στο πρώτο υποκεφάλαιο εκθέσαμε και συζητήσαμε κριτικά τη νέα γνώση για τις γιαγιάδες και τους παππούδες, γνώση που εικονίζει το βίωμα τους ως εξαρτώμενο από τους οικονομικούς παράγοντες, τη μετανάστευση, τις σχέσεις με τα παιδιά τους, τις πεποιθήσεις τους (για άλλους π.χ. σημαίνει βιολογική ανανέωση και για άλλους μία αίσθηση αυτο-εκπλήρωσης και ικανοποίησης), την απόσταση της κατοικίας τους από το σπίτι των εγγονιών τους, δηλαδή ένα πολύπλοκο βίωμα, που συχνά απλουστεύεται από τις αναπαραστάσεις των βιβλίων και της τηλεόρασης. Στο βασικό ερώτημα αν οι γιαγιάδες και οι παππούδες μπορούν να γίνουν Σημαντικοί

Άλλοι στη ζωή των εγγονιών τους, οι έρευνες που εξετάσαμε στο πρώτο αυτό υποκεφάλαιο δείχνουν, ότι αυτό δεν εξαρτάται μόνο από την αμοιβαία επιθυμία εγγονιών και γιαγιάδων/παππούδων αλλά και από πολλούς άλλους παράγοντες.

Στο δεύτερο υποκεφάλαιο (1.2) συζητήσαμε τους ακόλουθους οκτώ παράγοντες, οι οποίοι βρέθηκαν στις διάφορες έρευνες: 1) του θετικού ρόλου των καλών σχέσεων των γονέων και ειδικά της μητέρας με τη γιαγιά, 2) της ηλικίας των γιαγιάδων και των παππούδων, 3) του φύλου των γιαγιάδων, των παππούδων και των εγγονιών, 4) της κοινωνικής τάξης, 5) του φαινομένου και των παρενεργειών της αστικοποίησης, 6) της γεωγραφικής απόστασης, 7) του περιβάλλοντος ζωής της γιαγιάς και του παππού και 8) των διαζυγίων και των δεύτερων και τρίτων γάμων. Θεωρούμε ότι η επικέντρωση της έρευνας στους παραπάνω οκτώ παράγοντες πρόσφερε νέα γνώση, η οποία υπονόμευσε άμεσα την απλούστευση της τυπολογίας και ανέδειξε συγκεκριμένους όρους, που από μόνοι τους ή σε συνδυασμό μπορούν να καταστήσουν τις γιαγιάδες και τους παππούδες Σημαντικούς Άλλους στη ζωή των εγγονιών. Μια ματιά στους παραπάνω οκτώ παράγοντες δείχνει ότι μόνο ο πρώτος παράγοντας (καλές ή κακές σχέσεις των γονέων με τις γιαγιάδες και τις παππούδες) εξαρτάται, εν μέρει από τους τελευταίους, ενώ οι υπόλοιποι (2-8) ελάχιστα έως καθόλου εξαρτώνται μόνο από αυτούς. Παρά την πρόοδο της γνώσης που έλαβε χώρα μέσω των μελετών αυτών, σε ορισμένα σημεία η έρευνα, τουλάχιστον μέχρι σήμερα, παραμένει ασαφής. Για παράδειγμα, στη βάση του ευρήματος ότι οι γιαγιάδες και οι παππούδες γίνονται πολύ συχνά άνθρώποι που διανύουν τη Μέση Ηλικία, ορισμένοι ειδικοί τονίζουν ότι ο ρόλος ταιριάζει καλύτερα στους νεότερους παρά στους γεροντότερους. Ταυτόχρονα, η έρευνα δείχνει ότι με τις νέες μεθόδους σύλληψης, πολλές γυναίκες τεκνοποιούν σε μεγαλύτερη ηλικία, άρα αρκετές γυναίκες γίνονται γιαγιάδες στο τέλος της Μέσης Ηλικίας ή κατά την Τρίτη Ηλικία. Τα δύο αυτά ευρήματα (δημογραφικά στο σύνολο τους) δείχνουν ότι

υπάρχουν τρεις χρονικές περίοδοι κατά τις οποίες μια μητέρα μπορεί να γίνει γιαγιά (γιαγιά στη Μέση Ηλικία, γιαγιά στην Τρίτη Ηλικία και γιαγιά είτε στο τέλος της Μέσης Ηλικίας είτε στην αρχή της Τρίτης Ηλικίας). Τα ευρήματα αυτά δεν υποστηρίζουν την υπόθεση ότι ο ρόλος ταιριάζει περισσότερο στους νεότερους παρά στους γεροντότερους. Εδώ υπάρχει κενό έρευνας (π.χ. ομοιότητες και διαφορές μεταξύ γιαγιάδων κατά την Τρίτη Ηλικία), το οποίο δεν μας επιτρέπει να αρθρώνουμε κανονιστικό λόγο. Στην έρευνα μπορεί, συχνά, να βλέπουμε και μερικές φορές να κατανοούμε την πραγματικότητα, αλλά δεν είναι πάντα απαραίτητο να λέμε ποιος πρέπει να κάνει ή να βιώνει τι. Κάποιος μπορεί να γίνει παππούς στα 40 χωρίς να το προσδοκά και να το επιθυμεί και κάποια να γίνει, επιτέλους, γιαγιά στα 80 της χρόνια, κάτι που επιθυμούσε πολλά χρόνια. Κανείς δεν μπορεί να προβλέψει ότι και ο ένας και η άλλη δεν θα γίνουν καλός παππούς ή καλή γιαγιά, απλώς γιατί ο πρώτος έγινε παππούς νωρίς και η δεύτερη έγινε γιαγιά αργά. Η ηλικία είναι μόνο ένας από τους πολλούς παράγοντες που συν-προσδιορίζουν την ποιότητα του βιώματος. Το δεύτερο υποκεφάλαιο περισσότερο από το πρώτο έδειξε την πρόοδο και τα κενά της γνώσης μας, πρόοδος και κενά που δείχνουν ένα απλό γεγονός: το βίωμα και η σχέση της γιαγιάς και του παππού με τα εγγόνια είναι πολύπλοκα φαινόμενα. Μέχρι να τα κατανοήσουμε περισσότερο, ο λόγος μας, καλό είναι, να είναι μετρημένος. Ως προς τα κενά της γνώσης, όπως τονίσαμε, αυτά είναι ιδιαίτερα αισθητά στην περίπτωση των παραγόντων της τάξης των γιαγιάδων και των παππούδων καθώς και των σχέσεων των τελευταίων με τα εγγόνια, τα οποία έχουν ζήσει το διαζύγιο ή τον δεύτερο ή τρίτο γάμο των γονέων τους.

Στο τρίτο υποκεφάλαιο (1.3) είδαμε τα αποτελέσματα των ερευνών που έχουν γίνει σε ορισμένες εθνικές και πολιτισμικές ομάδες και το κοινό εύρημα ήταν ότι, παρά τις πολιτισμικές διαφορές, το σύνολο των γιαγιάδων και των παππούδων επιθυμούν να

έχουν καλές σχέσεις με τα εγγόνια τους. Σίγουρα συνιστά πρόοδο η ερευνητική προσπάθεια που εστιάστηκε στον παράγοντα των εθνικών και πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων, με πιο χαρακτηριστική την περίπτωση της Ιταλίας (λόγω του μετασχηματισμού και των αντοχών της «φαμίλιας») και των ΗΠΑ (λόγω της συμβίωσης πολλών μειονοτήτων, που εν μέρει επηρεάζονται και εν μέρει ανθίστανται στις επιρροές της αμερικάνικης κουλτούρας). Επιπλέον, στις ΗΠΑ, το φαινόμενο του νέου τύπου γιαγιάς και παππού*, οι οποίοι, όχι από επιλογή αλλά από ανάγκη, ανατρέφουν 3.2 εκατομμύρια παιδιά που τα εγκατέλειψαν οι γονείς τους,* μας αναγκάζει να προσθέσουμε στην γνώση μας και την εικόνα της συνήθως μαύρης γιαγιάς/παππού, που κάτω από πολύ δύσκολες συνθήκες υποκαθιστούν τους γονείς. Πέρα από το ενδιαφέρον αυτό εύρημα, απουσιάζουν οι μελέτες που εξετάζουν τα βιώματα των εγγονιών, των γιαγιάδων και των παππούδων στο νέο αυτό τύπο οικογένειας. Χρειάζονται επίσης μελέτες που να εξετάζουν, ταυτόχρονα, όχι μόνο τις διαφορές μεταξύ π.χ. των γιαγιάδων που ζουν στις ΗΠΑ, αλλά και τις διαφορές μεταξύ των ελληνίδων γιαγιάδων που ζουν στις ΗΠΑ, διαφορετικά υπάρχει ο κίνδυνος μίας απλουστευμένης γενίκευσης του τύπου που συζητήσαμε στο υποκεφάλαιο αυτό (π.χ. σε *όλες* τις μεξικανικές οικογένειες που ζουν στις ΗΠΑ υπάρχουν πολύ καλές σχέσεις εγγονιών–γιαγιάδων/παππούδων). Αν στο πρώτο κεφάλαιο είδαμε την επίδραση του παράγοντα «εποχή» (γιαγιά πριν και μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο) και στο δεύτερο τους οκτώ παράγοντες που επιδρούν στις σχέσεις των εγγονιών με τις γιαγιάδες και τους παππούδες τους, στο τρίτο υποκεφάλαιο είδαμε τον παράγοντα της εθνικότητας και της κουλτούρας/υποκουλτούρας. Οι δέκα αυτοί παράγοντες (μόνοι ή σε συνδυασμό) δείχνουν με σαφήνεια το μέγεθος της πολυπλοκότητας του φαινομένου που εξετάζουμε. Ως προς τη χώρα μας, οι υπάρχουσες μελέτες (λίγες, αλλά διαφωτιστικές) δείχνουν το σημαντικό ρόλο της γιαγιάς και του παππού στην ανάπτυξη

των εγγονιών τους, τις καλές σχέσεις τους και τη συνεργασία που τις διακρίνει, αν και είναι φανερό το κενό γνώσης, που, εν μέρει, μπορεί να καλυφθεί από διαχρονικές, νατουραλιστικές μελέτες. Ακριβώς σε αυτήν την κατεύθυνση κινείται το εμπειρικό μέρος της παρούσας εργασίας, με δείγμα από τη χώρα μας.

Στο τέταρτο υποκεφάλαιο (1.4) περιγράψαμε και συζητήσαμε το ρόλο της γνωστικής ανάπτυξης στη σχέση γιαγιάς/παππού και εγγονιού, την επίδραση των μητρικών σε σχέση με τους πατρικούς παππούδες/γιαγιάδες, την επίδραση του φύλου στην ανάπτυξη της σχέσης και το ρόλο της σχέσης αυτής στην πρόληψη της παραβατικότητας και την επούλωση τραυμάτων των εγγονιών. Στο υποκεφάλαιο αυτό εξετάσαμε το πώς τα εγγόνια, οι γιαγιάδες και οι παππούδες βιώνουν τη σχέση τους. Τα σχετικά ευρήματα πράγματι αυξάνουν και βαθαίνουν τη γνώση μας για το υπό εξέταση φαινόμενο, οι παράγοντες του οποίου παύουν να είναι χονδρικά δέκα (1.1, 1.2, 1.3 υποκεφάλαια). Αν και τονίσαμε το πόσο χρήσιμη είναι η συμπερίληψη του παράγοντα της γνωστικής ανάπτυξης των εγγονιών στις σχέσεις με τις γιαγιάδες και τους παππούδες, σημειώσαμε, επίσης, την ανεπάρκεια αυτής της γνωστικιστικά προσανατολισμένης προοπτικής στην ερμηνεία των φαινομένων. Συζητήσαμε την αλληλεπίδραση ορισμένων παραγόντων (γνωστική ανάπτυξη, φύλο των εγγονιών και των ηλικιωμένων, τύπος οικογένειας-εκτεταμένη, πυρηνική, μονογονεϊκή, -μορφωτικό επίπεδο του παππού και της γιαγιάς, πολιτισμική ομάδα καταγωγής τους, φυσική και ψυχολογική υγεία της γιαγιάς και του παππού, κ.τ.λ.) και επισημάναμε τα κενά στα οποία πρέπει να εστιαστεί η μελλοντική έρευνα, η οποία πρέπει να λάβει υπόψη όχι μόνο την ισχύ αλλά και την κριτική που έχει ασκηθεί στη θεωρία του Piaget.

Στο πέμπτο υποκεφάλαιο (1.5) περιγράψαμε και συζητήσαμε τα αποτελέσματα των έξι μελετών που εξέτασαν τις σχέσεις των βρεφών με τις γιαγιάδες τους. Μεγάλη θεωρήθηκε προσφορά στη γνώση των ερευνητών που εκκινούν από τη Θεωρία της

Προσκόλλησης. Τα ερευνητικά δεδομένα τους δείχνουν ότι, κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, η γιαγιά μπορεί να καταστεί βασικό πρόσωπο προσκόλλησης για το βρέφος, πρόσωπο ικανό να του εμπνεύσει σιγουριά κα ασφάλεια. Τονίσαμε τις μεθοδολογικές αδυναμίες αυτής της προοπτικής (υπερ-χρήση της Συνθήκης του Ξένου, ειδικά στις ΗΠΑ) και κυρίως την απουσία νατουραλιστικών και διαχρονικών μελετών, αναγκαίων για την περιγραφή και την κατανόηση της ανάπτυξης του δεσμού της γιαγιάς με το εγγόνι της.

Στη συνέχεια εξετάσαμε τις θεωρητικές υποθέσεις, τα δεδομένα και την ερμηνεία της σχετικής εργασίας των Tinsley και Parke (1987). Η μελέτη αυτή δείχνει (δυστυχώς μόνο κατά τον 7^{ο} μήνα) πώς αλληλεπιδρούν σε δυάδες τα βρέφη με τους γονείς, τις γιαγιάδες και τους παππούδες τους. Τονίσαμε την αξία των ευρημάτων που δείχνουν τις διαφορές και τις ομοιότητες της συμπεριφοράς των ενήλικων συντρόφων του βρέφους και πώς αυτές, κατά τους Tinsley και Parke (1987), συμβάλλουν στην ανάπτυξη του. Επισημάναμε τη θέση των συγγραφέων για το αμφίδρομο της σχέσης βρέφους-γιαγιάς, την αμοιβαιότητα που την χαρακτηρίζει και την εξάρτηση της από τη νοητική και την κινητική ανάπτυξη των δύο επικοινωνούντων συντρόφων. Τέλος, τονίσαμε το μικρό αριθμό των μελετών που υπάρχουν πάνω στην *ανάπτυξη* της σχέσης γιαγιάς – βρέφους και την απουσία σχετικών διαχρονικών και νατουραλιστικών μελετών.

Στα υποκεφάλαια του Πρώτου Κεφαλαίου περιγράψαμε ερευνητικά δεδομένα και θεωρητικές προτάσεις και ερμηνείες που αναφέρονται στις σχέσεις γιαγιάδων και εγγονιών. Δεν περιγράψαμε, ούτε συζητήσαμε θεωρίες για την ανάπτυξη της σχέσης αυτής. Ο λόγος είναι απλός. Θεωρίες αφιερωμένες *αποκλειστικά* στη σχέση αυτή δεν υπάρχουν στη σχετική βιβλιογραφία.

Η αναφορά μας στη Θεωρία της Προσκόλλησης (υποκ. 1.5) κρίθηκε αναγκαία λόγω της φύσης της μεθοδολογίας (Συνθήκη του Ξένου) που χρησιμοποιήθηκε στις πέντε από τις έξι μελέτες που συζητήσαμε στο υποκεφάλαιο αυτό. Όπως, όμως, είδαμε, μόνο πρόσφατα άρχισε ο θεωρητικός προβληματισμός μέσα στα πλαίσια της θεωρίας αυτής για τη μεταβίβαση των σχημάτων προσκόλλησης από γενιά σε γενιά, θέση που από παλιά είχε υποστηρίξει ο Bowlby. Ο επηρεασμός του Bowlby από την Ψυχανάλυση (Hinde, 1992/1995) είναι καλά γνωστός, παρά τη μετέπειτα στροφή του προς την Ηθολογία (Bretherton, 1992/1995). Ο Freud (1900) είχε με έμφαση τονίσει την επίδραση των πρώιμων βιωμάτων της μητέρας και του πατέρα στη γονεϊκή συμπεριφορά τους. Η αναφορά, δηλαδή, στον έμμεσο ρόλο της γιαγιάς και του παππού στην ανάπτυξη του βρέφους είναι παραπάνω από σαφής μέσα στα κείμενα του ιδρυτή της Ψυχανάλυσης. Μάλιστα, η σχέση αλλά και το πένθος του Freud για ένα πρόωρα χαμένο εγγονάκι του είναι δηλωτική της σημασίας των σχέσεων της τρίτης με την πρώτη γενιά (βλ. σχ. Κουγιουμουτζάκης, 1992). Οι μετα-φροϋδικοί συγγραφείς δεν αγνόησαν τη θέση αυτή και τα τελευταία 25 χρόνια μελετούν τις συνθήκες κάτω από τις οποίες «επαναλαμβάνονται οι θλιβερές δυσπροσαρμοστικές Οιδιπόδειες συγκρούσεις σε δύο και τρεις γενεές» (Emde,1992/1995). Στη νεο-ψυχαναλυτική θεωρία του ο Stern (1985) σαφώς αναφέρει, ότι όταν η μητέρα επικοινωνεί με το βρέφος της στη μη συμμετρικού τύπου αλληλεπίδραση τους, η γιαγιά είναι παρούσα και ενεργός στις αναπαραστάσεις της μητέρας. Ο Stern υποστηρίζει ότι:

> « Όχι μόνο το βρέφος, αλλά και η μητέρα που συμμετέχει στην αλληλεπίδραση εισέρχεται φέρουσα τη δική της ιστορία που επηρεάζει την τρέχουσα επικοινωνία….. Στην πραγματικότητα η αλληλεπίδραση δεν είναι συμμετρική, γιατί η μητέρα εισέρχεται με πολλή περισσότερη προσωπική ιστορία συγκριτικά με εκείνη του βρέφους. Εκτός από τις αναπαραστάσεις που έχει για τον εαυτό της και το παιδί της, έχει σχετικές αναπαραστάσεις της δικής της μητέρας…..» (Κουγιουμουτζάκης και Τσούρτου, 1999, σ. 49).

Μάλιστα, ο Stern (1985) αναφέρει ότι, μέσα από την κλινική προοπτική κάποιοι ερευνητές στη Γαλλία και την Ελβετία (Kreisler, Cramer, Lebivici, κ.ά.) και στις ΗΠΑ (Stern, Freiberg) θεωρούν τη διυποκειμενική σχέση βρέφους-μητέρας (Trevarthen, 1977, 1992 a, b) ως εμπεριέχουσα κυρίως φαντασιώσεις (της μητέρας και του βρέφους) γι' αυτό αποκαλούν αυτήν την προοπτική θεωρητική προσέγγιση των «φαντασιωσικών αλληλεπιδράσεων». Μέσα στις φαντασιώσεις της μητέρας υπάρχει η γιαγιά του βρέφους και έμμεσα επηρεάζει τη δράση της μητέρας προς το βρέφος της (Κουγιουμουτζάκης και Τσούρτου, 1999). Μέσα στην ψυχαναλυτική παράδοση συναντούμε συχνά την ιδέα της άμεσης ή έμμεσης επίδρασης της γιαγιάς στο βρέφος μέσω των εμπειριών ή των φαντασιώσεων της μητέρας. Η Chodorow (1978) υποθέτει τη βασική λειτουργία της επίδρασης αυτής όταν μια γυναίκα γίνει μητέρα, ενώ η Klein (στην Segal, 1979) συζητά τις πολλαπλές ταυτίσεις της μητέρας, μία από τις οποίες είναι η ταύτιση με τη μητέρα της, κατά τη διάρκεια που φροντίζει και επικοινωνεί με το βρέφος της. Υπάρχει νομίζουμε στην Ψυχανάλυση η θεώρηση της γιαγιάς ως (κυρίως) έμμεσου παράγοντα επίδρασης στο βρέφος, μέσω των μητρικών αναπαραστάσεων και ταυτίσεων, αν και κάποιος είναι αναγκασμένος να επισημάνει, ότι η προοπτική αυτή είναι στο σύνολο της κλινική, μια προοπτική που καμιά φορά, παραβλέπει την αναπτυξιακή συνιστώσα. Την τελευταία εισήγαγαν πάλι στην Ψυχανάλυση ερευνητές όπως ο Emde (1992/1995) και ο Stern (1985), πράξη που μάλλον βοήθησε τους ψυχαναλυτές να κατανοήσουν περισσότερο τον βρεφικό ψυχισμό (Κουγιουμουτζάκης και Τσούρτου, 1999). Όμως παρά την παρουσία της άποψης αυτής μέσα στην κλασική ψυχαναλυτική θεωρία και στις νεο-ψυχαναλυτικές εκδοχές της, οι σχετικές εμπειρικές μελέτες απουσιάζουν. Το κενό αυτό άρχισε, όπως είδαμε, να καλύπτεται τα τελευταία χρόνια από τους ερευνητές που υιοθετούν τη Θεωρία της Προσκόλλησης.

Στο χώρο της Αναπτυξιακής Ψυχολογίας υπάρχουν ορισμένα θεωρητικά μοντέλα που υποθέτουν πώς οι γονεϊκές πρακτικές επηρεάζονται από την εμπειρία που είχαν οι γονείς, όταν οι ίδιοι ήταν παιδιά. Ο Belsky (1980, στους Vermulst, de Brock & van Zutphen, 1991) υποθέτει, ότι τρεις είναι οι παράγοντες που συν-προσδιορίζουν τις ανατροφικές συμπεριφορές των γονέων: α) οι εξωτερικές πηγές στρες και υποστήριξης (σχέσεις γάμου, εργασία, κοινωνική τάξη και κοινωνικό πλαίσιο), β) η ιδιοσυγκρασία του παιδιού, και γ) η ανάπτυξη της προσωπικότητας των γονέων, δηλαδή η αναπτυξιακή τους ιστορία, η οποία ενέχει και τις εμπειρίες που είχαν, όταν τους ανέθρεφαν οι γονείς τους. Οι Vermulst, de Brock & van Zutphen (1991) αναφέρουν ότι, ως προς το πώς μεταφέρεται από μια γενιά στην άλλη η γονεϊκή ανατροφική πρακτική, κάποιοι υποστηρίζουν ότι αυτό γίνεται μέσω της μάθησης και της μίμησης (Angement, 1985), ορισμένοι άλλοι υποθέτουν μέσω της μεταφοράς των σχημάτων προσκόλλησης (van Ijzendorn & Hambermon, 1988) και κάποιοι κοινωνιολόγοι υποθέτουν ότι αυτό που μεταφέρεται, μέσω μάθησης, είναι η «οικογενειακή αλληλεγγύη», δηλαδή το άθροισμα των προσδοκιών, των δραστηριοτήτων, των συναισθημάτων και των λειτουργιών που μοιράζονται τα διάφορα μέλη μιας οικογένειας (Bengtson, Olander & Haddad, 1976* Bengtson & Troll, 1978). Σε σχετική έρευνα τους σε 58 γιαγιάδες, μητέρες και εγγονές (ηλικίας 7-13 ετών) οι Vermulst, de Brock & van Zutphen (1991) βρήκαν, ότι το μόνο χαρακτηριστικό που μεταφέρεται άμεσα από τη μια γενιά στην άλλη είναι η αγάπη και η τρυφερότητα. Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι το εύρημα τους ενισχύει τη θέση του Erikson (1950) ότι για να προσφέρεις αγάπη στο παιδί σου πρέπει να είχες μια τρυφερή σχέση με τη μητέρα σου.

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι στην απουσία μιας συνεκτικής και εμπειρικά πλαισιωμένης θεωρίας για τις σχέσεις γιαγιάς-βρέφους, στα προηγούμενα υποκεφάλαια του Πρώτου Κεφαλαίου αναγκαστικά περιγράψαμε, τις συχνά αποσπασματικές

έρευνες για τις σχέσεις αυτές, έρευνες οι οποίες φυσικά βασίζονται σε κάποιες θεωρητικές υποθέσεις, οι οποίες προέρχονται κυρίως από τις κλασικές ψυχολογικές θεωρίες, στις οποίες κεντρικό ρόλο στην ανάπτυξη παίζει η σχέση του παιδιού κυρίως με τη μητέρα.

Εναλλακτικά, κάποιος θα μπορούσε να υποθέτει, ότι, όπως η μητέρα οικοδομεί σιγά-σιγά τη σχέση με το βρέφος της μέσα από την κοινωνική τους αλληλεπίδραση, το ίδιο κάνει και η γιαγιά με το βρέφος-εγγονάκι της. Στην περίπτωση αυτή κάποιος θα μπορούσε να μελετήσει, σε νατουραλιστικό πλαίσιο και με διαχρονικό τρόπο, πώς επικοινωνούν, μέσω μίμησης, οι μητέρες και οι γιαγιάδες με τα βρέφη τους. Πριν όμως από την ανάπτυξη αυτής της υπόθεσης, πρέπει να περιγράψουμε και να συζητήσουμε τα φαινόμενα της ανθρώπινης μίμησης και την πορεία ανάπτυξης αυτής της ικανότητας ειδικά κατά την βρεφική ηλικία. Αυτό είναι το περιεχόμενο των υποκεφαλαίων του Δεύτερου Κεφαλαίου της παρούσας μελέτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

2. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΜΙΜΗΣΗΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΒΡΕΦΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ

Εισαγωγή

Στο προηγούμενο κεφάλαιο περιγράψαμε και συζητήσαμε τα ευρήματα και τις θεωρίες που αναφέρονται στη μοναδικότητα της σχέσης γιαγιάς/παππού-εγγονιού. Διαπιστώσαμε την απουσία διαχρονικών μελετών πάνω στην ανάπτυξη των σχέσεων γιαγιάς-βρέφους και συζητήσαμε την πιθανότητα μελέτης της ανάπτυξης της μίμησης στη σχέση αυτή, η οποία είναι ταυτόχρονα ένα κοινωνικό, γνωστικό, συγκινησιακό και συμπεριφορικό συμβάν.

Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζονται τα ευρήματα και οι θεωρίες για την ανάπτυξη της μίμησης κατά τη βρεφική ηλικία. Στο πρώτο υποκεφάλαιο (2.2) γίνεται μία σύντομη ιστορική ανασκόπηση των προσπαθειών περιγραφής και ερμηνείας των φαινομένων της μίμησης κατά την αρχαιοελληνική εποχή. Στο δεύτερο υποκεφάλαιο (2.3) γίνεται μια περιγραφή και συζήτηση των μελετών πάνω στη μίμηση από τον 17^{ο} αιώνα μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Στο τρίτο υποκεφάλαιο (2.4) περιγράφονται και συζητιούνται οι πρώτες αναπτυξιακές θεωρίες. Στο τέταρτο υποκεφάλαιο (2.5) περιγράφεται κριτικά η σχετική θεωρία του Piaget. Στο επόμενο υποκεφάλαιο (2.6) περιγράφονται και συζητιούνται οι μελέτες των τελευταίων 30 χρόνων που διερεύνησαν το φαινόμενο της νεογνικής μίμησης. Στο τελευταίο υποκεφάλαιο (2.7) περιγράφονται οι πειραματικές μελέτες πάνω στη βρεφική μίμηση καθώς και οι νατουραλιστικές, διαχρονικές μελέτες που εστιάστηκαν στη ανάπτυξη της μίμησης στα πλαίσια των σχέσεων μητέρας– βρέφους και πατέρα–βρέφους. Το κεφάλαιο τελειώνει με μια περίληψη όλων των υποκεφαλαίων και κριτική συζήτηση εστιασμένη, κυρίως, στην ανάπτυξη της βρεφικής μίμησης στα φυσικά της πλαίσια.

Λόγω του πλήθους των βιβλίων και των άρθρων που υπάρχουν πάνω στα υπό εξέταση φαινόμενα, η θεώρηση που ακολουθεί στα επόμενα υποκεφάλαια είναι, από αναγκαιότητα, επιλεκτική, σύντομη και προσανατολισμένη στο βασικό στόχο της εμπειρικής μας μελέτης, δηλαδή στην ανάπτυξη της μίμησης κατά τον πρώτο χρόνο της ζωής στις σχέσεις βρέφους-σημαντικών άλλων (βλ. Kokkinaki, 1998* Kugiumutzakis, 1983, 1985, 1988, 1993, 1998, 1999* Μαράτου, 1998* Maratos, 1973, 1982* Meltzoff & Moore, 1977, 1999* βλ. επ. εργασίες στον ειδικό τόμο για την μίμηση στους Nadel & Butterworth, 1999).

2.1. Οι αρχαιολελληνικές θεωρίες για τη μίμηση

Η έννοια, η καταγωγή, η ανάπτυξη και οι λειτουργίες της μίμησης απασχόλησαν πολύ σοβαρά τους στοχαστές και τους επιστήμονες από την εποχή των Αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων μέχρι σήμερα. Στο παρόν υποκεφάλαιο γίνεται μια σύντομη περιγραφή και συζήτηση αντιπροσωπευτικών θεωριών για τη μίμηση, οι οποίες αναπτύχθηκαν μέσα στα πλαίσια της αρχαιοελληνικής φιλοσοφίας.

Η μίμηση, ως αναπαραγωγή ενός προτύπου, χρησιμοποιήθηκε από τους Πυθαγόρειους, σε μεταφυσικό και ψυχολογικό επίπεδο. Ο μικρόκοσμος των ανθρώπων, των ζώων και των αντικειμένων είναι το μιμητικό παράγωγο-η αναδημιουργία-του πρότυπου συμπαντικού μακρόκοσμου, της σφαιρικής γης, του ήλιου και των πλανητών. Για την σωτηρία της ψυχής, το ανώτερο πρότυπο μίμησης των ανθρώπων, ήταν ο βίος των φιλοσόφων και των μαθηματικών, οι οποίοι γνωρίζουν την ομορφιά και την τάξη του έναστρου ουρανού, σε αντίθεση με τη ζωή των πολιτικών που ενδιαφέρονται κυρίως για την κοινωνική αναγνώριση και σε αντίθεση με τη ζωή των ανθρώπων εκείνων, οι οποίοι

ενδιαφέρονται κυρίως για την κάλυψη των βασικών τους αναγκών (Kugiumutzakis, 1983, 1998).

Ο Ηράκλειτος (544-483 π.Χ.) υπέθεσε, ότι οι άνθρωποι διδάχτηκαν από το Θεό τη μίμηση (Αξελός, 1974) και μέσω των μιμητικών τους τεχνών (επαγγελμάτων και καλών τεχνών) προσπαθούν να αναπαράγουν την ένταση, τη σύγκρουση και την ενότητα των αντιθέτων, που χαρακτηρίζουν την φύση, η οποία φύση αρέσκεται να κρύβεται. Οι άνθρωποι, ως μιμητές της φύσης μπορεί να γνωρίζουν τι κάνουν (π.χ. όταν αναμιγνύουν αντίθετα χρώματα), αλλά οι μιμητικές τους προσπάθειες δεν οδηγούν πάντα σε βαθύτερες αλήθειες, επειδή δεν μπορούν να αντιληφθούν το πρότυπο που μιμούνται ως μέρος του Ενός, δηλαδή ως μέρος της ενότητας και της σύγκρουσης των αντιθέτων, τα οποία μερικές φορές είναι αισθητά από τους ανθρώπους και μερικές φορές όχι - η φύση αρέσκεται να κρύβεται. Έτσι κάποιες φορές οι άνθρωποι μιμητές μπορεί να συλλάβουν την αλήθεια και οι τέχνες τους να είναι δημιουργικές, αλλά τις περισσότερες φορές δεν τα καταφέρνουν (Kugiumutzakis, 1998).

Η σχετική θεωρία του Δημόκριτου (460-370 π.Χ.) φαίνεται πιο αισιόδοξη ως προς τη λειτουργία της μίμησης στο ανθρώπινο επίπεδο. Ο Δημόκριτος υποστηρίζει, ότι οι καλές τέχνες και τα επαγγέλματα αναπτύχθηκαν χάρις στην ικανότητα του ανθρώπου να μιμείται τα ζώα, μια αναπαραγωγή που υπερβαίνει την πιστότητα του μοντέλου και προχωρεί στην ολοκλήρωση και την τελειοποίηση του. Για παράδειγμα, ο άνθρωπος, παρατηρώντας και μιμούμενος τα ζώα, όχι μόνο έμαθε να χτίζει σπίτια, αλλά προχώρησε και τελειοποίησε αυτή την τέχνη. Στη θεωρία αυτή η μίμηση θεωρείται ως μια εμπρόθετη δημιουργική ικανότητα αναπαραγωγής ενός προτύπου, που, εκτός από την

πρακτική της χρησιμότητα, οδηγεί τον μιμητή να γνωρίσει καλύτερα το πρότυπο που μιμείται (Kugiumutzakis, 1983,1998).

Στη θεωρία του Πλάτωνα (429-347 π.Χ.) η έννοια της μίμησης χρησιμοποιείται σε ένα πλήθος περιπτώσεων προκειμένου να λυθούν κρίσιμα προβλήματα, όπως αυτό της καταγωγής των κόσμων, των ειδών, της αρετής, των τεχνών κ.τ.λ. Ο Kugiumutzakis (1998, σ. 84) αναφέρει:

> «Για τον Πλάτωνα, ο χρόνος μιμείται την αιωνιότητα, οι ήχοι είναι μιμήσεις της αιώνιας αρμονίας, οι λέξεις είναι μιμήσεις των πραγμάτων, οι νόμοι μιμούνται την αλήθεια, οι κυβερνήσεις των ανθρώπων είναι μιμήσεις της Αληθούς Κυβέρνησης, οι ηθικοί άνθρωποι προσπαθούν να μιμηθούν τους θεούς τους, τα αισθητά είναι μιμήσεις των ιδεών, οι καλλιτεχνικές εργασίες είναι μιμήσεις των αισθητών».

Στην θεωρία του Πλάτωνα, ο μικρόκοσμος είναι το ατελές μιμητικό παράγωγο του τέλειου πρότυπου μακρόκοσμου των Ιδεών και οι άνθρωποι της τέχνης (με τη μουσική, τη ζωγραφική και την ποίηση) προσπαθούν να μιμηθούν/αναπαράγουν τα ατελή αισθητά. Γι΄ αυτό το λόγο τα έργα τέχνης απέχουν τόσο από την αλήθεια του προτύπου. Έστω και αν η μίμηση είναι η βάση των τεχνών, οι καλλιτέχνες σπάνια μπορούν να συλλάβουν την αλήθεια του πρώτου επιπέδου των πρότυπων ιδεών. Μάλιστα, ο φιλόσοφος φαίνεται να υποστήριζε, ότι οι μιμητικές τέχνες, με το να απευθύνονται στο συγκινησιακό μέρος της ψυχής, δεν προάγουν το λογικό αυτο-έλεγχο, ούτε προσφέρουν ηθικά πρότυπα στους νέους. Αν και η θεωρία του Πλάτωνα για τη μίμηση δεν μπορεί να περιγραφεί λεπτομερειακά στο παρόν υποκεφάλαιο (βλ. Kugiumutzakis, 1983,1998), ο Πλάτων πιθανόν είχε πολλές επιφυλάξεις για την κοινωνική λειτουργία της μίμησης στην ουτοπική πολιτεία του, επιφυλάξεις που δεν φαίνεται να υπάρχουν στον Αριστοτέλη.

Ο Αριστοτέλης (384 - 322 π.Χ.) θεωρεί τη μίμηση ως μία έμφυτη δυνατότητα του είδους μας, η οποία τελειοποιείται με την άσκηση. Θεωρεί, μάλιστα, τον άνθρωπο ως το πιο μιμητικό από όλα τα ζώα και τη φωνητική μίμηση ως την πιο ακριβή μορφή μίμησης, επειδή τα όργανα της φωνής είναι τα πιο ακριβή αναπαραγωγικά όργανα του σώματος (*Ποιητική*, 1448Β, *Ηθικά Νικομάχεια*, 1102-3) (Kugiumutzakis, 1998). Επιπλέον, και σε αντίθεση με τον Πλάτωνα, ο Αριστοτέλης υποστήριξε ότι οι καλλιτέχνες μπορούν να μιμηθούν/αναπαράγουν τα μοντέλα, τα οποία μπορεί να είναι εμπειρικά, ιστορικά ή μυθικά. Σχετικά με τη μιμητική δημιουργική ικανότητα του ανθρώπου, ο Κουγιουμουτζάκης γράφει, ότι κατά τον Αριστοτέλη :

> «Η ποίηση ενέχει τη δημιουργική παρέμβαση του μιμητή: παρατήρηση, ανακάλυψη, επιλογή, διαμόρφωση, εξαγνισμό και διείσδυση στα στοιχεία του προτύπου, το οποίο προσφέρεται από τον εμπειρικό, ιστορικό και μυθικό κόσμο. Ο ποιητής δεν βλέπει την πραγματικότητα όπως είναι, πλήρη από ιδιαίτερα και τυχαία συμβάντα, αλλά ψάχνει την κανονικότητα των επιμέρους και αναπαριστά τις γενικές, οικουμενικές αλήθειες. Η ποίηση βασίζεται στη μίμηση και ανατρέφεται από την ευχαρίστηση που προσφέρει η παρατήρηση των μιμήσεων τις οποίες εκτελούν οι άλλοι». (Kugiumutzakis, 1998, σ. 86).

2.1.1. Συζήτηση

Η παραπάνω σύντομη θεώρηση δείχνει ότι ο προβληματισμός για τη μίμηση δεν άρχισε τον 20^{ο} αιώνα στη Δύση, όπως τόσο ανιστόρητα και με τόση έπαρση γράφεται σε σύγχρονα εισαγωγικά (κυρίως αγγλικά) βιβλία Ψυχολογίας, αλλά υπάρχει ήδη πριν και μετά τα χρόνια του Σωκράτη.

Βασικά ερωτήματα, που ακόμη και σήμερα προσπαθούμε να απαντήσουμε στην Ψυχολογία, τέθηκαν από τους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους. Για παράδειγμα, το πρόβλημα της καταγωγής της μίμησης (έμφυτη ή επίκτητη ικανότητα) τέθηκε σαφώς από τον Αριστοτέλη. Το θέμα της λειτουργίας της

μίμησης στην ηθική ανάπτυξη τέθηκε από τον Ηράκλειτο, τον Πλάτωνα και τους Πυθαγόρειους. Το ζήτημα της κρίσιμης λειτουργίας της μίμησης στην τέχνη τέθηκε από τον Δημόκριτο και τον Αριστοτέλη (οι οποίοι τόνισαν την δημιουργική ανα-παραστατική και επινοητική διαδικασία που ξεκινά από τη μίμηση) αλλά και από τον Ηράκλειτο και τον Πλάτωνα (οι οποίοι έθεσαν κρίσιμα ερωτήματα για την σχέση των μιμητικών τεχνών με την αλήθεια). Υπηρετώντας τη μάθηση, την ηθική ανάπτυξη και τις αισθητικές ανάγκες του ανθρώπου, η μίμηση απασχόλησε σοβαρά τους αρχαίους Έλληνες στοχαστές στο επίπεδο της κοινωνικής ανάπτυξης και στο επίπεδο της οντογένεσης. Βασικό, επίσης, είναι το γεγονός ότι σε αντίθεση με μια μεγάλη παράδοση μέσα στην Ψυχολογία και ειδικά μέσα στην Αναπτυξιακή Ψυχολογία, τον γνωστικισμό (π.χ. θεωρία του Piaget, 1962, για τη μίμηση) οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι θεώρησαν τα μιμητικά φαινόμενα σε σχέση με το γνωστικό *και* το συγκινησιακό σύστημα (βλ. Kugiumutzakis, 1998). Χαρακτηριστική είναι η θέση του Αριστοτέλη για την συναισθηματική κάθαρση, την οποία βιώνουν οι θεατές της τραγωδίας (Ποιητική, 1449Β).

Συνοπτικά, παρά τις κρίσιμες διαφορές στην θεώρηση των φαινομένων της μίμησης, οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι (ως παραδειγματικοί στοχαστές, προσεκτικοί παρατηρητές και χωρίς τη βοήθεια των πειραματικών μεθόδων της σύγχρονης επιστήμης) έθεσαν κρίσιμα ερωτήματα και έδωσαν ένα πλήθος σοβαρών απαντήσεων για την καταγωγή και τη λειτουργία των φαινομένων αυτών.

2.2. Οι πρώτες παρατηρήσεις και θεωρίες για τη μίμηση

Από τον 17^{ο} αιώνα μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα έγιναν αρκετές παρατηρήσεις και προτάθηκαν πολλές θεωρίες για την περιγραφή και την

κατανόηση των φαινομένων της μίμησης. Στο παρόν υποκεφάλαιο γίνεται μια σύντομη περιγραφή και συζήτηση των πρώτων αυτών προσπαθειών.

Σύμφωνα με τον Butterworth (1999), ο Tiedemann (1787) ήταν από τους πρώτους ερευνητές που υπέθεσαν ότι η μίμηση αποτελεί ανθρώπινο ένστικτο. Υποστήριξε, επίσης, ότι όταν τα νεογνά (όπως ο ηλικίας 26 ημερών γιος του) παρατηρούν τις εκφράσεις του προσώπου των γονέων καταφέρνουν, λόγω «συμπάθειας», να τις μιμηθούν, μιμούμενα έτσι και τα υφέρποντα συναισθήματα, γιατί «*ανάμεσα στην έκφραση και την συγκίνηση υπάρχει μια φυσική σύνδεση*» (Butterworth, 1999).

Ο Itard (1800, στον Kugiumutzakis, 1983) μετά από τις αποτυχημένες προσπάθειες «εξημέρωσης» του «άγριου παιδιού της Aveyron», του Βίκτωρα, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο Βίκτωρας δεν ανέπτυξε ποτέ την ικανότητα ομιλίας, γιατί η παρατεταμένη κοινωνική του απομόνωση κατέστρεψε την έμφυτη τάση της μίμησης. Η μίμηση, ως η βασική συνιστώσα της νοημοσύνης κατά τον Itard, είναι περισσότερο ενεργός κατά την βρεφική και την παιδική παρά την εφηβική και τη μέση ηλικία, γι΄ αυτό τα παιδιά πιο εύκολα από τους έφηβους και τους ενήλικες μπορούν να μάθουν μία και δύο γλώσσες.

Ο Preyer (1887, στον Guillaume, 1971) παρατήρησε μίμηση της προβολής της γλώσσας τη 17^{η} εβδομάδα και μίμηση της προβολής των χειλιών τη 15^{η} εβδομάδα μετά τη γέννηση. Ισχυρίστηκε ότι η φωνητική μίμηση είναι λειτουργική το 10^{ο} μήνα αν και εξακολουθεί να είναι ανακριβής το 14^{ο} μήνα.

Ο Morgan (1896, στον Kugiumutzakis, 1983) υποστήριξε ότι η φυσική επιλογή ανέθρεψε τη μιμητική τάση, η οποία σε κοινωνικές συνθήκες καθιστά τον λιγότερο ευφυή περισσότερο ευφυή. Διέκρινε την ενστικτώδη μίμηση από την ευφυή μίμηση και στην τελευταία διέκρινε την «αντιγραφή» (αναπαραγωγή

των αποτελεσμάτων της πράξης του μοντέλου) από τη «μίμηση» (αναπαραγωγή αυτής καθεαυτής της πράξης του μοντέλου). Η ευφυής μίμηση είναι παράγωγο της εμπειρίας και βασίζεται στην έμφυτη ικανοποίηση που συνοδεύει την πράξη της αναπαραγωγής (την τελευταία θέση είχε, όπως είδαμε στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, υποστηρίξει ο Αριστοτέλης). Μάλιστα, ο Morgan (εκούσια ή ακούσια) υιοθετεί την αριστοτελική θέση, γράφοντας ότι η ομοιότητα που παρατηρείται από το μιμητή ανάμεσα στη μιμητική του αντίδραση και στην πράξη του μοντέλου είναι από μόνη της μια πηγή ευχαρίστησης. Όσο πιο μεγάλη η ομοιότητα, τόσο πιο ισχυρή η ευχαρίστηση (στον Kugiumutzakis, 1983).

Ο McDougall (1908, στον Kugiumutzakis, 1983) υποστήριξε ότι κάθε ένστικτο έχει έναν σαφή αντιληπτικό προσανατολισμό (σκοπό), μία ειδική συγκίνηση και ένα ειδικό πρότυπο αντίδρασης. Η μίμηση δεν έχει ένα ειδικό σκοπό, γιατί οποιαδήποτε πράξη μπορεί να γίνει αντικείμενο/πρότυπο μίμησης. Ούτε ενέχει μία και μόνη συγκίνηση. Άρα η μίμηση δεν είναι ένστικτο, δεν είναι σκόπιμη συμπεριφορά στον άνθρωπο και στα άλλα ζώα. Η μόνη αυθεντική μορφή μίμησης, την οποία αποδέχτηκε ο McDougall, ήταν η φωνητική μίμηση.

Τόσο ο Bain (1855) όσο και Cooley (1902) απέρριψαν την άποψη ότι η μίμηση είναι ένστικτο και υποστήριξαν ότι οι άνθρωποι μαθαίνουν, μέσω της επανάληψης, της δοκιμής και της πλάνης, να μιμούνται (στον Kugiumutzakis, 1983 και στους Miller & Dollard, 1941). Ενδιαφέρουσα είναι η παρατήρηση του Bain, ότι η βρεφική μιμητική συμπεριφορά συχνά εξαφανίζεται και ότι *οι γονείς μιμούνται τα νεαρά βρέφη τους περισσότερο από ό,τι εκείνα τους γονείς τους* (στους Miller & Dollard, 1941).

Ο Tarde (1895,1903, στους Butterworth, 1999* & Kugiumutzakis, 1983) υποστήριξε ότι η «κοινωνία είναι μίμηση». Μίμηση είναι η επανάληψη μιας πράξης ή μιας σκέψης ή και των δύο, δηλαδή μια αναπαραγωγή πράξης ή και σκέψης ενός άλλου ανθρώπου. Θεώρησε τη μίμηση ως έμφυτη τάση, η οποία σε κοινωνικό επίπεδο οδηγεί σε συμμόρφωση, είτε μέσω του «νόμου της καταγωγής» (οι κοινωνικά κατώτερες τάξεις μιμούνται τις κοινωνικά ανώτερες τάξεις), είτε μέσω του «νόμου της γεωμετρικής προόδου» (ταχεία διασπορά μίας μόδας ή μίας φήμης), είτε μέσω του «νόμου του εσωτερικού έναντι του εξωτικού» (οι άνθρωποι προτιμούν να μιμούνται πρότυπα από την δική τους κουλτούρα παρά από άλλες κουλτούρες) κ.τ.λ. Όμως ο Tarde υπέθεσε ότι υπάρχουν και περιπτώσεις που η μίμηση δεν είναι λειτουργική. Στην περίπτωση της «αντι-μίμησης», κάποιος κάνει ακριβώς το αντίθετο από αυτό που κάνουν οι άλλοι. Στην περίπτωση της «μη-μίμησης» κάποιος αντί να υποκύπτει στις πιέσεις των μαζικών προτύπων, σκέφτεται και δρα όπως αυτός κρίνει (στον Kugiumutzakis, 1983).

Οι παρατηρήσεις και οι θεωρίες των παραπάνω ερευνητών (Tiedemann, Itard, Preyer, Morgan, McDougall, Bain και Tarde) πρόσφεραν πολλά στην σταδιακή κατανόηση των φαινομένων της μίμησης. Ο ψυχολόγος, όμως, που πρότεινε μία θεωρία που σημάδεψε τη θεώρηση των φαινομένων της μίμησης κατά τον 20^{ο} αιώνα (κυρίως μέσω της θεωρίας του Piaget) ήταν ο James Mark Baldwin.

Ο Baldwin πρότεινε ότι η μίμηση είναι ταυτόχρονα ένα βιολογικό και κοινωνικό φαινόμενο (Butterworth, 1999* Cairns, 1992/1995). Ο Baldwin (1901, Butterworth, 1999) όρισε τη μίμηση σε διαπροσωπικό, ενδοπροσωπικό και αναπτυξιακό επίπεδο. Στο πρώτο επίπεδο, η μίμηση ορίστηκε ως η εκτέλεση

μιας πράξης, σκέψης ή και των δύο που ανήκουν σε κάποιο άλλο άτομο και γίνονται αντιληπτές από τις αισθήσεις ή μέσω υποβολής. Δηλαδή, μιμούμαι κάποιον γιατί τον είδα/άκουσα να κάνει κάτι ή γιατί με υπέβαλε να δράσω ή να σκεφτώ όπως αυτός. Στην περίπτωση αυτή, ο άλλος προβάλλει το πρότυπο που εγώ μιμούμαι και με αυτήν την έννοια η μίμηση είναι διαπροσωπικό φαινόμενο. Στο δεύτερο, ενδοπροσωπικό επίπεδο, ο Baldwin υπέθετε ότι υπάρχει ένας δεσμός ανάμεσα στη μνήμη και τη μίμηση, η οποία ορίστηκε ως η επανάληψη στη σκέψη, στην πράξη ή και στις δύο ενός εσωτερικού προτύπου. Δηλαδή, αναπαράγω στην πράξη ή και την σκέψη ένα πρότυπο που έχω διατηρήσει στη μνήμη μου. Στο τρίτο, αναπτυξιακό επίπεδο, ο Baldwin υπέθεσε την ύπαρξη ενός αναπτυξιακού μηχανισμού, κοινού στη μνήμη και τη μίμηση, του μηχανισμού της κυκλικής αντίδρασης. Ο μηχανισμός αυτός βρίσκεται στη ρίζα γένεσης της μίμησης-ένα ερέθισμα οδηγεί σε μια κινητική διεργασία που τείνει να αναπαραγάγει το ερέθισμα. Αυτός ο «κύκλος» ή αυτο-επανάληψη είναι μια μορφή αυτο-μίμησης, η οποία καθιστά «…..τον εγκέφαλο ένα όργανο επανάληψης», γεγονός που κατά τον Baldwin μαρτυρείται από την έκφραση της επανάληψης στο μυϊκό σύστημα. Ο Butterworth (1999) συμφωνεί με τον Kugiumutzaki (1993) ότι για τον Baldwin (και τον Piaget), η μίμηση ξεκινά ως ένα ενδο-προσωπικό φαινόμενο, το οποίο λίγο αργότερα γίνεται και διαπροσωπικό.

Σύμφωνα με τον Kugiumutzakis (1983), ο Baldwin διέκρινε δύο είδη μίμησης, την απλή (ακούσια επανάληψη, που παρακινείται από το μιμητικό ορμέφυτο και την υποβολή) και τη μόνιμη μίμηση (εκούσια επανάληψη, μέσω μιας διαρκούς προσπάθειας μέχρι να αναπαραχθεί το πρότυπο). Στη ρίζα της δεύτερης βρίσκεται η κυκλική αντίδραση, η οποία σε επίπεδο Φυσιολογίας

παρουσιάζεται ως μια κυκλική δραστηριότητα του τύπου: αίσθηση – κίνηση – αίσθηση – κίνηση κ.ο.κ., και σε επίπεδο Ψυχολογίας εμφανίζεται ως μια κυκλική δραστηριότητα της μορφής: πραγματικότητα – νοητική εικόνα – κίνηση, πραγματικότητα – νοητική εικόνα – κίνηση, κ.ο.κ.

Ο Baldwin υπέθεσε ότι η μίμηση απουσιάζει κατά τη νεογνική περίοδο και ότι εμφανίζεται για πρώτη φορά με τη μορφή της φωνητικής μίμησης τον τέταρτο μήνα μετά την γέννηση. Διέκρινε τρία στάδια στην ανάπτυξη του εγώ. Κατά το πρώτο στάδιο, το νεογνό και το νεαρό βρέφος μαθαίνει να διακρίνει τα αντικείμενα από τα πρόσωπα, κυρίως λόγω της σχετικά περίεργης, αινιγματικής και απρόβλεπτης συμπεριφοράς των προσώπων, την οποία αντιλαμβάνεται και αποτυπώνει μνημονικά, όπως μία «φωτογραφική πλάκα αποτυπώνει μια εικόνα» (στον Kugiumutzakis, 1983, σ. 74). Στο τέλος αυτού του σταδίου, το βρέφος εξαρτά την συμπεριφορά του από την συμπεριφορά του άλλου, έστω κι αν αδυνατεί να διακρίνει τον εαυτό του από τον άλλον (*αρχικός αδυαδισμός*). Στο δεύτερο στάδιο εμφανίζεται η μίμηση, με την οποία το βρέφος αναπαραγάγει το πρότυπο, σε μια προσπάθεια κατανόησης του εαυτού του και του άλλου. Περιγράφοντας τη θεωρία του Baldwin, ο Kugiumutzakis σημειώνει για το δεύτερο αυτό, κρίσιμο, στάδιο:

> « Ο Άλλος δεν είμαι Εγώ, αλλά θα γίνω αυτός με το να τον μιμηθώ. Το βρέφος είναι μια πολύ πιστή αντιγραφική μηχανή, λέει ο Baldwin. Η αίσθηση του εαυτού του πηγάζει από τη μίμηση του άλλου. Το βρέφος βλέπει τον εαυτό του στο φως τού τι παρατηρεί στους άλλους. Η πρόταση «ο άλλος δεν είμαι εγώ» σημαίνει, ότι το παιδί μαθαίνει να βλέπει τον εαυτό του ως πρόσωπο ανάμεσα στα πρόσωπα, πρόσωπο το οποίο ταυτόχρονα κατέχει ειδικά αισθήματα, που δεν μπορεί να παρατηρήσει στους άλλους» (1983, σ. 75)

Στο τρίτο στάδιο το βρέφος, κατά τον Baldwin, μαθαίνει να σκέφτεται τους άλλους ως κατόχους συναισθημάτων τα οποία και το ίδιο βιώνει.

> « Η αίσθηση μου για σένα αναπτύσσεται από την αίσθηση που έχω από μένα. Σύμφωνα με τον Baldwin, το παιδί λέει στον εαυτό του: το σώμα των άλλων έχει εμπειρίες ίδιες με το δικό μου σώμα. Με την επανάληψη αυτών των διεργασιών, δηλαδή με το να βλέπει τον εαυτό στο φως τού τι κάνουν οι άλλοι και με το να συμπεραίνει ότι οι άλλοι αισθάνονται ό,τι και το ίδιο αισθάνεται, προχωρεί η ανάπτυξη του εγώ κατά την παιδική και την εφηβική ηλικία…….Αν και το παιδί μαθαίνει πάντα και μόνο μέσω της μίμησης, οι προσπάθειες αναπαραγωγής του έχουν ένα στοιχείο επινόησης και ερμηνείας. Το παιδί χρειάζεται την επιβεβαίωση των άλλων όταν, μέσω μίμησης, επινόησης και ερμηνείας, μαθαίνει» (Kugiumutzakis, 1983, σ. 75).

Για τον Baldwin, η μίμηση συνιστά τον συμμορφωτικό πόλο του εαυτού, βασικό τρόπο γνώσης του εαυτού και του άλλου και το πιο βασικό εργαλείο μάθησης (Cairns,1992/1995).

2.2.1. Συζήτηση

Από την περιγραφή των παραπάνω παρατηρήσεων και των πρώτων προσπαθειών ερμηνείας των φαινομένων της μίμησης αξίζει να τονιστεί η σημασία της θέσης του Tiedemann, σύμφωνα με τη οποία, όταν το βρέφος μιμείται μία έκφραση του προσώπου του άλλου, μιμείται ταυτόχρονα και το υφέρπον συναίσθημα. Η άποψη αυτή στις μέρες μας βρίσκει ερευνητική υποστήριξη, όπως δείχνουν τα αποτελέσματα των μελετών της Κοκκινάκη (Kokkinaki, 1998) και της Μαρκοδημητράκη (σε προετοιμασία). Η σχέση μίμησης και συναισθήματος είχε επισημανθεί, όπως είδαμε στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, από τους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους και στη συνέχεια ξεχάστηκε. Η έμφαση του Tiedemann (1787, στον Butterworth, 1999) στην συναισθηματική φύση της μίμησης βρίσκει σήμερα υποστηρικτές, οι οποίοι υποθέτουν ότι αυτό καθαυτό το κίνητρο της νεογνικής και βρεφικής μίμησης είναι συγκινησιακό. Έτσι όταν το βρέφος μιμείται την εκφραστική συμπεριφορά του άλλου μιμείται και το συναίσθημα του (Kugiumutzakis, 1994, 1998, 1999*

Trevarthen, Kokkinaki & Fiamenghi, 1999). Μάλιστα, η εμπειρική επιβεβαίωση της άποψης του Tiedemann έκανε ορισμένους συγγραφείς να υποστηρίξουν, ότι στη βρεφική ηλικία, οι δύο σύντροφοι μοιράζονται την ίδια πράξη (μίμηση) και περίπου τα ίδια συναισθήματα (Kugiumutzakis, Kokkinaki, Vitalaki & Markodimitraki, σε προετοιμασία). Η υπόθεση του Tiedemann ενισχύθηκε 215 χρόνια περίπου μετά τη διατύπωση της, μια υπόθεση που ανάγεται στις προσπάθειες των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων.

Ο Itard τόνισε τον έμφυτο χαρακτήρα της μίμησης στο είδος μας και τη θεώρησε ως την πιο βασική συνιστώσα της νοημοσύνης. Ο Preyer έκανε σοβαρές παρατηρήσεις για τη μίμηση της προβολής της γλώσσας και των χειλιών σε βρέφη ηλικίας 4-5 μηνών. Ο Morgan τόνισε μία ειδική συναισθηματική όψη της μίμησης-όταν ο μιμητής αντιληφθεί την ομοιότητα που υπάρχει ανάμεσα στον πρότυπο και την αναπαραγωγική του δράση, τότε νιώθει ευχαρίστηση. Ο θέσεις και οι παρατηρήσεις των Itard, Preyer και Morgan πάνω στη μίμηση, εξακολουθούν να διατηρούν την αξία τους, έστω και αν σπάνια γίνονται αναφορές από τους νεότερους ερευνητές.

Οι Bain, Cooley και McDougall υποστήριξαν τον επίκτητο χαρακτήρα της μίμησης στο είδος μας. Παρόλο που η υπόθεση αυτή έχει υπονομευθεί από την έρευνα των τελευταίων χρόνων μέσω του ευρήματος της νεογνικής μίμησης (Kugiumutzakis, 1985* Maratos, 1973* Meltzoff & Moore, 1977), οι συνεχιστές της παράδοσης αυτής στην Ψυχολογία, οι συμπεριφοριστές, με τις πειραματικές μελέτες τους, συνέβαλαν στην κατανόηση των μιμητικών φαινομένων, έστω και αν απέτυχαν να ερμηνεύουν την καταγωγή της μίμησης. Η φύση και η προοπτική της παρούσας εργασίας είναι αναπτυξιακή. Αυτός είναι ο λόγος που στο θεωρητικό μέρος απουσιάζουν οι μελέτες των

συμπεριφοριστών πάνω στη μίμηση. Οι ενδιαφέρουσες μελέτες τους δεν είναι αναπτυξιακές (Kugiumutzakis, 1983,1985* Maratos, 1973). Αξίζει, όμως, στο σημείο αυτό να περιγράψουμε πολύ σύντομα ορισμένες βασικές θέσεις και ευρήματα τους.

Κεντρική θέση των οπαδών του Συμπεριφορισμού είναι ότι οι άνθρωποι μαθαίνουν να μιμούνται. Η μίμηση θεωρείται επίκτητη ικανότητα, που αποκτάται μέσω επανάληψης, αμοιβής, τιμωρίας και ειδικών ενισχύσεων. Αυτήν την άποψη, με ορισμένες παραλλαγές, είχαν υποστηρίξει από τις αρχές του 20ου αιώνα οι Thorndike, Watson, Miller & Dollard και Skinner (για λεπτομέρειες βλ. Kugiumutzakis, 1983). Σημαντική επίσης θεωρείται η θεωρία και οι ερευνητικές εργασίες του Bandura (1977) πάνω στη μίμηση και πιο ειδικά η έμφαση του, όχι μόνο πάνω στη συμπεριφορά κατά τη μίμηση, αλλά και πάνω στις αντιληπτικές και μνημονικές διαδικασίες που ενέχονται σε αυτή. Ο Bandura (1977) υποθέτει, ότι η μίμηση εξαρτάται από τις διεργασίες της προσοχής, από τη διατήρηση στη μνήμη της συμπεριφοράς του μοντέλου, από τις κινητικές διεργασίες κατά τη φάση της αναπαραγωγής και από τα κίνητρα που ωθούν κάποιον να μιμηθεί.

Από τα ευρήματα των εμπειρικών εργασιών των συμπεριφοριστών αναφέρουμε, συνοπτικά, τα παρακάτω:

1) Ο Watson υποστήριξε την άποψη του Bain (1855) (βλ. προηγούμενο υποκ.), ότι στη φυσική αλληλεπίδραση μητέρας-βρέφους, η μητέρα μιμείται το βρέφος περισσότερο από ό,τι το βρέφος τη μητέρα. Η παρατήρηση αυτή βρήκε πλήρη εμπειρική υποστήριξη από τις έρευνες των τελευταίων 25 χρόνων (Kokkinaki, 1998* Kugiumutzakis, 1993* Pawlby, 1977) αλλά και από τα αποτελέσματα της παρούσας εργασίας, όπως θα φανεί παρακάτω,

2) Ο Skinner τόνισε (ή μάλλον υπερτόνισε) το ρόλο της ενίσχυσης στην εμφάνιση της μίμησης. Αν και στις μέρες μας όλοι δέχονται ότι η ενίσχυση παίζει κάποιο ρόλο στην ανάπτυξη της μίμησης, ο ρόλος αυτός δεν έχει μελετηθεί συστηματικά. Ελάχιστοι πάντως είναι οι ερευνητές που δέχονται ότι η ενίσχυση μπορεί να ερμηνεύσει την καταγωγή και την ανάπτυξη της μίμησης. Βασικό μειονέκτημα της θεωρίας του Skinner (όπως και ολόκληρης της συμπεριφοριστικής προσπάθειας) είναι η απουσία αναπτυξιακής προοπτικής, μειονέκτημα που με έμφαση τόνισε ο Piaget (1962).

Οι εμπειρικές εργασίες των θεωρητικών της Κοινωνικής Μάθησης και περισσότερο από όλους οι εργασίες του Bandura, έδειξαν ότι τα παιδιά (κυρίως κατά τα σχολικά χρόνια), μιμούνται περισσότερο και πιο εύκολα άτομα που θαυμάζουν, άτομα με κύρος, άτομα που ενισχύουν ή ενισχύονται και άτομα του ίδιου φύλου. Επίσης, τα παιδιά μπορούν να μιμηθούν όχι μόνο συμπεριφορές, αλλά και αφηρημένους κανόνες (π.χ. τον κανόνα της πρόσθεσης ή του πολλαπλασιασμού) μετά από παρατήρηση ορισμένων παραδειγμάτων, που βασίζονται στον κανόνα (περίπτωση μίμησης «αφηρημένων προτύπων»/abstract modeling) (βλ. σχ. Kugiumutzakis, 1983).

Παρά την προσφορά των συμπεριφοριστών στην κατανόηση ορισμένων όψεων της μίμησης, γεγονός είναι ότι δεν μπόρεσαν να τη θεωρήσουν αναπτυξιακά και έτσι δεν έχουν υποθέσεις και ερμηνείες για τις αλλαγές που υφίσταται μία, όχι επίκτητη, αλλά έμφυτη ικανότητα του είδους μας. Η περιγραφή και συζήτηση της συμπεριφοριστικής, παράδοσης στο παρόν σημείο της εργασίας έγινε, γιατί τη θεωρούμε ως συνέχεια των απόψεων των Bain, Cooley και McDougall ως προς την καταγωγή της μίμησης.

Στο κοινωνιολογικό επίπεδο σημαντική είναι η θεωρία του Tarde για τη μίμηση. Παρά το γεγονός της υπερβολής («η κοινωνία είναι μίμηση»), σίγουρο είναι ότι ο Tarde με τους «νόμους» του, έδειξε πόσο διαδεδομένα είναι τα μιμητικά φαινόμενα μέσα στην καθημερινή κοινωνική ζωή, ενώ με την περιγραφή των περιπτώσεων «μη-μίμησης» έθιξε το φαινόμενο της μη υποταγής και συμμόρφωσης στα μαζικά πρότυπα.

Τέλος, σημαντική ήταν η θεωρία του Baldwin, όχι μόνο γιατί επηρέασε τον Piaget, αλλά γιατί με τον Badwin η μίμηση αναγνωρίζεται ως ένα αμιγώς αναπτυξιακό φαινόμενο, που συμβάλλει στην ανάπτυξη της αίσθησης του Εαυτού. Από την ενδιαφέρουσα προσπάθεια του Baldwin αξίζει να τονίσουμε τη θέση του για το ρόλο της κυκλικής αντίδρασης στη μίμηση και στη μνήμη και τη θέση του για τον *αρχικό αδυαδισμό*, δηλαδή την ανικανότητα του νεογνού και του βρέφους να διακρίνουν τον εαυτό τους από τον κόσμο/άλλο. Η τελευταία αυτή θέση του Baldwin υιοθετήθηκε από τον Freud και από τον Piaget (βλ. σχ. Kugiumutzakis, 1993), με αποτέλεσμα να υποτιμήσουν τις ικανότητες των νεογνών-αν δεν μπορεί να διακρίνει τον εαυτό από τον άλλο, το βρέφος, μη αντιλαμβανόμενο το μοντέλο (του άλλου), δεν μπορεί, φυσικά, να το μιμηθεί. Σημαντική, όμως, παραμένει η θεωρία του Baldwin για την ανάπτυξη του εαυτού και το ρόλο της μίμησης στην κρίσιμη αυτή αναπτυξιακή διαδικασία. Παρά το γεγονός ότι η έρευνα έχει δείξει ότι τα βρέφη δεν «πάσχουν» από την κατάσταση του αρχικού αδυαδισμού (Neisser, 1993* Stern, 1985* Trevarthen, 1977), η υπόθεση του Baldwin για το ρόλο της μίμησης στην κατανόηση του εαυτού και του άλλου εξακολουθεί να έλκει το ενδιαφέρον των ειδικών (Kugiumutzakis,1998), υπόθεση, που όπως είπαμε σε προηγούμενο υποκεφάλαιο, προτάθηκε από τον Δημόκριτο. Έστω κι αν η θεωρία του Baldwin

έχει επικριθεί ως συχνά αόριστη και ασυνεπής (βλ. Cairns, 1992/1995), η προσφορά του στην Αναπτυξιακή Ψυχολογία αναγνωρίζεται στις μέρες μας από όλους τους ειδικούς του πεδίου.

2.3. Συστηματικές αναπτυξιακές προσεγγίσεις της μίμησης.

Στο παρόν υποκεφάλαιο θα περιγράψουμε και θα συζητήσουμε τρεις αναπτυξιακές θεωρίες για τη μίμηση, αυτές των Vygotsky, Guillamme και Valentine. Πιο συστηματική προσπάθεια είναι, νομίζουμε, η προσπάθεια του Guillamme, έστω και αν πολλοί ειδικοί την παραβλέπουν ή την αγνοούν, ίσως λόγω της επικράτησης, για πολλά χρόνια, στην Αναπτυξιακή Ψυχολογία, της θεωρίας του Piaget για τη μίμηση.

2.3.1 Η Θεωρία του Vygotsky.

Ο Vygotsky (1978) όρισε την ανθρώπινη ανάπτυξη ως την σύνθετη διαλεκτική διεργασία, που χαρακτηρίζεται από περιοδικότητα, ανισότητα στην ανάπτυξη διαφορετικών λειτουργιών, ποιοτικό μετασχηματισμό μίας μορφής σε μία άλλη και προσαρμοστικές διαδικασίες, που ξεπερνούν τα εμπόδια που συναντά το αναπτυσσόμενο παιδί. Διακρίνει δύο γραμμές ανάπτυξης, τη βιολογική που οδηγεί σε στοιχειώδεις διεργασίες και την κοινωνικοπολιτισμική που οδηγεί στις υψηλότερες ψυχολογικές διεργασίες. Η μορφή της ανάπτυξης είναι σπειροειδής και χαρακτηρίζεται από εμφανίσεις, εξαφανίσεις, πτώσεις και κορυφώσεις. Στη θεωρία του Vygotsky, εσωτερίκευση ονομάζεται η εσωτερική αναδόμηση μίας εξωτερικής λειτουργίας. Μία λειτουργία παρουσιάζεται πάντα ως εξωτερική δραστηριότητα και στη συνέχεια εσωτερικεύεται. Έτσι μία διαπροσωπική διεργασία μετασχηματίζεται σε μία ενδοπροσωπική διεργασία, μέσω μιας σειράς αναπτυξιακών συμβάντων. Ο Vygotsky (1978) διακρίνει το πραγματικό επίπεδο ανάπτυξης από το επίπεδο της δυνητικής ανάπτυξης. Στο πρώτο επίπεδο, οι νοητικές λειτουργίες έχουν εγκαθιδρυθεί ως αποτέλεσμα

κάποιων ήδη συμπληρωμένων αναπτυξιακών διεργασιών. Οι δοκιμασίες/τεστ νοημοσύνης (μέσω της ανεξάρτητης επίλυσης προβλημάτων) μας δίνουν μία εικόνα του πραγματικού επιπέδου ανάπτυξης, δηλαδή, προσφέρουν μία άποψη των ήδη ώριμων νοητικών λειτουργιών, των καρπών της ανάπτυξης. Αλλά, ταυτόχρονα, υπάρχουν και οι λειτουργίες που θα ωριμάσουν αύριο και που τώρα βρίσκονται σε μία εμβρυακή μορφή-αυτές που ο Vygotsky παρομοιάζει ως τα «μπουμπούκια» της ανάπτυξης. Η διαφορά πραγματικού και δυνητικού επιπέδου ανάπτυξης ονομάστηκε ζώνη εγγύτερης ανάπτυξης. Η ζώνη εγγύτερης ανάπτυξης είναι η απόσταση ανάμεσα στην ανεξάρτητη από το ίδιο το παιδί επίλυση προβλημάτων (πραγματικό επίπεδο ανάπτυξης) και στην επίλυση προβλημάτων που γίνεται είτε με τη βοήθεια ενηλίκων, είτε με πιο ικανούς, από το παιδί, συνομήλικους (επίπεδο δυνητικής ανάπτυξης). Με τη βοήθεια των ενηλίκων ή των συνομηλίκων κάθε παιδί μπορεί να καταφέρει περισσότερα από εκείνα που θα έκανε μόνο του. Μάλιστα, ο Vygotsky, υποστηρίζει, ότι αυτό που σήμερα το παιδί κάνει (επιλύει) στη συνεργασία του με τους άλλους, αύριο θα το κάνει μόνο του. Εδώ ο Vygotsky τονίζει ότι χρειάζεται να ξαναδούμε το ρόλο της μίμησης στη μάθηση, μέσα στα πλαίσια της ζώνης εγγύτερης ανάπτυξης. Για τον Vygotsky (1962), η μίμηση δεν είναι μία μηχανική δραστηριότητα. Είναι λάθος να πιστεύουμε ότι κάποιο παιδί μπορεί να μιμηθεί σχεδόν οτιδήποτε αρκεί να του δείξουμε πώς. Η ίδια η ανάπτυξη βάζει όρια στη μίμηση. Για να μπορέσει κάποιος να μιμηθεί, θα πρέπει να κατέχει τα μέσα να προχωρήσει από κάτι γνωστό σε κάτι νέο και άγνωστο και άρα η μίμηση προσδιορίζεται από την ανάπτυξη.

Με το πρώτο (η μίμηση προσδιορίζει την ανάπτυξη), ο Vygotsky (1978) εννοεί, ότι η μίμηση λαμβάνει χώρα ανάμεσα στους ανθρώπους (συνεργασία

του παιδιού με συνομηλίκους ή ενηλίκους). Είναι δηλαδή, στην αρχή ένα κοινωνικό φαινόμενο, μια «διαψυχική κατηγορία». Με τη μίμηση το παιδί μαθαίνει νέα πράγματα. Ο Vygotsky υποστηρίζει, ότι γενικά, μέσω της μάθησης, στην οποία ενέχεται και η μάθηση μέσω μίμησης:

> «….δημιουργείται η ζώνη εγγύτερης ανάπτυξης, δηλαδή, η μάθηση ξυπνά μία ποικιλία εσωτερικών αναπτυξιακών διεργασιών που μπορούν να λειτουργήσουν μόνο όταν το παιδί αλληλεπιδρά με τους ενήλικες στο περιβάλλον του και σε συνεργασία με τους συνομηλίκους του» (1978, σ. 90).

Όμως η ανάπτυξη, με τη σειρά της, προσδιορίζει τη μίμηση. Συνεργαζόμενα με συνομηλίκους ή ενήλικες, τα παιδιά μπορούν να κάνουν περισσότερα από όσα τους επιτρέπει το πραγματικό επίπεδο ανάπτυξης, αλλά δεν μπορούν να υπερβούν το επίπεδο της δυνητικής τους ανάπτυξης. Η ανάπτυξη βάζει όρια στη μιμητική ικανότητα του παιδιού - το τι θα μιμηθεί, δεν εξαρτάται μόνο από τους άλλους, αλλά και από τα όρια που θέτει η ίδια η ανάπτυξη τους. Η μίμηση στην αρχή, κατά τον Vygotsky, παρουσιάζεται στο διαψυχολογικό επίπεδο και μετά εσωτερικεύεται και γίνεται ενδοψυχική κατηγορία, δηλαδή, μέρος της ανεξάρτητης αναπτυξιακής ικανότητας του παιδιού. Η μίμηση για τον Vygotsky είναι ένας βασικός μηχανισμός απόκτησης νέων γνώσεων και νέων μορφών συμπεριφοράς. Ως προς την καταγωγή της φαίνεται να πίστευε ό,τι και πολλοί σύγχρονοί του, δηλαδή, ότι τα βρέφη μαθαίνουν, μέσω μάθησης, να μιμούνται (Vygotsky, 1981).

2.3.2 Η θεωρία του Guillaume

Ο Guillaume παρατήρησε συστηματικά τα δύο παιδιά του κατά τα δύο πρώτα χρόνια της ζωής τους. Στις παρατηρήσεις του αυτές βάσισε τη θεωρία του για την ανάπτυξη της μίμησης, την οποία περιέγραψε το 1925 στη Διδακτορική Διατριβή του (Guillaume, 1971).

Ο Guillaume (1971) υποστηρίζει ότι η μίμηση φωνητικών μοντέλων είναι πιο απλή από τη μίμηση των κινήσεων. Στην ανάπτυξη της φωνητικής μίμησης διακρίνει τέσσερα στάδια. Κατά το πρώτο στάδιο (0-5 μήνες) το βρέφος δεν μιμείται τους ήχους των άλλων. Προσπαθεί και σταδιακά μιμείται μόνο τους δικούς του ήχους. Η αυτο-μίμηση αυτή είναι μια αυτο-ενισχυτική, εμπρόθετη πράξη. Στο δεύτερο στάδιο (5-12 μήνες) το βρέφος καταφέρνει να μιμηθεί τους ήχους των άλλων, που ανήκουν στη φωνητική παρακαταθήκη του. Το αποτέλεσμα των βρεφικών μιμητικών προσπαθειών παραμένει ανακριβές. Κατά το τρίτο στάδιο (1-5 χρόνια) η φωνητική μίμηση θριαμβεύει, γεγονός που κατά τον Guillaume οφείλεται στην ανάπτυξη της ακουστικής αντίληψης και στην ανάπτυξη της κατανόησης της σημασίας των φωνημάτων και των λέξεων. Η ακουστική διάκριση και η κατανόηση του νοήματος είναι προϋποθέσεις της φωνητικής μίμησης κατά το τρίτο αυτό κρίσιμο στάδιο. Σταδιακά η μιμητική ικανότητα αναπτύσσεται και στο τρίτο έτος, το νήπιο είναι έτοιμο και ικανό για ακριβή μίμηση και αυτο-διόρθωση, μέσω της δοκιμής και της πλάνης. Στο τέταρτο στάδιο (6 χρόνια και μετά) παρατηρείται μία σταθεροποίηση στην ικανότητα προφοράς των φωνητικών μοντέλων, αν και το παιδί δεν είναι το ίδιο ικανό, όσο ήταν στο προηγούμενο στάδιο, να μάθει με ευκολία μια ξένη γλώσσα. Ως προς την καταγωγή της φωνητικής μίμησης, ο Guillaume δέχεται ότι το παιδί μαθαίνει, μέσω του «νόμου της μεταβίβασης» (σύνδεση ήχων και κινήσεων) να μιμείται. Περιγράφοντας το μηχανισμό, ο Guillaume τονίζει «το συνειρμό των ιδεών», κατά τον οποίο η αντίληψη ενός ήχου ή μίας κίνησης ξυπνά μία μνήμη αντίστοιχου γεγονότος, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε κινητικές πράξεις συναισθηματικής υφής. Πάνω σε αυτό το σχήμα βασίζεται η μίμηση των ήχων.

Ως προς τη μίμηση των κινητικών μοντέλων, ο Guillaume ισχυρίζεται, ότι αυτή απουσιάζει κατά τους 6-7 πρώτους μήνες. Το βρέφος είναι απλώς θεατής παρά μιμητής των κινήσεων του άλλου. Το μόνο που μπορεί να κάνει είναι αυτο-μίμηση. Για τον Guillaume, όπως και για τον Baldwin, η μίμηση στην ανάπτυξή της πορεύεται από την αυτο-μίμηση στην ετερο-μίμηση. Στο ερώτημα πώς ένα βρέφος μιμείται την προβολή της γλώσσας του άλλου, τη στιγμή που δε βλέπει την δική του γλώσσα, ο Guillaume ισχυρίζεται ότι αυτό γίνεται μόνο αφού, *μέσω μίμησης*, μάθει τις αντιστοιχίες των μερών των δύο προσώπων. Για παράδειγμα, αν βλέπει τα χείλη του άλλου και ακούει τον ήχο που εκφέρουν και μετά το ίδιο κάνει την ίδια κίνηση και τον ίδιο ήχο, τότε το βρέφος συμπεραίνει ότι τα ορατά χείλη του άλλου μοιάζουν με τα μη ορατά από το ίδιο χείλη του. Έτσι μαθαίνει τις αντιστοιχίες των μη ορατών μελών του σώματος (Guillaume, 1971, σ. 44). Όπως όμως σημειώνει ο Kugiumutzakis (1983) η ερμηνεία αυτή αδυνατεί πλήρως να ερμηνεύσει την περίπτωση μίμησης της προβολής της γλώσσας, όταν παρουσιάζεται από τον άλλο, χωρίς να συνοδεύεται από ήχο. Κατά τον Guillaume (1971), στο τέλος του πρώτου χρόνου το βρέφος καταφέρνει να μιμηθεί τα πρότυπα κινήσεων μη ορατών μελών του προσώπου. Κατά το δεύτερο έτος εμφανίζεται η συμβολική μίμηση, η οποία βασίζεται στη μνήμη που διατηρεί το βρέφος για κάποιο συμβάν (π.χ. το γαύγισμα του σκύλου). Στο τρίτο έτος παρουσιάζεται η «καθαρή μίμηση», όπου το νήπιο πλέον μπορεί να μιμηθεί λεπτομέρειες από τις πράξεις του άλλου, χωρίς αντιληπτικούς, κινητικούς και μνημονικούς περιορισμούς.

Ο Guillaume (1971) διακρίνει τη μίμηση σε μίμηση γνωστών και άγνωστων συμπεριφορών. Τα στάδια που περιγράψαμε παραπάνω αφορούν στη μίμηση γνωστών συμπεριφορών. Το δεύτερο είδος μίμησης ονομάζεται

«εποικοδομητική» και αναφέρεται σε ένα είδος παρατηρησιακής μάθησης, που αυξάνει την παρακαταθήκη των γνώσεων και των συμπεριφορών του παιδιού. Βασίζεται κυρίως στη δοκιμή και την πλάνη, στην περιέργεια και την τάση του παιδιού να υπερβεί τις δυσκολίες που του θέτει η θέαση ή η μνήμη της νέας συμπεριφοράς του μοντέλου. Ο Guillaume (1971) ισχυρίζεται ότι κάθε φύλο και κάθε ηλικία προτιμούν κάποια ειδικά μοντέλα μίμησης και ότι αν και το παιδί μπορεί να μιμείται πράξεις των κατωτέρων του (μικρότερα από το ίδιο παιδιά, αλλά και τα ζώα) προτιμά να μιμείται τις πράξεις των ανωτέρων του (ηλικιακά μεγαλύτερων ή και συνομιλήκων του), γιατί έχει ανάγκη την επιδοκιμασία τους. Σημαντική είναι η θέση των Guillaume (1971) ότι *κάθε μίμηση φτάνει σε ένα σημείο κορύφωσης και μετά αποκλίνει, λόγω της μείωσης του ενδιαφέροντος του παιδιού για το μοντέλο, μείωση που το αναγκάζει να ψάξει για «φρέσκα ερεθίσματα»* (σ. 184).

2.3.3. Οι παρατηρήσεις του Valentine

Ο Valentine (1930) είναι από τους λίγους ψυχολόγους που βάσισε τη θεωρία του σε παρατηρήσεις των πέντε παιδιών του κατά τα πρώτα τρία χρόνια της ζωής τους. Πιο ειδικά, ο Valentine (1930) παρατήρησε:

-μίμηση του ανοίγματος του στόματος στις 15 ημέρες μετά τον τοκετό, μίμηση την οποία, δυστυχώς θεώρησε τυχαία,

-φωνητική μίμηση κατά το δεύτερο μήνα, καθώς και μίμηση χαμόγελου και γέλιου,

-μίμηση της προβολής της γλώσσας στους 5 ½ μήνες,

-μίμηση ορισμένων λέξεων μεταξύ του 6^{ου} και του 12^{ου} μήνα καθώς και μίμηση κινήσεων των χεριών, του ήχου του φιλιού και των κινήσεων του καπνίσματος.

Παρατήρησε μία αύξηση της μιμητικής δραστηριότητας μετά τον 8^{ο} μήνα

και μία αύξηση στην ακρίβεια αναπαραγωγής των κινήσεων τον 15^{ο} μήνα. Ο Valentine (1930) διακρίνει την πρωτογενή μίμηση (κυριαρχεί τα δύο πρώτα χρόνια) από την στοχαστική μίμηση (εμφανίζεται τον 6^{ο} μήνα, παρουσιάζεται κανονικά μετά τον 12^{ο} μήνα και κυριαρχεί από το τρίτο έτος και μετά). Ορίζει την πρωτογενή μίμηση ως μια «προϋπάρχουσα, έμφυτη, ειδική, πιθανώς ενστικτώδη τάση» αναπαραγωγής των συμπεριφορών του άλλου, η οποία αν και μειώνεται μετά τα τρία χρόνια, εξακολουθεί να παρουσιάζεται συχνά στην ενήλικη ζωή «ειδικά στις γυναίκες» (σελ. 1971, σ. 132). Παρά τη φανερή επικράτηση κατά τα δύο πρώτα χρόνια αυτού του είδους μίμησης, τα βρέφη δεν προσέχουν και δεν μιμούνται όλα τα μοντέλα που τους παρουσιάζονται. *Η μίμηση λαμβάνει χώρα όταν το βρέφος αγαπά το άτομο που του παρουσιάζει το μοντέλο, το οποίο μοντέλο είναι νέο, μονοπωλεί την προσοχή του και είναι χρήσιμο για κοινωνική επαφή*. Φυσικά για να εμφανιστεί η αναπαραγωγική συμπεριφορά του βρέφους, βασική και πρώτη προϋπόθεση είναι να υπάρχει *η έμφυτη τάση μίμησης του άλλου*. Μόνον αν συντρέχουν οι παραπάνω προϋποθέσεις μπορεί το βρέφος να μιμηθεί τον άλλον. Μάλιστα, ο Valentine ισχυρίζεται, ότι οι παραπάνω προϋποθέσεις ερμηνεύουν όλες τις περιπτώσεις βρεφικής μίμησης, εκτός από την αναπαραγωγή του βήχα (που τη θεωρεί ως μια περίπτωση αντανακλαστικού) και το «περίεργο» φαινόμενο της «μίμησης» της προβολής της γλώσσας στους 5 ½ μήνες (που κατ΄ αυτόν δεν συνιστά περίπτωση μίμησης, αλλά περίπτωση αντανακλαστικού).

Ως προς την στοχαστική μίμηση, η οποία επικρατεί μετά τον τρίτο χρόνο, ο Valentine (1930) ισχυρίζεται, ότι το νήπιο μιμείται τα μέσα/τρόπους για να καταφέρει να φτάσει στο αποτέλεσμα/σκοπό του μοντέλου. Υποστήριζε ακόμη, ότι τα βρέφη μιμούνται περισσότερο τις μητέρες τους παρά τους πειραματιστές

και ότι τα κορίτσια και οι γυναίκες χρησιμοποιούν πιο συχνά την πρωτογενή μίμηση από τα αγόρια και τους άνδρες.

2.3.4. Συζήτηση

Σήμερα μπορούμε εύκολα να ασκήσουμε κριτική στις θεωρίες του Vygotsky, Guillaume και Valentine, για την ανάπτυξη της μίμησης, λόγω των ερευνών των τελευταίων χρόνων πάνω σε αυτό το αντικείμενο. Αν όμως εξετάσει κάποιος τις θεωρίες αυτές μέσα στο χρονολογικό πλαίσιο που παρουσιάστηκαν (1920-1930), είναι, νομίζουμε, αναγκασμένος να παραδεχτεί ότι προήγαγαν τη γνώση μας, παρά τα προβλήματα που δεν μπόρεσαν να επιλύσουν.

Στη θεωρία του Vygotsky για τη μίμηση σημαντικές, νομίζουμε, είναι οι θέσεις του για το πώς η μίμηση και η ανάπτυξη αλληλοπροσδιορίζονται, για το ρόλο της μίμησης στη μάθηση και κυρίως η θέση του για το ότι η μίμηση (όπως και κάθε άλλη λειτουργία) παρουσιάζεται πρώτα σε διαψυχικό και μετά σε ενδοψυχικό επίπεδο. Ειδικά η τελευταία θέση του Vygotsky έρχεται σε αντίθεση με τις σχετικές θέσεις του Baldwin, Guillaume, Valentine και Piaget. Όπως θα δούμε στα επόμενα υποκεφάλαια, τουλάχιστον στην περίπτωση της βρεφικής μίμησης, η τελευταία αυτή θέση του Vygotsky υποστηρίζεται από τα σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα. Ως προς τα μειονεκτήματα της θεωρίας αυτής υπάρχουν δύο τρόποι προσέγγισης. Κάποιος μπορεί να επικρίνει τη γενική αναπτυξιακή θεωρία του Vygotsky (βλ. σχ. Wertsch & Tulviste, 1992/1995) ή να επικεντρωθεί μόνο στη θεωρία του για τη μίμηση. Θα αρκεστούμε, λόγω χώρου, μόνο στην τελευταία. Πρώτον, στο πνεύμα των καιρών του δέχτηκε ότι οι άνθρωποι μαθαίνουν να μιμούνται και δεν εξέτασε την πιθανότητα η ικανότητα να είναι έμφυτη. Δεύτερον, ο Vygotsky, όπως και οι σύγχρονοί του,

τόνισε το ρόλο της μίμησης στη μάθηση και παρέλειψε να θεωρήσει το ρόλο της στην επικοινωνία. Τρίτον, ως μέσο επικοινωνίας δέχτηκε κυρίως τη λεκτική και παρέλειψε να εξετάσει τη μη λεκτική επικοινωνία, την οποία στην αρχή της βρεφικής ηλικίας υπηρετεί η μίμηση, όπως θα δούμε παρακάτω. Τέταρτον, θεώρησε μαζί με τον Luria ότι το βρέφος στην αρχή της ζωής του είναι ένα μη κοινωνικό ον (Luria & Vygotsky, 1992), θέση που η σύγχρονη έρευνα υπονόμευσε και διαρκώς υπονομεύει. Παρόλα αυτά, η προσφορά του παραμένει σημαντική, ειδικά η θέση του για το ότι οι βασικές ψυχολογικές λειτουργίες παρουσιάζονται πρώτα στο δια-ψυχολογικό επίπεδο και στη συνέχεια εσωτερικεύονται και συνεχίζουν στο ενδο-ψυχολογικό επίπεδο-θέση που, δυστυχώς, δεν εφάρμοσε στην περίπτωση της μίμησης.

Ως προς τη θεωρία του Guillaume πρέπει να σημειώσουμε ότι αποτελεί, στο βαθμό που γνωρίζουμε, την πρώτη Διδακτορική Διατριβή πάνω στη βρεφική μίμηση. Είναι σημαντικό ότι προσπαθεί να στηρίξει τη θεωρία του με παρατηρήσεις, πολλές από τις οποίες είναι πρωτοποριακές για τη δεκαετία του 1920. Ισχυρίζεται ότι η φωνητική μίμηση είναι πιο εύκολη από την κινητική μίμηση κατά τη βρεφική ηλικία, θέση που έμμεσα υποστηρίζει την υπόθεση του Αριστοτέλη, όπως είδαμε παραπάνω και που στις μέρες μας φαίνεται να υποστηρίζεται από τη βρεφική έρευνα (Kokkinaki & Kugiumutzakis, 2000). Πρότεινε ότι υπάρχουν στάδια στην ανάπτυξης της μίμησης. Την έννοια του σταδίου δανείστηκε από τον Baldwin, έννοια που βρήκε πλήρη επεξεργασία στη θεωρία του Piaget, όπως θα δούμε στο επόμενο υποκεφάλαιο. Πρώτος ο Guillaume έθεσε το κρίσιμο ερώτημα τού πώς το βρέφος καταφέρνει να μιμηθεί κινήσεις μη ορατές από το ίδιο (π.χ. μίμηση του ανοίγματος του στόματος). Παρά το γεγονός ότι η τρέχουσα έρευνα υπονόμευσε την απάντηση που έδωσε

ο Guillaume στο ερώτημα αυτό (βλ. επόμενα υποκεφάλαια), γεγονός είναι ότι η ερώτηση του Guillaume απασχόλησε σοβαρά τον Piaget τα επόμενα 50 χρόνια μέχρι που η τρέχουσα έρευνα έδωσε μία λύση στο πρόβλημα, το οποίο με τόση σαφήνεια περιέγραψε ο Guillaume. Ενδιαφέρουσες ακόμη είναι οι απόψεις του Guillaume, ότι η ανάπτυξη της μίμησης εξαρτάται από την ηλικία, το φύλο και τα ενδιαφέροντα των παιδιών και των μοντέλων τους, καθώς και η έμφαση του, ότι κάθε μίμηση φτάνει σε ένα σημείο κορύφωσης και μετά αποκλίνει με το παιδί να ψάχνει για «φρέσκα» πρότυπα. Παρόλο που η συνεισφορά του Guillaume στην κατανόηση της ανάπτυξης της μίμησης αναγνωρίζεται από τον Piaget (1962) και από άλλους ερευνητές (Maratos, 1973* βλ. επ. Kugiumutzakis, 1983, 1985, 1988, 1992, 1993 1998, 1999* Kokkinaki, 1998* Kokkinaki & Kugiumutzakis, 2000), δεν είναι λίγοι οι ερευνητές που αγνοούν ή δεν αναφέρουν καθόλου την πρωτοποριακή προσπάθεια του Guillaume.

Ως προς τη κριτική που μπορεί κάποιος να ασκήσει στη θεωρία του Guillaume αυτή μπορεί να χωριστεί σε εκείνη που άσκησε ο Piaget και σε εκείνη που προκύπτει μετά από τη σωρεία των ερευνητικών δεδομένων των τελευταίων 30 ετών. Ο Piaget (1962) επέκρινε την υπόθεση του Guillaume, ότι η αντίληψη συνδέεται με μια κίνηση και μετά τη σύνδεση η αντίληψη αποκτά μια κινητική δύναμη, την οποία εξαρχής δεν είχε. Για τον Piaget ο συνειρμός (οι διάφορου τύπου συνδέσεις) δεν είναι πρωταρχικά γεγονότα στην ανάπτυξη της μίμησης και της νοημοσύνης, αλλά στοιχείο που εμφανίζεται αργότερα στη βρεφική ανάπτυξη. Το πρωταρχικό στοιχείο για τον Piaget είναι η αφομοίωση του μοντέλου σε ένα σχήμα δράσης, το οποίο σχήμα είναι ταυτόχρονα «αντιληπτική αναγνώριση και κινητική αναπαραγωγή» (Piaget, 1962, σ. 17). Βέβαια, η διαφορά απόψεων πάνω σε αυτό το ζήτημα είναι κατανοητή, αφού η

επιμονή του Guillaume στο ρόλο της αντίληψης ανακλά τη σαφή προτίμηση του στη θεωρία της Gestalt, της οποίας ήταν βασικός υποστηρικτής στη χώρα του, τη Γαλλία (βλ. σχ. Kugiumutzakis, 1983). Άλλο σημείο διαφωνίας τους είναι ότι ο Guillaume (1971) θεωρεί ότι το ενδιαφέρον για τη μίμηση υπάρχει στην αντίληψη του μοντέλου, ενώ ο Piaget υποστηρίζει ότι υπάρχει ως συστατικό στοιχείο της αφομοίωσης και πιο ειδικά, ότι αυτό που ενδιαφέρει και κινητοποιεί το βρέφος να μιμηθεί είναι «η πιθανότητα αναπαραγωγής» της πράξης του άλλου (1962, σ. 81-82). Διαφωνούν επίσης στο αν τα βρέφη, το δεύτερο εξάμηνο του πρώτου έτους, μιμούνται μόνο ό,τι κατανοούν (Guillaume) ή μιμούνται ήχους άσχετα από το νόημά τους (Piaget). Παρά τις διαφωνίες τους και οι δύο συμφωνούν ότι η μίμηση δεν είναι μια ενστικτώδης ικανότητα, ότι η άσκηση στη μίμηση μη ορατών κινήσεων από το βρέφος είναι αναγκαία, ότι οι διάφορες αισθήσεις είναι ασυντόνιστες στην αρχή της ανάπτυξης και ότι η μίμηση στην αρχή ξεκινά ως αυτο-μίμηση και στη συνέχεια γίνεται ετερο-μίμηση.

Τα σύγχρονα ευρήματα πάνω στη γένεση και την ανάπτυξη της βρεφικής μίμησης (βλ. σχ. Kugiumutzakis, 1985, 1999) δείχνουν, ότι ο Guillaume μάλλον είχε άδικο όταν υποστήριζε ότι η μίμηση δεν είναι έμφυτη ικανότητα, ότι οι αισθήσεις είναι ασυντόνιστες στην αρχή της ζωής, ότι τα βρέφη πριν από το τέλος του πρώτου χρόνου αδυνατούν να μιμηθούν μη ορατές από τα ίδια κινήσεις και ότι η μίμηση αρχίζει ως αυτο-μίμηση και μετά, αναπτυσσόμενη, καθίσταται ετερο-μίμηση. Όπως θα δούμε στα παρακάτω υποκεφάλαια, η τρέχουσα έρευνα έδωσε απαντήσεις στα κρίσιμα αυτά ερωτήματα, μερικά από τα οποία τέθηκαν για πρώτη φορά από τον Guillaume, ο οποίος είχε, όπως και ο Piaget, επηρεαστεί από τη θεωρία του Baldwin.

Ως προς τη θεωρία του Valentine πρέπει να τονίσουμε, ότι όχι μόνο ο ορισμός της «πρωτογενούς μίμησης» που μας πρόσφερε αλλά και οι παρατηρήσεις του εξακολουθούν να έλκουν το ενδιαφέρον των ερευνητών. Σε αντίθεση με τους Vygotsky, Guillaume και Piaget, ο Valentine (1930) υποστήριζε τον έμφυτο χαρακτήρα της μίμησης. Σημαντικές είναι επίσης οι παρατηρήσεις του Valentine για τις προϋποθέσεις που πρέπει να ισχύουν, για να αρχίσει το βρέφος να μιμείται, παρατηρήσεις που βρίσκουν υποστήριξη από την τρέχουσα έρευνα πάνω στη βρεφική μίμηση (βλ. σχ. Kugiumutzakis, 1998). Έστω και αν θεώρησε τυχαία τη μίμηση του ανοίγματος του στόματος την οποία παρατήρησε στις 15 ημέρες μετά τον τοκετό, ορισμένες από τις παρατηρήσεις του έχουν επιβεβαιωθεί τα τελευταία χρόνια, ενώ άλλες όχι. Στις τελευταίες ανήκει και η θέση του ότι τα κορίτσια είναι πιο μιμητικά από τα αγόρια, θέση που οι σχετικές έρευνες, μέχρι στιγμής, δεν υποστηρίζουν (Kokkinaki, 1998* Kokkinaki & Kugiumutzakis, 2000* Kugiumutzakis, 1985, 1992, 1993* βλ. επ. Nadel & Butterworth, 1999).

Καμία από τις παραπάνω θεωρίες για την ανάπτυξη της μίμησης παρά την αναμφισβήτητη προσφορά των δημιουργών τους, δεν έγινε τόσο γνωστή και δεν επικράτησε για τόσα χρόνια, όσο η θεωρία του Piaget (1962), μία θεωρία που παρά την κριτική που μπορεί κάποιος σήμερα να της ασκήσει, δεν παύει να έχει καθαρά αναπτυξιακό χαρακτήρα και να φέρει τη σφραγίδα του πιο γνωστού αναπτυξιακού ψυχολόγου του 20^{ου} αιώνα. Αυτή τη θεωρία θα εξετάσουμε στο επόμενο κεφάλαιο

2.4. Η θεωρία του Piaget για την καταγωγή και την ανάπτυξη της μίμησης

Στο έργο τους «*Η ψυχολογία του παιδιού*» οι Piaget και Inhelder (1969) γράφουν για τη μίμηση, κατά την αισθησιοκινητική περίοδο:

> «Η μίμηση συνιστά τον αισθησιοκινητικό προσχηματισμό της αναπαράστασης και τη μεταβατική φάση ανάμεσα στο αισθησιοκινητικό επίπεδο και το επίπεδο της συμπεριφοράς που ορθά θα μπορούσε να ονομαστεί αναπαραστατικό…κατά τη διάρκεια της αισθησιοκινητικής περιόδου (η μίμηση) συνιστά ένα είδος αναπαράστασης σε επίπεδο φυσικών πράξεων, αλλά όχι ακόμη στο επίπεδο της σκέψης» (σ.55).

Όχι μόνο η αναπαράσταση ως μια πρώτη μορφή σκέψης αλλά και η γλώσσα αποκτάται «μέσα σε ένα πλαίσιο μίμησης» (Piaget & Inhelder, 1969, σ. 55).

Στη θεωρία του Piaget είναι φανερός ο θεμελιακός ρόλος της μίμησης για την ανάδυση της σκέψης και της γλώσσας, προς το τέλος της αισθησιοκινητικής περιόδου.

Στο παρόν υποκεφάλαιο θα περιγράψουμε σύντομα τη θεωρία του Piaget για την καταγωγή και την ανάπτυξη της μίμησης, κυρίως κατά τη βρεφική ηλικία και θα συζητήσουμε τα πιο βασικά σημεία της.

Ο Piaget (1962) διακρίνει τα ακόλουθα τρία είδη μίμησης, ένα είδος για κάθε ένα από τα τρία πρώτα στάδια ανάπτυξης της νοημοσύνης:

-Αισθησιοκινητική μίμηση (αισθησιοκινητικό στάδιο),

-Αναπαραστατική μίμηση (στάδιο προ-ενεργητικής νόησης), και

-Στοχαστική μίμηση (στάδιο ενεργητικής νόησης).

2.4.1. Αισθησιοκινητική μίμηση

Στη θεωρία του Piaget (1962) η μίμηση δεν θεωρείται έμφυτη ικανότητα, αλλά ικανότητα που αναπτύσσεται σταδιακά. Στη μίμηση διακρίνει την «παρόρμηση της αναπαραγωγής» (αναπαραγωγική αφομοίωση) από την «τεχνική ή τον τρόπο έκφρασης της μίμησης». Η παρόρμηση θεωρείται έμφυτη, αλλά δεν ερμηνεύει πλήρως τη μιμητική τάση, αφού κατά τον Piaget (1962), η

μίμηση βαθμιαία διαφοροποιείται από την αφομοίωση και καθίσταται «η αγνότερη μορφή έκφρασης της συμμόρφωσης των σχημάτων στα εξωτερικά ερεθίσματα» (Μαράτου, 1998, σ. 81). Η διαφοροποίηση αυτή πρωτο-εμφανίζεται στο δεύτερο υποστάδιο (1-4 μήνες, βλ. παρακάτω). Η έμφαση του Piaget (1962) δεν είναι τόσο πάνω στην παρόρμηση, αλλά πάνω στην τεχνική της μίμησης, την οποία θεωρεί επίκτητη. Δηλαδή, το βρέφος *μαθαίνει* να μιμείται, θέση που ισχύει ακόμη και αν υπάρχει στην παρόρμηση για μίμηση *«ένα στοιχείο κληρονομικά μεταβιβασμένο»* (Piaget, 1962, σ. 5). Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειώσουμε, αφενός τι εννοεί ο Piaget με τη μάθηση κι αφετέρου πώς είναι δυνατή η μίμηση στην απουσία αναπαράστασης κατά τους πρώτους 18 μήνες μετά τον τοκετό. Συνοψίζοντας αυτά ακριβώς τα δύο σημεία ο Κουγιουμουτζάκης γράφει:

> «Μάθηση για τον Πιαζέ είναι κάτι παραπάνω από ό,τι εννοούν οι μπεχαβιοριστές…Η ικανότητα μάθησης οριοθετείται από το επίπεδο της γνωστικής ανάπτυξης του παιδιού. Ο Πιαζεϊκός self-actor για να μάθει πρέπει να πειραματιστεί, να ανακαλύψει, να επινοήσει για να κατανοήσει, να αφομοιώσει το νέο στο παλιό, και αναδομώντας το, να το συμμορφώσει στις απαιτήσεις του κόσμου. Στην περίπτωση της μίμησης, η μάθηση της τεχνικής της, δεν είναι καθόλου εύκολο έργο, γιατί το βρέφος, δεν έχει ακόμη την ικανότητα αναπαράστασης του μοντέλου, με τη μορφή νοητικής εικόνας στη μνήμη του. Επιπλέον οι διάφορες αισθήσεις του είναι ασυντόνιστες– δεν μιλούν την ίδια γλώσσα… Η μόνη προ-αναπαραστατική ικανότητα που υπάρχει είναι η «ένδειξη», παράγωγο του συντονισμού των σχημάτων. Το λευκό είναι ένδειξη για το γάλα… Η ένδειξη είναι ένα σημαίνον αδιαφοροποίητο από το σημαινόμενό της, είναι μία όψη του (το λευκό για το γάλα). Η φύση της είναι αντιληπτική, όχι αναπαραστατική. Σκοπός της είναι η απόδοση σημασιών. Δεν μπορεί στην αισθησιοκινητική περίοδο το βρέφος να σκεφτεί, να συσχετίσει, δηλαδή, το σημαίνον με το σημαινόμενο. Απλά αποδίδει σημασίες με τη βοήθεια των ενδείξεων. Στη θέση της νοητικής εικόνας υπάρχει η ένδειξη. Η νοητική εικόνα, με την απουσία της μέχρι τους 18 μήνες, δεν συμβάλλει στη μάθηση της

> τεχνικής της μίμησης. Αντίθετα, η μίμηση οδηγεί στην εμφάνιση της νοητικής εικόνας» (1988, σ. 8)

Τα υποστάδια ανάπτυξης της μίμησης κατά τον Piaget (1962) είναι τα ακόλουθα:

1.*Η προετοιμασία από τα αντανακλαστικά (0-1 μήνα).* Τον πρώτο μήνα δεν υπάρχει μίμηση. Τα νεογέννητα δεν μιμούνται για έναν απλό λόγο - η αναπαραγωγή ενός μοντέλου ενέχει ένα στοιχείο αποκτημένο από την εμπειρία. Τα νεογνά δεν έχουν εμπειρία, γιατί τα αντανακλαστικά που διαθέτουν είναι «κλειστά» στην είσοδο του καινούριου. Το μόνο που κάνουν είναι να αυτο-πυροδοτούνται με ένα στερεοτυπικό τρόπο ή να ενσωματώνουν όμοια αντανακλαστικά σχήματα από το περιβάλλον, χωρίς όμως το νεογνό να μπορεί να διακρίνει το δικό του αντανακλαστικό σχήμα από εκείνο του άλλου. Με τους όρους του Piaget, λειτουργικές είναι η αναπαραγωγική και η γενικεύουσα όψη της αφομοίωσης (δηλ. απουσιάζει η τρίτη όψη, η αναγνωριστική). Ουσιαστικά, στο πρώτο υποστάδιο δεν υπάρχει μίμηση, αλλά προετοιμασία της μίμησης μέσω της εξάσκησης των αντανακλαστικών. Ο Piaget (1962) φέρει το παράδειγμα ενός από τα τρία βρέφη του, που άρχισε να κλαίει λόγω του κλάματος άλλων νεογνών (μεταδοτικό κλάμα).

2.*Σποραδική μίμηση γνωστών ήχων και κινήσεων χεριών και κεφαλής (1-4 μήνες).* Στο υποστάδιο αυτό το βρέφος μιμείται, σποραδικά, κάποια ακουστικά και οπτικά μοντέλα, που αφενός του είναι γνωστά και αφετέρου συμπίπτουν με αντίστοιχες δικές του δραστηριότητες. Ο Piaget διέκρινε τρία είδη φωνητικής μίμησης–τη φωνητική μετάδοση (το βρέφος σποραδικά μιμείται ανακριβώς τους οικείους ήχους που ακούει), την αμοιβαία μίμηση (όπου ο ενήλικας μιμείται τους ήχους του βρέφους και όταν σταματήσει, το βρέφος συνεχίζει να «μιμείται» τον

δικό του ήχο) και τη σποραδική φωνητική μίμηση (σποραδική μίμηση, με κάποια σχετική ακρίβεια, οικείων ήχων του άλλου, τους οποίους δεν είχε πριν εκφέρει το βρέφος). Ο Piaget (1962) επίσης παρατήρησε μίμηση των κινήσεων της κεφαλής (κινήσεις από δεξιά στα αριστερά, από αριστερά στα δεξιά και κινήσεις της κεφαλής πάνω-κάτω). Τα βρέφη μιμήθηκαν τις κινήσεις αυτές, δηλαδή διέκριναν τις διαφορές τους (μεταξύ του πάνω-κάτω και του δεξιά-αριστερά) και στη συνέχεια τις μιμήθηκαν, παρά το γεγονός ότι αδυνατούν να καταλάβουν τις ομοιότητες που υπάρχουν ανάμεσα στο κεφάλι και το πρόσωπο τους και στα αντίστοιχα μέρη του σώματος του ενήλικα. Τέλος, ο Piaget παρατήρησε και μίμηση των κινήσεων των χεριών. Οι παραπάνω μιμήσεις θεωρούνται στην ουσία ως συνέχιση των κυκλικών αντιδράσεων των βρεφών, δηλαδή το βρέφος θεωρεί τις συμπεριφορές του μοντέλου ως ένα είδος συνέχισης της δικής του δραστηριότητας και την «αναπαράγει», για να συνεχιστεί ένα ενδιαφέρον αποτέλεσμα (1962, σελ. 50).

3.<u>Συστηματική μίμηση οικείων ήχων και κινήσεων (ορατών) (4-8 μήνες).</u> Τα βρέφη μιμήθηκαν με συστηματικό τρόπο και εμπρόθετα γνωστούς ήχους και κινήσεις. Ειδικά για τις κινήσεις, τα βρέφη μιμήθηκαν εκείνες τις οποίες μπορούσαν να δουν τους εαυτούς τους να κάνουν, αλλά όχι κινήσεις μη ορατές από τα ίδια (π.χ. κινήσεις, εκφράσεις και γκριμάτσες του προσώπου). Κατά τον Piaget (1962) τα βρέφη δεν μπορούν να αναπαράγουν νέα, άγνωστα και μη οικεία μοντέλα.

4.<u>Μίμηση γνωστών κινήσεων από μη ορατά μέρη του προσώπου και έναρξη μίμησης άγνωστων κινήσεων και ήχων (8-12 μήνες).</u> Στο κρίσιμο αυτό υποστάδιο ο συνδυασμός των σχημάτων, η λειτουργικότητα των «ενδείξεων» (βλ. παραπάνω), τα μιμητικά παιχνίδια των γονέων και αυτή καθαυτή η

εμπειρία του βρέφους το καθιστούν ικανό να αφομοιώσει τις κινήσεις του μοντέλου στις αντίστοιχες του σώματος του, ακόμη και όταν οι κινήσεις αυτές δεν είναι ορατές από το ίδιο (π.χ. άνοιγμα του στόματος, προβολή της γλώσσας, κ.ά.). Παρόλο που στο υποστάδιο αυτό ο Piaget (1936) δεν παρατήρησε απόκτηση νέων σχημάτων, ο συντονισμός των δευτερογενών κυκλικών αντιδράσεων οδηγεί σε πιο προσαρμοστικά, εμπρόθετα, ηλεγμένα σχήματα, τα οποία με το «πλάτεμα» τους καλύπτουν νέες καταστάσεις (άρα μίμηση νέων, άγνωστων στο βρέφος κινήσεων και ήχων). Κύριο διαμεσολαβητικό ρόλο, ανάμεσα στη συμπεριφορά του μοντέλου και τη μιμητική συμπεριφορά του βρέφους παίζουν οι «ενδείξεις», οι οποίες συνιστούν είτε μια όψη του σημαινόμενου (το λευκό για το γάλα), είτε μέρος του (το ορατό μέρος του μισο-κρυμμένου αντικειμένου), είτε προηγούνται χρονικά (η πόρτα που ανοίγει σηματοδοτεί την άφιξη της μητέρας) (Piaget & Inhelder, 1969, σ. 52). Ο Piaget (1962) διακρίνει τέσσερις συνδυασμούς των «ενδείξεων» με τις αρχές συντονισμού των σχημάτων:

α) Ο ενήλικας κάνει μια κίνηση των χειλιών που συνοδεύεται από τον ήχο του σίελου. Ο ήχος αυτός λειτουργεί ως «ένδειξη» που βοηθά το βρέφος να αφομοιώσει την οπτική, μη ορατή από το ίδιο όψη (κίνηση χειλιών) και την ακουστική όψη του μοντέλου στο δικό του οικείο ακουστικό σχήμα και να προχωρήσει στη μίμηση, β) ο ενήλικας προβάλλει τη γλώσσα και το βρέφος (μιμούμενο) προβάλλει τα χείλη. Το βρέφος αφομοιώνει το μοντέλο σε ένα σχήμα (κινήσεις του στόματος) που ενέχει το ίδιο όργανο, αλλά αναπαράγει την κίνηση της προβολής όχι με τη γλώσσα, αλλά με τα χείλη. Η σύγχυση του βρέφους αναφέρεται στις κινήσεις των οργάνων του στόματος, γ) το μοντέλο ανοίγει το στόμα και το βρέφος πρώτα δαγκώνει τα χείλη του, μετά πιέζει τα

ούλα του και τέλος ανοίγει το στόμα του. Η προοδευτική αυτή διαφοροποίηση είναι δηλωτική της λειτουργικότητας «ευφυών ενδείξεων», δηλαδή, μιας ξαφνικής κατανόησης από το βρέφος των σχέσεων που υφίστανται ανάμεσα στο τι βλέπει να κάνει το στόμα του μοντέλου και στην κινητική εντύπωση που έχει από το δικό του στόμα όταν κάνει την ίδια κίνηση. Πιο απλά, το βρέφος καταφέρνει να μιμηθεί μια κίνηση που αδυνατούσε να μιμηθεί πριν, χάρις στην έναρξη λειτουργικότητας του δι-αντηλιπτικού συντονισμού (οπτικο-κιναισθητικός συντονισμός), και δ) ο ενήλικας ανοίγει και κλείνει τα μάτια και το βρέφος (μιμούμενο) ανοίγει και κλείνει το στόμα του. Για τον Piaget (1962) η περίπτωση αυτή είναι δηλωτική μίας, από αναλογία, κατανόησης της σημασίας του μοντέλου, μέσω σύγχυσης των οργάνων που έχουν κάποια ομοιότητα (άνοιγμα-κλείσιμο) μεταξύ τους. Πρόκειται για «ευφυή σύγχυση», όπου το μοντέλο αφομοιώνεται σε ένα ανάλογο σχήμα (άνοιγμα-κλείσιμο) αλλά με τη χρησιμοποίηση άλλων οργάνων (ματιών). Για να καταφέρει να μιμηθεί τα παραπάνω μοντέλα εκτός από τις «ενδείξεις» χρειάζεται και εξάσκηση, ένα σημείο στο οποίο ο Piaget (1962) συμφωνεί με τον Guillaume (1971) (βλ. επ. Μαράτου, 1998, σ. 84). Στις παραπάνω περιπτώσεις η αφομοίωση δρα μέσω των «ευφυών ενδείξεων». Για τον Piaget (1962), όπως σχετικά σημειώνει ο Κουγιουμουτζάκης, στις περιπτώσεις αυτές:

> «… είναι ως εάν τα βρέφη πρώτα δοκιμάζουν κάποιες υποθέσεις κι ύστερα φτάνει η στιγμή που συλλαμβάνουν τη σχέση ανάμεσα στην κίνηση του μοντέλου και την αντίστοιχη κίνηση τους και «ξαφνικά» μιμούνται, δηλαδή, ξαφνικά αποφασίζουν να δράσουν στη βάση μίας από τις διάφορες υποθέσεις» (Kugiumutzakis, 1983, σ. 110).

Κατά τη διάρκεια του ίδιου υποσταδίου ο Piaget (1962) παρατήρησε μίμηση νέων ακουστικών και οπτικών μοντέλων. Η συμμόρφωση τώρα «αρχίζει να αναλαμβάνει πιο ενεργητικό ρόλο από την αφομοίωση», από την οποία

σταδιακά αποσυνδέεται (Μαράτου, 1998, σ. 84) και σκοπός της μίμησης τώρα καθίστανται η αναπαραγωγή του αποτελέσματος των κινήσεων του μοντέλου. Μάλιστα, ως προς το κίνητρο της μίμησης και ως προς τη μίμηση των οικείων και των μη οικείων μοντέλων κατά το υποστάδιο αυτό, ο Κουγιουμουτζάκης σημειώνει σχετικά:

> «Το ενδιαφέρον για την αναπαραγωγή είναι αποτέλεσμα μιας σύγκρουσης ανάμεσα στη μερική ομοιότητα που κάνει το παιδί να θέλει να αφομοιώσει και τη μερική διαφορά, η οποία όλο και πιο πολύ έλκει την προσοχή του, επειδή είναι εμπόδιο στην άμεση αναπαραγωγή. Η σύγκρουση αυτή είναι το κίνητρο για τη μίμηση του καινούριου.
> Γενικά, στη μίμηση το βρέφος συμμορφώνει προς το μοντέλο τα σχήματα που διαθέτει. Όταν τα μοντέλα είναι οικεία, τα σχήματα είναι ήδη διαμορφωμένα και στην περίπτωση αυτή η συμμόρφωση δεν διαφοροποιείται από την αφομοίωση. Όταν τα μοντέλα είναι μερικώς νέα, τότε τα σχήματα θα τροποποιηθούν ως αποτέλεσμα του νέου στοιχείου και στην περίπτωση αυτή η συμμόρφωση διαφοροποιείται (από την αφομοίωση) και γίνεται μίμηση» (Kugiumutzakis, 1983, σ. 111).

5.*Συστηματική μίμηση νέων, άγνωστων ήχων και ορατών και μη ορατών από το βρέφος κινήσεων (12-18 μήνες).* Ο Piaget (1962) ισχυρίζεται ότι στο υποστάδιο αυτό η μίμηση για πρώτη φορά είναι αληθής, δηλαδή, συστηματική συμμόρφωση των σχημάτων στις απαιτήσεις του εξωτερικού περιβάλλοντος. Τώρα το βρέφος μπορεί να μιμηθεί (μέσω συστηματικής και ηλεγμένης δοκιμής και πλάνης και του συστηματικού πειραματισμού) άγνωστες κινήσεις (π.χ. τράβηγμα του αυτιού, κ.τ.λ.) και νέων ήχων που έχουν νόημα. Μπορεί να μιμηθεί ορατές αλλά και μη ορατές από το ίδιο κινήσεις του σώματος. Η πρόοδος στην ανάπτυξη της μίμησης κατά το υποστάδιο αυτό είναι πολύ εμφανής.

6.*Έναρξη αναπαραστατικής μίμησης, «χρονικά διαφοροποιημένης» μίμησης (18-24 μήνες).* Στο υποστάδιο αυτό η συμμόρφωση εσωτερικεύεται,

διαφοροποιείται ακόμη περισσότερο από την αφομοίωση, παρουσιάζονται εσωτερικοί συνδυασμοί των κινήσεων και εμφανίζεται η χρονικά διαφοροποιημένη μίμηση (μίμηση που λαμβάνει χώρα στην απουσία του μοντέλου ή στην παρουσία του, αλλά κάποιες μέρες αργότερα από τη στιγμή που παρουσιάστηκε στο βρέφος μία συμπεριφορά). Η μίμηση ανεξαρτητοποιείται από την άμεση αντίληψη και το βρέφος μπορεί πλέον να μιμηθεί εσωτερικά το μοντέλο με τη μορφή των νοητικών εικόνων. Η χρονικά διαφοροποιημένη, εσωτερικευμένη μίμηση «θέτει τα απαραίτητα θεμέλια για την εμφάνιση της αναπαραστατικής νόησης» (Μαράτου, 1998, σ. 86) ή «οδηγεί στην ανάπτυξη της αναπαράστασης» (Kugiumutzakis, 1983, σ.112). Στο κρίσιμο, μεταβατικό αυτό υποστάδιο ο Piaget (1962) προσφέρει πολλά παραδείγματα μίμησης σύνθετων μοντέλων, χρονικά διαφοροποιημένης μίμησης, μίμησης λέξεων και την περίφημη παρατήρηση, όπου το βρέφος μιμήθηκε το άνοιγμα και το κλείσιμο ενός σπιρτόκουτου με το άνοιγμα και το κλείσιμο των ματιών του. Εκτός από τη μίμηση ενός αντικειμένου, την εσωτερικευμένη μίμηση, την χρονικά διαφοροποιημένη μίμηση, ο Piaget (1936, 1962, 1980) παρατήρησε στο ίδιο υποστάδιο κάποιο «γεμάτο νόημα συγχρονισμό», δηλαδή, την ταυτόχρονη εμφάνιση του συμβολικού παιχνιδιού και κυρίως την εμφάνιση του λόγου. Ο Piaget (1975) δεν θεωρεί αυτή τη σύμπτωση τυχαία, αλλά γεμάτη νόημα, δηλωτική του δεσμού της αισθησιοκινητικής νοημοσύνης και της εμφάνισης του λόγου. Γράφει σχετικά:

> «Πιστεύω ακόμη ότι ο σχηματισμός της συμβολικής λειτουργίας, που είναι αναγκαίο παράγωγο της αισθησιοκινητικής νοημοσύνης, επιτρέπει την απόκτηση της γλώσσας» (Piaget,1980, σ. 167).

Είναι νομίζουμε, φανερό πόσο κρίσιμο είναι το τελευταίο υποστάδιο της ανάπτυξης της μίμησης κατά την αισθησιοκινητική περίοδο και πόσο κρίσιμος είναι ο «θεμελιακός» ρόλος της μίμησης στην ανάδυση της αναπαράστασης, της συμβολικής λειτουργίας και της γλώσσας.

2.4.2. Αναπαραστατική μίμηση (2-7 χρόνια)

Από τα 2 μέχρι τα 7 χρόνια υπάρχει ανάπτυξη της μίμησης, την οποία ο Piaget μελέτησε πειραματικά σε παιδιά ηλικίας 4-7 ετών στη Γενεύη (Piaget, 1962). Η πειραματική συνθήκη ήταν απλή. Το μοντέλο έκανε οικοδομήματα με τουβλάκια και μετά το ίδιο υλικό δίδονταν στο παιδί για να παρατηρηθούν οι αντιδράσεις του. Μοντέλα ήταν ενήλικες, μεγαλύτερα, συνομήλικα και μικρότερα παιδιά. Τα αποτελέσματα της μελέτης αυτής οδήγησαν τον Piaget στις ακόλουθες προτάσεις:

α) υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στην αισθησιοκινητική μίμηση και την αναπαραστατική μίμηση. Στην πρώτη βασικό ρόλο παίζει η αντίληψη ενώ στη δεύτερη η αναπαράσταση. Στο τέλος του αισθησιοκινητικού σταδίου (υποστάδιο VI), στην χρονικά διαφοροποιημένη μίμηση, η νοητική εικόνα είναι παράγωγο της εσωτερικευμένης μίμησης, ενώ στην αναπαραστατική μίμηση, η μίμηση είναι αποτέλεσμα της νοητικής εικόνας, η οποία στο προ-ενεργητικό στάδιο αποκτά μιαν ανεξαρτησία από την πράξη,

β) στην αναπαραστατική μίμηση εμφανίζεται ένα νέο κίνητρο, η εκτίμηση που τρέφει το νήπιο για το μοντέλο. Αν και το κίνητρο αυτό, λέει ο Piaget (1962), είναι εμφανές από τους πρώτους βρεφικούς μήνες (τα βρέφη μιμούνται πιο εύκολα τα οικεία από τα μη οικεία πρόσωπα), στο στάδιο της προ-ενεργητικής νόησης, λόγω της ανάπτυξης της σκέψης και της αύξησης των κοινωνικών του επαφών, το παιδί μιμείται πλέον εντελώς επιλεκτικά. Πιο ειδικά, προτιμά να

μιμείται μοντέλα με κύρος, μοντέλα που θαυμάζει – ενήλικες και μεγαλύτερα παιδιά παρά συνομήλικους και νεότερα παιδιά. Στο σημείο αυτό νομίζουμε χρήσιμο να περιγράψουμε τις απόψεις του Piaget για τις σχέσεις της μίμησης και των διαπροσωπικών αλληλεπιδράσεων. Στην εισαγωγή του έργου του «*Play, Dreams and Imitation in Childhood*» γράφει:

> «Η μελέτη μας για τις πρωταρχές της αναπαράστασης στο παιδί θα γίνουν κυρίως σε εκείνα τα πεδία όπου οι ατομικές διεργασίες της νοητικής ζωής επικρατούν των συλλογικών παραγόντων, και θα τονίσουμε αυτές τις ατομικές διεργασίες, ιδιαίτερα στην περίπτωση της μίμησης, η οποία, αν και οδηγεί σε διατομικές σχέσεις, δεν προέρχεται αναγκαστικά από αυτές» (Piaget, 1962, σ. 2).

Παραπάνω είδαμε ότι για τον Piaget τα κίνητρα της μίμησης κατά την αισθησιοκινητική περίοδο δεν είναι κοινωνικά, αλλά γνωστικά-συνέχιση ενός ενδιαφέροντος αποτελέσματος, σύγκρουση ανάμεσα στη μερική ομοιότητα και διαφορά μοντέλου και κινήσεων του παιδιού. Η μίμηση κινητοποιείται από γνωστικούς παράγοντες και οδηγεί σε κοινωνικές αλληλεπιδράσεις. Δεν κινητοποιείται, δεν προέρχεται από τις τελευταίες. Ως προς τα κίνητρα της αναπαραστατικής μίμησης, ο Piaget (1962) γράφει:

> «Για μας ο δυναμικός δεσμός πρέπει να βρίσκεται είτε στον εξαναγκασμό (βία–compulsion), το κύρος και το μονόπλευρο σεβασμό, που οδηγούν στη μίμηση του ανώτερου από τον κατώτερο, είτε στον αμοιβαίο σεβασμό και τη διανοητική και ηθική ισότητα, που είναι οι πηγές της μίμησης μεταξύ ίσων» (1962, σ. 73).

Αυτό δηλαδή που παρατηρούμε είναι ότι, στο στάδιο αυτό τα κίνητρα της μίμησης είναι κοινωνικά, αν και η μίμηση ποτέ δεν παύει να είναι «μια συνέχιση της κατανόησης» (σ. 73),

γ) στην περίοδο της αναπαραστατικής νόησης, όπου η συνεργασία ανάμεσα στα παιδιά είναι «σποραδική» (1962, σ. 73), ο Piaget παρατήρησε ένα

φαινόμενο αναπαραστατικής μίμησης, που το απέδωσε στον εγωκεντρισμό που χαρακτηρίζει την περίοδο αυτή (ο εγωκεντρισμός ορίστηκε ως η έλλειψη διαφοροποίησης των απόψεων/προοπτικών /πράξεων του παιδιού από τις αντίστοιχες των άλλων). Το παιδί λέει, συχνά, ότι δεν θέλει να μιμηθεί ένα προτεινόμενο μοντέλο, επειδή δεν του αρέσει, δεν είναι όμορφο και γι αυτό θέλει να κάνει κάτι εντελώς διαφορετικό, και μετά «προχωρεί και αναπαράγει ακριβώς το μοντέλο που βρίσκεται μπροστά του!»

> «Βρήκαμε ακόμη την περίπτωση ενός εξάχρονου αγοριού που κατηγορούσε ένα επτάχρονο γιατί τον αντέγραψε, ενώ στην πραγματικότητα συνέβαινε ακριβώς το αντίθετο… Με τον ίδιο τρόπο, η L., στα τρία χρόνια, συνεχώς αντέγραφε την J., η οποία ήταν 5 ½ χρόνων, σκεπτόμενη (η L.) ότι αυτή επινοούσε τα παιχνίδια» (Piaget, 1962, σ. 74).

Η συμπεριφορά αυτή είναι ασυνείδητη, είναι μια έκφραση αποτυχίας του παιδιού να διαφοροποιήσει τον εαυτό του από τους άλλους (1962, σ. 73-74),

δ) στην περίοδο της προ-ενεργητικής νόησης τα παιδιά δεν προσπαθούν να μιμηθούν τις λεπτομέρειες του μοντέλου επειδή η αντιληπτική τους ικανότητα αδυνατεί να αναλύσει, να συγκρίνει, να προβλέψει και να αντιμεταθέσει. Η αντιληπτική τους ικανότητα στο στάδιο αυτό είναι γενική (η αντιληπτική *ικανότητα* δεν είναι ίδια με την αντίληψη, είναι πάνω από την αντίληψη και κάτω από τον στοχασμό, Piaget, 1962, σ. 75-76), και

ε) όχι μόνο κατά την αισθησιοκινητική, αλλά και κατά την προ-ενεργητική περίοδο, η μίμηση αρχίζει μόνο όταν μπορεί να υπάρξει αφομοίωση του μοντέλου μέσα στα υπάρχοντα σχήματα. Για να μιμηθούν τα βρέφη και τα νήπια, πρέπει να επιλέξουν, να διαφοροποιήσουν το κατάλληλο σχήμα μέσα από τα πολλά υπάρχοντα σχήματα και μετά να το προσαρμόσουν στις απαιτήσεις του μοντέλου. Δεν μιμούνται, για να μιμηθούν απλώς, λέει ο Piaget.

Η μίμηση είναι πάντα μια «συνέχιση της κατανόησης». Μιμούνται, για να καταλάβουν. Γράφει σχετικά:

> «Το παιδί μιμείται/αναπαράγει ένα αεροπλάνο ή έναν πύργο, επειδή κατανοεί τη σημασία τους και ενδιαφέρεται γι αυτά μόνο στο βαθμό που έχουν κάποια σχέση με τις δικές του δραστηριότητες» (1962, σ. 73).

Είναι, νομίζουμε, φανερό ότι στην αναπαραστατική μίμηση ο Piaget αναγνώρισε στο βάθος και κάποια κοινωνικά κίνητρα (βλ. παραπάνω), ποτέ όμως δεν απεμπόλησε τη βασική, αρχική του θέση: τα κίνητρα της μίμησης είναι κυρίως γνωστικά.

2.4.3. Στοχαστική (reflective) μίμηση (8 χρόνια και μετά)

Μετά τα 7 με 8 χρόνια, ο Piaget (1962) ισχυρίζεται ότι υπάρχει σαφής ανάπτυξη που χαρακτηρίζεται: α) από μίμηση της λεπτομέρειας, με ανάλυση και ανασύσταση του μοντέλου, β) από συνείδηση της μίμησης, δηλαδή απουσία εγωκεντρικής θεώρησης και σύγχυσης του εαυτού και των δραστηριοτήτων του από τον άλλο και τις δραστηριότητες του, και γ) από διάκριση των αιτιών της, αφού τώρα η μίμηση χρησιμοποιείται από το παιδί της περιόδου της ενεργητικής νόησης για την εκπλήρωση των αναγκών που προκύπτουν από τις δραστηριότητες του. Ονομάζεται στοχαστική, γιατί τώρα ελέγχεται συνολικά από τη νοημοσύνη. Ουσιαστικά, η στοχαστική μίμηση συνιστά μια νοητική επανολοκλήρωση της αναπαραστατικής μίμησης σε ένα νέο επίπεδο, όπου τώρα πια παύει να έχει τα πρωτεία η συμμόρφωση. Η μίμηση τώρα κατευθύνεται από τη συμμόρφωση και την αφομοίωση, οι οποίες βρίσκονται σε μια φάση εξισορρόπησης (Piaget, 1962, σ. 78).

2.4.4. Συζήτηση

Ο Piaget (1962) πρότεινε μια θεωρία για την ανάπτυξη της μίμησης, η οποία είναι συνεπής με τη γενική θεωρία του για τη νοητική ανάπτυξη. Ταυτόχρονα

είναι μια θεωρία συνεκτική, αμιγώς αναπτυξιακή, που με σαφήνεια δείχνει την καταγωγή και την ανάπτυξη της μιμητικής ικανότητας κατά τα τρία πρώτα στάδια της γνωστικής ανάπτυξης. Όση κριτική και να ασκήσει κάποιος στα επιμέρους της θεωρίας του Piaget για τη μίμηση, είναι νομίζουμε, αναγκασμένος να παραδεχτεί, ότι αντίστοιχη, σοβαρή, συνεπής και αναπτυξιακά προσανατολισμένη θεωρία για τα πρώτα 12 χρόνια της ζωής δεν υπάρχει στη σύγχρονη Αναπτυξιακή Ψυχολογία. Αυτό είναι γνωστό σε όλους (αν και δεν τονίζεται όσο πρέπει) παρά την πρόοδο στο πεδίο (βλ. επόμενα υποκεφάλαια), πρόοδος που είτε κάνει αναγκαία τη μερική αναθεώρηση της θεωρίας του Piaget (Μαράτου, 1998), είτε την υπονομεύει σε καίρια σημεία της (Kugiumutzakis, 1983, 1985, 1988, 1998, 1999).

Συνοπτικά, ο Piaget (1962) υποστήριξε ότι η μίμηση συνιστά ένα κρίσιμο παράγοντα που συνδέει την αισθησιοκινητική με την προ-ενεργητική νόηση. Στην αισθησιοκινητική μίμηση το βρέφος μιμείται ένα μοντέλο σε επίπεδο πράξης, ενώ στην αναπαραστατική μίμηση το βρέφος μιμείται σε νοητικό/αναπαραστατικό επίπεδο. Η μίμηση στο τέλος της αισθησιοκινητικής περιόδου εσωτερικεύεται και οδηγεί στην ανάδυση της νοητικής εικόνας/αναπαράστασης. Αν και στην αφομοίωση υπάρχει ένα έμφυτο στοιχείο αναπαραγωγής, ο Piaget, τελικά, υποστήριξε ότι τα βρέφη μαθαίνουν να μιμούνται–μαθαίνουν την «τεχνική» της μίμησης. Η μίμηση τον πρώτο μήνα απουσιάζει, τους επόμενους τρεις μήνες το βρέφος μιμείται σποραδικά οικείους ήχους και κινήσεις (ορατές από το ίδιο) και από τον 4°-8° μήνα μιμείται τους ίδιους τύπους μοντέλων συστηματικά και εμπρόθετα. Από τον 8° -12° μήνα το βρέφος μιμείται μη ορατές από το ίδιο κινήσεις και εντελώς νέα μοντέλα. Το επόμενο εξάμηνο υπάρχει συστηματική μίμηση των νέων μοντέλων, ενώ από

το 18°-24° μήνα εμφανίζεται η εσωτερίκευση της μίμησης, η εκ των υστέρων μίμηση και αναδύεται η αναπαράσταση, με τη μορφή των νοητικών εικόνων. Από 2-7 χρόνια αναπτύσσεται αυθόρμητα η αναπαραστατική μίμηση (όπου τώρα η νοητική εικόνα οδηγεί στη μίμηση), χωρίς να υπάρχει μίμηση των λεπτομερειών και συνείδηση της μίμησης, χαρακτηριστικό που εμφανίζεται στο επόμενο στάδιο ανάπτυξης, όπου η μίμηση πλέον γίνεται στοχαστική και ελέγχεται από το σύνολο της νόησης του παιδιού και όχι μόνο από τη συμμόρφωση.

Όπως είναι φυσικό, πολλών τύπων κριτικές έχουν ασκηθεί στη θεωρία του Piaget από τη σκοπιά της ψυχολογίας, της βιολογίας, της γλωσσολογίας, της φιλοσοφίας και άλλων επιστημών. Αλλά όπως σημειώνει η Μαράτου:

> «Όταν υπάρχει ένας τέτοιος πλούτος ιδεών, ερευνών και θεωρητικής επεξεργασίας, είναι αναμενόμενο να υπάρχει αντίλογος, και μάλιστα αντίλογος που ενδέχεται να είναι εποικοδομητικός» (1998, σ. 177).

Στα πλαίσια της παρούσας συζήτησης θα συνοψίσουμε ορισμένες κριτικές που έχουν γίνει στη θεωρία του Piaget για την καταγωγή και την ανάπτυξη της μίμησης, παραλείποντας, λόγω χώρου, την κριτική του Chomsky και των υποστηρικτών του στη θεωρία του Piaget για τη σχέση μίμησης, συμβολικής λειτουργίας και γλώσσας (βλ. σχ. στον τόμο του Piattelli-Palmarini, 1980* Kugiumutzakis, 1983* Μαράτου, 1998* καθώς και εργασίες στον τόμο των Nadel & Butterworth, 1999).

Ο Bandura (1971) ισχυρίζεται ότι τα βρέφη (όπως και τα μικρά κάποιων άλλων ζώων) μπορούν να μιμηθούν νέα, άγνωστα μοντέλα, κάτι που η θεωρία του Piaget (1962) δεν προβλέπει, αφού η μίμηση του νέου, άγνωστου μοντέλου, κατά τον Piaget, προϋποθέτει την ύπαρξη κάποιων σχετικών

σχημάτων. Όπως σημειώνει σχετικά ο Κουγιουμουτζάκης, η κριτική του Bandura στο σημείο αυτό δεν είναι έγκυρη, γιατί αφενός η γενίκευση των αποτελεσμάτων από το χώρο της μίμησης των ζώων στον άνθρωπο είναι πρόωρη και αφετέρου δεν αποκλείεται ορισμένα βρέφη άλλων ειδών να μιμούνται πιο νωρίς και με περισσότερη ευκολία, από τα βρέφη του ανθρώπου, ορισμένα μοντέλα. Χαρακτηριστικό είναι το εύρημα μίμησης των στοματικών κινήσεων του καπνίσματος από δελφίνι ηλικίας 6 μηνών και μίμησης του ίδιου μοντέλου από βρέφος του ανθρώπου ηλικίας 11 ½ μηνών (Kugiumutzakis, 1983, σ. 120). Επίσης, ο Bandura (1971) επικρίνει τον Piaget, γιατί δεν παρουσίαζε στα βρέφη του πολλές φορές το ίδιο μοντέλο μίμησης. Όμως, μια δυνητική απάντηση του Piaget (1962, σ. 18) θα μπορούσε να ήταν ότι δεν το έκανε, γιατί ήθελε να περιορίσει την επίδραση «της παιδαγωγικής μανίας των νταντάδων», δηλαδή, την επίδραση της άσκησης. Ο Bandura (1971) επικρίνει τον Piaget, γιατί αγνόησε την κινητήρια επίδραση της ενίσχυσης στην ανάπτυξης της μίμησης. Όμως, ούτε αυτή η κριτική είναι βάσιμη, γιατί, όπως θα δούμε σε επόμενα υποκεφάλαια, η νεογνική και η βρεφική μίμηση λαμβάνουν χώρα πολύ συχνά στην απουσία εξωτερικής ενίσχυσης. Τέλος, ο Bandura (1971) επικρίνει τον Piaget, γιατί παρατηρούσε κυρίως τις αντιδράσεις του βρέφους αλλά όχι και τη δράση του μοντέλου, δεδομένου ότι η μίμηση είναι μια αμφίδρομη, αλληλεπιδραστική διαδικασία. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι ο Bandura είχε δίκιο, ως προς το τι παρέλειψε ο Piaget, αν και ο ίδιος ο Bandura παρέλειψε να μελετήσει τα βρέφη στην προσπάθεια του να περιγράψει τη μίμηση. Είδαμε παραπάνω, όμως, τη θέση του Piaget (1962) για το κρίσιμο αυτό θέμα. Ο Piaget θεώρησε ότι η μίμηση ξεκινά ως ένα ενδοψυχικό γεγονός, το οποίο σταδιακά καθίστανται διαψυχικό και ότι η

βρεφική μίμηση μπορεί να οδηγεί στην επικοινωνία του βρέφους με τον γονέα, αλλά δεν προέρχεται από αυτή. Ο Piaget στη γενική θεωρία του για την ανάπτυξη της νόησης και την ειδική θεωρία του για την ανάπτυξη της μίμησης δεν έλαβε υπόψη, παρά ελάχιστα, τον συναισθηματικό και τον κοινωνικό παράγοντα. Αυτό αναγνωρίζεται από όλους (βλ. σχ. Μαράτου, 1998* Stern, 1985* Trevarthen, 1977). Έστω κι αν υπάρχει μια ενδιαφέρουσα ψυχαναλυτική ερμηνεία γι΄αυτήν την επιλογή του Piaget (να παραλείψει την επίδραση του κοινωνικού και συναισθηματικού παράγοντα στην ανάπτυξη και να τονίσει υπερβολικά την ανάπτυξη της γνωστικής συνιστώσας, βλ. σχ. Μαράτου, 1998, σ. 281-305), γεγονός είναι ότι η θεωρία του για την καταγωγή και την ανάπτυξη της μίμησης αναφέρεται σε ανθρώπους (βρέφη και ενήλικες), χωρίς σοβαρή θεώρηση της κοινωνικής φύσης τους και των συναισθημάτων τους. Αν λάμβανε υπόψη τις δύο αυτές κρίσιμες συνιστώσες της ανθρώπινης ανάπτυξης, ίσως η θεωρία του για τη μίμηση να ήταν κάπως διαφορετική και να είχε δεχτεί λιγότερη κριτική τα τελευταία 30 χρόνια.

Τις δεκαετίες 1950, 1960 και 1970 τρεις μελέτες προκάλεσαν-χωρίς να απειλήσουν-την ορθότητα της θεωρίας του Piaget για την ανάπτυξη της μίμησης. Ο Piaget (1962) χαρακτήρισε τη μίμηση της προβολής της γλώσσας το 2^{ο} μήνα (παρατήρηση του Guillaume, 1971) ως «ψευδο-μίμηση». Ο Zazzo (1957) παρατήρησε το ίδιο είδος μίμησης ανάμεσα στην 7^{η} και την 25^{η} ημέρα, σε ένα δείγμα 20 νεογνών. Ο Zazzo δεν δέχεται ότι πρόκειται για ψευδο-μίμηση, αλλά για πραγματική μίμηση, που μπορεί να ερμηνευτεί από την αντίληψη της κίνησης του μοντέλου, αντίληψη που οδηγεί στη μίμηση. Παρά την ασαφή αυτή ερμηνεία του Zazzo, παρά το γεγονός ότι οι παρατηρήσεις του δεν ήταν επαρκώς συστηματικές και ελεγμένες («uncontrolled observations»)

και παρά το γεγονός ότι το εύρημα του δεν απείλησε τη θεωρία του Piaget για την ανάπτυξη της μίμησης, στις αρχές της δεκαετίας του 1970 τα αποτελέσματα του Zazzo επιβεβαιώθηκαν από τη σχετική πειραματική μελέτη της Μαράτου (Maratos, 1973).

Οι Brazelton & Young (1964) αναφέρουν φωνητική μίμηση και μίμηση της προβολής της γλώσσας στις 9 εβδομάδες μετά τον τοκετό, από ένα βρέφος, η μητέρα του οποίου, στη συνέχεια το μιμήθηκε. Οι ερευνητές αυτοί ερμηνεύουν το φαινόμενο με όρους ηθολογίας-εκφόρτιση έμφυτων σχημάτων δράσης, στη θέα του ερεθίσματος, μέσω έμφυτων μηχανισμών αποδέσμευσης. Στη συνέχεια οι μητέρες ενισχύουν αυτές τις βρεφικές αντιδράσεις, οι οποίες λαμβάνουν χώρα στην επικοινωνία βρέφους-μητέρας. Αν και στο επόμενο υποκεφάλαιο θα επικρίνουμε και θα απορρίψουμε την ηθολογική ερμηνεία, η παρατήρηση των Brazelton και Young (1964) ενίσχυσε τις παρατηρήσεις του Zazzo (1957) και ταυτόχρονα έθεσε το κρίσιμο θέμα μελέτης της βρεφικής μίμησης μέσα στα φυσικά της πλαίσια, δηλαδή, μέσα στα πλαίσια της επικοινωνίας μητέρας-βρέφους.

Οι Gardner & Gardner (1970) παρατήρησαν μίμηση της προβολής της γλώσσας και του ανοίγματος του στόματος στο έξι εβδομάδων βρέφος τους. Οι ερευνητές υποθέτουν ότι πρόκειται για μίμηση, η οποία λίγο αργότερα εξαφανίζεται, για να εμφανιστεί με πιο οργανωμένη μορφή.

Τα ευρήματα των παρατηρήσεων των Zazzo (1957), Brazelton & Young (1964) και Gardner & Gardner (1970) προκάλεσαν άμεσα τη θεωρία του Piaget, ο οποίος υποστήριξε ότι η μίμηση μη ορατών από το βρέφος κινήσεων του προσώπου αρχίζει από τον 8^{ο} μήνα και μετά. Οι παραπάνω ερευνητές, αντίθετα, παρατήρησαν το ίδιο φαινόμενο 6-8 μήνες νωρίτερα. Το κύρος του

Piaget, η επικράτηση της θεωρίας του στο χώρο της Αναπτυξιακής Ψυχολογίας και το γεγονός ότι οι τρεις παραπάνω μελέτες βασίζονταν σε μη υποκείμενες σε έλεγχο παρατηρήσεις, κατέστησαν το εύρημα ανεπαρκές και μη ικανό να απειλήσει τη θεωρία του Piaget για την ανάπτυξη της μίμησης.

Ταυτόχρονα, άλλες μελέτες υποστήριζαν τη θεωρία του Piaget, όπως αυτές των Paraskevopoulos & Hunt (1971) και της Uzgiris (1972). Οι πρώτοι, μελετώντας βρέφη και νήπια ηλικίας 5 μηνών έως 5 ετών (μια ομάδα παιδιών που ανατρέφονταν από τους γονείς τους και μία άλλη που ανατρέφονταν σε ιδρύματα), βρήκαν ότι τα επίπεδα μίμησης ήταν υψηλότερα στην πρώτη ομάδα, λίγο χαμηλότερα σε παιδιά που η αναλογία φροντιστή-παιδιών ήταν 1:3 και πολύ χαμηλότερα σε παιδιά που η αναλογία φροντιστή-παιδιών ήταν 1:10. Τα ίδια ίσχυαν για τη συμπεριφορά αναζήτησης του κρυμμένου αντικειμένου. Τα αποτελέσματα αυτά συμφωνούσαν με τις παρατηρήσεις του Piaget, αν και το κρίσιμο εύρημα (η ομαλή ανάπτυξη της μίμησης εξαρτάται από τις αποκλειστικές σχέσεις βρέφους-γονέα) θα μπορούσε να εκληφθεί ως κοινωνικός– συναισθηματικός παράγοντας, εντελώς αγνοημένος από τον Piaget (1962) στη θεωρία του για τη μίμηση.

Η Uzgiris (1972) μελέτησε 12 βρέφη από το 2^{ο}–24^{ο} μήνα και παρατήρησε φωνητική μίμηση πριν τον 9^{ο} μήνα, αλλά όχι μίμηση κινήσεων. Τις τελευταίες, η Uzgiris βρήκε, ότι τα βρέφη τις μιμούνται με ακρίβεια και χωρίς δυσκολία στο τέλος του 2^{ου} έτους, ενώ, πριν, η μίμηση ήταν ανακριβής και σταδιακά, μετά από πολλές προσεγγιστικές προσπάθειες, το βρέφος κατάφερνε να αναπαράγει το κινητικό μοντέλο. Η Uzgiris (1972) ισχυρίστηκε ότι τα ευρήματά της επιβεβαίωσαν τις παρατηρήσεις του Piaget για την ανάπτυξη της μίμησης.

Είναι φανερό ότι τρεις από τις παραπάνω μελέτες υπονομεύουν μέρος της θεωρίας του Piaget, ενώ οι τελευταίες δύο την υποστηρίζουν. Έτσι είχαν τα πράγματα από τη δεκαετία του 1950 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970. Το 1973 παρουσιάστηκε η πρώτη συστηματική, πειραματική μελέτη (Maratos, 1973) η οποία έφερε στο φως το εύρημα της νεογνικής μίμησης κινήσεων μη ορατών από το βρέφος, εύρημα το οποίο επιβεβαίωνε τις σχετικές παρατηρήσεις των Zazzo (1957), Brazelton & Young (1964) και Gardner & Gardner (1970), υπονόμευε ένα βασικό ισχυρισμό του Piaget για την καταγωγή της ανθρώπινης μίμησης και άνοιγε το δρόμο για μια σειρά πειραματικών μελετών που επιβεβαίωναν τα ευρήματα της Μαράτου.

2.5. Η νεογνική μίμηση

Τα τελευταία 30 χρόνια υπάρχει μια πληθώρα μελετών και συζητήσεων σχετικά με το φαινόμενο της νεογνικής μίμησης. Λόγοι χώρου αλλά και λόγω του ότι η παρούσα μελέτη δεν εστιάστηκε στο φαινόμενο της νεογνικής μίμησης, κάνουν την περιγραφή που ακολουθεί μη εξαντλητική (βλ. εργασίες στο σχετικό για την πρώιμη μίμηση τόμο των Nadel & Butterworth, 1999* βλ. επ. Kokkinaki, 1998* Kugiumutzakis, 1983, 1985, 1988, 1992, 1998,1999* Maratos, 1973, 1982, 1998* Meltzoff & Moore, 1977, 1979, 1983,1988,1989,1992). Στο παρόν υποκεφάλαιο θα περιγράψουμε σύντομα τα ευρήματα των μελετών, ορισμένες αντιπροσωπευτικές ερμηνείες και θα συζητήσουμε ορισμένα κρίσιμα θέματα.

2.5.1. Οι μελέτες πάνω στη νεογνική μίμηση

Στην πειραματική, διαχρονική μελέτη της, με 12 νεογέννητα βρέφη, τα οποία παρακολούθησε από την 15η ημέρα έως τον 6ο μήνα, η Μαράτου βρήκε τη μίμηση της προβολής της γλώσσας (στο εξής ΠΓ), του ανοίγματος του

στόματος (ΑΣ) και των κινήσεων της κεφαλής από την 15η ημέρα μέχρι τον 3ο μήνα. Βρήκε, επίσης, μίμηση των κινήσεων των δακτύλων του χεριού από τους 2 ½ έως τους 6 μήνες και μίμηση των «παθητικών κινήσεων» των ποδιών σε μικρό ποσοστό (5–15%) από τις 15 ημέρες μέχρι τον 6ο μήνα. Μίμηση του μαγνητοφωνημένου κλάματος παρατηρήθηκε μέχρι τον 1 ½ μήνα, μετά τα βρέφη δυσφορούν και από τον 4ο έως τον 6ο μήνα κλαυθμυρίζουν. Τέλος, η Μαράτου βρήκε ακριβή φωνητική μίμηση τον 3ο μήνα, η οποία βαίνει αυξανόμενη μέχρι τον 6ο μήνα (Μαράτου, 1998 * Maratos, 1973, 1982).

Στην αρχική τους μελέτη οι Meltzoff & Moore (1977), με νεογνά ηλικίας 12 έως 21 ημερών, βρήκαν μίμηση της ΠΓ και του ΑΣ. Σε μία άλλη μελέτη (Meltzoff & Moore, 1983a) είχαν τα ίδια αποτελέσματα σε νεογνά ηλικίας κάτω των 72 ωρών. Σε μια τρίτη μελέτη βρήκαν συστηματική παρουσία μίμησης της ΠΓ και του ΑΣ από τον 1 ½ έως τον 3ο μήνα (Meltzoff & Moore, 1992). Σε μια τέταρτη μελέτη (Meltzoff & Moore, 1988) βρήκαν ότι βρέφη ηλικίας 14 μηνών ήταν ικανά για χρονικά διαφοροποιημένη μίμηση-δηλαδή, τα βρέφη μιμήθηκαν τα μοντέλα (χρήση παιχνιδιών) και κατά τη δεύτερη επίσκεψη τους στο εργαστήριο, χωρίς αυτή τη φορά να τους παρουσιάσει ο πειραματιστής τη χρήση των παιχνιδιών.

Οι Field, Woodson, Greenberg & Cohen (1982), με νεογνά ηλικίας 36 ωρών, βρήκαν μίμηση των εκφράσεων της ευχαρίστησης, της λύπης και της έκπληξης.

Ο Kugiumutzakis (1985) σε τέσσερις πειραματικές μελέτες, με νεογνά ηλικίας 10-45 λεπτών, βρήκε μίμηση της ΠΓ, του ΑΣ, του ανοίγματος-κλεισίματος των ματιών και του φωνήεντος /α/. Σε μια άλλη διαχρονική μελέτη, στην οποία εξέταζε τα βρέφη κάθε 15 ημέρες, από την πρώτη ώρα μετά τον τοκετό μέχρι τον 6ο μήνα, βρήκε μίμηση της ΠΓ και ΑΣ τους πρώτους 2,5 μήνες και μετά μείωση (αλλά όχι εξαφάνιση) των αντιδράσεων αυτών. Η μίμηση του

ανοίγματος-κλεισίματος των ματιών ήταν παρούσα μέχρι τον 4° μήνα και μετά άρχισε να μειώνεται. Τέλος, η μίμηση των ήχων /α/, /μ/ και /αγκου/ ήταν σποραδική μέχρι τους 2,5 μήνες και μετά τους 4,5 μήνες, ενώ κορυφώθηκε μεταξύ 2,5 και 4,5 μηνών.

Οι Heinman & Schaller (1985) βρήκαν μίμηση της ΠΓ και ΑΣ σε βρέφη 3 ημερών και 3 εβδομάδων και μία μείωση στη συχνότητα εμφάνισης της μίμησης αυτών των μοντέλων στους 3 μήνες. Παρουσία επίσης της νεογνικής μίμησης μαρτυρείται από τις σχετικές πειραματικές μελέτες των Fontaine (1984), Reissland (1988) και Vinter (1986).

Υπάρχουν όμως και μελέτες οι οποίες δεν βρήκαν μαρτυρία νεογνικής μίμησης. Οι μελέτες αυτές έγιναν για να επιβεβαιώσουν ή να απορρίψουν τα ευρήματα των Meltzoff & Moore (1977), ευρήματα που προήλθαν από ένα *αυστηρά δομημένο πειραματικό πλάνο,* το οποίο χρησιμοποίησε θήλαστρο σιλικόνης (πιπίλα) κατά τη διάρκεια παρουσίασης των κινήσεων του προσώπου, δηλαδή της ΠΓ και ΑΣ. Οι Hayes & Watson (1979) ερεύνησαν βρέφη ηλικίας 2-3 εβδομάδων και δεν βρήκαν μαρτυρία νεογνικής μίμησης, παρόλο που χρησιμοποίησαν ακριβώς τον ίδιο πειραματικό σχεδιασμό. Οι McKenzie & Over (1983) επανέλαβαν την πειραματική διαδικασία των Meltzoff & Moore (1977) σε νεογνά ηλικίας 9 –30 ημερών, αλλά δεν μπόρεσαν να βρουν μίμηση της ΠΓ, του ΑΣ και κινήσεων των χεριών. Οι Koepke, Hamn, Legerstee & Russel (1983), με τον ίδιο πειραματικό σχεδιασμό, απέτυχαν να βρουν μίμηση της ΠΓ, ΑΣ και κινήσεων των δακτύλων σε δύο μελέτες με νεογνά 2-3 εβδομάδων. Οι Meltzoff & Moore επέκριναν τους Mckenzie & Over (1983) και Koepke και συνεργάτες (1983), γιατί παρουσίασαν με ακατάλληλο τρόπο τα ερεθίσματα, γιατί χρησιμοποίησαν ακατάλληλες τεχνικές καταγραφής των

βρεφικών αντιδράσεων και μη δόκιμο τρόπο στην ανάλυση. Οι Kaitz, Meschulach–Sarfaty, Auerbach & Eidelman (1988) μελέτησαν βρέφη ηλικίας 10-51 ωρών και, ενώ βρήκαν μαρτυρία μίμησης ΠΓ, δεν βρήκαν μίμηση των εκφράσεων ευχαρίστησης, λύπης και έκπληξης, δηλαδή δεν επιβεβαίωσαν τα σχετικά ευρήματα των Field και συνεργατών (1982).

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι οι περισσότερες σχετικές μελέτες με νεογέννητα βρίσκουν μαρτυρία νεογνικής μίμησης, ενώ τρεις μελέτες δεν μπόρεσαν να βρουν μίμηση της ΠΓ και του ΑΣ και μία μελέτη δεν βρήκε μίμηση των τριών εκφράσεων του προσώπου. Οι μελέτες που πρόσφεραν αρνητική μαρτυρία βασίστηκαν στον αυστηρό πειραματικό σχεδιασμό των Meltzoff & Moore (1977, 2^{ο} πείραμα με το θήλαστρο). Μάλιστα οι McKenzie & Over (1983) σημειώνουν σχετικά:

> «Ως ένα τελικό σχόλιο, το εργαστηριακό πλαίσιο που χρησιμοποιήθηκε στο παρόν πείραμα, όπως και στο πείραμα των Meltzoff & Moore ίσως δεν είναι το πιο κατάλληλο για τη διερεύνηση της βρεφικής μίμησης. Γιατί ένα βρέφος, αντιμέτωπο με ένα παράξενο ενήλικα που εκτελεί παράξενες συμπεριφορές για ένα μικρό χρονικό διάστημα, να αναπαράγει τις συμπεριφορές αυτές; Άλλοι παράγοντες, όπως η περιέργεια, η διέγερση ή η λύπη ίσως λογικά να ενέχονται στην όλη διαδικασία. Εάν η μίμηση είναι μια προσαρμοστική συμπεριφορά που υπηρετεί λειτουργίες στην κοινωνική συναλλαγή, το πιο πρέπον πλαίσιο για τη μελέτη της είναι πιθανόν το φυσικό περιβάλλον, όπου ένας οικείος ενήλικας εκτελεί οικείες συμπεριφορές, που είναι ενσωματωμένες στην τρέχουσα αλληλεπίδραση. Ο Smillie (1980) έχει σημειώσει ότι οι περισσότερες αναφορές βρεφικής μίμησης υπάρχουν στις περιγραφικές μελέτες της επικοινωνιακής αλληλεπίδρασης μητέρας–βρέφους. Η μελέτη της βρεφικής μίμησης απαιτεί μεθοδολογική αυστηρότητα, αλλά ίσως δεν απαιτεί εργαστηριακή διερεύνηση» (σ. 94).

Για να λυθεί αυτή η μεθοδολογική διαμάχη οι Bard & Russell (1999) έκαναν μια συγκριτική μελέτη σε νεογέννητα πιθηκάκια 3-11 ημερών, χρησιμοποιώντας την αυστηρή πειραματική μεθοδολογία των Meltzoff & Moore (1977) και την

εύκαμπτη πειραματική μεθοδολογία του Κουγιουμουτζάκη (Kugiumutzakis, 1985), ο οποίος σχεδίασε με τέτοιο τρόπο το πείραμα του, ώστε να μοιάζει όσο γίνεται περισσότερο με τη φυσική αλληλεπίδραση. Οι Bard & Russell παρουσίασαν τα μοντέλα της ΠΓ, του ΑΣ και ήχους της γλώσσας και βρήκαν μίμηση και των τριών μοντέλων την 3η ημέρα και με την αυστηρή και με την εύκαμπτη πειραματική μέθοδο. Όμως, τα μοντέλα που παρουσιάστηκαν από την 7η έως την 11η ημέρα και με τις δύο μεθόδους, οδήγησαν σε περισσότερη μίμηση όταν χρησιμοποιήθηκε η «αλληλεπιδραστική μέθοδος του Κουγιουμουτζάκη» παρά όταν χρησιμοποιήθηκε η «αυστηρά δομημένη μέθοδος των Meltzoff & Moore» (Bard & Russell, 1999, σ. 102, πίνακας 4.1). Οι συγγραφείς γράφουν σχετικά:

> «Η καλύτερη απόδοση κατά τη διάρκεια της νεογνικής περιόδου έγινε από την Lindsey (όνομα του νεογνού-πιθήκου) όταν ήταν ηλικίας 7 ημερών κατά τη διάρκεια της αλληλεπιδραστικής μεθόδου» (Bard & Russell, 1999, σ. 102).

Κατά τη δεκαετία του 1990 σταμάτησαν οι μεθοδολογικές διαμάχες (οι οποίες προήλθαν από τις προσπάθειες επανάληψης των αποτελεσμάτων των πειραμάτων των Meltzoff & Moore) και οι ερευνητές μπόρεσαν πιο ήρεμα να συζητήσουν το εύρημα της νεογνικής μίμησης. Στις μέρες μας (βλ. εργασίες στους Nadel & Butterworth, 1999* Braten, 1998) ελάχιστοι συνάδελφοι αμφισβητούν το εύρημα, ενώ σε επίπεδο μεθοδολογίας οι περισσότεροι φαίνεται να προτιμούν πειραματικούς σχεδιασμούς που «μιμούνται» περισσότερο τη φυσική αλληλεπίδραση γονέα-νεογνού, παρά τις αυστηρά δομημένες πειραματικές, αφύσικες για το νεογνό, συνθήκες, οι οποίες παραβλέπουν την ηλικία του, τα ενδιαφέροντα του, τις συναισθηματικές του

καταστάσεις και διακυμάνσεις, τις ανάγκες του και την κατάσταση του αντιληπτικού και κινητικού του συστήματος (βλ. Kugiumutzakis, 1998).

2.5.2. Ερμηνείες του φαινομένου της νεογνικής μίμησης

Στις μέρες μας υπάρχει μια μειοψηφία ερευνητών (Anisfeld, 1996), οι οποίοι θεωρούν ότι υπάρχει σοβαρή μαρτυρία νεογνικής μίμησης μόνο για την προβολή της γλώσσας. Η πλειοψηφία δέχεται ότι τα νεογνά του ανθρώπου, αμέσως μόλις γεννηθούν, κάτω από ειδικές εσωτερικές καταστάσεις και εξωτερικές συνθήκες, μπορούν να αναπαράγουν μοντέλα (κινήσεις και εκφράσεις του προσώπου καθώς και τον ήχο /α/) που ήδη ανήκουν στην συμπεριφορική παρακαταθήκη τους.

Η παλιά συμπεριφοριστική άποψη, σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι μαθαίνουν να μιμούνται, δηλαδή, μαθαίνουν να *αναπαράγουν* ό,τι βλέπουν, ακούν ή θυμούνται, δεν υποστηρίζεται από το εύρημα της νεογνικής μίμησης. Η ικανότητα φαίνεται ότι είναι μέρος της έμφυτης κληρονομιάς του είδους μας, η οποία φυσικά, αναπτύσσεται και άρα στον αναπτυξιακό χρόνο εξαρτάται από την αλληλεπίδραση των έμφυτων και των επίκτητων παραγόντων (βλ. σχ. Kokkinaki, 1998* Kugiumutzakis, 1983, 1985, 1998* Maratos, 1973, 1982* Κουγιουμουτζάκης, 1998, 1992* Μαράτου, 1998). Κατά τις δεκαετίες του 1970 και 1980, κάποιοι ερευνητές υποστήριζαν ότι η νεογνική μίμηση μπορεί να ερμηνευτεί μέσω της ηθολογικής θεωρίας. Δηλαδή, η νεογνική αντίδραση είναι ένας «πάγιος τύπος κίνησης» που αναδύεται στη θέα ειδικών ερεθισμάτων, μέσω έμφυτων μηχανισμών έκλυσης/πυροδότησης. Πέρα από τις ασάφειες που χαρακτηρίζουν τις έννοιες που χρησιμοποιούν οι ηθολόγοι (βλ. σχ. Κουγιουμουτζάκης, 1992, σελ. 110-111), η θεωρία αυτή αδυνατεί πλήρως, να ερμηνεύσει τις μη στερεοτυπικές μιμητικές συμπεριφορές, τη μη αυτοματική

μορφή τους (π.χ. διαδοχικά βελτιούμενη ή φθίνουσα νεογνική μιμητική συμπεριφορά), το γνωστικό υπόβαθρο τους και κυρίως την αναπτυξιακή τροχιά τους κατά τη βρεφική ηλικία. Στις μέρες μας, η ερμηνευτική αυτή προοπτική τείνει να εγκαταληφθεί από τους υποστηρικτές της (Eibl-Eibesfeldt, 1989* Jacobson, 1979* Kessen, Levine & Wendrich, 1979), ενώ οι τρέχουσες ερμηνείες μπορεί να χωριστούν σε δύο κατηγορίες: Πρώτον, σε εκείνες, που δίνουν έμφαση στις γνωστικές όψεις του φαινομένου και δεύτερον, σε εκείνες, που *επιπλέον*, λαμβάνουν υπόψη τις συναισθηματικές και επικοινωνιακές όψεις του. Από τις διάφορες ερμηνείες κάθε κατηγορίας που έχουν προταθεί, θα περιγράψουμε, σύντομα, τις πιο αντιπροσωπευτικές (για λεπτομέρειες βλ. εργασίες στους Nadel & Butterworth, 1999).

Οι Meltzoff & Moore (1977, 1983, 1998, 1999) υποστηρίζουν μια σχεδόν αμιγώς γνωστική ερμηνεία. Τονίζουν, όπως και η Μαράτου (Maratos, 1973) πριν από αυτούς, ότι η νεογνική μίμηση δείχνει την εξαρχής λειτουργικότητα του δι-αντιληπτικού συντονισμού. Για παράδειγμα, η νεογνική μίμηση της προβολής της γλώσσας μαρτυρεί, ότι το οπτικό και το ιδεοδεκτικό/κιναισθητικό αντιληπτικό σύστημα είναι εξαρχής συντονισμένα. Η οπτική πληροφορία «μεταφράζεται» σε μια μορφή «κατανοητή» από το κιναισθητικό σύστημα και το αντίθετο. Όλοι οι ερευνητές συμφωνούν με αυτήν την άποψη, η οποία υπονομεύει άμεσα τη θέση του Piaget (1936, 1962) για την απουσία του δι-αισθητηριακού συντονισμού κατά τους πρώτους μήνες του αισθητηριοκινητικού σταδίου. Οι Meltzoff & Moore (1992) υποστηρίζουν, επίσης, ότι το κίνητρο της νεογνικής μίμησης είναι η ανακάλυψη από το βρέφος μίας σύγκρουσης ανάμεσα στο παθητικό, ανέκφραστο πρόσωπο του πειραματιστή μετά την παρουσίαση του μοντέλου και στην αποθηκευμένη στη βρεφική μνήμη

αναπαράσταση του μοντέλου. Η ανακάλυψη αυτής της ασυμφωνίας, του «μη-ταιριάσματος» (mismatch), παρακινεί το νεογνό να αναπαράγει το μοντέλο. Η θέση αυτή των Meltzoff & Moore χαρακτηρίζεται ως «σχεδόν αμιγώς γνωστική», γιατί ακολουθεί τη ερμηνευτική γραμμή του Piaget (1962), ο οποίος, όπως είδαμε παραπάνω, υπέθεσε, ότι το ενδιαφέρον για τη μίμηση προέρχεται από τη σύγκρουση ανάμεσα στη μερική ομοιότητα και στη μερική διαφορά που το βρέφος *αντιλαμβάνεται* να υπάρχει ανάμεσα στο μοντέλο και στα υπάρχοντα αισθησιοκινητικά σχήματα του. Η μόνη κρίσιμη διαφορά μεταξύ της θέσης του Piaget και εκείνης των Meltzoff & Moore είναι, ότι ο πρώτος δε δέχεται τη λειτουργία της αναπαράστασης στη γέννηση, ενώ οι δεύτεροι υποθέτουν τη λειτουργία μιας κάποιας «αφηρημένης» αναπαραστατικής μορφής από την αρχή. Βέβαια, τα τελευταία χρόνια οι Meltzoff & Moore (1998), σαφώς επηρεασμένοι από τη θεωρία του Trevarthen (1977,1998), αποδέχτηκαν ότι η νεογνική μίμηση είναι μια εκούσια, σκόπιμη συμπεριφορά που συνεισφέρει στη διάκριση του εαυτού από τον άλλο. Για τους Meltzoff & Moore (1998, σ. 61) η νεογνική μίμηση δείχνει, με ενηλικόμορφους όρους, ότι το νεογνό συμπεραίνει: «Εγώ μπορώ να δράσω όπως ο άλλος και με αμοιβαιότητα ο άλλος μπορεί να δράσει όπως εγώ». Σε προηγούμενο κεφάλαιο έχουμε δει τις απόψεις του Baldwin, για το πώς η μίμηση συμβάλλει στην ανάπτυξη του εαυτού στη σχέση με τον άλλον. Η ομοιότητα της θέσης αυτής με τη θέση των Meltzoff & Moore (1998) είναι κάτι παραπάνω από εμφανής (βλ. παραπάνω υποκ. 2.3). Τέλος, οι Meltzoff & Moore (1998, σ. 56) υποθέτουν ότι η νεογνική μίμηση «έχει μεγάλη διυποκειμενική σημασία». Συνοπτικά, οι ερευνητές αυτοί υποθέτουν ότι το κίνητρο της μίμησης είναι γνωστικό, ότι πρόκειται για μια μη αυτόματη, μη αντανακλαστική εμπρόθετη συμπεριφορά,

που οδηγεί στη διάκριση εαυτού-άλλου και έτσι συνδράμει στη διυποκειμενικότητα, μια θέση που θυμίζει έντονα την άποψη του Piaget για τη σχέση μίμησης και κοινωνικής αλληλεπίδρασης (βλ. παραπάνω). Παρά την πρόσφατη αλλαγή της θέσης των Meltzoff & Moore, η ερμηνεία τους παραμένει γνωστικά προσανατολισμένη, ειδικά ως προς τα κίνητρα και τη σχέση μίμησης και διυποκειμενικότητας.

Η Μαράτου (1998, βλ. επ. Maratos, 1973, 1982) αποκλείει την ερμηνεία, σύμφωνα με την οποία, η νεογνική μίμηση είναι ένα είδος αρχικού αντανακλαστικού που εξαφανίζεται γύρω στους τρεις μήνες. Κι αυτό γιατί η νεογνική μίμηση δεν έχει τον αυτόματο, στερεοτυπικό χαρακτήρα των αντανακλαστικών και γιατί δε μιμούνται όλα τα νεογνά όλα τα μοντέλα. Θεωρεί ότι δεν πρόκειται για «ακούσια αντίδραση», αλλά δεν διευκρινίζει αν τη θεωρεί ως εμπρόθετη συμπεριφορά (1998, σ. 192). Αποκλείει επίσης τη συμπεριφορική ερμηνεία, αφού έχει βρεθεί ότι τα νεογνά μιμούνται αμέσως μετά τον τοκετό, όπως έδειξε η έρευνα του Κουγιουμουτζάκη (Kugiumutzakis, 1985). Τέλος, απορρίπτει την ηθολογική ερμηνεία, γιατί στον άνθρωπο δεν παρατηρούνται τόσο άκαμπτες συμπεριφορές και γιατί

> «…μερικές από αυτές τις συγκεκριμένες μιμήσεις ελαττώνονται και εξαφανίζονται, παρόλη την επαναλαμβανόμενη εμφάνιση μοντέλων που τις προκαλούν» (1998, σ. 192).

Θεωρεί ότι η θεωρία του Piaget (1962) «χωρίς τις απαραίτητες διορθώσεις» αδυνατεί να ερμηνεύσει το φαινόμενο, επειδή δεν υποθέτει τη ύπαρξη κάποιου αναπαραστατικού συστήματος στη γέννηση. Για να ερμηνεύσει τη νεογνική μίμηση, αποδέχεται την έννοια της καθολικής, αισθητηριακού τύπου, αναπαράστασης κατά τη γέννηση, που προτείνει ο Mounoud, ενώ η εμπρόθετη μίμηση στους 9 μήνες (η οποία είναι ποιοτικά

διαφορετική και ελέγχεται από μηχανισμούς διαφορετικούς από εκείνους που ελέγχουν τη νεογνική μίμηση) μπορεί να ερμηνευτεί από τη χρήση της έννοιας της μερικής, αντιληπτικού τύπου, αναπαράστασης. Η Μαράτου τονίζει ότι:

> «...κατά τους πρώτους μήνες της ζωής η αναπαράσταση λειτουργεί με τον αισθητηριακό κώδικα και είναι καθολική, με την έννοια ότι οι κινήσεις που εμπεριέχονται στην πρώιμη μίμηση μπορεί να συγχέονται με το μιμούμενο υποκείμενο, με το μοντέλο» (1998, σ. 197).

Στο σημείο αυτό δημιουργείται μια ασάφεια. Αν το νεογνό βιώνει σύγχυση των κινήσεων του με εκείνες του μοντέλου, τότε πρόκειται για αρχικό αδυαδισμό, τον οποίο όμως η Μαράτου δε δέχεται ότι υπάρχει στην γέννηση (1998, σ. 200). Η τελική υπόθεση της Μαράτου αντλεί την έννοια της αναπαράστασης από τη θεωρία του Mounoud (καθολική, αισθητηριακή στην αρχή και μερική, αντιληπτική αναπαράσταση κατά το τέλος του πρώτου έτους), την οποία επίσης υποστηρίζουν οι θέσεις των Freud και Bion (για τις ρίζες της αναπαράστασης στη γέννηση) και χωρίς να παραβλέπει τη χρησιμότητα της έννοιας των ενδείξεων του Piaget, προχωρεί στην εξής υπόθεση:

> «Με βάση τα παραπάνω, κάνω την υπόθεση ότι το ανθρώπινο πρόσωπο είναι μια προ-σύλληψη για το ανθρώπινο είδος, την οποία φέρουμε εκ γενετής μαζί μας, εξ ου και η πρώιμη ικανότητα για αναπαράσταση, όχι όμως για μια οποιαδήποτε αναπαράσταση, αλλά αυτήν του ανθρώπινου προσώπου. Γι αυτό και η νεογνική μίμηση αφορά αποκλειστικά σε αυτό το μοντέλο» (Μαράτου, 1998, σ. 201).

Η Μαράτου (1998) τονίζει την κοινωνική φύση της πρώιμης μίμησης («προνομιούχος τρόπος επικοινωνίας» στην πρώιμη αλληλεπίδραση βρέφους-μητέρας), την αμοιβαιότητα που υπάρχει στις μιμητικές επικοινωνίες βρέφους-γονέα, την επικοινωνιακή επιθυμία που «ποτέ δεν εξαφανίζεται ως ικανότητα», την διυποκειμενική φύση της μίμησης, ενώ τονίζει ότι δεν υπάρχει εκ γενετής

αναπαράσταση της εικόνας του σώματος, αφού το νεογνό αδυνατεί να μιμηθεί κινήσεις του σώματος (π.χ. να φέρει το δάχτυλο στη μύτη) και αφού η αρχική μίμηση:

> «...πολλών από τις εκφράσεις του προσώπου εξαφανίζεται για πολλούς μήνες και επανεμφανίζεται στο τέλος του πρώτου χρόνου και με διαφορετικό τρόπο……η μίμηση σε αυτήν την ηλικία (στους 9 μήνες) είναι πλέον εμπρόθετη» (1998, σ. 199).

Γεγονός είναι ότι το πειραματικό εύρημα της Μαράτου επιβεβαιώθηκε από πολλές μετέπειτα έρευνες και η ερμηνεία της ανακλά μια προσπάθεια σύνθεσης της θεωρίας του Mounoud, του Trevarthen, του Freud και του Piaget. Ειδικά για τη θεωρία του τελευταίου, τονίζει ότι χρειάζεται (και εξαιτίας του ευρήματος της νεογνικής μίμησης) μερική αναθεώρηση.

Μια άλλη αντιπροσωπευτική ερμηνεία είναι αυτή του Trevarthen (1977, 1979, 1982, 1998* Trevarthen, Kokkinaki & Fiamenghi, 1999), θεωρία που επηρέασε όλους σχεδόν όσους δεν ερμηνεύουν μόνο τη γνωστική αλλά την κοινωνική και τη συναισθηματική όψη της πρώιμης μίμησης. Βασική θέση του Trevarthen (1998) είναι ότι τα νεογνά του είδους μας γεννιούνται με κίνητρα, που τα ωθούν να βρουν και να χρησιμοποιήσουν τα κίνητρα των άλλων προσώπων, σε «συζητητικού» τύπου διαπραγματεύσεις, που αναφέρονται στις προθέσεις, τα συναισθήματα, τις εμπειρίες, το νόημα και τις πράξεις των δύο επικοινωνούντων συντρόφων. Η αμοιβαία αναγνώριση και η επικοινωνιακή συναλλαγή δύο προσώπων, που διαθέτουν την πρόθεση της αμοιβαίας εμπλοκής, ορισμένα θετικά συναισθήματα και μια συνείδηση του συνεκτικού και ξέχωρου εαυτού τους, ονομάστηκε έμφυτη διυποκειμενικότητα. Χαρακτηρίζεται από την «συμπαθητική κατανόηση», από μια ισχυρή ικανότητα του βρέφους, αφενός να ξεχωρίζει και να προτιμά τα πρόσωπα από τα αντικείμενα και

αφετέρου να διαθέτει μια συνεργατική τάση αλληλεπίδρασης. Ο Trevarthen (1993, 1998) θεωρεί ότι *τα συναισθήματα είναι τα κίνητρα και οι ρυθμιστές των διαπροσωπικών σχέσεων του βρέφους*. Η νεογνική μίμηση είναι η πιο σαφής απόδειξη του έμφυτου της διυποκειμενικότητας. Τα νεογνά και τα βρέφη εμπρόθετα προσέχουν και εμπρόθετα αναπαράγουν τα μοντέλα. Η νεογνική μίμηση συμβαίνει γιατί ο νεογνικός εγκέφαλος έχει μια αναπαράσταση των προσώπων που επικοινωνούν (1979, σ. 331). Ο Trevarthen γράφει:

> «Σήμερα θα έλεγα ότι η εγκεφαλική «αναπαράσταση» του «άλλου» είναι ριζωμένη στην «κινητική εικόνα», η οποία είναι ευαίσθητη και στη μορφή του σώματος και στον συγχρονισμό με την κίνηση του μοντέλου» (1998, σ. 29).

Πιο απλά, ο Trevarthen (1993, 1998) υποθέτει, ότι το νεογνό διαθέτει μία αναπαράσταση του σώματος του, μια αναπαράσταση του άλλου και μία αναπαράσταση της μεταξύ τους επικοινωνίας. Θεωρεί ότι οι πρώιμες μιμήσεις και οι πρωτο-συνομιλίες δείχνουν ότι ο ανθρώπινος εγκέφαλος διαμορφώνεται για να φέρει *μαζί* τα συναισθήματα με τις εκφραστικές κινήσεις του σώματος, των ματιών, του προσώπου, του στόματος, του φωνητικού συστήματος, των χεριών και των στάσεων του σώματος. Θεωρεί, όπως και ο Adam Smith, τις μιμήσεις ως «συμπαθητικές αντιδράσεις», ενέχουσες συναισθήματα. Ο Trevarthen και οι συνεργάτες του (1999) ρωτούν πώς ένα βρέφος συλλαμβάνει την πρόθεση του ενήλικα να τον μιμηθεί; Γράφουν σχετικά:

> «Πώς θα μπορούσε για πρώτη φορά να περάσει μια πρόθεση από το ένα πρόσωπο στο άλλο; Θα υποστηρίξουμε την υπόθεση ότι για να αρχίσει η συμπαθητική μίμηση ενδογενή κίνητρα ή «εικόνες δράσης»……. πρέπει να γίνονται άμεσα αντιληπτές και να αντανακλώνται επιστρέφοντας αμέσως πίσω στον άλλον (σ. 129)…Κάποια άμεση δια-κινητήρια (intermotive) έλξη ενέχεται όταν λαμβάνει χώρα η μίμηση» (1999, σ. 130).

Θεωρεί τα κίνητρα (επικοινωνίας) ως ενδογενείς, αυθόρμητες διεργασίες, που δημιουργούνται στον διανευρωνικό πυρήνα του εγκεφάλου και καταλήγουν σε *κινητικές σειρές*, πάνω στις οποίες οικοδομούνται οι συντονισμένες κινήσεις και η αντίληψη, έτσι που οι κινήσεις που πρόκειται να εκτελεστούν να ταιριάζουν προβλεπτικά με τις απαιτήσεις του περιβάλλοντος. Τα κίνητρα, ως μια προσαρμοστική διεργασία, οργανώνουν τις προθέσεις των πράξεων και την προσοχή που απαιτείται κατά την αντίληψη. Οι «κινητικές εικόνες» μπορούν να ανακαλυφθούν στον εγκέφαλο με τη μορφή της νευρωνικής δραστηριότητας, που προηγείται της κίνησης και της αντίληψης, που απαιτούνται στη νεογνική και την βρεφική μίμηση. Ο Trevarthen υποστηρίζει, ότι στη νεογνική και τη βρεφική μίμηση υπάρχει ένα καθρέπτισμα πράξης και πρόθεσης, ένα καθρέπτισμα/μοίρασμα, που συμβαίνει είτε με εναλλαγές σειράς, είτε με σύμπτωση δράσης στη νεογνική περίοδο (στο εργαστήριο) αλλά και αμέσως μετά στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες, τους πατέρες τους (Kokkinaki, 1998) και τους συνομιλήκους τους (Trevarthen, Kokkinaki & Fiamenghi, 1999).

Τέλος, ο Κουγιουμουτζάκης (Kugiumutzakis, 1985, 1993, 1998, 1999* Κουγιουμουτζάκης, 1988, 1992) υποστηρίζει ότι το εύρημα της νεογνικής μίμησης: α) υπονομεύει άμεσα, όχι μόνο τη θεωρία του Piaget για την καταγωγή και την ανάπτυξη της μίμησης, αλλά και τη θεωρία του για τις απαρχές της ανθρώπινης σκέψης, αφού η νεογνική μίμηση αναγκάζει τους ερευνητές (βλ. παραπάνω) να προτείνουν ότι η αναπαραστατική ικανότητα (στην α ή τη β μορφή) υπάρχει εξαρχής και όχι μετά τον 18^{ο} μήνα, όπως υποστήριζε ο Piaget, β) υπονομεύει άμεσα τη θεωρία των συμπεριφοριστών, αφού τα νεογνά, αμέσως μόλις γεννηθούν, χωρίς σχετική άσκηση και εμπειρία,

αναπαράγουν μοντέλα και γ) υπονομεύει άμεσα την ηθολογική θεωρία, αφού οι νεογνικές μιμητικές αντιδράσεις δεν είναι στερεοτυπικές, αυτόματες και άκαμπτες. Επιπλέον, υπάρχει ανάπτυξη των μιμητικών συμπεριφορών κατά τη βρεφική ηλικία, ενώ υπάρχουν νεογνά και βρέφη που δε μιμούνται στη «θέα» του κρίσιμου ερεθίσματος. Ο Κουγιουμουτζάκης διαφωνεί με τους Meltzoff & Moore (1998) για τα κίνητρα της μίμησης. Οι ερευνητές αυτοί, όπως είδαμε παραπάνω, προτείνουν ότι τα κίνητρα είναι γνωστικά. Αντίθετα, ο Κουγιουμουτζάκης γράφει ότι:

> «...η μίμηση του βρέφους είναι το αποτέλεσμα μιας ορμής για διαψυχικό και συμπεριφορικό ταίριασμα, ορμή που ξεκινά από το εξερευνητικό σύστημα κινήτρων του νεογνού, το οποίο ψάχνει ένα άλλο συναισθηματικό ον με το οποίο θα παίξει ένα συνεργατικό συμπληρωματικό, διυποκειμενικό παιχνίδι» (Kugiumutzakis, 1998, σ. 80).

Συμφωνεί έτσι με τον Trevarthen και άλλους ερευνητές για την διυποκειμενική καταγωγή της μίμησης στο είδος μας. Σε αντίθεση με τον Piaget, όλοι αυτοί οι ερευνητές υποθέτουν ότι η μίμηση είναι μία όψη της επικοινωνιακής φύσης του ανθρώπου, ξεκινά από αυτήν και μέσα στα πλαίσια της ξεδιπλώνεται αναπτυξιακά. Οι άνθρωποι μιμούνται επειδή είναι εξαρχής κοινωνικά όντα και όχι επειδή μιμούνται γίνονται κοινωνικά όντα.

Ως προς τις εσωτερικές καταστάσεις και τις εξωτερικές συνθήκες κάτω από τις οποίες παρατηρείται η νεογνική μίμηση, ο Κουγιουμουτζάκης γράφει ότι, στο πειραματικό εργαστήριο, η εμφάνιση της μίμησης, είναι πιο πιθανή, όταν το βρέφος διακατέχεται από έναν υψηλό βαθμό επικοινωνιακής ετοιμότητας και βρίσκεται στην Κατάσταση 3 (ανοιχτά μάτια, κανονική αναπνοή, απουσία αδρών κινήσεων του σώματος και των άκρων καθώς και απουσία φωνοποίησης). Η νεογνική μίμηση παρουσιάζεται πιο εύκολα κάτω από εύκαμπτες πειραματικές συνθήκες, δηλαδή, όταν οι κινήσεις του μοντέλου

ανήκουν στη συμπεριφορική παρακαταθήκη του βρέφους, όταν το βρέφος αφήνεται να ρυθμίσει τη διάρκεια και τη συχνότητα της παρουσίασης του μοντέλου, καθώς και την έναρξη της δικής του αντίδρασης, όταν ο φωτισμός του δωματίου ελέγχεται από την κατάσταση του οπτικού συστήματος του βρέφους και, τέλος, όταν η απόσταση του προσώπου του πειραματιστή από το πρόσωπο του βρέφους είναι γύρω στα 20 με 23 εκατοστά (Kugiumutzakis, 1985, 1999).

Ως προς την εμηνεία του φαινομένου της νεογνικής μίμησης ο Κουγιουμουτζάκης υποστηρίζει ότι:

> «Υποθέτω ότι πριν από την πρώτη σωστή μιμητική αντίδραση το νεογνό, ταυτοχρόνως, πρέπει να α) αντιληφθεί καθαρά τα μοντέλα, β) να διακρίνει τον εαυτό και τον άλλο ως δύο χωριστά, αλληλεπιδρώντα προσώπα, γ) να αναγνωρίσει τον ισομορφισμό των δύο προσώπων, δ) να ανακαλύψει το κίνητρο του πειραματιστή και ε) να νοιώσει κάποιο κίνητρο να μιμηθεί τα μοντέλα. Μετά από αυτές τις αντιληπτικές, συμπεριφορικές, γνωστικές και συναισθηματικές εμπειρίες, το νεογνό μπορεί να αρχίσει να αναπαράγει τα μοντέλα» (Kugiumutzakis, 1998, σ. 76).

Ο Κουγιουμουτζάκης υπέθεσε ότι η νεογνική και η πρώιμη βρεφική μίμηση παρακινούνται από δύο συναισθήματα: το ενδιαφέρον και την ευχαρίστηση (Kugiumutzakis, 1994, 1998), υπόθεση η οποία βρήκε ερευνητική υποστήριξη από τη διαχρονική, διαπολιτισμική, νατουραλιστική μελέτη της Κοκκινάκη (Kokkinaki, 1998). Λόγοι χώρου δεν επιτρέπουν μια λεπτομερή περιγραφή της ερμηνείας του Κουγιουμουτζάκη για το φαινόμενο της νεογνικής μίμησης. Συνοπτικά, η ερμηνεία του τον οδηγεί να υποθέσει, ότι α) η νεογνική μίμηση είναι μία, χωρίς συγκρούσεις συνεργασία του συναισθηματικού, του γνωστικού, του αντιληπτικού και του πραξιακού συστήματος εξαρχής, και β) ότι ο νους του

νεογνού, όταν μιμούμενο αλληλεπιδρά με τον άλλο, λειτουργεί σε *δύο* δια-συντονισμένα επίπεδα:

> «…ένα ασυνείδητο, διαισθητικό και πιθανόν χωρίς έννοιες επίπεδο, στο οποίο το βρέφος αντιλαμβάνεται, αναγνωρίζει και επικοινωνεί με τον πυρήνα του νου (mind) του άλλου, και ένα άλλο συνειδητό και πλήρες προσπάθειας επίπεδο, στο οποίο το νεογνό αγωνίζεται να αντιληφθεί σαφώς τα μοντέλα και προσπαθεί να τα μιμηθεί με έναν ικανοποιητικό τρόπο. Έτσι προτείνω δύο είδη διαδικασιών που λειτουργούν αρμονικά, μια διαδικασία, πέρα από τη συνειδητή επίγνωση, στο διαπροσωπικό, διυποκειμενικό επίπεδο, και μία άλλη που λειτουργεί κάτω από τον εκούσιο έλεγχο, στο ενδοπροσωπικό και συμπεριφορικό επίπεδο. Η νεογνική μίμηση δείχνει, ίσως, ότι αυτά τα δύο υποθετικά διεργασιακά συστήματα είναι ταυτοχρόνως λειτουργικά και συνεργατικά από τη γέννηση» (Kugiumutzakis, 1998, σ. 80-81).

Τέλος, ως προς την ανάπτυξη της μίμησης, κατά τους πρώτους έξι μήνες, ο Κουγιουμουτζάκης υποστηρίζει ότι τα ευρήματα του ενισχύουν εκείνα της Μαράτου ως προς τη μη γραμμική αναπτυξιακή πορεία των μιμητικών αντιδράσεων της προβολής της γλώσσας και του ανοίγματος του στόματος. Η ανάπτυξη της φθίνουσας γραμμικής πορείας της μιμητικής αντίδρασης του ανοίγματος-κλεισίματος των ματιών, δείχνει επιπλέον, ότι κατά τους πρώτους έξι μήνες και οι δύο μορφές καμπυλών (γραμμικές και μη γραμμικές) είναι λειτουργικές, ανάλογα με την αντίδραση που μελετά κάποιος. Ο Κουγιουμουτζάκης (Kugiumutzakis, 1985, 1999) ισχυρίζεται ότι η ικανότητα της μίμησης δεν εξαφανίζεται, παρά τις αυξομειώσεις των μιμητικών αντιδράσεων στα διάφορα μοντέλα. Με την άποψη του τελευταίου συμφωνούν και οι Meltzoff & Moore (1999). Η μείωση μίας μιμητικής συμπεριφοράς σε ένα μοντέλο (π.χ. προβολή της γλώσσας) συνυπάρχει με την αύξηση μιας μιμητικής συμπεριφοράς σε ένα άλλο μοντέλο (π.χ. φωνητικό μοντέλο). Η ικανότητα δεν

εξαφανίζεται, παρά το γεγονός ότι η νεογνική μίμηση π.χ. της προβολής της γλώσσας διαφέρει ποιοτικά από τη μίμηση της προβολής της γλώσσας στους 5 μήνες (Kugiumutzakis, 1985, 1999) και στους 8-9 μήνες (Maratos, 1982* Μαράτου, 1998).

2.5.3. Συζήτηση

Στο παρόν υποκεφάλαιο περιγράψαμε τα ευρήματα και ορισμένες αντιπροσωπευτικές ερμηνείες του φαινομένου της νεογνικής μίμησης. Η περιγραφή ήταν πολύ συνοπτική λόγω έλλειψης χώρου, αλλά και λόγω του όγκου των άρθρων και των εργασιών που υπάρχουν πάνω σε αυτήν την αξιοθαύμαστη ικανότητα του νεογνού του είδους μας.

Στο παρόν υποκεφάλαιο θα συζητήσουμε σύντομα ορισμένα σημεία συμφωνίας και διαφωνίας των ερευνητών και θα κλείσουμε με ορισμένους προβληματισμούς πάνω στην αξία του ευρήματος και στο πώς προκαλεί θεμελιώδεις θέσεις ορισμένων κλασσικών ψυχολογικών θεωριών.

Η πειραματική μελέτη της Μαράτου πάνω στη νεογνική μίμηση επιβεβαίωσε τις «μη ελέγξιμες» σχετικές παρατηρήσεις του Zazzo (1957), Brazelton & Young (1964) και των Gardner & Gardner (1970). Το πειραματικό εύρημα της Μαράτου επιβεβαιώθηκε από ένα πλήθος μελετών (βλ. παραπάνω). Η αρνητική μαρτυρία φαίνεται ότι είχε να κάνει με τον άκαμπτο, πειραματικό σχεδιασμό των Meltzoff & Moore (1977) παρά με την ικανότητα των νεογνών να μιμούνται. Όπως εξάλλου έχει δείξει η μελέτη των Bard & Russell (1998), τα νεογέννητα πιθηκάκια προτιμούν να μιμούνται σε πιο νατουραλιστικές συνθήκες (όπως στον πειραματισμό της «αλληλεπιδραστικής μεθοδολογίας» του Κουγιουμουτζάκη) παρά σε πιο άκαμπτες και αφύσικες συνθήκες.

Ενώ, λοιπόν, το εύρημα προήλθε πρώτα από την πειραματική μελέτη της Μαράτου το 1973 και κατόπιν (το 1977) επιβεβαιώθηκε από τη μελέτη των Meltzoff & Moore, σε πολλά (αγγλόφωνα κυρίως) βιβλία,το εύρημα αποδίδεται στους τελευταίους. Ένας, πιθανόν, λόγος είναι ότι η εργασία της Μαράτου άργησε (λόγω εκδοτικών προβλημάτων) να εκδοθεί στα αγγλικά (Maratos, 1982). Ένας άλλος λόγος είναι ότι οι Meltzoff & Moore είναι πολύ καλοί στην προώθηση του ευρήματος «τους». Για λόγους ιστορικής αλήθειας, η νεογνική μίμηση βρέθηκε από την Μαράτου 4 χρόνια πριν την επανανακαλύψουν οι Meltzoff & Moore. Το φαινόμενο είχε σαφώς παρατηρηθεί από τον Zazzo (1957), αλλά τότε ήταν οι καιροί που μεσουρανούσε ο Piaget, ο οποίος ονόμασε τις σχετικές παρατηρήσεις ως περιπτώσεις «ψευδο-μίμησης». Μάλιστα, όπως είδαμε στο πρώτο υποκεφάλαιο του παρόντος κεφαλαίου, η προβληματική για την ύπαρξη του φαινομένου υπάρχει στην *Ποιητική* του Αριστοτέλη. Το να ισχυρίζονται κάποιοι συνάδελφοι ότι το ανακάλυψαν πρώτοι, αν μη τι άλλο δείχνει τουλάχιστον έπαρση.

Ως προς τους συναδέλφους (που σήμερα μετριούνται στα δάχτυλα του ενός χεριού), οι οποίοι αρνούνται την ύπαρξη του φαινομένου, κάποιος μπορεί να προτείνει αφενός να αλλάξουν ερευνητική μεθοδολογία, να αυξήσουν τον αριθμό του δείγματος και να καταλάβουν ότι δεν πρόκειται για ένα μηχανιστικό φαινόμενο (μοντέλο – μίμηση), αλλά ότι εξαρτάται από πολύ ειδικές εσωτερικές καταστάσεις και εξωτερικές συνθήκες, όπως με ακρίβεια δείχνει ο Κουγιουμουτζάκης (Kugiumutzakis, 1985, 1998).

Ως προς τις ομοιότητες στην ερμηνεία το φαινομένου, οι ερευνητές του πεδίου αυτού φαίνεται να συμφωνούν, ότι πρόκειται για μια έμφυτη ικανότητα του είδους, δηλωτική της εξαρχής λειτουργίας του δια-αντιληπτικού

συντονισμού και ενός είδους αναπαράστασης του προσώπου (θέση της Μαράτου) ή ολόκληρου του σώματος (θέση των Trevarthen και Κουγιουμουτζάκη). Οι διαφορές αναφέρονται κυρίως στα κίνητρα. Κάποιοι υποθέτουν ότι είναι αμιγώς γνωστικά (Meltzoff & Moore) και κάποιοι άλλοι ότι είναι διυποκειμενικά (Trevarthen, Κοκκινάκη, Κουγιουμουτζάκης). Μάλιστα, οι τελευταίοι θεωρούν ότι η νεογνική μίμηση συνιστά την πρώτη, πιο δραματική (οφθαλμοφανή) απόδειξη της έμφυτης διυποκειμενικότητας, θέση που μοιράζεται και η Μαράτου. Παρά τις επιμέρους διαφωνίες ως προς την ερμηνεία του φαινομένου, οι σύγχρονοι ερευνητές συμφωνούν ότι χρειάζεται περαιτέρω μελέτη και της νεογνικής μίμησης και της ανάπτυξης της κατά την βρεφική ηλικία. Η αξία του ευρήματος είναι φανερή από το γεγονός ότι σήμερα δεν παρατηρείται μόνο από τους ερευνητές στα εργαστήρια, αλλά και από τους γονείς στην αίθουσα τοκετού, όπως δείχνει το φωτογραφικό υλικό που υπάρχει στο σχετικό έργο των Murray & Andrews (2001, σ. 28-31). Το εύρημα της νεογνικής μίμησης προκαλεί, όπως είδαμε παραπάνω, τη θεωρία του Piaget ως προς το χρόνο εμφάνισης της μίμησης μη ορατών από το βρέφος κινήσεων, ως προς τη σειρά εμφάνισης των διάφορων μοντέλων (κινήσεις, φωνοποιήσεις, κ.τ.λ.) και ως προς το χρόνο ανάδυσης της αναπαράστασης (βλ. σχ. Kugiumutzakis,1983,1985,1999* Maratos, 1973, 1982), (Κουγιουμουτζάκης, 1988, 1992* Μαράτου, 1998). Η Μαράτου (1998, σ. 199-200) παραδέχεται ότι ούτε ο Piaget ούτε ο Freud μπόρεσαν να δουν την πιθανότητα κατοχής από το νεογνό μιας, αισθητηριακού τύπου, αναπαράστασης του ανθρώπινου προσώπου, γιατί ο Piaget παράβλεψε την κοινωνική και συναισθηματική όψη της αισθητηριοκινητικής ανάπτυξης, ο δε Φρόυντ γιατί υπέθεσε, ότι ο νεογνικός ακοινωνικός ψυχισμός κυβερνάται από το Εκείνο, ενώ και οι δύο δέχονταν τη

θέση του αρχικού αδυαδισμού. Η Μαράτου από τη μία αποδέχεται τις σύγχρονες απόψεις (απουσία αρχικού αδυαδισμού, διυποκειμενικότητα) και από την άλλη προτείνει μια επανερμηνεία του φαινομένου που ενέχει μέρος της πιαζεϊκής και της ψυχαναλυτικής λογικής και παρατηρήσεων (σ. 200-201). Από την άλλη, οι Trevarthen και Κουγιουμουτζάκης ξεκινούν από τη θεωρία της έμφυτης διυποκειμενικότητας και μέσα στα πλαίσια της ερμηνεύουν τη νεογνική και την πρώιμη μίμηση. Η προοπτική των τελευταίων δεν κάνει άμεση χρήση των θεωριών των Piaget και Freud, αν και ο Trevarthen (1993, 1998) κάνει αναφορές στην εργασία του ψυχαναλυτή Winnicott και ο Κουγιουμουτζάκης στις τελευταίες εργασίες του (Kugiumutzakis, 1998, 1999) υποστηρίζει ότι στη γέννηση συλλειτουργούν αρμονικά το «Εκείνο» και το « Εγώ». Εκεί που η Μαράτου συζητεί την πιθανότητα μιας μερικής αναθεώρησης της θεωρίας του Piaget, ο Κουγιουμουτζάκης προτείνει μια ριζική αναθεώρηση. Οι όποιες διαφωνίες στην ερμηνεία του φαινομένου, πέρα από τις διαφορετικές θεωρητικές προτιμήσεις των ερευνητών, μπορεί να ανακλά και ένα άλλο γεγονός, ότι η νεογνική μίμηση και η ανάπτυξη της είναι φαινόμενα πιο πολύπλοκα από ό,τι υπέθεταν οι συμπεριφοριστές και οι ηθολόγοι. Εδώ ίσως έγκειται η αξία της συνέχισης των μελετών και μάλιστα των νατουραλιστικών, διαχρονικών μελετών πάνω στη μίμηση.

2.6. Πειραματικές και νατουραλιστικές μελέτες πάνω στην ανάπτυξη της βρεφικής μίμησης

Στο παρόν υποκεφάλαιο θα περιγράψουμε τα αποτελέσματα μελετών που διερεύνησαν τη βρεφική μίμηση σε πειραματικά και νατουραλιστικά πλαίσια. Πριν την περιγραφή των νατουραλιστικών μελετών αυτών χρήσιμο είναι να συνοψίσουμε τον σχεδιασμό, τα αποτελέσματα και τις ερμηνείες που

υπάρχουν σε αντίστοιχες *πειραματικές* μελέτες, για να ενισχύσουμε ακόμη περισσότερο τη θέση μας για την αναγκαιότητα των νατουραλιστικών μελετών.

2.6.1. Οι πειραματικές μελέτες

Οι πειραματικές μελέτες πάνω στη βρεφική μίμηση έλαβαν χώρα στον εργαστηριακό χώρο. Ο πειραματιστής παρουσιάζει στο βρέφος ή το νήπιο τα μοντέλα και περιμένει την αντίδραση του. Ο αριθμός των μοντέλων ποικίλει, το ίδιο και το είδος τους. Σε ορισμένες μελέτες ο αριθμός των μοντέλων είναι μικρός, ενώ σε άλλες μπορεί να φτάσει τα 22. Τα μοντέλα μπορεί να είναι φωνητικά, μοντέλα των κινήσεων των χεριών ή του προσώπου, μοντέλα κατασκευών, παιχνίδια και δοκιμασίες, στις οποίες παρεμβάλλονται άσχετες με την κατασκευή χειρονομίες ή φωνοποιήσεις.

Η ηλικία των υποκειμένων, επίσης, ποικίλει από 6 μηνών μέχρι 3-4 χρόνων. Τα βασικά αποτελέσματα και οι αντίστοιχες ερμηνείες έχουν ως εξής:

- οι Abravanel, Goldschmidt & Stevenson (1976) δεν βρήκαν διαφορές φύλου στη μιμητική συμπεριφορά 44 βρεφών στους 6, 9, 12, 15 και 18 μήνες. Τα βρέφη προτιμούσαν να προσέχουν και να μιμούνται μοντέλα που απαιτούσαν τη χρήση αντικειμένων, παρά μοντέλα μη ορατών (από το βρέφος) κινήσεων του προσώπου (π.χ. άνοιγμα του στόματος). Από τον 12^{ο} μέχρι τον 15^{ο} μήνα βρέθηκε αύξηση της μίμησης των μοντέλων με αντικείμενα. Οι ερευνητές θεωρούν τη μίμηση ως έναν τρόπο παρατηρησιακής μάθησης, που αυξάνει τη γνώση της χρήσης των αντικειμένων, λόγω της έλξης που ασκούν και της σημασίας που αποκτούν (τα αντικείμενα) για τα βρέφη, τα οποία δεν τείνουν να μιμούνται τις κινήσεις του προσώπου του μοντέλου, γιατί τις θεωρούν μη τυπικές της ενήλικης συμπεριφοράς.

- οι Rodgon & Kurdek (1977) βρήκαν μίμηση χειρονομιών, πράξεων με αντικείμενα και μίμηση φωνοποιήσεων από τον 8^{ο} μέχρι τον 20^{ο} μήνα, αν και η δεύτερη ήταν σημαντικά περισσότερη από τις υπόλοιπες των άλλων ήχων, των λέξεων και των κινήσεων των μερών του σώματος. Οι ερευνητές υποθέτουν, ότι είναι πιο εύκολη η μίμηση των αντικειμένων, γιατί στο παιδί προσφέρονται εξωτερικές νύξεις (π.χ. χρωματιστά παιχνίδια) και έτσι δε χρειάζεται να αναπαραστήσει το μοντέλο, σε αντίθεση με τα φωνητικά μοντέλα που απαιτούν διατήρηση του μοντέλου στη μνήμη πριν την αναπαραγωγή.
- ο Harnick (1978) παρουσίασε μοντέλα που είχαν σχετικές αλλά και άσχετες με το αποτέλεσμα πράξεις (π.χ. σε κάθε κατασκευή, ο πειραματιστής εκτός από τις απαιτούμενες πράξεις, έκανε μία κίνηση ή μία φωνοποίηση άσχετη με τον στόχο). Τα υποκείμενα ήταν ηλικίας 14-28 μηνών. Βρέθηκε αύξηση της μίμησης με την αύξηση της ηλικίας και μείωση της μίμησης όσο μεγάλωνε ο βαθμός δυσκολίας εκτέλεσης της πράξης του μοντέλου. Τα βρέφη μιμήθηκαν τις άσχετες συμπεριφορές, όταν το έργο ήταν μέτριας δυσκολίας, αλλά όχι όταν ήταν πολύ εύκολο ή πολύ δύσκολο. Ο Harnick θεωρεί ότι η μίμηση είναι ένας τρόπος επίλυσης προβλημάτων μέτριας δυσκολίας. Η ανάλυση της δυσκολίας, κατά τον Harnick, γίνεται από τα βρέφη πριν την επίλυση/μίμηση του έργου.

Οι Sibulkin & Urgiris (1978) παρουσίασαν σε 20μηνα βρέφη εύκολα και δύσκολα μοντέλα, που συνοδεύονταν από άσχετες με το έργο χειρονομίες. Βρήκαν λιγότερη μίμηση στα εύκολα έργα και περισσότερη στα δύσκολα, καθώς και μείωση της μίμησης των άσχετων χειρονομιών στα δύσκολα. Οι ερευνήτριες υποστηρίζουν, ότι τα βρέφη μιμούνται έργα μέτριας δυσκολίας και στην προσπάθεια αυτή καταλαβαίνουν ότι οι άσχετες χειρονομίες δεν συμβάλλουν στην επίλυση του προβλήματος και γι΄ αυτό αποφεύγουν να τις

αναπαράγουν. Σε ένα άλλο πείραμα οι Killen & Urgiris (1981, στην Urgiris, 1981) παρουσίασαν εύκολα μοντέλα (π.χ. κούνημα κούκλας), κοινωνικά αποδεκτά μοντέλα (π.χ. κίνηση του φλυτζανιού προς το στόμα) και κοινωνικώς ακατάλληλα μοντέλα (π.χ. κίνηση ενός παιχνιδιού προς το στόμα) σε βρέφη 7 ½ μηνών, 10, 16 και 22 μηνών. Τα μικρότερα βρέφη μιμήθηκαν περισσότερο τα εύκολα μοντέλα. Τα βρέφη ηλικίας 10 και 16 μηνών μιμήθηκαν περισσότερο τα κοινωνικώς αποδεκτά μοντέλα και τα βρέφη ηλικίας 22 μηνών μιμήθηκαν εξίσου τα κοινωνικώς κατάλληλα και ακατάλληλα μοντέλα. Η Urgiris (1981) γράφει ότι τα αποτελέσματα αυτά υποστηρίζουν τη θέση του Piaget, αφού τα βρέφη διαφορετικής ηλικίας μιμούνται διαφορετικά μοντέλα, μοντέλα τα οποία καταλαβαίνουν, αλλά όχι πλήρως. Στην ίδια μελέτη βρέθηκε μείωση της μίμησης των εύκολων πράξεων στους 10 μήνες και μετά αύξηση στους 16 και 22 μήνες.

Οι Kaye & Markus (1981) μελέτησαν βρέφη από τον 6^{ο} μέχρι τον 12^{ο} μήνα, στα οποία παρουσίαζαν έξι διαφορετικές πράξεις, με τη διαφορά ότι η συχνότητα παρουσίασης των μοντέλων ήταν μεγάλη–τόση όση επέτρεπε το κάθε βρέφος. Συνήθως, στις πειραματικές μελέτες, το μοντέλο παρουσιάζεται μερικές φορές (1-7 φορές). Στη μελέτη αυτή τα μοντέλα παρουσιάζονταν πολλές φορές. Ο μέγιστος αριθμός παρουσίασης ήταν 63 φορές, δηλαδή η παρουσίαση του μοντέλου διήρκησε 9 λεπτά και η μέση συχνότητα παρουσίασης ήταν 20 φορές. Μετά από κάθε παρουσίαση ο πειραματιστής παρουσίαζε ένα απαθές ανέκφραστο πρόσωπο. Η υπόθεση τους ήταν, ότι η επαναλαμβανόμενη παρουσίαση κάθε μοντέλου, οδηγούσε σε *επιτάχυνση της μίμησης*. Οι ερευνητές βρήκαν ότι τα 6μηνα μιμήθηκαν μοντέλα που «κανονικά» έπρεπε να μιμηθούν στο τέλος του πρώτου και τις αρχές του δεύτερου έτους.

Υποστηρίζουν ότι τα βρέφη, με διαδοχικές προσεγγίσεις, αφομοίωναν νωρίτερα (λόγω της επανάληψης των μοντέλων) αυτό που θα αφομοίωναν αργότερα και στη συνέχεια με τη συμμόρφωση έφταναν στη μίμηση.

Οι Kagan, Kersley & Zelazo (1979) επικέντρωσαν τη θεωρική προσπάθεια τους στην ερμηνεία της μίμησης κατά το δεύτερο έτος. Ισχυρίζονται, ότι τότε το βρέφος μιμείται το μοντέλο ως μονάδα. Το βρέφος ενδιαφέρεται για την πράξη και όχι για τα αντικείμενα που χρησιμοποιεί για την εκτέλεση. Ο ενήλικας που παρουσιάζει το μοντέλο μοιάζει με «τη μητέρα πάπια που λειτουργεί ως κίνητρο για τα βρέφη της για να την ακολουθήσουν». Τα βρέφη του ανθρώπου προτιμούν, τον 2^{ο} και τον 3^{ο} χρόνο, να μιμούνται πράξεις που ενέχουν κάποια αβεβαιότητα, μια μέτρια αλλά όχι υπερβολική αβεβαιότητα. Στην τελευταία περίπτωση τα βρέφη ίσως λυπηθούν καταλαβαίνοντας ότι αδυνατούν να μιμηθούν. Έτσι για τον Kagan και τους συνεργάτες του, το κίνητρο της μίμησης για το παιδί του ενός έτους, αλλά και για τον έφηβο και τον ενήλικα, είναι η αβεβαιότητα της εκτέλεσης/αναπαραγωγής του μοντέλου. Για να υπάρξει η αβεβαιότητα, το βρέφος πρέπει να έχει μια αναπαράσταση της πράξης και μια «αναπαράσταση της ικανότητας του να εκτελέσει την πράξη καθώς και την ικανότητα συσχέτισης των δύο αναπαραστάσεων» (Kagan και συν. 1979, σ. 125). Εάν η σύγκριση καταλήξει σε μια μέτριου βαθμού αβεβαιότητα, τότε το βρέφος θα προχωρήσει στη μίμηση.

2.6.2. Οι νατουραλιστικές μελέτες

Κοινό χαρακτηριστικό των περισσότερων νατουραλιστικών μελετών πάνω στη βρεφική μίμηση είναι η αποφυγή διερεύνησης των φαινομένων στον εργαστηριακό χώρο, έναν κόσμο που συχνά ενέχει «αγέλαστα πρόσωπα», όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Κουγιουμουτζάκης (Kugiumutzakis, 1983, σ.

183). Οι μελέτες συνήθως (αλλά όχι πάντα) γίνονται στο σπίτι των παιδιών κατά τη διάρκεια της αλληλεπίδρασης τους με έναν ενήλικο ή ακόμα και συνομήλικο. Οι περισσότερες μελέτες έχουν εξετάσει την ανάπτυξη της μίμησης στην αλληλεπίδραση μητέρας-βρέφους, και μία μελέτη στην αλληλεπίδραση πατέρα-βρέφους (Kokkinaki, 1998). Οι επικοινωνιακοί σύντροφοι αφήνονται να παίξουν χωρίς οδηγίες, αυθόρμητα, για ορισμένα λεπτά. Η συμπεριφορά τους κινηματογραφείται ή καταγράφεται σε κασέτες και μετά μικρο-αναλύεται.

Ο Moss (1967) μελέτησε στο σπίτι τους 30 ζευγάρια μητέρων-βρεφών τον πρώτο μήνα (4 εξετάσεις, μία εξέταση τη βδομάδα) και ξανά τον τρίτο μήνα. Βρήκε, ότι οι μητέρες μιμούνται τις φωνοποιήσεις των βρεφών, πιο συχνά των κοριτσιών παρά των αγοριών και πιο συχνά των τρίμηνων βρεφών παρά των βρεφών τον πρώτο μήνα μετά τον τοκετό. Ο Moss υποθέτει, ότι οι μητέρες μιμούνται πιο συχνά τα κορίτσια παρά τα αγόρια, είτε γιατί τα κορίτσια αντιδρούν πιο συχνά στη μητρική παρουσία και παρέμβαση, είτε γιατί, μιμούμενες, τα ενισχύουν, λόγω των κοινωνικών προσδοκιών-τα κορίτσια μαθαίνουν πιο νωρίς και πιο εύκολα τις κοινωνικά κατάλληλες συμπεριφορές, συγκριτικά με τα αγόρια.

Οι Waxler & Yarrow (1975) μελέτησαν 35 ζεύγη μητέρων-βρεφών ηλικίας 19 μηνών. Βρέθηκε ότι η συχνότητα της βρεφικής μίμησης συσχετίζονταν με τη μητρική ενίσχυση και η συχνότητα της μητρικής μίμησης συσχετίζονταν με τη συχνότητα της βρεφικής μίμησης. Επιπλέον, η βρεφική μίμηση είχε περισσότερες πιθανότητες να εμφανιστεί, αν η μητέρα υιοθετούσε μια στάση πρόσκλησης («θα ήθελες να κάνεις αυτό»), μια στάση επίκλησης της προσοχής («δες τι κάνω εγώ»), διδασκαλίας («τώρα θέλω να κάνεις ό,τι κάνω») και ενθουσιασμού. Αντίθετα, αν η μητέρα ήταν ελάχιστα επικοινωνιακή

(ελάχιστη φωνητική, απτική και εκφραστική επαφή), το βρέφος δεν προχωρούσε σε μίμηση. Οι ερευνητές υποθέτουν, ότι οι διαφορετικές επικοινωνιακές στάσεις της μητέρας μεταφέρουν διαφορετικές και άμεσες επικοινωνιακές και συναισθηματικές νύξεις, οι οποίες, σε συνδυασμό με την ενίσχυση, ωθούν τα βρέφη να μιμηθούν τις μητέρες, οι οποίες με τη σειρά τους, ενισχυμένες από τη βρεφική μίμηση, τα μιμούνται.

Οι Papousek & Papousek (1977, 1981) δέχονται ότι το πρώτο βήμα στην ανάπτυξη της πρώιμης βρεφικής μίμησης γίνεται από τη μητέρα, η οποία «καθρεπτίζει» τη νεογνική συμπεριφορά (ήχους, κινήσεις, εκφράσεις). Όταν ταΐζει το βρέφος με κουτάλι, η μητέρα ανοίγει το στόμα της, δείχνοντας του το αποτέλεσμα της συμπεριφοράς που επιθυμεί να δει στο παιδί της. Το βρέφος *μαθαίνει να μιμείται* τη μητέρα, η οποία με κανονικό τρόπο του διδάσκει σιγά–σιγά την αναπαραγωγή των πράξεων και ειδικά των ήχων (Papousek & Papousek, 1977, σ. 82). Ορίζουν τη φωνητική μίμηση ως το «ταίριασμα» οποιουδήποτε στοιχείου ή συνδυασμού στοιχείων ενός ήχου (π.χ. ταίριασμα μόνο του ρυθμού ή της διάρκειας του ήχου ενός μοντέλου ή του συνδυασμού των δύο) (Papousek & Papousek, 1989). Οι συμπεριφορές του νεογνού και του νεαρού βρέφους δεν θεωρούνται σκόπιμες. Η φωνητική μίμηση διευκολύνει την πρόοδο στην ανάπτυξη του εμπρόθετου. Οι ερευνητές αυτοί διερεύνησαν τη φωνητική μίμηση ανάμεσα στη μητέρα και το βρέφος όχι στο σπίτι, αλλά στο εργαστήριο, στους 2, 3 και 5 μήνες, σε 17 ζεύγη μητέρων-βρεφών. Τα αποτελέσματα έδειξαν ίση συχνότητα μητρικών και βρεφικών μιμήσεων.

Ο Whitten (1977) μελέτησε 21 ζεύγη μητέρων-βρεφών, ηλικίας ενός μηνός, κατά τη διάρκεια του θηλασμού. Το βασικό εύρημα ήταν, ότι οι μητέρες

μιμούνται τα «γουργουρίσματα» και τις κινήσεις θηλασμού του βρέφους κατά τη διάρκεια του θηλασμού.

Οι πρώτοι μιμητές είναι οι γονείς και μάλιστα μέσα στην αίθουσα του τοκετού. Σχετική παρατηρησιακή έρευνα έδειξε, ότι και οι δύο γονείς μιμούνται γκριμάτσες του προσώπου ή τους ήχους του κλάμματος του νεογνού, αμέσως μετά τον τοκετό (McFarlane, 1977).

Μια από τις πιο σημαντικές μελέτες της μίμησης στην αλληλεπίδραση μητέρας-βρέφους είναι αυτή της Pawlby (1977). Μελέτησε σε εβδομαδιαία βάση, 8 ζεύγη μητέρων-βρεφών από τον 4^{ο} έως τον 10^{ο} μήνα, στον χώρο του εργαστηρίου. Τα αποτελέσματα της μελέτης της Pawlby έδειξαν ότι:

- η μίμηση έλαβε χώρα σε 186 από τα 191 δεκάλεπτα επικοινωνίας, που κατέγραψε η ερευνήτρια, καταλαμβάνοντας συνολικά το 16% του δεκάλεπτου,
- η χρονική διάρκεια των μιμήσεων κυμάνθηκε από 2 έως 226 δευτερόλεπτα, με μέσο χρόνο τα 11.3 δευτερόλεπτα,
- οι μητέρες μιμήθηκαν τα βρέφη τους περισσότερο (79%) από ό,τι τα βρέφη τις μητέρες (21%),
- αν και βρέθηκε μίμηση 49 δραστηριοτήτων, πιο συχνή ήταν η μίμηση των φωνητικών μοντέλων, ακολουθούσε η μίμηση των χειρονομιών, των μη λεκτικών ήχων (βηξίματα, γέλια, κλαθμυρίσματα, κ.τ.λ.), του χειρισμού αντικειμένων/παιχνιδιών και τέλος η μίμηση των κινήσεων του προσώπου. Υπήρχαν όμως και ατομικές διαφορές ανάμεσα στα ζευγάρια, έτσι υπήρξε περίπτωση όπου σε ένα ζεύγος μητέρας–βρέφους, η μίμηση χειρισμού παιχνιδιών ήταν συχνότερη από τη μίμηση των φωνητικών μοντέλων,

- η συχνότητα μίμησης των μητέρων παρέμεινε σταθερή στο χρόνο της μελέτης, ενώ η βρεφική μίμηση είχε μια αύξουσα συχνότητα από τον 4^{ο} μέχρι τον 10^{ο} μήνα,
- στη βρεφική και τη μητρική συμπεριφορά παρατηρήθηκε μείωση της μίμησης των κινήσεων του προσώπου και αύξηση της μίμησης των υπόλοιπων μοντέλων (φωνοποιήσεων, χειρονομιών και χειρισμό παιχνιδιών), και
- η εναλλαγή σειράς ήταν η επικρατούσα μορφή των μιμητικών επικοινωνιών ανάμεσα στις μητέρες και τα βρέφη.

Ως προς την ερμηνεία των ευρημάτων της, η Pawlby (1977) υποστηρίζει, ότι η μίμηση στη αλληλεπίδραση μητέρας-βρέφους είναι μια από τις πιο πρώιμες μορφές αμοιβαίας κατανόησης. Το βρέφος μαθαίνει να μιμείται μέσα στο πλαίσιο της επικοινωνίας με τη μητέρα του, η οποία σκόπιμα επιλέγει και αναπαράγει τη βρεφική συμπεριφορά (ιδιαίτερα τη βρεφική φωνητική συμπεριφορά). Στην αρχή, οι μιμητικές αντιδράσεις του βρέφους δεν έχουν πρόθεση. Η μάθηση της μίμησης από το βρέφος είναι εξαιρετικά γρήγορη και αποτελεσματική και συμβαίνει, γιατί οι επαναλαμβανόμενες μητρικές μιμήσεις έλκουν την προσοχή του βρέφους και αυτή η έλξη το οδηγεί να μιμηθεί τη μητέρα, για να τη δει στη συνέχεια να το μιμείται. Μάλιστα, μία ευαίσθητη μητέρα, κατά την Pawlby (1977), λίγο πριν το βρέφος αντιδράσει, αυτή προβλέπει την αντίδραση του, την εκτελεί και έτσι δίνει στο βρέφος την εντύπωση ότι την μιμείται, ενώ στην πραγματικότητα πρόκειται για «προσποιητή μίμηση» (1977, σ. 221). Σταδιακά, η μη εμπρόθετη βρεφική μίμηση μετασχηματίζεται σε εμπρόθετη, λόγω των αμοιβών που λαμβάνει από

τη μητέρα. Οι αμοιβές είναι σχεδόν αυτόματες και τριών ειδών: α) η βρεφική μίμηση έλκει τη μητρική προσοχή, δηλαδή, η βρεφική μίμηση βοηθά στη διατήρηση της επικοινωνίας τους, η οποία επικοινωνία είναι, αυτή καθαυτή, μια αμοιβή για το βρέφος, β) το βρέφος αρχίζει να κατανοεί τον κόσμο και μέσα από τη μητρική επικοινωνία, στην οποία μοιράζεται τα πρώτα νοήματα των πράξεων, που η μητέρα και αυτό αναπαράγουν. Τα νέα μοιρασμένα νοήματα συνιστούν ένα γνωστικό κέρδος, μία νέα μικρή αποκάλυψη, η οποία είναι μία νέα μορφή αυτο-αμοιβής, και γ) οποτεδήποτε το βρέφος μιμείται τη μητέρα, αυτή αντιδρά με περηφάνια και έκδηλη ευχαρίστηση (ετερο-αμοιβή).

Κατά την Pawlby (1977), οι μητρικές μιμητικές αντιδράσεις είναι ασυνείδητες και άρα αυθόρμητα η μητέρα διαμορφώνει/σχηματίζει τη βρεφική μιμητική συμπεριφορά. Μάλιστα, οι μητέρες μιμούνται όχι τις κοινωνικά μη αποδεκτές, αλλά τις κοινωνικά αποδεκτές βρεφικές αντιδράσεις. Συνοπτικά, η μίμηση στην επικοινωνία μητέρας-βρέφους οδηγεί τους δύο συντρόφους στην αμοιβαία κατανόηση, με τη μητέρα αυθόρμητα και ασυνείδητα να οδηγεί το βρέφος στη μάθηση της μίμησης, μέσω τριών ειδών αμοιβής. Στην αρχή πρόθεση επικοινωνίας, μέσω μίμησης, έχει μόνο η μητέρα και σταδιακά το βρέφος μαθαίνει να αναπαράγει, στην αρχή χωρίς πρόθεση και αργότερα με πρόθεση, τις μητρικές συμπεριφορές.

Ο Κουγιουμουτζάκης (1993* Kugiumutzakis, 1992) μελέτησε 21 ζεύγη μητέρων-βρεφών, στο φυσικό τους περιβάλλον, από τη 15^{η} ημέρα έως τον 6^{ο} μήνα. Η πιλοτική μελέτη (N= 12 ζεύγη) οδήγησε τον ερευνητή να επικεντρώσει την προσπάθεια του στην ανάπτυξη της φωνητικής μίμησης (κι όχι στα υπόλοιπα είδη μίμησης) στο σπίτι των βρεφών. Ειδικά για τα τελευταίο σημειώνει:

> «Ίσως να αληθεύει ότι κανένα πειραματικό εργαστήριο δεν μπορεί να αναπαράγει την οικειότητα που προσφέρει στο βρέφος και τη μητέρα το φυσικό περιβάλλον τους» (Κουγιουμουτζάκης, 1992, σ. 97).

Η μικρο-ανάλυση και η στατιστική ανάλυση των δεδομένων της διαχρονικής, νατουραλιστικής μελέτης του Κουγιουμουτζάκη έδειξε, ότι:

- στο δεκάλεπτο της επικοινωνίας, η μέση συχνότητα των μιμήσεων είναι σχετικά χαμηλή (3.2 μιμήσεις το 10-λεπτο),
- η χρονική διάρκεια των μιμήσεων κυμάνθηκε από 0.2 έως 59 δευτερόλεπτα, με μέση τιμή για τη διάρκεια του μοντέλου 0.77 δευτερόλεπτα (εύρος τιμών 0.1-8.8 δευτερόλεπτα), της παύσης 0.47 δευτερόλεπτα (εύρος τιμών 0.0-3.4 δευτερόλεπτα) και του μιμητή 0.92 δευτερόλεπτα (εύρος τιμών 0.1-8.3 δευτερόλεπτα),
- στις απλές εναλλαγές σειράς (μοντέλο-μιμητής) το μοντέλο παράγει τον ήχο μία φορά σε ποσοστό 83% και ο μιμητής τον αναπαράγει μία μόνο φορά σε ποσοστό 70%, ενώ σε ποσοστό 17% το μοντέλο και 30% ο μιμητής επαναλαμβάνουν τον ήχο από 2 έως 9 φορές,
- οι μητέρες μιμήθηκαν τα βρέφη περισσότερο (73%) από ό,τι τα βρέφη τις μητέρες (27%),
- το 93% των ήχων που μιμήθηκαν τα βρέφη και οι μητέρες ήταν λεκτικοί ήχοι (φωνήεντα, σύμφωνα και συνδυασμοί φωνηέντων και συμφώνων) και το 7% ήταν μη λεκτικοί ήχοι (κλαθμυρίσματα, βηξίματα, αναστεναγμοί και φταρνίσματα),
- τα 21 ζεύγη μιμήθηκαν σε ποσοστό 71.5% φωνήεντα (και πιο συχνά τα φωνήεντα α, αε, αου, ε, ο, ου), 31% σύμφωνα (πιο συχνά τα γγ, γκ, μ και γ) και σε ποσοστό 18,8% τους συνδυασμούς φωνηέντων και συμφώνων (πιο συχνά τους συνδυασμούς αγ, αγγ, αγκ, αγκα, αμπα, μπα, νε),

- οι μητέρες μιμήθηκαν πιο συχνά (81%) από τα βρέφη (66%) τα φωνήεντα, λίγο πιο συχνά τα σύμφωνα (4% μητέρες και 1% βρέφη) και τα βρέφη μιμήθηκαν πιο συχνά (33%) τους συνδυασμούς φωνηέντων – συμφώνων από τις μητέρες (15%),
- 64% των μιμήσεων έλαβαν χώρα σε απλή εναλλαγή σειράς και 36% σε πολλαπλές εναλλαγές σειράς (μοντέλο-μιμητής-μοντέλο-μιμητής κ.ο.κ.). Οι απλές εναλλαγές σειράς ήταν περισσότερες στην μητρική μίμηση (71,7%) παρά στη βρεφική (41,3%), ενώ οι πολλαπλές εναλλαγές σειράς ήταν πιο συχνές στη βρεφική (58,7%) παρά στη μητρική μίμηση (28,3%).
- η φωνητική μίμηση στην αλληλεπίδραση των 21 ζευγών του δείγματος παρουσίασε μία αναπτυξιακή καμπύλη με σημείο κορύφωσης στους 2 με 2,5 μήνες. Η μητρική μίμηση είχε σημεία κορύφωσης από τον 1,5 έως τους 2,5 μήνες ενώ η βρεφική φωνητική μίμηση από τους 2 έως τους 3,5 μήνες. Οι μορφές των αναπτυξιακών καμπυλών της μητρικής και της βρεφικής φωνητικής μίμησης στο χρόνο της μελέτης ήταν αρκετά όμοιες (Kugiumutzakis, 1993, σ. 34)
- δεν βρέθηκαν διαφορές στη συχνότητα των μητρικών μιμήσεων προς τα μοντέλα των αγοριών και των κοριτσιών.

Σε μία προσπάθεια ερμηνείας των ευρημάτων του, ο Κουγιουμουτζάκης (1992) πριν εξονυχιστικά περιγράψει, συζητήσει και απορρίψει την ηθολογική, την συμπεριφορική, την πιαζεϊκή και την ψυχαναλυτική προοπτική, γράφει για *το χειρισμό της έννοιας* της μίμησης:

> «Διακόσια περίπου χρόνια θεωρητικών και ερευνητικών προσπαθειών πάνω στη μίμηση έχουν βέβαια περιορίσει την άγνοια και υπονομεύσει αρκετές επιστημονικές και κοινωνικές προκαταλήψεις, δεν έχουν όμως καταφέρει να κάνουν το κρίσιμο εκείνο βήμα διερεύνησης της φυσικά εκτυλισσόμενης,πολύ-λειτουργικής ανθρώπινης μιμητικής

> δραστηριότητας, αλλά εμμένουν να εντάσσουν a priori τη μίμηση στο μεταθεωρητικό οπλοστάσιο κάθε θεωρίας, με τρόπο που να εξυπηρετεί περισσότερο την εσωτερική συνοχή της θεωρίας και λιγότερο την πρόοδο της γνώσης και την κατανόηση των αλληλοσυσχετισμένων λειτουργιών της μίμησης στην ατομική και κοινωνική ανάπτυξη, αλλά και στο κλινικό επίπεδο» (Κουγιουμουτζάκης, 1992, σ. 110).

Ο Κουγιουμουτζάκης (1992) ισχυρίζεται ότι η ηθολογική, συμπεριφοριστική, πιαζεϊκή και ψυχαναλυτική θεωρία, για διαφορετικούς λόγους η καθεμία, αδυνατούν να ερμηνεύσουν την καταγωγή και την ανάπτυξη της βρεφικής μίμησης, ούτε φυσικά τα μιμητικά φαινόμενα που παρουσιάζονται στη φυσική αλληλεπίδραση μητέρας-βρέφους. Λόγοι χώρου δεν επιτρέπουν μια αναλυτική παρουσίαση των επιχειρημάτων του Κουγιουμουτζάκη για την ερμηνευτική αδυναμία των θεωριών αυτών. Πολύ συνοπτικά, και οι τέσσερις θεωρίες έχουν προβλήματα με τις έννοιες που χρησιμοποιούν για την ερμηνεία των σχετικών φαινομένων μίμησης. Οι ηθολόγοι ερίζουν για το αν οι πάγιοι τύποι κίνησης είναι κλειστοί ή ανοικτοί στην επίδραση της εμπειρίας κατά την πορεία της ανάπτυξης. Η μίμηση όμως έχει μια πολυμορφική, μη στερεοτυπική, μεταβαλλόμενη ποιοτικά μορφή κατά τη βρεφική ηλικία, που καθιστά ανεπαρκείς τις ηθολογικές έννοιες. Οι συμπεριφοριστές διαφωνούν για το είδος της μάθησης που γεννά τη μίμηση. Το εύρημα της νεογνικής μίμησης καθιστά, πλέον, εντελώς ανεπαρκείς τις διάφορες υποθέσεις των συμπεριφοριστών, ενώ η ταύτιση της ανάπτυξης με τη συσσώρευση της εμπειρίας στις θεωρίες αυτές, αδυνατεί να ερμηνεύσει τον πλούτο των φαινομένων (μη γραμμικές μορφές ανάπτυξης) της μίμησης. Στην ψυχαναλυτική θεωρία επικρατεί σύγχυση για τις σχέσεις μίμησης και ταύτισης, για τον αριθμό των ειδών ταύτισης, για το ποια είδη ταύτισης έχουν αναπτυξιακό χαρακτήρα και για το εάν η μίμηση οδηγεί στην ταύτιση, για το αντίθετο και για το εάν υπάρχει μίμηση δίχως ταύτιση και

ταύτιση δίχως μίμηση. Το εννοιολογικό αδιέξοδο γίνεται παραδεκτό και από τον Stern (1984), ο οποίος τελικά υιοθετεί, αντί της ταύτισης, την έννοια της συναισθηματικής εναρμόνισης. Η τελευταία, κατά τον Κουγιουμουτζάκη (1992), αναφέρεται στην εναρμόνιση της μητέρας με τις εσωτερικές καταστάσεις του βρέφους και άρα αδυνατεί να ερμηνεύσει τις *αμοιβαίες* συναισθηματικές καταστάσεις που λαμβάνουν χώρα στις φωνητικές μιμήσεις, κατά τη φυσική αλληλεπίδραση μητέρας-βρέφους. Τέλος, ο Κουγιουμουτζάκης (1992), με λεπτομερειακό τρόπο περιγράφει κριτικά τη θεωρία του Piaget (1962), ισχυριζόμενος, ότι, όχι μόνο δεν ερμηνεύει την κοινωνική και συναισθηματική όψη της μιμητικής επικοινωνίας, αλλά ακριβώς τα ευρήματα της νεογνικής μίμησης και της ανάπτυξης της κατά τον πρώτο χρόνο της ζωής υπονομεύουν άμεσα στη θεωρία του Piaget για την ανάδυση και την ανάπτυξη της σκέψης (Κουυγιουμουτζάκης, 1992, σ. 108-131).

Ως προς την ερμηνεία των αποτελεσμάτων του, ο Κουγιουμουτζάκης υποστηρίζει ότι ενισχύουν την άποψη του Trevarthen (1977,1983), σύμφωνα με την οποία, η αναπτυξιακή αλλαγή συμβαίνει μέσα σε πλαίσια αμοιβαίας συναλλαγής των δύο επικοινωνούντων συντρόφων. Γράφει σχετικά:

> «Κατά τη διάρκεια των πρώτων μηνών, φαίνεται, ότι η πιο βασική (και η πρώτη σε εμφάνιση) λειτουργία της φωνητικής μίμησης στην αλληλεπίδραση μητέρας-βρέφους είναι μια διαπροσωπική αίσθηση ενός επικοινωνιακού μοιράσματος… Από την αρχή του παιχνιδιού μητέρας-βρέφους, ο ήχος που παράγεται από το ένα υποκείμενο μετασχηματίζεται διαισθητικά από τον σύντροφο του (μητέρα ή βρέφος) σε ένα μέσο για διυποκειμενικά, επιλεκτικά φωνητικά παιχνίδια, στα οποία η αναπαραγωγή του ήχου είναι το αποτέλεσμα της αμοιβαίας ρύθμισης των κεντρικών καταστάσεων παρακίνησης. Οι ήχοι των φωνηέντων μεταφέρουν τις συναισθηματικές αξίες, οι οποίες είναι τόσο σημαντικές σε αυτού του τύπου τις διαπροσωπικές συναλλαγές» (Kugiumutzakis, 1993, σ. 39).

Εκτός από το μοίρασμα της ίδιας ή περίπου της ίδιας πράξης/ήχου, που συμβαίνει κατά τη φωνητική μίμηση στην αλληλεπίδραση μητέρας-βρέφους, ο Κουγιουμουτζάκης (1993) υπαινίσσεται, *επιπλέον*, και συναισθηματικό μοίρασμα, *μέσω των φωνηέντων*, που σε ποσοστό 76% μιμήθηκαν οι δύο σύντροφοι-οι μητέρες (81%) και τα βρέφη (66%). Το επόμενο έτος (Kugiumutzakis, 1994) υποστήριξε, ότι η μίμηση κατά τη βρεφική ηλικία, έχει μια κρίσιμη συναισθηματική όψη, ή διαφορετικά, ότι τα κοινά συναισθήματα που μοιράζονται η μητέρα με το βρέφος τούς ωθούν στη μίμηση. Άρα αυτό που κινητοποιεί τη μίμηση-το κίνητρο-είναι το συναίσθημα ή καλύτερα το συναισθηματικό μοίρασμα. Υπήρχε κάποια εμπειρική μαρτυρία γι αυτή τη θέση; Το μόνο εύρημα που υπήρχε ήταν, ότι οι δύο σύντροφοι μιμούνται κυρίως φωνήεντα. Αρκεί αυτό το εύρημα για να υποστηρίξει κάποιος, σε αντίθεση με μια μεγάλη παράδοση, τη γνωστικιστική (βλ. παραπάνω τις σχετικές απόψεις των Piaget, Meltzoff & Moore, κ.ά.), ότι τα κίνητρα της μίμησης δεν είναι γνωστικά, αλλά συγκινησιακά και κοινωνικά; Μάλιστα, ο Κουγιουμουτζάκης προχώρησε και ειδίκευσε τα κίνητρα: αυτό που ωθεί τα νεογνά, τα βρέφη και τους γονείς στη μίμηση, είναι *η αλληλεπίδραση των συναισθημάτων της ευχαρίστησης και του ενδιαφέροντος*. Ποια ήταν όμως η ερευνητική μαρτυρία; Ως προς το συναισθηματικό φορτίο των φωνηέντων ο Κουγιουμουτζάκης (προσωπική επικοινωνία, Ιανουάριος 2000) επικαλείται το έργο του Δαρβίνου (1872) «*The Expressions of the Emotions in Man and Animals*», όπου υποστηρίζεται, ότι τα φωνητικά όργανα επαρκούν ως τρόποι έκφρασης του ύψιστου βαθμού συγκίνησης και ότι η ευχαρίστηση εκφράζεται με την έκφραση των φωνηέντων (Darwin, 1872, σ. 83, 88). Επικαλείται επίσης το εύρημα των Martin & Clark (1982) και των Sagi & Hoffman (1976), όπου τα νεογνά κλαίνε

(και το νεογνικό κλάμα ενέχει μόνο φωνήεντα) στο κλάμα άλλων νεογνών. Επικαλείται μελέτες με νεογνά και βρέφη, οι οποίες δείχνουν ότι το ενδιαφέρον και η ευχαρίστηση είναι λειτουργικά στη γέννηση, αλληλεπιδρούν και ωθούν με επιτυχία τα βρέφη στην εκπλήρωση ενός έργου, εκπλήρωση η οποία προσφέρει περισσότερο ενδιαφέρον και ευχαρίστηση. (Kugiumutzakis, 1998, σ. 78-79). Επικαλείται το σημαντικά υψηλό ποσοστό φωνηέντων που η Pawlby (1977) και ο ίδιος βρήκαν στις μελέτες τους. Σήμερα η υπόθεση αυτή έχει ενισχυθεί από τη μελέτη της Κοκκινάκη (Kokkinaki, 1998), η οποία βρήκε αυτά τα δύο συναισθήματα να κυριαρχούν στη μίμηση των βρεφών με τις μητέρες και τους πατέρες τους στην Κρήτη και την Σκωτία. Τέλος, εκτός από τις παρατηρήσεις που είχε κάνει στις αρχικές μελέτες του (Kugiumutzakis, 1985), επικαλείται τη μελέτη της Μαρκοδημητράκη (σε προετοιμασία), η οποία βρήκε, ότι στις αλληλεπιδράσεις ενός ζεύγους μη ταυτόσημων διδύμων–βρεφών με τους γονείς, τις γιαγιάδες, τους παππούδες, αλλά και μεταξύ τους, τα επικρατούντα συναισθήματα ήταν το ενδιαφέρον και η ευχαρίστηση. Τα παραπάνω έχουν οδηγήσει τον Κουγιουμουτζάκη και τους συνεργάτες του (βλ. σχ. Kugiumutzakis, Kokkinaki, Vitalaki & Markodimitraki, σε προετοιμασία) *να τροποποιήσουν τον κλασσικό ορισμό της μίμησης*, ισχυριζόμενοι, ότι μίμηση είναι η διανθρώπινη συνθήκη, στην οποία λαμβάνει χώρα μοίρασμα/αναπαραγωγή της ίδιας περίπου πράξης και των ίδιων περίπου συναισθημάτων.

Εκτός από την συγκινησιακή και κοινωνική όψη της (φωνητικής) βρεφικής μίμησης, ο Κουγιουμουτζάκης υποστηρίζει ότι η διυποκειμενική της φύση ενισχύεται από το εύρημα αρκετών σχετικών μελετών (Kokkinaki, 1998* Kugiumutzakis, 1993* Pawlby, 1977* Trevarthen, 1977), ότι η εναλλαγή σειράς

κυρίως και όχι τόσο η σύμπτωση δράσης κυριαρχεί στη μιμητική επικοινωνία ενήλικα-βρέφους. Ως προς την ομοιότητα των αναπτυξιακών καμπυλών των μιμητικών συμπεριφορών της μητέρας και του βρέφους στο χρόνο της μελέτης, ο Κουγιουμουτζάκης υποθέτει ότι είναι μία επιπλέον απόδειξη της αμοιβαιότητας-η μητέρα ακολουθεί τους ρυθμούς ανάπτυξης του παιδιού της, προκαλώντας το μέσα στα όρια των δυνατοτήτων του (Kugiumutzakis, 1993). Τέλος, ως προς τη μορφή των καμπυλών ανάπτυξης υποθέτει, ότι στην περίπτωση του βρέφους αυτές οφείλονται σε περιοδικές αναδιοργανώσεις στο σύστημα κινήτρων. Πρόκειται για ένα τύπο ανάπτυξης που σχετίζεται με ανατομικές αλλαγές στο βρεφικό εγκέφαλο (Trevarthen, 1986), οι οποίες οδηγούν στην ανάπτυξη του κινητικού, αντιληπτικού, γνωστικού και συγκινησιακού συστήματος και κατ΄ επέκταση σε ανάπτυξη της ίδιας της μιμητικής ικανότητας (Kugiumutzakis, 1985, 1993, 1998, 1999* Kokkinaki & Kugiumutzakis, 2000).

Τέλος και με έμφαση θα πρέπει να περιγραφούν τα αποτελέσματα και η θέση της Κοκκινάκη (1998), η οποία μελέτησε στο σπίτι τους δυάδες βρεφών-μητέρων και βρεφών-πατέρων (N=90, 30 βρέφη, 30 μητέρες, 30 πατέρες) από τη Σκωτία και την Κρήτη, από το 2^{ο} μέχρι τον 6^{ο} μήνα, καταγράφοντας σε κασέτες «video», κάθε 15 ημέρες, 8-10 λεπτά φυσικής αλληλεπίδρασης. Η διαχρονική, νατουραλιστική και διαπολιτισμική μελέτη της Κοκκινάκη έχει τη συστηματικότητα που απουσίαζε από άλλες σχετικές μελέτες, οι οποίες ανέφεραν μεν μίμηση στην αλληλεπίδραση βρέφους-πατέρα, αλλά οι διαπολιτισμικές διαφορές που έβρισκαν τους οδηγούσαν σε αβέβαια συμπεράσματα ή το εργαστηριακό πλαίσιο μελέτης δεν επέτρεπε γενίκευση των αποτελεσμάτων στη φυσική αλληλεπίδραση ή τέλος γιατί κάποιοι

ερευνητές δεν ανακάλυψαν μίμηση (βλ. σχ. Kokkinaki, 1998, σ. 162-169). Εκτός από τη συστηματικότητα στη μελέτη της μίμησης του βρέφους με τον πατέρα (και τη μητέρα), η μελέτη αυτή *επικεντρώθηκε στη διερεύνηση των συναισθημάτων που υπήρχαν πριν και κατά τη διάρκεια της μιμητικής επικοινωνίας*. Τα βασικά ευρήματα από την πρωτοποριακή μελέτη της Κοκκινάκη, μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

- περισσότερες μιμήσεις παρατηρήθηκαν, α) στη Σκωτία παρά στην Κρήτη, β) στις αλληλεπιδράσεις των γονέων με τα αγόρια παρά με τα κορίτσια, γ) στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τους πατέρες παρά με τις μητέρες, δ) στις αλληλεπιδράσεις των αγοριών στη Σκωτία παρά στην Κρήτη και στις αλληλεπιδράσεις των κοριτσιών στην Κρήτη παρά στην Σκωτία,
- συνολικά, η μίμηση στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες και τους πατέρες δεν διέφερε σε στατιστικώς σημαντικό επίπεδο ανάμεσα στην Κρήτη και στην Σκωτία,
- η φωνητική μίμηση (ειδικά των φωνηέντων, 61,7%) ήταν πολύ συχνότερη από τη μίμηση των κινήσεων του προσώπου, των χεριών, των μη λεκτικών ήχων και των συνδυασμών τους. Στην Κρήτη υπήρξε πιο συχνή μίμηση των λεκτικών ήχων και στη Σκωτία των εκφράσεων του προσώπου. Περισσότερη μίμηση των κινήσεων του προσώπου βρέθηκε στις αλληλεπιδράσεις των κοριτσιών με τους γονείς και περισσότερη μίμηση των κινήσεων των χεριών στις αλληλεπιδράσεις των αγοριών με του γονείς. Τέλος, περισσότερες μιμήσεις των εκφράσεων του προσώπου βρέθηκαν στις αλληλεπιδράσεις των

μητέρων με τα βρέφη και περισσότερες μιμήσεις μη λεκτικών ήχων βρέθηκαν στις αλληλεπιδράσεις των πατέρων με τα βρέφη,

- οι μιμήσεις που έλαβαν χώρα σε εναλλαγές σειράς στην Κρήτη και στην Σκωτία ήταν σημαντικά περισσότερες (69,8%) από τις μιμήσεις που έλαβαν χώρα σε συμπτώσεις δράσεις (30,2%), δηλαδή σε περιπτώσεις, όπου ο μιμητής αρχίζει την αναπαραγωγή μίας συμπεριφοράς πριν το μοντέλο τελειώσει τη δράση του. Οι περισσότερες εναλλαγές σειράς ήταν απλού τύπου (μοντέλο-μιμητής, 70,6%) και οι υπόλοιπες πολλαπλού τύπου. Περισσότερες μιμήσεις με εναλλαγή σειράς παρατηρήθηκαν στην Κρήτη παρά στη Σκωτία και περισσότερες στα κορίτσια παρά στα αγόρια,
- οι μητέρες μιμήθηκαν τα βρέφη περισσότερο (70,8%) από ό,τι αυτά εκείνες (29,2%). Οι πατέρες μιμήθηκαν τα βρέφη περισσότερο (70,7%) από ό,τι τα βρέφη τους πατέρες (29,3%),
- η συνολική διάρκεια των μιμήσεων κυμάνθηκε από 0.32 μέχρι 24.48 δευτερόλεπτα, με μέση διάρκεια 2.76 δευτερόλεπτα. Η μέση διάρκεια του μοντέλου ήταν 0.73 δευτερόλεπτα, της παύσης 1.12 δευτερόλεπτα και του μιμητή 0.74 δευτερόλεπτα. Για τις παραπάνω αντιδράσεις δεν βρέθηκαν διαφορές ανάμεσα στην Κρήτη και τη Σκωτία, ούτε ανάμεσα στις διάφορες χρονικές στιγμές στο χρόνο της μελέτης,
- πριν και κατά τη διάρκεια της μίμησης παρατηρήθηκαν δύο συναισθήματα, η ευχαρίστηση και το ενδιαφέρον και ελάχιστα ή καθόλου αρνητικά ή ουδέτερα συναισθήματα. Δεν βρέθηκαν διαφορές φύλου (βρεφών και γονέων), ούτε διαφορές ανάμεσα στην Σκωτία και την Κρήτη,

- οι μορφές ανάπτυξης των καμπυλών της μίμησης ήταν μη γραμμικές, χωρίς να βρεθούν διαφορές ανάμεσα στην Κρήτη και τη Σκωτία και ανάμεσα στο φύλο (γονέων και βρεφών) (Kokkinaki, 1998, σ. 218– 262).

Ερμηνεύοντας τα σχετικά φαινόμενα, η Κοκκινάκη (Kokkinaki, 1998, σ. 274-301) υποστηρίζει, ότι το εύρημα των δύο θετικών συναισθημάτων που προηγούνται της μίμησης ενισχύει τη θέση του Trevarthen (1993) και Kugiumutzakis (1993), δηλαδή ότι τα κίνητρα είναι συγκινησιακά. Η συγγραφέας σημειώνει:

> «Το συναισθηματικό ταίριασμα βρέθηκε να προηγείται της μίμησης… Αυτό το εύρημα υποστηρίζει και επεκτείνει τη θεωρία του Trevarthen….ότι τα κίνητρα είναι κωδικοποιημένα και παίρνουν τη μορφή των συναισθημάτων…καθώς και ότι για να αρχίσει η συμπαθητική μίμηση, τα συναισθήματα αυτά ανακλώνται πίσω. Υποστηρίζει και επεκτείνει επίσης τις υποθέσεις του Κουγιουμουτζάκη: α) ότι τα βρέφη είναι ικανά να ανακαλύψουν τα συναισθήματα που βιώνει ο πειραματιστής, πριν κάνουν την πρώτη σωστή μιμητική συμπεριφορά, και β) ότι το μοίρασμα των κυμαινόμενων συναισθημάτων είναι ένα συνεχώς παρόν και προγενέστερο στοιχείο της μίμησης και της γνώσης…Το εύρημα, ότι όχι μόνο πριν αλλά κατά τη διάρκεια της μίμησης υπάρχουν συναισθήματα επιβεβαιώνει τη θέση ότι πριν και κατά τη μίμηση λαμβάνει χώρα «μίμηση κινήτρων» (σ. 276)…Το φαινόμενο της μίμησης και των συγκινησιακών της όψεων βρέθηκε να συμβαίνει το ίδιο στην Κρήτη και τη Σκωτία, ασχέτως του φύλου των γονέων και των βρεφών. Αυτό …υποστηρίζει και επεκτείνει την κατανόηση μας για την ανθρώπινη επικοινωνία και αυξάνει τις πιθανότητες για την εκτίμηση της οικουμενικότητας της συναισθηματικής γλώσσας…η ομοιομορφία των συναισθηματικών όψεων της μίμησης ανάμεσα στις δύο κοινότητες που έχουν διαφορετικές ιστορίες και κουλτούρες, υποστηρίζει ακόμα περισσότερο την οικουμενική φύση της έμφυτης διυποκειμενικότητας, ως κεντρικού παρακινητή και ρυθμιστή της ανθρώπινης ψυχικής ανάπτυξης, της διαπροσωπικής επικοινωνίας, των προθέσεων συνεργασίας και των κοινών προτύπων συνείδησης» (Kokkinaki, 1998, σ. 278).

Ως προς τις αναπτυξιακές αλλαγές των μιμητικών συμπεριφορών στο χρόνο της μελέτης, η Κοκκινάκη αποδέχεται και επεκτείνει τη θέση των Trevarthen (1993) και Kugiumutzakis (1993), υποθέτοντας, ότι οφείλονται αφενός σε αναδιοργανώσεις του συστήματος των κινήτρων των βρεφών και αφετέρου σε αντίστοιχες αλλαγές στο γονεϊκό σύστημα κινήτρων ή στο πώς αντιλαμβάνονται οι γονείς τις διαθέσεις και τα ενδιαφέροντα των βρεφών κατά τη μιμητική επικοινωνία (Kokkinaki, 1998, σ. 286). Όχι μόνο η μητέρα, αλλά και *ο πατέρας*, γράφει η συγγραφέας, συνεισφέρουν δυναμικά στη ρύθμιση της μιμητικής επικοινωνίας τους με τα βρέφη, απορρίπτοντας έτσι τις υποθέσεις σύμφωνα με τις οποίες, ο πατέρας δεν έχει είτε τις μητρικές ικανότητες, είτε τη δέουσα εξοικείωση με το βρέφος είτε την ευαισθησία να καλύψει τις βρεφικές ανάγκες.

Τα ευρήματα της Κοκκινάκη συμφωνούν με εκείνα του Κουγιουμουτζάκη ως προς τη μεγαλύτερη συχνότητα των μιμήσεων σε εναλλαγή σειράς παρά σε συμπτώσεις δράσης. Το εύρημα αυτό ενισχύει τη διαλογική φύση της διυποκειμενικότητας γενικά και της μιμητικής επικοινωνίας ειδικά. Όμως το εύρημα ότι οι γονείς και τα βρέφη στην Κρήτη μιμούνται πιο συχνά σε εναλλαγές σειράς και οι γονείς και τα βρέφη στη Σκωτία μιμούνται πιο συχνά σε συμπτώσεις δράσης απαιτεί περαιτέρω ερμηνεία. Η Κοκκινάκη υποθέτει, ότι αν λαμβάναμε υπόψη τα στερεότυπα (οι μεσογειακοί άνθρωποι είναι πιο ανυπόμονοι και λεκτικοί άρα διακόπτουν ο ένας τον άλλο, ενώ οι βορειοευρωπαίοι είναι πιο συγκρατημένοι και λιγότερο παρορμητικοί, άρα περιμένουν να τελειώσει ο άλλος χωρίς να τον διακόπτουν), τότε τα αποτελέσματα της θα έπρεπε να είναι ακριβώς τα αντίθετα. Αλλά δεν είναι. Σύμφωνα με την Kokkinaki (1998), οι Babad & Wallbott (1986) έχουν προτείνει,

ότι οι βορειοευρωπαίοι είναι περισσότερο προσανατολισμένοι στο επίτευγμα μιας προσπάθειας παρά στις κοινωνικές σχέσεις. Το αντίθετο συμβαίνει, γενικά, με τους νοτιοευρωπαίους. Έτσι, κατά τη συγγραφέα, οι γονείς στην Κρήτη και τη Σκωτία ίσως να δρουν προβάλλοντας τις ενήλικες συνθήκες διαλόγου, δημιουργώντας, λόγω πολιτισμικών διαφορών, διαφορετικά είδη διυποκειμενικής μιμητικής επικοινωνίας με τα βρέφη τους. Παρά τις υποθέσεις του Trevarthen και της Kokkinaki για την σύμπτωση δράσης, η τελευταία αναγνωρίζει ότι οι μιμήσεις που συμβαίνουν στην σύμπτωση δράσης δεν έχουν ακόμα πλήρως κατανοηθεί.

Στην έρευνα της η Κοκκινάκη βρήκε, ότι όχι μόνο οι μητέρες αλλά και οι πατέρες είναι ευαίσθητοι και ικανοί σύντροφοι στη μιμητική επικοινωνία τους με τα βρέφη. Και οι δύο γονείς σχεδόν με την ίδια συχνότητα μιμούνται τη βρεφική συμπεριφορά, το ίδιο χρονικό διάστημα, άρα αυτό αποκλείει διάφορες συμπεριφοριστικού τύπου υποθέσεις, που προτείνουν ότι ο πατέρας μαθαίνει, παρατηρώντας τη μητέρα, πώς να συμπεριφέρεται στο βρέφος. Πατέρες και μητέρες είναι εξαρχής ικανοί για διυποκειμενικά μιμητικά παιχνίδια, παρά τις όποιες διαφορές φύλου και κουλτούρας, οι οποίες διαφοροποιούν το περιεχόμενο των μιμήσεων, χωρίς να αλλάζουν την πρόθεση βρεφών και γονέων να μοιραστούν πράξεις και συναισθήματα (Kokkinaki, 1998).

Σε μια πρόσφατη μελέτη τους οι Kokkinaki & Kugiumutzakis (2000) έκαναν μια δεύτερη ανάλυση του υλικού από την Κρήτη (που είχε συλλέξει η Κοκκινάκη) και βρήκαν ότι η συχνότητα, η δομή (εναλλαγή σειράς έναντι σύμπτωση δράσης), η κατεύθυνση (ποιος μιμείται ποιον) και οι χρονικές συνιστώσες (διάρκεια μοντέλου, παύσης, μιμητή), δεν διέφεραν σε στατιστικώς σημαντικό επίπεδο στις αλληλεπιδράσεις των πατέρων και των μητέρων με τα

βρέφη τους. Μάλιστα, στη νέα αυτή ανάλυση βρέθηκε ότι τα βρέφη μιμήθηκαν πιο συχνά τις πατρικές παρά τις μητρικές φωνοποιήσεις. Οι συγγραφείς τελειώνουν την εργασία τους σημειώνοντας:

> «Παρά τις διαφορές που υπάρχουν σε επίπεδο εμπειριών και ικανοτήτων, στη φωνητική μίμηση που λαμβάνει χώρα στην αλληλεπίδραση βρέφους-γονέα, οι δύο σύντροφοι φαίνεται ότι μοιράζονται συνειδητά και διαισθητικά: την ίδια τάση να δρουν και να αλληλεπιδρούν σε εναλλαγές σειράς, τα ίδια χρονικά πρότυπα σε διάρκεια και κατά την ανάπτυξη, τον ίδιο κώδικα επικοινωνίας, την ίδια ικανότητα αναγνώρισης του ισομορφισμού στο φωνητικό σύστημα και την ίδια ανθρώπινη ικανότητα αναπαραγωγής, δηλαδή τη μίμηση. Κατά τη διάρκεια της πρώτης βρεφικής ηλικίας, η μίμηση θα μπορούσε να οριστεί ως το μοίρασμα της ίδιας πράξης. Επιπλέον, έχουμε υποθέσει (Kugiumutzakis, 1994), και αποδείξει (Kokkinaki, 1998) ότι στα πρώιμα μιμητικά παιχνίδια, οι γονείς και τα βρέφη, πριν, και μετά τη μίμηση μοιράζονται δύο είδη συναισθημάτων, το ενδιαφέρον και την ευχαρίστηση. Δεδομένου ότι τα συναισθήματα θεωρούνται ως κίνητρα στην ανθρώπινη εμπρόθετη επικοινωνία, το παραπάνω εύρημα…ενισχύει τη μαρτυρία, ότι τα βρέφη και οι γονείς, κατά τη μίμηση μοιράζονται, επίσης, την ικανότητα να διαβάζουν ο ένας τα κίνητρα και τις προθέσεις του άλλου» (Kokkinaki & Kugiumutzakis, 2000, σ. 185).

2.6.3. Συζήτηση

Στο παρόν υποκεφάλαιο εξετάσαμε αντιπροσωπευτικές πειραματικές και νατουραλιστικές μελέτες, που διερεύνησαν την ανάπτυξη της μίμησης, κατά τη βρεφική ηλικία.

Τα αποτελέσματα των πειραματικών μελετών, αν και αποσπασματικά, δεν παύουν να είναι ενδιαφέροντα. Συνοπτικά, αυτό που δείχνουν οι σχετικές μελέτες είναι, ότι όσο προχωρεί η ανάπτυξη τόσο τα βρέφη προσπαθούν να

μιμηθούν μέτριας δυσκολίας, πιο πολύπλοκα από ό,τι στο παρελθόν, κοινωνικώς κατάλληλα (αλλά και ακατάλληλα) μοντέλα, μοντέλα που τα προκαλούν, μέσω μιας μέτριας αβεβαιότητας στην εκτέλεση, να προχωρήσουν στην αναπαραγωγή, είτε με διαδοχικές προσεγγίσεις είτε με μία μόνο προσπάθεια. Βρέφη διαφορετικής ηλικίας και ικανοτήτων μιμούνται διαφορετικά μοντέλα. Η ανάπτυξη της μιμητικής συμπεριφοράς, κατά τη βρεφική ηλικία, παρουσιάζει καμπύλες μη γραμμικής μορφής, με κορυφώσεις και πτώσεις, χωρίς εξαφάνιση της μιμητικής ικανότητας. Δηλαδή τα βρέφη μπορεί να μιμούνται ελάχιστα κάποια εύκολα μοντέλα ή ειδικές συμπεριφορές (π.χ. φωνητικά μοντέλα) αλλά *ταυτόχρονα* υπάρχει αύξηση της μίμησης σε άλλα μοντέλα (π.χ. χρήση παιχνιδιών ή ειδικών χειρονομιών). Στη σχετική ανασκόπηση που έγινε παραπάνω μόνο δύο ερευνητές (Kaye & Markus, 1981) προσπάθησαν και (ισχυρίζονται ότι πέτυχαν) επιτάχυνση της μίμησης, μέσω πολλαπλής και διαρκούς παρουσίασης των μοντέλων.

Στο επίπεδο της ερμηνείας των παραπάνω ευρημάτων δεν υπάρχει συμφωνία. Έτσι οι Abravanel και συν. (1976) θεωρούν τη βρεφική μίμηση ως ένα είδος παρατηρησιακής μάθησης, οι Rodgon & Kurdek (1977) υποθέτουν, ότι η μίμηση άλλοτε απαιτεί αναπαραστάσεις και άλλοτε όχι και ο Harnick (1978) τη θεωρεί ως τρόπο επίλυσης προβλημάτων. Η Urgiris και οι συνεργάτες της υποστηρίζουν ότι η μίμηση είναι ένας τρόπος επίλυσης προβλημάτων μέτριας δυσκολίας, οι Kaye & Markus (1981) ότι μπορεί να υπάρξει επιτάχυνση της μίμησης και οι Kagan και συν. (1979) προτείνουν μια ηθολογική–γνωστική προσέγγιση, στην οποία βασικό ρόλο παίζει ο βαθμός αβεβαιότητας του παιδιού πριν από τη μίμηση. Είναι σαφές ότι η προσέγγιση των παραπάνω ερευνητών είναι κυρίως γνωστική (εκτός από την προσέγγιση

των Urgiris, βλ. παρακάτω), η δε μίμηση θεωρείται ότι εξυπηρετεί τη μάθηση και την επίλυση προβλημάτων. Σημαντικό είναι το εύρημα, ότι δεν βρέθηκαν διαφορές στη μιμητική συμπεριφορά των δύο φύλων.

Κάποιος μπορεί εύλογα να αναρωτηθεί, γιατί σε κάποια πειράματα οι ερευνητές πρόσθεσαν άσχετες κινήσεις και ήχους; Συμβαίνει αυτό στην καθημερινή ζωή των βρεφών; Γίνεται αυτό από τους γονείς όταν προκαλούν το βρέφος να τους μιμηθεί; Παρουσιάζουν οι γονείς ένα μοντέλο 20, 50 ή 60 φορές, όπως έκαναν στο πείραμα τους οι Kaye & Markus (1981); Πόσο συχνό είναι το φαινόμενο να παρουσιάζουν οι γονείς ένα μοντέλο 40 φορές και μετά να περιμένουν την αντίδραση του παιδιού τους, δείχνοντας του ένα ανέκφραστο πρόσωπο; Οι Kaye & Markus ισχυρίζονται ότι τα ευρήματα τους μπορεί να ερμηνευθούν με τη θεωρία του Piaget; Πώς, όμως, μπορεί να συμβεί αυτό, τη στιγμή, που όπως έχουμε δει, ο Piaget επέκρινε, χωρίς περιστροφές, την «παιδαγωγική μανία των νταντάδων»; Θα συμφωνούσε ο Piaget (ειδικά ο Piaget) για την «επιτάχυνση της μίμησης» στη βρεφική ηλικία; Η απάντηση είναι όχι. Παρά τις όποιες κριτικές που μπορεί να γίνουν στη θεωρία του Piaget (1962) για τη μίμηση, ο Piaget, ως οξυδερκής παρατηρητής των βρεφών, απέφυγε συστηματικά την εξάσκηση τους και δεν εργάστηκε για την επιτάχυνση ούτε της μίμησης ειδικά, ούτε της γνωστικής ικανότητας γενικά. Η αποσπασματικότητα των ευρημάτων και η ασυμφωνία των ερευνητών στο επίπεδο της ερμηνείας αναγκάζουν κάποιον να στραφεί στις διαχρονικές, νατουραλιστικές μελέτες της βρεφικής μίμησης.

Από τις οκτώ νατουραλιστικές μελέτες που εξετάσαμε παραπάνω, οι περισσότερες έλαβαν χώρα στα σπίτια των βρεφών, ήταν διαχρονικές, ενώ μία (Kokkinaki, 1998) ήταν επιπλέον διαπολιτισμική.

Τα αποτελέσματα των μελετών αυτών είναι πιο συνεκτικά από εκείνα των πειραματικών μελετών. Επίσης, οι μιμητικές συμπεριφορές που παρατηρήθηκαν είναι πιο πολυάριθμες από τις λίγες αντίστοιχες συμπεριφορές που μελετήθηκαν στις πειραματικές μελέτες. Επιπλέον, στις νατουραλιστικές μελέτες διερευνήθηκαν, όχι μόνο οι βρεφικές συμπεριφορές, αλλά κα οι συμπεριφορές της μητέρας και σε μία μελέτη (Kokkinaki, 1998) διερευνήθηκε, με πολύ συστηματικό τρόπο, και η ανάπτυξη της μιμητικής συμπεριφοράς των πατέρων. Οι περισσότερες από τις νατουραλιστικές μελέτες διερεύνησαν, όχι μόνο τις κινητικές, αντιληπτικές και γνωστικές όψεις των φαινομένων, αλλά και τις κοινωνικές και συναισθηματικές όψεις.

Οι μελέτες αυτές δείχνουν, ότι οι γονείς μπορεί να αρχίσουν να μιμούνται τη νεογνική συμπεριφορά μέσα στην αίθουσα του τοκετού, αμέσως μετά τη γέννηση (McFarlane, 1977), και ότι οι μητέρες μιμούνται τα «γουργουρίσματα» και τις κινήσεις θηλασμού του βρέφους (Whitten, 1977). *Οι μητέρες και οι πατέρες μιμούνται*, κατά το πρώτο δεκάμηνο μετά τον τοκετό, *περισσότερο τα βρέφη τους από ό,τι αυτά εκείνους*, εύρημα όλων των σχετικών μελετών, εκτός της μελέτης των Papousek & Papousek (1981), οι οποίοι βρήκαν ίση συχνότητα βρεφικών και μητρικών μιμήσεων. Τα συναισθήματα του ενδιαφέροντος και της ευχαρίστησης φαίνεται ότι προηγούνται και συνοδεύουν τη μητρική επικοινωνία (Kokkinaki, 1998* Kugiumutzakis, 1993). Κοινά ευρήματα τριών συστηματικών νατουραλιστικών μελετών (Kokkinaki, 1998* Kugiumutzakis, 1993* Pawlby, 1977) είναι, ότι στην επικοινωνία βρέφους–γονέα, η μίμηση έχει σύντομη διάρκεια, η μίμηση των φωνητικών μοντέλων είναι πιο συχνή από τα υπόλοιπα είδη μίμησης, η μίμηση των φωνηέντων είναι πιο συχνή από τη μίμηση των συμφώνων και του συνδυασμού φωνηέντων-συμφώνων, η μίμηση συμβαίνει

συχνότερα σε εναλλαγές σειράς παρά σε συμπτώσεις δράσης και οι καμπύλες ανάπτυξης έχουν κυματοειδή, μάλλον, παρά γραμμική μορφή. Ενώ σε κάποιες μελέτες δεν βρέθηκαν διαφορές φύλου (Kugiumutzakis, 1993* Pawlby, 1977) κάποιες άλλες βρήκαν διαφορές (Kokkinaki, 1998* Moss, 1967) -ένα πρόβλημα που προφανώς χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση. Όλες οι μελέτες βρίσκουν ατομικές διαφορές στην ανάπτυξη της μίμησης στα διάφορα ζεύγη (βρεφών–μητέρων/πατέρων), ενώ σε μία μελέτη βρέθηκαν περισσότερες ομοιότητες και λιγότερες αλλά ενδιαφέρουσες διαφορές, σε διαπολιτισμικό επίπεδο (Kokkinaki, 1998).

Στο επίπεδο της ερμηνείας, όλοι οι ερευνητές τονίζουν την επικοινωνιακή λειτουργία της μίμησης στην ανάπτυξη της σχέσης γονέα-βρέφους, αν και κάποιοι τονίζουν το ρόλο της ενίσχυσης και της μάθησης (Papousek & Papousek, 1977* Pawlby, 1977* Waxler & Yarrow, 1975), και κάποιοι άλλοι τη διυποκειμενική φύση, την αμοιβαία κατανόηση, το μοίρασμα πράξεων, προθέσεων και συναισθημάτων, που χαρακτηρίζουν τη μιμητική επικοινωνία (Kokkinaki, 1998* Kugiumutzakis, 1993* Trevarthen και συν. 1999). Ορισμένοι υποθέτουν, ότι τα βρέφη μαθαίνουν σιγά-σιγά να μιμούνται τη μητέρα, στην αρχή χωρίς πρόθεση και αργότερα εμπρόθετα (Papousek & Papousek, 1977* Pawlby, 1977), ενώ άλλοι υποστηρίζουν (με δεδομένο το εν τω μεταξύ εύρημα της νεογνικής μίμησης), ότι τα βρέφη είναι προικισμένα με την ικανότητα της μίμησης εξ αρχής και αμέσως μετά η γέννηση την χρησιμοποιούν εμπρόθετα για να επικοινωνήσουν με τους γονείς τους. Ως προς την ανάπτυξη των μιμητικών συμπεριφορών στο χρόνο, οι Kugiumutzakis (1993) και Trevarthen (1993) υποθέτουν ότι οφείλεται σε αλλαγές των κινήτρων του βρέφους που επιδρούν στην ανάπτυξη του κινητικού, αντιληπτικού, γνωστικού και

συναισθηματικού του συστήματος, ενώ η Kokkinaki (1998), επιπλέον, προσθέτει, ότι μπορεί να οφείλεται και σε αλλαγές των κινήτρων των γονέων, αλλά και στο πώς αντιλαμβάνονται, την ώρα της επικοινωνίας, τις προθέσεις, τις συμπεριφορές και τα συναισθήματα του βρέφους. Οι Kokkinaki & Kugiumutzakis (2000) έχουν προτείνει μια τροποποίηση του κλασσικού ορισμού της βρεφικής μίμησης (ως αναπαραγωγή των πράξεων του άλλου) - μίμηση είναι η κοινωνική συνθήκη μοιράσματος των πράξεων και των συναισθημάτων ανάμεσα στους δύο συντρόφους.

Τα παραπάνω, νομίζουμε, δείχνουν ότι οι νατουραλιστικές μελέτες, παρά τις προσδοκούμενες διαφωνίες σε επίπεδο ερμηνείας, προσφέρουν μία πιο πλούσια και πιο κοντινή στην καθημερινή πραγματικότητα εικόνα της γένεσης και της ανάπτυξης της μίμησης, κατά τους πρώτους δέκα μήνες της ζωής. Σίγουρα ο συνδυασμός των αποτελεσμάτων των νατουραλιστικών και των πειραματικών μελετών προσφέρει περισσότερα από ό,τι μόνο οι πειραματικές ή μόνο οι νατουραλιστικές μελέτες, αν και οι αποσπασματικότητα των ευρημάτων των πειραματικών μελετών δεν κάνει πάντα εύκολη τη σύγκριση. Οι μέχρι τώρα έρευνες ερμηνεύονται με έμφαση είτε στη γνωστική συνιστώσα (κυρίως πειραματικές μελέτες) είτε στην συναισθηματική-κοινωνική συνιστώσα (κυρίως νατουραλιστικές μελέτες). Αυτή ακριβώς, είναι και η θέση της Urgiris (1999), η οποία τονίζει ότι η μίμηση υπηρετεί την ανάπτυξη του γνωστικού και του επικοινωνιακού συστήματος. Είναι μία άποψη που συμβιβάζει την γνωστική παράδοση στην Αναπτυξιακή Ψυχολογία με την σύγχρονη θεώρηση που κεντροθετεί την έμφυτη διυποκειμενικότητα που εισηγείται ο Trevarthen (1977, 1998). Αν και η θεωρία του Trevarthen όλο και περισσότερο χρησιμοποιείται στη σύγχρονη βρεφική ψυχολογία, ο Κουγιουμουτζάκης τα τελευταία χρόνια

πρότεινε, ότι δεν υφίστανται λόγοι μονομερούς διάκρισης είτε του γνωστικού είτε του συγκινησιακού συστήματος, γιατί ακριβώς τα φαινόμενα της νεογνικής και της βρεφικής μίμησης μαρτυρούν, ότι τα δύο συστήματα μπορούν εξαρχής να συλλειτουργούν αρμονικά και μάλιστα σε δύο επίπεδα, ένα διαισθητικό και ασυνείδητο και ένα συνειδητό και εμπρόθετο επίπεδο. Στο τελευταίο άρθρο του τόμου "*Intersubjective Communication and Emotion in Early Ontogeny*", ο επιμελητής έκδοσης Braten (1998), γράφει:

> «Ο Κουγιουμουτζάκης (1998) προτείνει, ότι η διαδικασία της κοινωνίας (communion) με τον πυρήνα του ψυχισμού (mind) του άλλου, λειτουργεί σε αρμονία με τις διαδικασίες της σκόπιμης προσοχής στο συνειδητό επίπεδο….. Ο Damasio (1994) προσφέρει μαρτυρία, ότι οι συναισθηματικές εμπειρίες επιδρούν στις αποφάσεις μέσω μη συνειδητών τρόπων...» (σ. 380).

Αυτό που πιθανόν θα συμβεί τα επόμενα χρόνια σε θεωρητικό επίπεδο, είναι μία κίνηση που δεν θα δίνει τα πρωτεία ούτε στο συναισθηματικό, ούτε στο γνωστικό, ούτε στο αντιληπτικό, ούτε στο κινητικό, ούτε φυσικά μόνο στο ανατομικό επίπεδο, αλλά σε όλο τον άνθρωπο, κατά την αλληλεπίδραση του με ένα άλλον άνθρωπο. Σε αυτή την προοπτική μπορεί να οδηγήσει η υιοθέτηση της θεωρίας της έμφυτης διυποκειμενικότητας του Trevarthen (1977, 1993, 1998), η οποία, όπως είδαμε, επηρέασε εν μέρει (Μαράτου, 1998) ή αρκετά ορισμένους ερευνητές, οι οποίοι μέσω της ερευνητικής μαρτυρίας προχωρούν στην αλλαγή του κλασσικού ορισμού της μίμησης (Kokkinaki & Kugiumutzakis, 2000* βλ. σχ. εργ. στους Nadel & Butterworth, 1999).

Παρόλη την πρόοδο της έρευνας πάνω στη μίμηση κατά τον πρώτο χρόνο της ζωής, γεγονός είναι ότι τα περισσότερα δεδομένα των νατουραλιστικών μελετών προέρχονται από τη διερεύνηση των αλληλεπιδράσεων μητέρας–βρέφους, ελάχιστα από τη διερεύνηση των αλληλεπιδράσεων πατέρας–

βρέφους (βλ. σχ. Kokkinaki, 1998), ενώ δεν υπάρχουν δεδομένα για την ανάπτυξη της μίμησης από την αλληλεπίδραση του βρέφους με τη γιαγιά του. Μέρος αυτού του κενού φιλοδοξεί να καλύψει η παρούσα μελέτη.

2.7. Σύνοψη των ευρημάτων και των κενών γνώσης στην ανάπτυξη της βρεφικής μίμησης

Στο παρόν υποκεφάλαιο συνοψίζουμε τα βασικά σημεία του Δευτέρου Κεφαλαίου και συζητούμε την αναγκαιότητα για περισσότερες νατουραλιστικές, διαχρονικές μελέτες πάνω στη μίμηση, που θα συμπεριλάβουν εκτός από τους γονείς και άλλους Σημαντικούς Άλλους, όπως η γιαγιά.

Στο πρώτο υποκεφάλαιο (2.2) περιγράψαμε και συζητήσαμε ορισμένες από τις θέσεις των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων για τη μίμηση – θέσεις των Πυθαγορείων, του Ηράκλειτου, του Δημόκριτου, του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Όπως είδαμε στα επόμενα υποκεφάλαια, ορισμένες από τις θέσεις αυτές διατηρήθηκαν μέχρι τις μέρες μας, όπως ο προβληματισμός για τον έμφυτο ή τον επίκτητο χαρακτήρα της μίμησης, για τις λειτουργίες της μίμησης στην ατομική και κοινωνική ανάπτυξη των ανθρώπων, για την ακρίβεια της φωνητικής μίμησης και για τα κίνητρα της. Τονίσαμε, συζητώντας τις θεωρίες αυτές, ότι σε αντίθεση με τη γνωστικιστική θεώρηση της μίμησης, που επικράτησε μέχρι τη δεκαετία του 1960 στην Αναπτυξιακή Ψυχολογία, οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι μελέτησαν τα σχετικά φαινόμενα μέσα σε ένα πλαίσιο που συμπεριλάμβανε τη γνωστική και την συγκινησιακή όψη τους. Όπως είδαμε στο τελευταίο υποκεφάλαιο, η θέση αυτή κερδίζει συνεχώς έδαφος στους σύγχρονους μελετητές, γιατί τα νέα ερευνητικά δεδομένα δείχνουν, ότι η μίμηση δεν είναι μία μονοδιάστατη γνωστική διαδικασία, αλλά ένα κοινωνικό φαινόμενο που συνοδεύεται από συναισθήματα.

Στο δεύτερο υποκεφάλαιο (2.3) περιγράψαμε και συζητήσαμε τις πρώτες θεωρίες για τη μίμηση, με ιδιαίτερη αναφορά στη θεωρία του J.M. Baldwin, ο οποίος όρισε τη μίμηση σε ενδοπροσωπικό, διαπροσωπικό και αναπτυξιακό επίπεδο. Πολλές από τις παρατηρήσεις και τις θεωρητικές προτάσεις των πρώτων αυτών μελετητών είχαν τη τύχη να ενισχυθούν ερευνητικά στο τέλος του 20^{ου} αιώνα. Για παράδειγμα, η θέση του Tiedemann ότι τα βρέφη δεν μιμούνται μόνο την πράξη, αλλά και το υφέρπον συναίσθημα του γονέα και η θέση του Itard (αλλά και του Αριστοτέλη) για τον έμφυτο χαρακτήρα της μίμησης. Κάποιες από τις θεωρίες αυτές εξακολουθούν να διατηρούν όλη την ικμάδα τους, όπως η κοινωνιολογική θεωρία του Tarde για η σημασία της μίμησης, αλλά και της μη μίμησης στην κοινωνική ζωή. Βασική ήταν η αναπτυξιακή θεώρηση της μίμησης από τον Baldwin και η επίδραση της στις θεωρίες των Freud και Piaget, οι οποίοι όχι μόνο ωφελήθηκαν στην ανάπτυξη των θεωριών τους, αλλά υπέστησαν και το βάρος της υιοθέτησης θέσεων του Baldwin, οι οποίες αργότερα υπονομεύθηκαν από τη βρεφική έρευνα, όπως π.χ. η υπόθεση του αρχικού αδυαδισμού. Στα υποκεφάλαια που ακολούθησαν είδαμε επίσης ότι κάποιες από τις θέσεις του Baldwin εξακολουθούν να απασχολούν τους σύγχρονους μελετητές, όπως για παράδειγμα η θέση του (αλλά και θέση του Δημόκριτου) για το ρόλο της μίμησης στην ανάπτυξη του εαυτού. Ως προς το τελευταίο σημείο έχουμε αναλυτικά περιγράψει τις δύο σύγχρονες σχετικές θεωρητικές τάσεις-η μία υποστηρίζει ότι η νεογνική μίμηση οδηγεί στην διάκριση και την αναγνώριση του εαυτού από τον άλλο (θέση των Meltzoff & Moore, 1977, 1983) και η άλλη υποστηρίζει ότι, η διάκριση και αναγνώριση του εαυτού από τον άλλο είναι προϋπόθεση για την ανάδυση της νεογνικής μίμησης (θέση του Κουγιουμουζάκη, Trevarthen, κ.ά).

Στο επόμενο υποκεφάλαιο (2.4) συζητήσαμε τρεις αναπτυξιακές θεωρίες για τη μίμηση-τις θεωρίες των Vygotsky, Guillaume και Valentine. Έστω κι αν στις μέρες μας ελάχιστοι ερευνητές μνημονεύουν την προσφορά τους στην κατανόηση της ανάπτυξης της μίμησης, τα έργα τους εξακολουθούν να είναι θεμελιακά και πρωτοποριακά. Ο Vygotsky μπορεί να υποτίμησε τις ικανότητες των νεογνών και να υποστήριξε την επίκτητη καταγωγή της μίμησης, όμως οι θέσεις του για τον αλληλοπροσδιορισμό ανάπτυξης και μίμησης και για το ότι η μίμηση εμφανίζεται πρώτα σε διαψυχικό και στη συνέχεια στο ενδοψυχικό επίπεδο, φαίνεται ότι υποστηρίζονται από τα σύγχρονα ευρήματα. Η εργασία και η σχετική θεωρία του Guillaume, για τα στάδια ανάπτυξης της μίμησης, το σαφές ερώτημα του για τον τρόπο μίμησης από το βρέφος μη ορατών κινήσεων και η παρατήρηση του, ότι το παιδί μιμείται, ανάλογα με την ηλικία και το φύλο του ορισμένα μοντέλα και μετά ψάχνει για «φρέσκα» πρότυπα, συνιστούν βασική προσφορά στην κατανόηση της ανάπτυξης του φαινομένου της μίμησης στο είδος μας. Ο Valentine εκτός από τον περιεκτικό ορισμό της «πρωτογενούς μίμησης», πρόσφερε παρατηρήσεις που συνολικά επιβεβαιώθηκαν από το εύρημα της νεογνικής μίμησης. Η προσφορά των τριών αυτών μελετητών είναι μεγάλη, παρά το γεγονός ότι επισκιάστηκε από τη θεωρία του Piaget.

Στο επόμενο υποκεφάλαιο (2.5) εξετάσαμε τη θεωρία του Piaget για τη γένεση και την ανάπτυξη της μίμησης από τη βρεφική μέχρι και την παιδική ηλικία. Τονίσαμε, ότι παρά την κριτική που σήμερα μπορούμε να ασκήσουμε στη θεωρία αυτή, η προσπάθεια του Piaget παραμένει μοναδική και παραδειγματική. Η αισθησιοκινητική μίμηση, κατά τον Piaget, είναι κρίσιμος παράγοντας στην ανάδυση της σκέψης με τη μορφή της εικονικής

αναπαράστασης. Η πορεία ανάπτυξης της μίμησης είναι σταδιακή, αρχίζει από το στάδιο που δεν υπάρχει μίμηση και καταλήγει στην εκ των υστέρων μίμηση (τέλος 2ου έτους), για να προχωρήσει κατά τα νηπιακά χρόνια στην αναπαραστατική μίμηση και κατά τα παιδικά χρόνια στην στοχαστική μίμηση.

Οι περισσότεροι αναγνωρίζουν ότι ο Piaget δεν μελέτησε την συναισθηματική και την κοινωνική όψη της μίμησης, συνεπής με τη θέση του ότι οι «*ατομικές διεργασίες την νοητικής ζωής επικρατούν των συλλογικών παραγόντων, και θα τονίσουμε αυτές τις ατομικές διεργασίες, ιδιαίτερα στην περίπτωση της μίμησης, η οποία, αν και οδηγεί σε διατομικές σχέσεις, δεν προέρχεται αναγκαστικά από αυτές*» (1962, σ. 2). Βέβαια οι μελέτες μετά το 1973 υπονόμευσαν, σε κρίσιμα σημεία, τη θεωρία του για την καταγωγή και την ανάπτυξη της μίμησης, αλλά και της γνώσης.

Η νεογνική μίμηση ήταν το αντικείμενο εξέτασης του επόμενου υποκεφαλαίου (2.6). Το πειραματικό εύρημα της Μαράτου επιβεβαιώθηκε από ένα πλήθος άλλων πειραματικών μελετών και ελάχιστοι σήμερα αμφισβητούν αυτήν την αξιοθαύμαστη ικανότητα των νεογνών του είδους μας, η οποία δεν είναι επίκτητη, δεν συνίσταται από αντανακλαστικές, στερεοτυπικές συμπεριφορές και δεν μοιάζει να έχει τη μορφή των πάγιων τύπων κίνησης, που μελετούν οι ηθολόγοι. Στις μέρες μας, σε μεθοδολογικό επίπεδο, φαίνεται ότι αρχίζει να αποφεύγεται ο άκαμπτος πειραματικός σχεδιασμός, υπέρ μιας ερευνητικής στρατηγικής, που υιοθετεί πιο νατουραλιστικούς τρόπους μελέτης της νεογνικής μίμησης. Στο ερμηνευτικό επίπεδο συζητήσαμε κριτικά μια αμιγώς γνωστική τάση (Meltzoff & Moore, 1977), μια συνθετική ερμηνευτική τάση (Μαράτου, 1988) και την ερμηνευτική προσπάθεια, που εξηγεί τη νεογνική μίμηση ως μία εκδήλωση, μία όψη της έμφυτης διυποκειμενικότητας

(Kugiumutzakis, 1985* Trevarthen, 1977). Στο ίδιο υποκεφάλαιο συζητήσαμε τα ευρήματα των μελετών που δείχνουν πώς αναπτύσσεται η μίμηση τον πρώτο χρόνο της ζωής και στη συζήτηση περιγράψαμε με συγκριτικό τρόπο τις θεωρητικές διαφορές πάνω στα κίνητρα της μίμησης.

Στο τελευταίο υποκεφάλαιο (2.7) του Δεύτερου Κεφαλαίου περιγράψαμε και συζητήσαμε τα αποτελέσματα των πειραματικών και των νατουραλιστικών μελετών κυρίως πάνω στη βρεφική μίμηση. Οι πειραματικές μελέτες πρόσφεραν ενδιαφέροντα αποτελέσματα, η αποσπασματικότητα των οποίων οδήγησε τους μελετητές σε διαφορετικές, γνωστικιστικού, μπιχεβιοριστικού και ηθολογικού προσανατολισμού ερμηνείες. Οι νατουραλιστικές, διαχρονικές μελέτες πρόσφεραν έναν κρίσιμο πλούτο ευρημάτων, τα σπουδαιότερα των οποίων είναι, ότι οι γονείς μιμούνται συχνότερα τα βρέφη από ό,τι τα βρέφη τους γονείς, ότι η φωνητική μίμηση είναι συχνότερη από τα άλλα είδη μιμήσεων, ότι η μίμηση συνήθως λαμβάνει χώρα σε εναλλαγές σειράς, έχει σύντομη διάρκεια, αναπτύσσεται με καμπύλες κυματοειδούς μορφής και συνοδεύται από τα συναισθήματα της ευχαρίστησης και τους ενδιαφέροντος. Στο επίπεδο της ερμηνείας υπάρχει συμφωνία για την επικοινωνιακή λειτουργία της μίμησης στη φυσική αλληλεπίδραση γονέων–βρεφών. Ορισμένοι συγγραφείς τονίζουν το ρόλο της μητρικής ενίσχυσης στη μιμητική επικοινωνία ενώ οι περισσότεροι τη θεωρούν μέσα στα πλαίσια της διυποκειμενικότητας. Οι περισσότερες νατουραλιστικές μελέτες έγιναν μέσα στο πλαίσιο της αλληλεπίδρασης μητέρας–βρέφους, ενώ η μελέτη της Κοκκινάκη έδειξε ότι οι πατέρες είναι εξίσου καλοί σύντροφοι στη μιμητική επικοινωνία, με τα βρέφη τους. Το υποκεφάλαιο αυτό τελείωσε με τη διαπίστωση, ότι απουσιάζουν οι

μελέτες για την ανάπτυξη της μίμησης στην αλληλεπίδραση του βρέφους με τη γιαγιά.

Στο τέλος του Πρώτου Κεφαλαίου, μετά από την ανασκόπηση πολλών μελετών, καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι υπάρχει απουσία μιας συνεκτικής και εμπειρικά θεμελιωμένης θεωρίας για τις σχέσεις γιαγιάς-βρέφους. Παρά την προσφορά των μελετών που εκκινούν από τη Θεωρία της Προσκόλλησης και παρά το εύρημα, ότι κάτω από κάποιες συνθήκες, η γιαγιά μπορεί να καταστεί βασικό πρόσωπο προσκόλλησης για το βρέφος, δεν παύουν να υπάρχουν μεθοδολογικές αδυναμίες παραδεκτές από την ίδια την Ainsworth. Μία από τις αδυναμίες, αυτές είναι η απουσία νατουραλιστικών και διαχρονικών μελετών, αναγκαίων για την περιγραφή και την κατανόηση της ανάπτυξης του δεσμού της γιαγιάς με το βρέφος-εγγόνι της. Στο τέλος του Δεύτερου Κεφαλαίου, μετά από την ανασκόπηση πολλών μελετών, καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι υπάρχει κενό γνώσης για την ανάπτυξη της μίμησης στις σχέσεις γιαγιάς–βρέφους. Η παρούσα μελέτη έχει ως στόχο τη νατουραλιστική, διαχρονική διερεύνηση των φαινομένων της μίμησης στις φυσικές αλληλεπιδράσεις γιαγιάς-βρέφους.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο περιγράφουμε τον σκοπό και τις υποθέσεις της έρευνας, την πιλοτική μελέτη, την κύρια μελέτη (υποκείμενα και μεθοδολογία), την κωδικοποίηση των μεταβλητών και τον τρόπο μικρο-ανάλυσης των δεδομένων, τους δείκτες της στατιστικής ανάλυσης και τα αποτελέσματα από τη δοκιμασία της αξιοπιστίας των βαθμολογητών.

3.1. Σκοπός και υποθέσεις της έρευνας

Σκοπός της παρούσας διαχρονικής και νατουραλιστικής μελέτης είναι η συστηματική και συγκριτική διερεύνηση της ανάπτυξης της μίμησης στις φυσικές αλληλεπιδράσεις του βρέφους με τη γιαγιά και του βρέφους με τη μητέρα, από το 2^{ο} μέχρι το 10ο μήνα μετά τον τοκετό. Όπως είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια του Θεωρητικού Μέρους, μέχρι σήμερα δεν έχει γίνει σχετική έρευνα.

Η μελέτη είναι νατουραλιστική, γιατί έλαβε χώρα στα σπίτια των βρεφών, χωρίς παρέμβαση εκ μέρους της ερευνήτριας. Είναι συστηματική, γιατί μελέτησε τα μιμητικά φαινόμενα κάθε 15 ημέρες, από το 2^{ο} μέχρι το 10ο μήνα. Είναι συγκριτική, γιατί ο ερευνητικός σχεδιασμός (βλ. παρακάτω) πρόσφερε τη δυνατότητα σύγκρισης των μιμητικών συμπεριφορών σε ζεύγη βρεφών-μητέρων και βρεφών-γιαγιάδων, καθώς και συγκρίσεις των παραπάνω με ζεύγη μητέρων-βρεφών, τα οποία βρέφη δεν είχαν συστηματική επικοινωνία με τις γιαγιάδες.

Στην παρούσα έρευνα όταν αναφερόμαστε σε γιαγιάδες θα εννοούμε τις γιαγιάδες από τη μεριά της μητέρας, δηλαδή τις *μητρικές γιαγιάδες.* Στην κύρια μελέτη (βλ. παρακάτω) περιγράφουμε τους λόγους που προτιμήθηκαν οι μητρικές από τις πατρικές γιαγιάδες (Ομάδα 1) και τους λόγους που τα βρέφη της Ομάδας 2 δεν είχαν συστηματικές επαφές ούτε με τις μητρικές ούτε με τις πατρικές γιαγιάδες.

Για τον έλεγχο των δύο βασικών υποθέσεων της μελέτης (βλ. παρακάτω) συμπεριλάβαμε στο δείγμα μας *δύο κατηγορίες βρεφών*. Στην *Ομάδα 1 τα βρέφη,* από τη γέννηση μέχρι το 10ο μήνα*, είχαν συστηματική επαφή με τις μητέρες και τις γιαγιάδες.* Στην *Ομάδα 2 τα βρέφη*, από τη γέννηση μέχρι το 10ο μήνα, *είχαν συστηματική επαφή μόνο με τις μητέρες*.

Πριν από την περιγραφή των δύο υποθέσεων, περιγράφουμε πρώτα και πολύ γενικά (για λεπτομέρειες βλ. υποκεφ. 3.3.3) τα βασικά χαρακτηριστικά της μίμησης και τη φύση των καμπυλών ανάπτυξης, όπως μελετήθηκαν στην παρούσα μελέτη. Όταν αναφερόμαστε στα βασικά χαρακτηριστικά της μίμησης εννοούμε:

1) τη συχνότητα, το μέσο όρο των μιμήσεων στο 10-λεπτο της φυσικής επικοινωνίας και το εύρος των μιμήσεων κατά υπο-ομάδα/ομάδα ζευγών σε όλες τις χρονικές στιγμές λήψης των δεδομένων,

2) τη δομή των μιμητικών επεισοδίων (απλές ή πολλαπλές εναλλαγές σειράς, απλές ή πολλαπλές συμπτώσεις δράσης και συνδυασμοί τους),

3) τα είδη των μιμήσεων (φωνητικές μιμήσεις, μιμήσεις κινήσεων του προσώπου, των χεριών, των μη λεκτικών ήχων και συνδυασμοί τους),

4) την κατεύθυνση των μιμήσεων (ποιος μιμείται ποιον και σε τι ποσοστό),

5) τις χρονικές διάρκειες της μίμησης, του μοντέλου, της παύσης και του μιμητή, στις απλές εναλλαγές σειράς (βλ. παρακάτω), και

6) τη μορφή των καμπυλών ανάπτυξης των μιμητικών συμπεριφορών στο χρόνο (γραμμική ή μη γραμμική πορεία).

Υπόθεση Πρώτη

Αν τα βρέφη έχουν εξαρχής συστηματική επαφή με τις μητέρες *και* τις γιαγιάδες, τότε, πιθανόν, τα βασικά χαρακτηριστικά (βλ. παραπάνω) της μίμησης και η ανάπτυξη της, στις δυάδες *μητέρων-βρεφών* να διαφέρουν, σε στατιστικώς σημαντικό επίπεδο, από τα βασικά χαρακτηριστικά και την ανάπτυξη της μίμησης στις δυάδες *γιαγιάδων-βρεφών*. Αν βρεθούν διαφορές, τότε, πιθανόν, τα βρέφη να αντιδρούν διαφορετικά στη μητέρα και διαφορετικά στη γιαγιά και αυτές με τη σειρά τους να αντιδρούν διαφορετικά προς τα βρέφη, λόγω της διαφορετικής ποιότητας της διυποκειμενικής σχέσης τους. Αν δεν βρεθούν πολλές και στατιστικώς σημαντικές διαφορές, τότε, πιθανόν, η μητέρα και η γιαγιά να είναι εξίσου ικανές σύντροφοι στη μιμητική επικοινωνία με το βρέφος. Ο έλεγχος αυτής της υπόθεσης απαιτεί συγκρίσεις των αποτελεσμάτων που θα προέλθουν από τις υπο-ομάδες 1 και 2 της Ομάδας 1. Αν δεν βρεθούν πολλές διαφορές μεταξύ των δύο υπο-ομάδων της Ομάδας 1, ένας πιο αυστηρός έλεγχος της υπόθεσης αυτής, είναι να συγκρίνουμε την υπο-ομάδα 2 της Ομάδας 1 (γιαγιάδες-βρέφη) με την Ομάδα 2 (μητέρες-βρέφη, τα οποία δεν έχουν συστηματική επαφή με τις γιαγιάδες). Αν στη δεύτερη αυτή σύγκριση δεν βρούμε πολλές και στατιστικώς σημαντικές διαφορές, τότε ενισχύεται ακόμη περισσότερο η υπόθεση, ότι οι γιαγιάδες και οι μητέρες είναι εξίσου ικανές σύντροφοι στη μιμητική επικοινωνία με τα βρέφη.

Υπόθεση Δεύτερη

Αν ορισμένα βρέφη, εξαρχής, έχουν συστηματική επαφή με τις μητέρες *και* τις γιαγιάδες, τότε, πιθανόν, τα βασικά χαρακτηριστικά της μίμησης και η ανάπτυξή της στις δυάδες *μητέρων-βρεφών* (υπο-ομάδα 1, Ομάδα 1) να διαφέρουν σε στατιστικώς σημαντικό επίπεδο από τα βασικά χαρακτηριστικά και την ανάπτυξη της μίμησης, που λαμβάνει χώρα στις *επικοινωνίες μητέρων-βρεφών,* τα οποία βρέφη δεν είχαν, εξαρχής, συστηματική εμπειρία επαφής με τις γιαγιάδες τους (Ομάδα 2). Αν βρεθούν διαφορές, τότε μπορεί να οφείλονται στην επιπλέον συστηματική εμπειρία των βρεφών της υπο-ομάδας 1 με τη γιαγιά. Αν δεν βρεθούν διαφορές, τότε η ανάδυση και η ανάπτυξη της μίμησης στις φυσικές επικοινωνίες μητέρων-βρεφών μπορεί να μην εξαρτάται από την συστηματική εμπειρία του βρέφους με τη γιαγιά. Ο έλεγχος αυτής της υπόθεσης απαιτεί συγκρίσεις των αποτελεσμάτων που θα προέλθουν από την υπο-ομάδα 1 της Ομάδας 1 και από την Ομάδα 2.

Η εξειδίκευση των μεταβλητών (για τους ακριβείς ορισμούς τους βλ. παρακάτω υποκεφ. 3.3.3) κάνει πολύ ειδικές τις παραπάνω δύο, γενικές, υποθέσεις της παρούσας έρευνας. Για παράδειγμα, κοινό εύρημα των νατουραλιστικών μελετών είναι, ότι οι γονείς μιμούνται περισσότερο τα βρέφη από ό,τι αυτά εκείνους. Αν στην παρούσα μελέτη βρούμε, ότι οι γιαγιάδες μιμούνται τα βρέφη περισσότερο από ό,τι αυτά εκείνες, τότε αυτό το εύρημα εκτός του ότι θα ενίσχυε τα ευρήματα των άλλων σχετικών ερευνών (βλ. υποκ. 2.7.2 και 2.7.3), θα υποστήριζε, επίσης, τη θέση, ότι *αυτό* το πρότυπο συμπεριφοράς μπορεί να έχει ισχύ, όχι μόνο για τους δύο γονείς (Kokkinaki, 1998), αλλά και για τη μητρική γιαγιά.

3.2. Η μελέτη πιλότος

Η πιλοτική μελέτη μας βοήθησε να λύσουμε ορισμένα πρακτικά προβλήματα που συναντούνται στη νατουραλιστική βρεφική έρευνα (βλ. σχ. Κουγιουμουτζάκης, 1988, 1992), όπως η βέλτιστη απόσταση για τη θέση της κάμερας, τεχνικά ζητήματα φωτισμού, αντιδράσεις διάσπασης βρεφών και ενηλίκων από την παρουσία της ερευνήτριας, αντιδράσεις άρνησης των βρεφών για επικοινωνία με τη μητέρα/γιαγιά, κακή διάθεση ή τάση ύπνου των βρεφών κατά τη διάρκεια της αλληλεπίδρασης, κ.τ.λ. Η πιλοτική μελέτη μας βοήθησε, επίσης, να μάθουμε πιο αποτελεσματικούς τρόπους προσέγγισης των γονέων και των γιαγιάδων, προκειμένου να μας δώσουν την άδεια να προχωρήσουμε στην έρευνα. Τέλος, η μελέτη αυτή μας έδωσε τη δυνατότητα να ασκηθούμε στον τρόπο μικρο-ανάλυσης των δεδομένων (βλ. παρακάτω).

Στην πιλοτική μελέτη έλαβαν μέρος 30 υποκείμενα. Στην Ομάδα 1 έλαβαν μέρος 6 βρέφη, οι 6 μητέρες και οι 6 μητρικές γιαγιάδες τους (N=18). Στην Ομάδα 2 έλαβαν μέρος 12 υποκείμενα, 6 βρέφη και οι 6 μητέρες τους. Τα μισά των βρεφών κάθε ομάδας ήταν κορίτσια και τα άλλα μισά αγόρια. Η πιλοτική μελέτη ήταν συγχρονική και διαχρονική ταυτόχρονα. Δηλαδή, δύο από τα βρέφη της Ομάδας 1 και δύο από τα βρέφη της Ομάδας 2 ήταν ηλικίας 2 μηνών, όταν άρχισε η μελέτη και τα παρακολουθήσαμε μέχρι τον 4^{ο} μήνα, κάθε 15 ημέρες, στο χώρο του σπιτιού τους, στις φυσικές αλληλεπίδράσεις τους με τη μητέρα (10 λεπτά - Ομάδες 1 και 2) και τη γιαγιά (10 λεπτά- Ομάδα 1). Δύο από τα βρέφη της Ομάδας 1 και δύο από τα βρέφη της ομάδας 2 ήταν ηλικίας 4 μηνών όταν άρχισε η μελέτη και τα παρακολουθήσαμε, κάθε 15 ημέρες, μέχρι τον 6^{ο} μήνα. Τέλος, δύο από τα βρέφη της Ομάδας 1 και δύο από τα βρέφη της Ομάδας 2 ήταν ηλικίας 7 μηνών όταν άρχισε η μελέτη και τα

παρακολουθήσαμε, κάθε 15 ημέρες, μέχρι τον 9^{ο} μήνα. Σε κάθε ηλικιακό επίπεδο υπήρχε ισοκατανομή των 2 φύλων (1 κορίτσι, 1 αγόρι).

Μέσω των παιδιάτρων και των μαιευτήρων της πόλεως του Ρεθύμνου ήρθαμε σε επαφή με τις μητέρες, τους πατέρες και τις γιαγιάδες που έλαβαν μέρος στην πιλοτική μελέτη. Όλα τα βρέφη γεννήθηκαν, χωρίς επιπλοκές, τον 9^{ο} μήνα της εγκυμοσύνης, ήταν υγιή και ομαλού βάρους γέννησης (βλ. παρακάτω λεπτομέρειες στη κύρια μελέτη). Το μορφωτικό επίπεδο των μητέρων του δείγματος ήταν: 3 απόφοιτες Δημοτικού Σχολείου, 2 απόφοιτες Λυκείου και 1 απόφοιτη Τ.Ε.Ι. (Ομάδα 1), και 2 απόφοιτες Δημοτικού Σχολείου, 3 απόφοιτες Λυκείου και 1 απόφοιτη Α.Ε.Ι. (Ομάδα 2). Το μορφωτικό επίπεδο των γιαγιάδων της Ομάδας 1 ήταν: 4 απόφοιτες Δημοτικού Σχολείου και 2 απόφοιτες Λυκείου (παλαιού Γυμνασίου). Η μέση ηλικία των μητέρων ήταν 27 έτη (εύρος 21-36 έτη) για την Ομάδα 1 και 29 έτη (εύρος 20-39 έτη) για την Ομάδα 2 και των γιαγιάδων 59 έτη (εύρος 48-73 έτη - Ομάδα 1). Κατά τη διάρκεια της μελέτης, οι γιαγιάδες δήλωσαν ότι κύρια ασχολία τους ήταν τα οικιακά. Το ίδιο δήλωσαν 3 από τις μητέρες της Ομάδας 1 και 4 από τις μητέρες της Ομάδας 2. Στην Ομάδα 1 εργαζόμενες ήταν 3 μητέρες και στην Ομάδα 2 εργαζόμενες ήταν 2 μητέρες.

Σε κάθε ζεύγος βρεφών-ενηλίκων έγιναν 5 επισκέψεις. Για παράδειγμα, αν η μελέτη άρχιζε στους 4 μήνες, οι επισκέψεις στα σπίτια των βρεφών έλαβαν χώρα όταν τα βρέφη ήταν 4, 4,5, 5, 5,5 και 6 μηνών. Σε κάθε επίσκεψη καταγράφαμε ένα 10-λεπτο επικοινωνίας βρέφους-μητέρας (Ομάδες 1 και 2) και στην Ομάδα 1, επιπλέον, καταγράφαμε ένα 10-λεπτο επικοινωνίας βρέφους-γιαγιάς. Στην πρώτη επίσκεψη πληροφορούσαμε τις μητέρες/γιαγιάδες, ότι σκοπός της μελέτης ήταν η διερεύνηση των παιχνιδιών

που παίζουν με τα βρέφη τους, καθώς και των τρόπων επικοινωνίας τους, χωρίς καμιά αναφορά στον ειδικό στόχο (μίμηση) της έρευνας. Στο τέλος της πιλοτικής μελέτης, μία συνέντευξη, μας έδειξε, ότι ούτε οι μητέρες ούτε οι γιαγιάδες είχαν καταλάβει τον ειδικό στόχο της μελέτης. Στον Πιν. 1 περιγράφονται τα βασικά χαρακτηριστικά των υποκειμένων της πιλοτικής μελέτης.

	Ν Βρεφών	**Φύλο Κορ. Αγ.**	**Ν Μητέρων**	**Ν Γιαγιάδων**	**Μ.Ο Ηλικίας Μητέρων**	**Μ.Ο Ηλικίας Γιαγιάδων**	**Σύνολο**
Ομάδα 1	6	3 3	6	6	27 έτη	59 έτη	**18**
Ομάδα 2	6	3 3	6	-	29 έτη		**12**
Σύνολο	**12**	**6 6**	**12**	**6**			**30**

Πιν. 1. Περιγραφή των υποκειμένων της πιλοτικής μελέτης

Όπως αναφέραμε παραπάνω, η πιλοτική μελέτη μας βοήθησε στην επίλυση πρακτικών προβλημάτων, στην εξοικείωση της ερευνήτριας με τα υποκείμενα στο χώρο του σπιτιού τους, στο να αποφασίσουμε αν ή όχι τα βρέφη της Ομάδας 1 αντέχουν τα 20 λεπτά επικοινωνίας με τις δύο συντρόφους (10 λεπτά με τη μητέρα και 10 λεπτά με τη γιαγιά), τι κάνουμε όταν το βρέφος νυστάζει ή δυσανασχετεί ή είναι άρρωστο ή αποσπάται από την παρουσία της ερευνήτριας με την κάμερα στον ώμο. Μας βοήθησε, επίσης, η πιλοτική μελέτη να αποφασίσουμε για τη σειρά αλληλεπίδρασης στην Ομάδα 1, δηλαδή, αν το βρέφος θα αλληλεπιδρούσε πρώτα με τη μητέρα και μετά με τη γιαγιά ή το αντίστροφο. Τέλος, η πιλοτική μελέτη μας οδήγησε στη δημιουργία

του πρώτου πρωτοκόλλου της μικρο-ανάλυσης, στο οποίο αργότερα έγιναν ορισμένες τροποποιήσεις, πριν αρχίσει η τελική μικρο-ανάλυση των δεδομένων. Ο τελικός ερευνητικός σχεδιασμός, που βασίστηκε στην εμπειρία της πιλοτικής μελέτης, αλλά και στον πειραματικό σχεδιασμό άλλων σχετικών μελετών (βλ. σχ. Kokkinaki, 1998), περιγράφεται με λεπτομέρειες στο επόμενο υποκεφάλαιο. Τέλος, μια πρώτη ανάλυση των δεδομένων της πιλοτικής μελέτης μας βοήθησε να αρθρώσουμε με πιο αυστηρό λόγο τις υποθέσεις της έρευνας που περιγράψαμε παραπάνω. Η πρώτη αδρή στατιστική ανάλυση των δεδομένων μας έδειξε, πολύ συνοπτικά, ότι όχι μόνο οι μητέρες, αλλά και οι γιαγιάδες μιμούνται περισσότερο τα βρέφη από ό,τι αυτά εκείνες, ότι δεν υπάρχουν στατιστικώς σημαντικές διαφορές στη συχνότητα των μιμήσεων ανάμεσα στα ζεύγη βρεφών-γιαγιάδων (Ομάδα 1) και βρεφών-μητέρων (Ομάδες 1 και 2) και ότι σε όλα τα ζεύγη επικρατεί η φωνητική μίμηση και πιο ειδικά η μίμηση των φωνηέντων. Στο σημείο αυτό σταμάτησε η ανάλυση των δεδομένων της μελέτης πιλότου, το δείγμα της οποίας ήταν μεν μικρό, αλλά μας βοήθησε να κάνουμε τον τελικό σχεδιασμό της κύριας μελέτης.

3.3. Η κύρια μελέτη

Στο παρόν υποκεφάλαιο θα περιγράψουμε τα υποκείμενα της κύριας μελέτης, τη μεθοδολογία, την κωδικοποίηση των μεταβλητών, τον τρόπο στατιστικής ανάλυσης των δεδομένων και τα αποτελέσματα από τη δοκιμασία αξιοπιστίας των βαθμολογητών.

3.3.1. Τα υποκείμενα

Η παρούσα διαχρονική και νατουραλιστική μελέτη έλαβε χώρα στο Ρέθυμνο της Κρήτης.

Στην έρευνα έλαβαν μέρος 74 υποκείμενα - 29 βρέφη, 29 μητέρες και 16 γιαγιάδες - χωρισμένα σε δύο ομάδες. Στην Ομάδα 1 υπήρχαν 48 υποκείμενα, δηλαδή, 16 βρέφη, 16 μητέρες και 16 μητρικές γιαγιάδες. Στην Ομάδα 2 υπήρχαν 26 υποκείμενα, δηλαδή, 13 βρέφη και 13 μητέρες. Όλες οι μητρικές γιαγιάδες των βρεφών της Ομάδας 1 είχαν σχεδόν καθημερινή επαφή με τα βρέφη και ζούσαν είτε δίπλα, είτε πάνω, είτε κάτω, είτε κοντά στο σπίτι του βρέφους (σε απόσταση μικρότερη των 5 χιλιομέτρων). Οι σχέσεις των μητρικών γιαγιάδων με τους γονείς των βρεφών ήταν καλές, όπως έδειξε μία συνεύντευξη που είχαμε πριν αρχίσει η μελέτη (βλ. υποκ. του Πρώτου Κεφαλαίου του Θεωρητικού Μέρους). Στην Ομάδα 1, από τις 16 μητρικές γιαγιάδες, οι 12 είχαν καθημερινή επαφή με τα βρέφη για τουλάχιστον 5 ώρες. Οι τρεις μητρικές γιαγιάδες είχαν επαφή 4 ημέρες την εβδομάδα για τουλάχιστον 7 ώρες και η μία μητρική γιαγιά είχε επαφή 3 ημέρες την εβδομάδα για τουλάχιστον 8 ώρες. Οι σχέσεις των 16 μητρικών γιαγιάδων με τις κόρες και τους γαμπρούς τους ήταν *πολύ καλές*. Όλες αγαπούσαν και φρόντιζαν τα βρέφη στην απουσία και στην παρουσία της μητέρας και του πατέρα.

Στην Ομάδα 1, οι *πατρικές* γιαγιάδες που ζούσαν στο Ρέθυμνο (N=12) έβλεπαν το βρέφος από 1 έως 4 φορές το μήνα. Οι υπόλοιπες 4 ζούσαν σε χωριά του Νομού Ρεθύμνης, σε απόσταση μεγαλύτερη των 25 χιλιομέτρων.

Τα βρέφη της Ομάδας 2 είχαν *μητρικές* γιαγιάδες, οι οποίες ζούσαν είτε εκτός Κρήτης (N=5), είτε σε χωριά, σε απόσταση μεγαλύτερη των 10 χιλιομέτρων από το σπίτι των βρεφών (N=4), είτε στην ευρύτερη περιοχή του Ρεθύμνου, αλλά σε απόσταση πάνω των 5 χιλιομέτρων (N=4) και όλες είχαν επαφή με το βρέφος είτε 1 ή 2 φορές το 15ήμερο, είτε 1 φορά το μήνα, είτε 1 φορά στους δύο μήνες. Όπως και στην Ομάδα 1, έτσι και στην Ομάδα 2, οι

πατρικές γιαγιάδες που ζούσαν στο Ρέθυμνο (N=10, οι υπόλοιπες 3 είχαν πεθάνει) έβλεπαν το βρέφος από 1 έως 4 φορές το μήνα.

Η συστηματική, καθημερινή, συχνή επαφή των μητρικών γιαγιάδων της Ομάδας 1, η μικρή απόσταση της κατοικίας τους από το σπίτι των βρεφών και οι καλές σχέσεις τους με την οικογένεια ήταν οι λόγοι που μας οδήγησαν στην απόφαση να μελετήσουμε τη φυσική αλληλεπίδραση μόνο των μητρικών γιαγιάδων με τα βρέφη. *Στο εξής τις μητρικές γιαγιάδες της Ομάδας 1 θα τις αποκαλούμε γιαγιάδες.*

Στην Ομάδα 1 υπήρχαν δύο υπο-ομάδες ζευγών, τα ζεύγη μητέρων-βρεφών (N=16 ζεύγη) και τα ζεύγη γιαγιάδων-βρεφών (N=16 ζεύγη), ενώ στην Ομάδα 2 υπήρχαν μόνο 13 ζεύγη μητέρων-βρεφών.

Στην αρχή της μελέτης, τα βρέφη της Ομάδας 1 ήταν ηλικίας 2 μηνών (60 ημερών), η μέση ηλικία των μητέρων ήταν 28 έτη (εύρος 22-35 έτη) και η μέση ηλικία των γιαγιάδων ήταν 62 έτη (εύρος 50-75 έτη). Στην ομάδα 2, στην αρχή της μελέτης, τα βρέφη ήταν ηλικίας 2 μηνών και η μέση ηλικία των μητέρων ήταν 26 έτη (εύρος 18-34).

Η κατανομή των βρεφών κατά φύλο στην Ομάδα 1 ήταν 7 κορίτσια και 9 αγόρια και στην Ομάδα 2 ήταν 8 κορίτσια και 5 αγόρια. Στην Ομάδα 1 11 βρέφη ήταν πρωτότοκα, 4 δευτερότοκα και 1 τριτότοκο και στην Ομάδα 2 6 βρέφη ήταν πρωτότοκα, 6 δευτερότοκα και 1 τριτότοκο. Η πορεία της εγκυμοσύνης και η διάρκεια του τοκετού, σύμφωνα με τους μαιευτήρες και τους παιδίατρους, ήταν μέσα στα όρια του φυσιολογικού. Στην Ομάδα 1 το μέσο βάρος των νεογνών στον τοκετό ήταν 3.200 γραμμάρια και στην Ομάδα 2 ήταν 3.475 γραμμάρια.

Το μορφωτικό επίπεδο των μητέρων της Ομάδας 1 ήταν: 10 απόφοιτες Λυκείου, 2 απόφοιτες Τ.Ε.Ι. και 4 απόφοιτες Α.Ε.Ι.. Το μορφωτικό επίπεδο των γιαγιάδων της Ομάδας 1 ήταν: 8 απόφοιτες Δημοτικού Σχολείου, 7 απόφοιτες Λυκείου και 1 απόφοιτη Ανώτερης Σχολής Νοσοκόμων. Το μορφωτικό επίπεδο των μητέρων της Ομάδας 2 ήταν : 4 απόφοιτες Λυκείου, 2 απόφοιτες Τ.Ε.Ι. και 7 απόφοιτες Α.Ε.Ι. Οι γιαγιάδες της Ομάδας 1 δήλωσαν ως επάγγελμα τα οικιακά (N=11), οικιακά και αγρότισσα (N=3) και τα οικιακά και εργασία σε οικογενειακή επιχείρηση (N=2). Στην Ομάδα 1 οι εργαζόμενες μητέρες (που επέστρεψαν στην εργασία τους τον 4^{ο} μήνα μετά τον τοκετό) ήταν 10 και οι μη εργαζόμενες μητέρες ήταν 6. Στην Ομάδα 2 οι εργαζόμενες μητέρες (που επέστρεψαν στην εργασία τους τον 4^{ο} μήνα μετά τον τοκετό) ήταν 9 και οι μη εργαζόμενες μητέρες ήταν 4. Στον Πιν. 2 περιγράφονται τα βασικά χαρακτηριστικά των υποκειμένων της κύριας μελέτης.

	Ν Βρεφών	**Φύλο Κορ. Αγ.**	**Ν Μητέρων**	**Ν Γιαγιάδων**	**Μ.Ο Ηλικίας Μητέρων**	**Μ.Ο Ηλικίας Γιαγιάδων**	**Σύνολο**
Ομάδα 1	16	7 9	16	16	28 έτη	62 έτη	**48**
Ομάδα 2	13	8 5	13	-	26 έτη		**26**
Σύνολο	**29**	**15 14**	**29**	**16**			**74**

Πιν. 2. Περιγραφή των υποκειμένων της κύριας μελέτης

3.3.2. Μεθοδολογία

Η ερευνήτρια ήρθε σε τηλεφωνική και γραπτή επικοινωνία (βλ. Παράρτημα 1) με τις μητέρες και τις γιαγιάδες, μέσω των ιατρών, αμέσως μετά

τον τοκετό. Σε μία συνάντηση γνωριμίας με την οικογένεια, συζητήσαμε και την ποιότητα της σχέσης μητέρας-γιαγιάς (Ομάδα 1). Η ερευνήτρια τους εξήγησε ότι σκοπός της μελέτης ήταν η διερεύνηση των τρόπων επικοινωνίας των βρεφών με τις μητέρες (Ομάδα 1 και 2) και τις γιαγιάδες τους (Ομάδα 1). Ούτε στην πρώτη αυτή συνάντηση ούτε στη συνέχεια έγινε οποιαδήποτε αναφορά στον ειδικό σκοπό της έρευνας. Μέσω των μαιευτήρων και των παιδιάτρων η ερευνήτρια είχε πρόσβαση στα αρχεία της γέννησης και των παιδιατρικών εξετάσεων κάθε βρέφους. Τακτικές συζητήσεις με τους παιδίατρους και τους γονείς έδειξαν, ότι τα βρέφη της μελέτης αναπτύσσονταν χωρίς ιδιαίτερα παιδιατρικά προβλήματα.

Η πρώτη ερευνητική επίσκεψη σε κάθε οικογένεια έγινε όταν το βρέφος ήταν ηλικίας 60 ημερών και στη συνέχεια οι επισκέψεις επαναλαμβάνονταν κάθε 15 ημέρες, μέχρι τον 10ο μήνα. Σε κάθε επίσκεψη, στην Ομάδα 1, η ερευνήτρια κατέγραφε με μια ειδική κάμερα (Panasonic NV-MS4 S VHS HI-FI STEREO) τη φυσική αλληλεπίδραση του βρέφους με τη μητέρα και τη φυσική αλληλεπίδραση του βρέφους με τη γιαγιά και στην Ομάδα 2 κατέγραφε τη φυσική αλληλεπίδραση του βρέφους με τη μητέρα. Η διάρκεια της αλληλεπίδρασης του βρέφους με τη μητέρα (Ομάδα 1 και 2) και του βρέφους με τη γιαγιά (Ομάδα 1) ήταν 10 λεπτά. Η μόνη οδηγία που δόθηκε στις μητέρες και τις γιαγιάδες ήταν: «Σας παρακαλώ παίξτε με το βρέφος σας, όπως συνήθως παίζετε, σε όποιο μέρος του σπιτιού σας επιθυμείτε εσείς ή/και το βρέφος σας», με την προϋπόθεση, ότι δεν υπήρχε παρέμβαση ή παρουσία τρίτων προσώπων, ούτε διασπαστικοί θόρυβοι κατά τη διάρκεια της αλληλεπίδρασης του ζεύγους. Οι ώρες της επίσκεψης καθορίζονταν από το πρόγραμμα της οικογένειας, με την προϋπόθεση ότι το βρέφος, κατά τη

διάρκεια της αλληλεπίδρασης, δεν νύσταζε, δεν πεινούσε και βρίσκονταν σε κατάσταση ήρεμης ετοιμότητας, μία κατάσταση που ευνοεί την κοινωνική αλληλεπίδραση των βρεφών (βλ. σχ. Kugiumutzakis, 1985, 1993). Σε 20 περιπτώσεις/επισκέψεις το βρέφος άρχιζε να κλαίει πριν ή κατά τη διάρκεια της αλληλεπίδρασης ή υπήρξαν μικρά προβλήματα υγείας του βρέφους, της μητέρας ή της γιαγιάς. Οι επισκέψεις στις περιπτώσεις αυτές επαναλήφτηκαν σε μια από τρεις προσεχείς ημέρες.

Στην Ομάδα 1, κατά την πρώτη επίσκεψη, τα μισά βρέφη (μισά κορίτσια και μισά αγόρια) αλληλεπιδρούσαν πρώτα με τη μητέρα και στη συνέχεια με τη γιαγιά και τα άλλα μισά αλληλεπιδρούσαν πρώτα με τη γιαγιά και στη συνέχεια με τη μητέρα. Στη δεύτερη επίσκεψη υπήρχε εναλλαγή, δηλαδή τα βρέφη της πρώτης υπο-ομάδας αλληλεπιδρούσαν πρώτα με τη γιαγιά και στη συνέχεια με τη μητέρα και τα βρέφη της δεύτερης υπο-ομάδας αλληλεπιδρούσαν πρώτα με τη μητέρα και στη συνέχεια με τη γιαγιά, κ.ο.κ.

Σε κάθε σπίτι έγιναν 17 επισκέψεις από το 2^{ο} μέχρι τον 10ο μήνα. Στα 29 βρέφη του δείγματος έγιναν 493 επισκέψεις. Από αυτές, οι 272 έγιναν στην Ομάδα 1 (N=16 χ 17) και 221 στην Ομάδα 2 (N=13 χ 17). Σε κάθε μία από τις 272 επισκέψεις της Ομάδας 1 έγιναν δύο 10-λεπτες καταγραφές επικοινωνίας του βρέφους με τις δύο συντρόφους του (μητέρα, γιαγιά) και σε κάθε μία από τις 221 επισκέψεις της Ομάδας 2 έγινε μία 10-λεπτη καταγραφή της επικοινωνίας του βρέφους με τη μητέρα. Στην Ομάδα 1, στις 272 επισκέψεις, έγινε καταγραφή 2.720 λεπτών αλληλεπίδρασης βρέφους-μητέρας και 2.720 λεπτών αλληλεπίδρασης βρέφους-γιαγιάς. Στην Ομάδα 2, στις 221 επισκέψεις, έγινε καταγραφή 2.210 λεπτών αλληλεπίδρασης με τη μητέρα. Στο σύνολο του δείγματος, η διάρκεια των αλληλεπιδράσεων που καταγράφτηκε και μικρο-

αναλύθηκε, στα τρία ζεύγη των δύο ομάδων, ήταν 7.650 λεπτά ή εγγραφή διάρκειας 127,5 ωρών.

Στην τελευταία, 17η επίσκεψη, με μία συνέντευξη ελέγξαμε αν κάποια από τις μητέρες και τις γιαγιάδες είχε καταλάβει ότι σκοπός της έρευνας ήταν η μίμηση. Καμία μητέρα ή γιαγιά δεν απάντησε ότι είχε καταλάβει ή μαντέψει τον ειδικό σκοπό της μελέτης. Στο τέλος της μελέτης στείλαμε μια ευχαριστήρια επιστολή στην κάθε οικογένεια (βλ. Παράρτημα 2) και ένα αντίγραφο των κασετών με τις αλληλεπιδράσεις του βρέφους με τη μητέρα ή και τη γιαγιά.

3.3.3. Κωδικοποίηση

Σε κάθε δεκάλεπτο «βιντεοσκοπημένης» αλληλεπίδρασης βρέθηκαν (δευτερόλεπτο προς δευτερόλεπτο παρατήρηση των συμπεριφορών κάθε συντρόφου) και μικρο-αναλύθηκαν, *με ακρίβεια 1/25ου του δευτερολέπτου,* τα μιμητικά επεισόδια που έλαβαν χώρα στις επικοινωνίες των ζευγαριών των δύο Ομάδων. Η μικρο-ανάλυση έγινε με ένα ειδικό πρόγραμμα που ονομάζεται Video-Logger Event Recorder Program (Macleod, Morse & Burford, 1993), το οποίο αναπτύχθηκε στο Τμήμα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου του Εδιμβούργου (βλ. σχ. Kokkinaki, 1998, σ. 212) και του οποίου η χρήση έγινε μετά από γραπτή άδεια των δημιουργών του στον επόπτη της παρούσας Διατριβής.

Ως μιμητικό επεισόδιο ορίστηκε η περίοδος επικοινωνίας από τη στιγμή έναρξης της συμπεριφοράς του μοντέλου έως την ολοκλήρωση της τελευταίας μιμητικής δραστηριότητας του μιμητή. Στην παρούσα μελέτη, η μίμηση ορίστηκε, λειτουργικά, *ως η κοινωνική δραστηριότητα, κατά τη διάρκεια του οποίας, ο ένας σύντροφος κάνει κάτι (σε φωνητικό και κινητικό επίπεδο), που δεν έχει γίνει από τον άλλο σύντροφο τα προηγούμενα 10 δευτερόλεπτα, η δε συμπεριφορά του πρώτου συντρόφου αναπαράγεται από τον δεύτερο*

σύντροφο σε διάστημα μικρότερο ή ίσο των 10 δευτερολέπτων. Η περίοδος αντίδρασης των 10 δευτερολέπτων θεωρείται επαρκής χρόνος για την εμφάνιση της μίμησης σε σχετικές μελέτες με βρέφη (Heimann & Ullstadius, 1999* Kokkinaki, 1998* Kokkinaki & Kugiumutzakis, 2000* Kugiumutzakis, 1985), ενώ σε μία άλλη σχετική νατουραλιστική, διαχρονική μελέτη (Κουγιουμουτζάκης, 1992* Kugiumutzakis, 1993) η περίοδος αντίδρασης των 2 δευτερολέπτων πιθανόν να ήταν πολύ αυστηρό ως χρονικό κριτήριο.

Στην παρούσα μελέτη (βλ. στο Παράρτημα 4 το πρωτόκολλο μικρο-ανάλυσης) για όλα τα ζεύγη (βρεφών-μητέρων και βρεφών-γιαγιάδων) των δύο ομάδων βρέθηκαν, καταγράφηκαν και μικρο-αναλύθηκαν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά κάθε μιμητικού επεισοδίου:

1) Η *συχνότητα* εμφάνισης της μίμησης σε κάθε επίσκεψη και κάθε ζεύγος, στο χρόνο της μελέτης ($2^{ος}$-$10^{ος}$ μήνας), ανά 15ήμερο,

2) Η *δομή του μιμητικού επεισοδίου*, με βάση το χρόνο που μεσολαβεί μεταξύ των συμπεριφορών του μοντέλου και του μιμητή. Τα μιμητικά επεισόδια κατηγοριοποιήθηκαν σε τρία είδη:

- μιμητικό επεισόδιο σε *απλή ή πολλαπλή εναλλαγή σειράς*: Στην εναλλαγή σειράς, μεταξύ του τέλους της συμπεριφοράς του μοντέλου και της έναρξης της συμπεριφοράς του μιμητή, μεσολαβεί μια παύση μικρότερη ή ίση των 10 δευτερολέπτων. Οι εναλλαγές σειράς μπορεί να είναι *απλές* (π.χ. μία μόνο παύση, όπως γιαγιά / μοντέλο-παύση-μιμητής / βρέφος), ή *πολλαπλές* (π.χ. δύο ή παραπάνω παύσεις, όπως γιαγιά / μοντέλο-παύση-βρέφος / μιμητής-παύση-γιαγιά, κ.ο.κ.).
- μιμητικό επεισόδιο σε *απλή ή πολλαπλή σύμπτωση δράσης*: Στην *απλή σύμπτωση δράσης* ο μιμητής αρχίζει να δρα πριν τελειώσει τη συμπεριφορά

του το μοντέλο. Όταν τα μιμητικά επεισόδια αποτελούνται από παραπάνω από μία συμπτώσεις δράσης, τότε ταξινομούνται ως επεισόδια με *πολλαπλές συμπτώσεις δράσης*. Στις απλές ή πολλαπλές συμπτώσεις δράσης δεν υπάρχει παύση μεταξύ των δράσεων του μοντέλου και του μιμητή, και

- μιμητικό επεισόδιο σε *πολλαπλές εναλλαγές σειράς σε συνδυασμό με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης*: Όταν ένα μιμητικό επεισόδιο έχει μία ή παραπάνω εναλλαγές σειράς, σε συνδυασμό με μία ή παραπάνω συμπτώσεις δράσεις, τότε ταξινομείται ως μιμητικό επεισόδιο *με εναλλαγή/εναλλαγές σειράς με σύμπτωση/συμπτώσεις δράσης.* Πιο απλά, το τρίτο είδος δομής του μιμητικού επεισοδίου είναι ένας από τους πιθανούς συνδυασμούς των δύο προηγούμενων δομών.

3) Το *είδος* των μιμήσεων, το οποίο ταξινομήθηκε:

α) σε *φωνητικές* μιμήσεις (φωνήεντα, σύμφωνα και συνδυασμοί φωνηέντων και συμφώνων, με βάση μια κατηγοριοποίηση των φθόγγων που έγινε από τον Κουγιουμουτζάκη (Kugiumutzakis, 1993 * βλ. επ. Kokkinaki, 1998),

β) σε μιμήσεις *μη λεκτικών ήχων* (φτάρνισμα, χασμουρητό, βήχας, λόξυγγας, κλαυθμυρισμός, αναστεναγμός). Οι ορισμοί των μεταβλητών (βλ. Kokkinaki, 1998) ήταν ως εξής:

- *Φτάρνισμα*: Το στόμα είναι ανοιχτό. Προηγείται βαθιά ανάσα, που εκτονώνεται με ένα ξερό ήχο (αψιού), ενώ το κεφάλι γέρνει μπροστά.

- *Χασμουρητό*: Το στόμα ανοίγει διάπλατα, παρατηρείται βαθιά ανάσα, ενώ τα μάτια κλείνουν και εμφανίζονται ρυτίδες γύρω από αυτά.

- *Βήχας*: Εκτόνωση βαθιάς ανάσας, η οποία βγαίνει ορμητικά από τον λαιμό, σε συνδυασμό με ένα ξερό ήχο (γκουχ).

- *Λόξυγκας*: Αυθόρμητος ήχος (χικ), που βγαίνει από το λαιμό και δημιουργείται από την κατάπωση ποσότητας αέρα.

- *Κλαυθμυρισμός*: Σφιχτή έκφραση του προσώπου, που υποδηλώνει λύπη, θυμό και άλλα αρνητικά συναισθήματα, ενώ δάκρυα μπορεί να τρέχουν από τα μάτια.

- *Αναστεναγμός*: Το στόμα ανοίγει λίγο και γίνεται εισπνοή και εκπνοή μεγάλης ποσότητας αέρα.

γ) σε μιμήσεις *κινήσεων του προσώπου* (προβολή γλώσσας, άνοιγμα του στόματος, άνοιγμα-κλείσιμο των ματιών). Οι ορισμοί που υιοθετήθηκαν (βλ. Kokkinaki, 1998* Kugiumutzakis, 1985) ήταν οι ακόλουθοι:

- *Προβολή της γλώσσας:* Η γλώσσα κινείται φανερά έξω από το στόμα και μετά εισέρχεται στη στοματική κοιλότητα.

- *Άνοιγμα-κλείσιμο του στόματος*: Τα χείλη είναι τελείως ανοιχτά, χωρίς να ακουμπούν μεταξύ τους, το στόμα σχηματίζει ένα Ο και μετά κλείνει.

- *Άνοιγμα και κλείσιμο των ματιών:* όταν τα μάτια φανερά και εμπρόθετα (όχι αυθόρμητα) ανοίγουν και κλείνουν.

δ) σε μιμήσεις *κινήσεων των χεριών* (το υποκείμενο δείχνει, το υποκείμενο κάνει «αλαλί», το υποκείμενο κάνει άνοιγμα-κλείσιμο παλάμης, το υποκείμενο χτυπά μια επιφάνεια). Οι ορισμοί κάθε μεταβλητής ήταν:

- *Το υποκείμενο δείχνει*: όταν ο δείχτης είναι εκτεταμένος προς κάποια κατεύθυνση,

- *Το «αλαλί»:* στο Ρέθυμνο, το «αλαλί», συνήθως, συνοδεύεται από το παραδοσιακό βρεφικό τραγούδι «Μία ωραία πεταλούδα…» ή από τοπικό τραγούδι «Αλαλί, αλαλί έτσι κάνει το πουλί…» και περιλαμβάνει τη ρυθμική κίνηση της παλάμης γύρω-γύρω, με τα δάχτυλα στραμμένα προς το εσωτερικό της.

- Άνοιγ*μα και κλείσιμο των χεριών:* μπορεί να γίνει είτε με τη μία παλάμη ή και τις δύο. Προέκταση και κλείσιμο δακτύλων προς το εσωτερικό της παλάμης.

- *Χτύπημα μίας επιφάνειας*: τα δάχτυλα του ενός ή και των δυο χεριών είναι τεντωμένα και χτυπούν μία επιφάνεια.

- Παλαμάκια: επαναλαμβανόμενη πρόσκρουση των παλαμών μεταξύ τους και παραγωγή ξερού ήχου (βλ. σχ. Kokkinaki, 1998).

ε) σε μιμήσεις *συνδυασμών* των παραπάνω α, β, γ και δ ειδών (π.χ. μίμηση φωνητική και προσώπου, φωνητική και μη λεκτικών ήχων, φωνητική και κινήσεων χεριών, κ.τ.λ., σύνολο 105 συνδυασμοί) (βλ. στο Παράρτημα 4 το πρωτόκολλο της μικρο-ανάλυσης),

4) Η *κατεύθυνση* του μιμητικού επεισοδίου, η οποία δείχνει ποιο πρόσωπο αρχίζει τη μιμητική επικοινωνία ως μοντέλο και ποιο πρόσωπο δίδει την πρώτη μιμητική αναπαραγωγική αντίδραση και πόσες μιμήσεις κάνει κάθε σύντροφος,

5) Η *διάρκεια* του μιμητικού επεισοδίου και πιο ειδικά η συνολική διάρκεια του μιμητικού επεισοδίου στην *απλή εναλλαγή σειράς*, όπως και οι διάρκειες του μοντέλου, της παύσης και του μιμητή.

3.3.4. Στατιστική ανάλυση

Οι περισσότερες των μεταβλητών ήταν κατηγορικές. Για τη στατιστική ανάλυση των δεδομένων χρησιμοποιήθηκαν η δοκιμασία του χ2, (ακριβή δοκιμασία του Fisher-Fisher' s exact test), και τα Λογαριθμογραμμικά Μοντέλα (Loglinear Models, Everitt, 1977) για τον έλεγχο των πιθανών σχέσεων μεταξύ των ζευγαριών των μεταβλητών. Τα Λογαριθμογραμμικά Μοντέλα χρησιμοποιήθηκαν επίσης για την οικοδόμηση μοντέλων ελέγχου επίδρασης πολλών μεταβλητών. Στην ανάλυση αναφέρουμε την τιμή του χ2 και την τιμή p που αντιστοιχεί στη μέγιστη τιμή του z, όπως προκύπτει από την ανάλυση μέσω των Λογαριθμογραμμικών Μοντέλων. Χρησιμοποιήσαμε επίσης το Διωνυμικό τεστ (Binomial test) για τον έλεγχο των ποσοστών επιτυχίας και

αποτυχίας, σε περιπτώσεις δίτιμων μεταβλητών. Το επίπεδο σημαντικότητας στα Λογαριθμογραμμικά Μοντέλα και στο χ2 ορίστηκε στο 1% και στο Διωνυμικό τεστ στο 5%. Όλες οι αναλύσεις έγιναν μέσω του στατιστικού πακέτου SPSS (εκδοχή 8.0, 1998) (βλ. σχ. Βασδέκης, Κοκκινάκη, Κουγιουμουτζάκης, 1995* βλ. επ. Βάμβουκας, 1988* Kokkinaki, 1998).

3.3.5. Η αξιοπιστία των βαθμολογητών

Η ενδο- και δι-εκτιμητική αξιοπιστία (intra- and inter-scorer reliability) των βαθμολογητών βασίστηκε στη συχνότητα, τη δομή, τα είδη, την κατεύθυνση και τη διάρκεια των μιμήσεων. Η ερευνήτρια ανέλυσε πρώτα το 100% του υλικού και μετά από ένα μήνα ανέλυσε ξανά το 33% των δεδομένων. Η ενδο-εκτιμητική αξιοπιστία υπολογίστηκε με τον δείκτη Cohen's Kappa που κυμάνθηκε από 0.73 έως 0.91 για κάθε μία από τις παραπάνω κατηγορίες. Η μέση τιμή του k για όλες τις κατηγορίες ήταν 0.81. Ένας φοιτητής εκπαιδεύτηκε στον τρόπο μικρο-ανάλυσης και ανέλυσε το 15% των δεδομένων. Η δι-εκτιμητική αξιοπιστία ανάμεσα στην ανάλυση της ερευνήτριας και του δεύτερου αξιολογητή κυμάνθηκε από 0.68 έως 0.84 για κάθε μία από τις παραπάνω κατηγορίες. Η μέση τιμή του k ήταν 0.74.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

4. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Εισαγωγή

Στο παρόν Κεφάλαιο θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα των αναλύσεων των δύο Ομάδων ως προς τη συχνότητα, τη δομή, το είδος, την κατεύθυνση, τις διάρκειες και τις καμπύλες ανάπτυξης της μίμησης στα διάφορα μιμητικά επεισόδια. Μετά θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα των συγκριτικών αναλύσεων με το χ2 και με τα Λογαριθμογραμμικά Μοντέλα για την επίδραση των μελών των Ομάδων/υπο-ομάδων και της ηλικίας πάνω στη δομή και το είδος του μιμητικού επεισοδίου. Σε κάθε υποκεφάλαιο, μετά την περιγραφή των αποτελεσμάτων, ακολουθεί ο σχολιασμός τους και μια μικρή σύνοψη. Το Κεφάλαιο τελειώνει με την ανάλυση των αποτελεσμάτων.

4.1. Αποτελέσματα στατιστικής ανάλυσης

4.1.1. Συχνότητα των μιμητικών επεισοδίων

Ομάδα 1

Κατά τη διάρκεια των 544 δεκάλεπτων καταγραφών που έγιναν στην Ομάδα 1 παρατηρήθηκαν και μικρο-αναλύθηκαν 1158 μιμητικά επεισόδια. Από αυτά τα 561 (48%) έλαβαν χώρα στις αλληλεπιδράσεις μεταξύ μητέρων και βρεφών (υπο-ομάδα 1) και τα 597 (52%) μεταξύ των γιαγιάδων και των βρεφών (υπο-ομάδα 2) ($p=0.30$, two-tailed Binomial test)(βλ. Σχ. 1 και Πιν. 3).

Στις 544 δεκάλεπτες καταγραφές, ο μέσος όρος των μιμήσεων στα 10 λεπτά αλληλεπίδ 272 καταγραφές ο μέσος όρος των μιμήσεων στα 10 λεπτά αλληλεπίδρασης των γιαγιάδων και των βρεφών ήταν 3.1.

Στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες, το εύρος των μιμήσεων για κάθε ένα από τα 16 ζεύγη, κυμάνθηκε από 17–76 και ο αριθμός των μιμήσεων για κάθε ένα από τα 17 ηλικιακά επίπεδα της μελέτης κυμάνθηκε από 12-70. Στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις γιαγιάδες, το εύρος των μιμήσεων για κάθε ένα τα 16 ζεύγη, κυμάνθηκε από 13–80 και ο αριθμός των μιμήσεων για κάθε ένα από τα 17 ηλικιακά επίπεδα της μελέτης κυμάνθηκε από 9-60.

Ομάδα 2

Κατά τη διάρκεια των 221 δεκάλεπτων καταγραφών που έγιναν στην Ομάδα 2, μεταξύ των βρεφών και των μητέρων, παρατηρήθηκαν και μικρο-αναλύθηκαν 583 μιμητικά επεισόδια. Στις 221 δεκάλεπτες καταγραφές, ο μέσος όρος των μιμήσεων στα 10 λεπτά αλληλεπίδρασης των μητέρων με τα βρέφη ήταν 3,7. Το εύρος των μιμήσεων, για κάθε ένα τα 13 ζεύγη κυμάνθηκε από 20-106 και ο αριθμός των μιμήσεων, για κάθε ένα από τα 17 ηλικιακά επίπεδα της μελέτης, κυμάνθηκε από 12-63 (βλ. Σχ. 1 και Πιν. 3).

Ομάδα 1	Ν Μιμήσεων	Μ. Ο. Μιμήσεων Ανά 10-λεπτο	Εύρος Μιμήσεων κατά ζεύγος
Μητέρες-Βρέφη	561 48%	3	17-76
Γιαγιάδες -Βρέφη	597 52%	3,1	13-80
Μητέρες/ Γιαγιάδες- -Βρέφη	1158	3,05	
Ομάδα 2			
Μητέρες -Βρέφη	583	3,7	20-106
Σύνολο	1741	3,37	

Πίν. 3. Συχνότητα των μιμητικών επεισοδίων κατά ομάδα και υπο-ομάδα, συχνότητα των μιμήσεων ανά 10-λεπτο επικοινωνίας και εύρος των μιμήσεων στα 17 ηλικιακά επίπεδα της μελέτης.

4.1.1.1. Σχολιασμός αποτελεσμάτων

Η ανάλυση με το διωνυμικό τεστ δεν έδειξε στατιστικώς σημαντικές διαφορές στη συχνότητα των μιμήσεων που εμφανίστηκαν στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με: α) τις μητέρες (N= 561, 48%) και τις γιαγιάδες (N= 597, 52%), (p= .30), β) τις μητέρες της Ομάδας 1 (N= 561, 49%) και τις μητέρες της Ομάδας 2 (N= 583 51%), (p= .55), και γ) τις μητέρες της Ομάδας 2 (N= 583, 49%) και τις γιαγιάδες της Ομάδας 1 (N= 597, 51%), (p= .68). Δηλαδή η μίμηση παρουσιάζεται με την ίδια συχνότητα στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες και τις γιαγιάδες τους, συχνότητα που δεν διαφέρει από εκείνη που παρουσιάζεται στις αλληλεπιδράσεις των μητέρων με τα βρέφη, τα οποία δεν έχουν τακτική εμπειρία επικοινωνίας με τις μητρικές γιαγιάδες τους.

Η ανάλυση επίσης έδειξε ότι το εύρος των μιμήσεων στα 16 ζεύγη της υπο-ομάδας 1 κυμάνθηκε από 17-76, της υπο-ομάδας 2 από 13-80, ενώ στα 17 ηλικιακά επίπεδα κυμάνθηκε αντίστοιχα 12-70 και 9-60. Στην Ομάδα 2 στα

13 ζεύγη κυμάνθηκε από 20-106 και στα 17 ηλικιακά επίπεδα κυμάνθηκε από 12-63. Πιο απλά, η ανάλυση αυτή δείχνει, ότι παρόλες τις ατομικές διαφορές, *όλα* τα ζεύγη μητέρων/γιαγιάδων-βρεφών χρησιμοποίησαν τη μίμηση στη φυσική επικοινωνία τους και στα 17 ηλικιακά επίπεδα, από το 2^{ο} έως το 10^{ο} μήνα.

Στα 10 λεπτά επικοινωνίας, ο μέσος όρος των μιμήσεων στην Ομάδα 1 ήταν 3.05 (Μ.Ο. μητέρων-βρεφών = 3, Μ.Ο. γιαγιάδων-βρεφών = 3.1) και στην Ομάδα 2 ήταν 3.7. Πιο απλά, ο μέσος όρος των μιμήσεων στις δύο υπο-ομάδες της Ομάδας 1 ήταν ίδιος (=3) και της Ομάδας 2 ήταν λίγο παραπάνω (=3.7).

Περίληψη ευρημάτων: Στο δείγμα μας η μίμηση παρουσιάστηκε με την ίδια συχνότητα στα 3 είδη ζευγών μητέρων/γιαγιάδων-βρεφών, με 3 έως 4 μιμήσεις ανά 10-λεπτο φυσικής επικοινωνίας, από το 2^{ο} έως το 10^{ο} μήνα.

4.1.2. Δομή των μιμητικών επεισοδίων

Ομάδα 1

Στην Ομάδα 1, από το σύνολο των 1158 μιμητικών επεισοδίων που καταγράφηκαν, τα 271 (23%) έλαβαν χώρα σε εναλλαγές σειράς, τα 407 (35%) σε απλές συμπτώσεις δράσης, τα 78 (7%) σε πολλαπλές συμπτώσεις δράσης και τα 402 (35%) σε πολλαπλές εναλλαγές σειράς και συμπτώσεις δράσης (βλ. Πιν. 4).

Από το σύνολο των 561 μιμητικών επεισοδίων που καταγράφηκαν στις αλληλεπιδράσεις βρεφών-μητέρων, τα 131 (23%) έλαβαν χώρα σε εναλλαγές σειράς, τα 196 (35%) σε απλές συμπτώσεις δράσης, τα 32 (6%) σε πολλαπλές συμπτώσεις δράσης και τα 202 (36%) σε πολλαπλές εναλλαγές σειράς και συμπτώσεις δράσης (βλ. Σχ. 2).

Από το σύνολο των 597 μιμητικών επεισοδίων που καταγράφηκαν στις αλληλεπιδράσεις βρεφών-γιαγιάδων, τα 140 (23%) έλαβαν χώρα σε εναλλαγές σειράς, τα 211 (35%) σε απλές συμπτώσεις δράσης, τα 46 (8%) σε πολλαπλές συμπτώσεις δράσης και τα 200 (34%) σε πολλαπλές εναλλαγές σειράς και συμπτώσεις δράσης (βλ. Πιν. 4 και Σχ. 2).

Ομάδα 2

Από το σύνολο των 583 μιμητικών επεισοδίων που καταγράφηκαν στις αλληλεπιδράσεις βρεφών-μητέρων, τα 233 (40%) έλαβαν χώρα σε εναλλαγές σειράς, τα 156 (26%) σε απλές συμπτώσεις δράσης, τα 33 (6%) σε πολλαπλές συμπτώσεις δράσης και τα 161 (28%) σε πολλαπλές εναλλαγές σειράς και συμπτώσεις δράσης (βλ. Πιν. 4 και Σχ. 2).

Δομή Μιμητικών επεισοδίων	Βρέφος-Μητέρα & Βρέφος-Γιαγιά **Ομάδα 1**	Βρέφος-Μητέρα Ομάδα 1	Βρέφος-Γιαγιά Ομάδα 1	Βρέφος-Μητέρα **Ομάδα 2**	**Σύνολο**
Εναλλαγές Σειράς	271 23%	131 23%	140 23%	233 40%	504 29%
Απλές Συμπτώσεις Δράσης	407 35%	196 35%	211 35%	156 26%	563 32%
Πολλαπλές Συμπτώσεις Δράσης	78 7%	32 6%	46 8%	33 6%	111 6%
Πολλαπλές Εναλλαγές Σειράς με Πολλαπλές Συμπτώσεις Δράσης	402 35%	202 36%	200 34%	161 28%	563 32%
Σύνολο	1158 100%	561 100%	597 100%	583 100%	1741 100%

Πίνακας 4. Κατανομή της δομής των μιμητικών επεισοδίων στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες (Ομάδα 1 και 2) και τις γιαγιάδες (Ομάδα 1).

4.1.2.1. Σχολιασμός αποτελεσμάτων

Η ανάλυση (με τα Λογαριθμογραμμικά Μοντέλα και το χ2, βλ. Πιν. 10, Σχ. 2) για την δομή των μιμήσεων έδωσε τα ακόλουθα αποτελέσματα:

α) Απουσία στατιστικώς σημαντικών διαφορών στη δομή των μιμήσεων των βρεφών-μητέρων και βρεφών-γιαγιάδων της Ομάδας 1. Η μίμηση παρουσιάστηκε πιο συχνά και στα δύο είδη ζευγών στις πολλαπλές εναλλαγές σειράς με συμπτώσεις δράσης (36% και 34% αντίστοιχα) και στις απλές συμπτώσεις δράσης (35% και στα δύο ζεύγη), λιγότερο συχνά στις εναλλαγές σειράς (23% και στα δύο ζεύγη) και ελάχιστα (6% και 8% αντίστοιχα) στις πολλαπλές συμπτώσεις δράσης, όπως, σαφώς, φαίνεται στο Σχ. 2. Δηλαδή, οι συχνότητες των τεσσάρων κατηγοριών της δομής είναι ίδιες και στις δύο υπο-ομάδες της Ομάδας 1.

β) Αντίθετα, η σύγκριση των ζευγών μητέρων-βρεφών (υπο-ομάδα 1 της Ομάδας 1) και των μητέρων-βρεφών (Ομάδα 2) έδειξε ότι υπάρχουν στατιστικώς σημαντικές διαφορές στη δομή ($z= -5, 23$, $p= .0001$, $\chi2= 37, 96$, $p= .0001$, βλ. Πιν. 10). Όπως φαίνεται και στο Σχ. 2, οι διαφορές εντοπίζονται στην αύξηση των εναλλαγών σειράς στην Ομάδα 2 (40% έναντι 23% της υπο-ομάδας 1), στη μείωση των απλών συμπτώσεων δράσης (26% έναντι 35% της υπο-ομάδας 1), στη μείωση των πολλαπλών εναλλαγών σειράς με συμπτώσεις δράσης (28% έναντι 36% της υπο-ομάδας 1), ενώ οι πολλαπλές συμπτώσεις δράσης είναι ίδιες (6%) και στα δύο είδη ζευγών. Δηλαδή, στην Ομάδα 2 οι περισσότερες μιμήσεις συμβαίνουν σε εναλλαγές σειράς, ενώ στην υπο-ομάδα

1 συμβαίνουν σε απλές συμπτώσεις δράσης και πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης.

γ) Η συγκριτική ανάλυση των ζευγών γιαγιάδων-βρεφών (Ομάδα 1, υπο-ομάδα 2) και των μητέρων-βρεφών (Ομάδα 2) έδειξε στατιστικώς σημαντικές διαφορές στη δομή (z= -4,78, p=.0001, χ2= 38,03, p= .0001, βλ. Πιν. 10). Όπως φαίνεται και στο Σχ. 2, οι διαφορές είναι ίδιες με εκείνες της περίπτωσης β. Δηλαδή, στην Ομάδα 2 οι περισσότερες μιμήσεις λαμβάνουν χώρα σε εναλλαγές σειράς ενώ στην υπο-ομάδα 2 συμβαίνουν σε απλές συμπτώσεις δράσης και πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης.

Περίληψη ευρημάτων: Στο δείγμα μας, στην Ομάδα 1, στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες και τις γιαγιάδες, η δομή των μιμητικών επεισοδίων είναι ίδια, με τις περισσότερες μιμήσεις να συμβαίνουν σε απλές συμπτώσεις δράσης και πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης. Στην Ομάδα 2, στις αλληλεπιδράσεις των μητέρων με τα βρέφη (που δεν είχαν τακτική φυσική επικοινωνία με τις γιαγιάδες τους), οι περισσότερες μιμήσεις συμβαίνουν σε εναλλαγές σειράς και λιγότερο στις παραπάνω δύο μορφές δομής. Και στις 2 Ομάδες του δείγματος, οι λιγότερες μιμήσεις έλαβαν χώρα σε πολλαπλές συμπτώσεις δράσης.

4.1.3. Είδη των μιμητικών επεισοδίων

Ομάδα 1

Από το σύνολο των 1158 μιμήσεων που βρέθηκαν στην Ομάδα 1, οι 857 (74%) ήταν φωνη παραπάνω ειδών (βλ. Πιν. 5).

Από το σύνολο των 561 μιμήσεων που βρέθηκαν στην υπο-ομάδα 1 (βρέφη-μητέρες) οι 421 (75%) ήταν φωνητικές, οι 11 (2%) ήταν μιμήσεις κινήσεων του προσώπου, οι 22 (4%) ήταν μιμήσεις μη λεκτικών ήχων, οι 67

(12%) ήταν μιμήσεις κινήσεων των χεριών και οι 40 (7%) ήταν μιμήσεις συνδυασμών των παραπάνω ειδών.

Από το σύνολο των 597 μιμήσεων που βρέθηκαν στην υπο-ομάδα 2 (βρέφη-γιαγιάδες), συνδυασμών των παραπάνω ειδών (βλ. Πιν. 5).

Πιο ειδικά τώρα, στην *Ομάδα 1* από τις 857 φωνητικές μιμήσεις οι 455 (53%) ήταν μιμήσεις φωνηέντων, οι 61 (7%) ήταν μιμήσεις συμφώνων και οι 341 (40%) ήταν μιμήσεις συνδυασμών φωνηέντων και συμφώνων.

Από τις 17 μιμήσεις προσώπου οι 5 (29%) ήταν μιμήσεις προβολής της γλώσσας και οι

Από τις 52 μιμήσεις μη λεκτικών ήχων, η 1 (2%) ήταν μίμηση φταρνίσματος, οι 8 (15%) ή

Από τις 157 μιμήσεις των κινήσεων των χεριών, οι 12 (8%) ήταν μιμήσεις δείξης, οι 45 (2

Από τις 75 μιμήσεις συνδυασμών, οι 20 (27%) ήταν μιμήσεις φωνητικές και κινήσεων προσώπου, οι 33 (44%) ήταν φωνητικές και μη λεκτικών ήχων, οι 18 (24%) ήταν φωνητικές και κινήσεων χεριών, οι 3 (4%) ήταν μιμήσεις κινήσεων προσώπου και μη λεκτικών ήχων και 1 (1%) ήταν μίμηση μη λεκτικών ήχων και κινήσεων χεριών (βλ. Πιν. 6). Επίσης, για την κατανομή των παραπάνω μεταβλητών εντός των υπο-ομάδων 1 και 2 βλ. Πιν. 6.

Ομάδα 2

Από το σύνολο των 583 μιμήσεων που βρέθηκαν στην Ομάδα 2, οι 468 (80%) ήταν φωνητικές, οι 12 (2%) ήταν μιμήσεις μερών του προσώπου, οι 49 (8%) ήταν μιμήσεις μη λεκτικών ήχων, οι 14 (3%) ήταν μιμήσεις κινήσεων των χεριών και οι 40 (7%) ήταν μιμήσεις συνδυασμών των παραπάνω ειδών (βλ. Πιν. 5).

Από τις 468 φωνητικές μιμήσεις, οι 231 (49%) ήταν μιμήσεις φωνηέντων, οι 24 (5%) ήταν μιμήσεις συμφώνων και οι 213 (46%) ήταν μιμήσεις συνδυασμών φωνηέντων και συμφώνων.

Οι 12 μιμήσεις κινήσεων του προσώπου ήταν μιμήσεις ανοίγματος-κλεισίματος του στόμ

Από τις 49 μιμήσεις μη λεκτικών ήχων, οι 7 (14%) ήταν μιμήσεις φταρνίσματος, οι 14 (29%) ήταν μιμήσεις βηξίματος, οι 7 (14%) ήταν μιμήσεις λόξυγγα, οι 8 (16%) ήταν μιμήσεις κλαθμυρισμού και οι 13 (27%) ήταν μιμήσεις αναστεναγμού.

Από τις 14 μιμήσεις των κινήσεων των χεριών, μία (7%) ήταν μίμηση δείξης, 4 (29%) ήταν μιμήσεις «αλαλί», 4 (29%) ήταν μιμήσεις ανοίγματος και κλεισίματος της παλάμης, 3 (21%) ήταν μιμήσεις χτυπήματος πάνω σε μια επιφάνεια και 2 (14%) ήταν μιμήσεις σε παλαμάκια.

Τέλος, από τις 40 μιμήσεις συνδυασμών, οι 10 (25%) ήταν μιμήσεις φωνητικές και κινήσεων προσώπου, οι 24 (60%) ήταν φωνητικές και μη λεκτικών ήχων, οι 5 (13%) ήταν φωνητικές και κινήσεων χεριών, και μία (2%) ήταν μίμηση κινήσεων προσώπου και μη λεκτικών (βλ. Πιν. 6).

Είδη Μιμητικών επεισο-δίων	Βρέφος-Μητέρα/ Γιαγιά **Ομάδα 1**	Βρέφος -Μητέρα Ομάδα 1	Βρέφος-Γιαγιά Ομάδα 1	Βρέφος-Μητέρα **Ομάδα 2**	**Σύνολο**
Φωνητικές μιμήσεις	857 74%	421 75%	436 73%	468 80%	**1325** **76%**
Μιμήσεις κινήσεων προσώπου	17 1%	11 2%	6 1%	12 2%	**29** **1,5%**
Μιμήσεις Μη Λεκτικών Ήχων	52 5%	22 4%	30 5%	49 8%	**101** **6%**
Μιμήσεις κινήσεων των Χεριών	157 14%	67 12%	90 15%	14 3%	**171** **10%**

Συνδυα-σμοί Μιμήσεων	75 6%	40 7%	35 6%	40 7%	**115** **6,5%**
Σύνολο	**1158** **100%**	**561** **100%**	**597** **100%**	**583** **100%**	**1741** **100%**

Πίνακας 5. Κατανομή των ειδών των μιμητικών επεισοδίων στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες (Ομάδα 1 και 2) και τις γιαγιάδες (Ομάδα 1).

Είδη Μιμητικών Επεισοδίων	Βρέφος -Μητέρα/ Γιαγιά **Ομάδα 1** **N 100%**	Βρέφος-Μητέρα Ομάδα 1 **N 100%**	Βρέφος-Γιαγιά Ομάδα 1 **N 100%**	Βρέφος-Μητέρα **Ομάδα 2** **N 100%**	Σύνολο **N 100%**
Φωνητικές Μιμήσεις	857	421	436	468	**1325**
Φωνήεντα	455 53%	208 49%	247 57%	231 49%	**686 52%**
Σύμφωνα	61 7%	33 8%	28 6%	24 5%	**85 6%**
Συνδυασμοί	341 40%	180 43%	161 37%	213 46%	**554 42%**
Μιμήσεις Κινήσεων προσώπου	17	11	6	12	**29**
Προβολή γλ.	5 29%	4 36%	1 17%		**5 17%**
Άνοιγμα-κλ. Στόματος	12 71%	7 64%	5 83%	12 100%	**24 83%**

Μιμήσεις Μη λ. ήχων	52	22	30	49	**101**
Φτάρνισμα	1 2%		1 3%	7 14%	**8 8%**
Βήξιμο	8 15%	5 23%	3 10%	14 29%	**22 22%**
Λόξυγγας	5 10%	1 5%	4 13%	7 14%	**12 12%**
Κλαθμυρισμοί.	16 31%	5 23%	11 37%	8 16%	**24 24%**
Αναστεναγμοί	22 42%	11 49%	11 37%	13 27%	**35 35%**
Μιμήσεις Κινήσεων Χεριών	157	67	90	14	**171**
Δείξιμο	12 8%	4 6%	8 9%	1 7%	**13 8%**
Αλαλί	45 29%	20 30%	25 28%	4 29%	**49 29%**
Α-κ Παλάμης	66 42%	26 39%	40 44%	4 29%	**70 41%**
Χτύπημα	25 16%	13 19%	12 13%	3 21%	**28 16%**
Παλαμάκια (α-κ=άνοιγμα-κλείσιμο)	9 6%	4 6%	5 6%	2 14%	**11 6%**
Συνδυασμοί Μιμήσεων	75	40	35	40	**115**
Φων.-προσώπ.	20 27%	13 33%	7 20%	10 25%	**30 26%**
Φων-μη λεκ. ηχ.	33 44%	14 35%	19 54%	24 60%	**57 50%**
Φων.-κιν.χεριών	18 24%	11 28%	7 20%	5 13%	**23 20%**
Προσ.- μη λεκ ήχ.	3 4%	1 2%	2 6%	1 2%	**4 3%**
Μη λεκ. ήχ.-Κιν. Χεριών	1 1%	1 2%			**1 1%**
Σύνολο	**1158**	**561**	**597**	**583**	**1741**

Πίνακας 6. Κατανομή των επιμέρους αντιδράσεων των ειδών των μιμητικών επεισοδίων
στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες (Ομάδα 1 και 2) και τις γιαγιάδες (Ομάδα 1).

4.1.3.1. Σχολιασμός αποτελεσμάτων

1) Η ανάλυση έδειξε ότι και στα 3 είδη ζευγών του δείγματος οι φωνητικές μιμήσεις ήταν σαφώς περισσότερες (76%) από τα υπόλοιπα είδη των μιμήσεων (24%) (βλ. Πιν. 5 και Σχ. 3). Η ανάλυση με το χ2 και τα Λογαριθμογραμμικά Μοντέλα δεν έδωσε στατιστικώς σημαντικές διαφορές ως προς τα είδη των μιμήσεων γενικά, αλλά και ως προς τις 5 κατηγορίες των ειδών των μιμήσεων ειδικά, ανάμεσα στα ζεύγη μητέρων-βρεφών και γιαγιάδων-βρεφών της Ομάδας 1 (z= -1.51, p= .14, χ2= 5.01, p= .28, βλ. Πιν. 10). Όμως, η συγκριτική

ανάλυση με τα ίδια τεστ έδειξε, ότι υπάρχουν στατιστικώς σημαντικές διαφορές μεταξύ της Ομάδας 2 και α) των μητέρων-βρεφών της Ομάδας 1 (z= 4.21, p= .01, χ2= 46.97, p= .0001) και β) των γιαγιάδων-βρεφών της Ομάδας 1 (z = 5,38 p= .0001, χ2= 63,14, p=. 0001). Στην πρώτη σύγκριση οι διαφορές εντοπίζονται, στο ότι στην Ομάδα 2, σε σύγκριση με την υπο-ομάδα 1 (Ομάδα 1), βρέθηκε μεγαλύτερο ποσοστό φωνητικών μιμήσεων (80% έναντι 75%) και μιμήσεων μη λεκτικών ήχων (8% έναντι 4%) και μικρότερο ποσοστό μιμήσεων των κινήσεων των χεριών (3% έναντι 12%). Στη δεύτερη σύγκριση οι διαφορές εντοπίζονται, στο ότι στην Ομάδα 2, σε σύγκριση με την υπο-ομάδα 2 (Ομάδα 1), βρέθηκε μεγαλύτερο ποσοστό φωνητικών μιμήσεων (80% έναντι 73%), μεγαλύτερο ποσοστό μιμήσεων μη λεκτικών ήχων (8% έναντι 5%) και μικρότερο ποσοστό στις μιμήσεις κινήσεων των χεριών (3% έναντι 15%) (βλ. Πίν. 6 και Πίν. 10). Οι παραπάνω διαφορές υπάρχουν παρά το γεγονός, ότι οι σχετικές επιμέρους αναλύσεις που έγιναν με το χ2 και τα Λογαριθμογραμμικά Μοντέλα, για τα διάφορα είδη μεταξύ των 3 ζευγών δεν έδειξαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές (Πιν. 10).

Περίληψη ευρημάτων: Στο δείγμα μας οι φωνητικές μιμήσεις είναι σχεδόν 3 φορές περισσότερες (76%) από τα υπόλοιπα είδη μιμήσεων και στα τρία ζεύγη των Ομάδων 1 και 2. Στα ζεύγη μητέρων-βρεφών και γιαγιάδων-βρεφών της Ομάδας 1 δεν υπάρχουν στατιστικώς σημαντικές διαφορές στη συχνότητα των ειδών μίμησης, κάτι που δεν ισχύει για τις συγκρίσεις των μητέρων-βρεφών της Ομάδας 2 με τις υπο-ομάδες (1 και 2) της Ομάδας 1. Στην Ομάδα 2 υπήρξαν περισσότερες φωνητικές μιμήσεις, περισσότερες μιμήσεις μη λεκτικών ήχων και μικρότερο ποσοστό στις μιμήσεις κινήσεων των χεριών.

2) Η ανάλυση επίσης έδειξε ότι και στα 3 είδη ζευγών,

α) στη φωνητική μίμηση υπήρξαν περισσότερες μιμήσεις φωνηέντων (52%), μετά συνδυασμών φωνηέντων-συμφώνων (42%) και ελάχιστες μιμήσεις συμφώνων (6%) (βλ. Πιν. 6 και Πιν. 10).

β) στις μιμήσεις κινήσεων του προσώπου το μέγιστο ποσοστό ήταν μίμηση του ανοίγματος-κλεισίματος του στόματος (83%) και οι υπόλοιπες ήταν μιμήσεις της προβολής της γλώσσας (17%) (βλ. Πιν. 6 και Πίν. 10).

γ) στις μιμήσεις μη λεκτικών ήχων, παρά τις διαφορές ανάμεσα στα 3 ζεύγη, περισσότερο συχνές ήταν οι μιμήσεις των αναστεναγμών (35%), ακολουθούσαν οι μιμήσεις κλαυθμυρισμών και βηξίματος (24% και 22% αντίστοιχα) και τέλος οι μιμήσεις λόξυγγα και φταρνίσματος (12% και 8% αντίστοιχα) (βλ. Πίν. 6 και Πίν. 10).

δ) στις μιμήσεις κινήσεων των χεριών, παρά τις διαφορές ανάμεσα στα 3 ζεύγη, περισσότερες ήταν μιμήσεις ανοίγματος και κλεισίματος της παλάμης (41%) και «αλαλί» (29%), ενώ σε μικρότερα ποσοστά παρατηρήθηκαν μιμήσεις χτυπήματος σε επιφάνεια (16%), δειξίματος (8%) και παλαμακίων (8%) (βλ. Πίν. 6 και Πίν. 10).

ε) στους συνδυασμούς των διαφόρων ειδών μίμησης, παρά τις διαφορές ανάμεσα στα 3 είδη ζευγών, οι μισές ήταν μιμήσεις συνδυασμού φωνητικών και μη λεκτικών ήχων (50%), ακολουθούσαν οι φωνητικές και κινήσεων του προσώπου (26%), οι φωνητικές και κινήσεων των χεριών (20%), ενώ ελάχιστες ήταν οι μιμήσεις των κινήσεων του προσώπου με λεκτικούς ήχους (3%) και μη λεκτικών ήχων με κινήσεις χεριών (1%) (βλ. Πίν. 6 και Πίν. 10). Χαρακτηριστικό είναι ότι οι συνδυασμοί στο σύνολο τους (96%) ενέχουν το φωνητικό σύστημα (50%+26%+ 20%) και μόνο σε ένα 4% δεν ενέχεται, συνδυαστικά, η φωνητική συμπεριφορά.

Περίληψη ευρημάτων: Παρά τις επιμέρους μικρές διαφορές μεταξύ των 3 ζευγών του δείγματος, στην ανάλυση βρέθηκε περισσότερη μίμηση: φωνηέντων και συνδυασμού φωνηέντων-συμφώνων, ανοίγματος-κλεισίματος του στόματος, αναστεναγμών, ανοίγματος-κλεισίματος της παλάμης και συνδυασμών, στους οποίους, σε ποσοστό 96% ενέχεται φωνητική συμπεριφορά. Εκτός από τις μιμήσεις του ανοίγματος-κλεισίματος της παλάμης, σε όλες τις παραπάνω επικρατούσες μιμήσεις ενέχεται η δραστηριότητα του στόματος, στην οποία υπερέχει η μίμηση (μόνη ή σε συνδυασμό) των φωνηέντων (βλ. Πίν. 6 και Πίν. 10).

4.1.4. Κατεύθυνση μιμητικών επεισοδίων

Ομάδα 1

Από τις 1158 μιμήσεις, οι 561 (48%) έλαβαν χώρα στις αλληλεπιδράσεις μητέρων-βρεφών και οι 597 (52%) στις αλληλεπιδράσεις γιαγιάδων-βρεφών.

Από τις 561 μιμήσεις στην αλληλεπίδραση μητέρων-βρεφών, οι 371 (66%) ήταν μητρικές (οι μητέρες μιμήθηκαν τα βρέφη) και οι 190 (34%) ήταν βρεφικές (τα βρέφη μιμήθηκαν τις μητέρες) (p= .0001, two-tailed Binomial test).

Από τις 597 μιμήσεις στην αλληλεπίδραση γιαγιάδων-βρεφών, στις 419 (70%) οι γιαγιάδες μιμήθηκαν τα βρέφη και στις υπόλοιπες 178 (30%) τα βρέφη μιμήθηκαν τις γιαγιάδες (p= .0001, two-tailed Binomial test) (βλ. Πιν. 7).

Στο σύνολο των 1158 μιμήσεων, που έλαβαν χώρα και στις δύο υπο-Ομάδες της Ομάδας 1, οι 371 (32%) ήταν μητρικές, οι 190 (16%) ήταν περιπτώσεις όπου τα βρέφη μιμήθηκαν τις μητέρες, οι 419 (36%) ήταν μιμήσεις των γιαγιάδων και οι 178 (16%) ήταν περιπτώσεις όπου τα βρέφη μιμήθηκαν τις γιαγιάδες.

Ομάδα 2

Από τις 583 μιμήσεις στην αλληλεπίδραση μητέρων-βρεφών, οι 460 (79%) ήταν μητρικές και οι 123 (21%) ήταν βρεφικές (p= .0001, two-tailed Binomial test) (βλ. Πιν. 7).

Η μόνη στατιστικώς σημαντική διαφορά βρέθηκε μεταξύ των ζευγών της υπο-ομάδας 1 (μητέρες-βρέφη, Ομάδα 1) και των ζευγών της Ομάδας 2 (μητέρες-βρέφη)(ανάλυση λογογραμμικών μοντέλων z=4,85, p=.0001 και χ2=23,97, df=1, p= .0001).

Κατεύθυνση Μιμήσεων	**Ομάδα 1**		**Ομάδα 2**	
	N	**100%**	**N**	**100%**
Οι μητέρες μιμούνται τα βρέφη	371	**66%**	460	**79%**
Τα βρέφη μιμούνται τις μητέρες	190	34%	123	21%
Οι γιαγιάδες μιμούνται τα βρέφη	419	**70%**		
Τα βρέφη μιμούνται τις γιαγιάδες	178	30%		
Σύνολο	**1158**		**583**	

Πίνακας 7. Κατανομή των μιμητών στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες (Ομάδα 1 και 2) και τις γιαγιάδες (Ομάδα 1).

4.1.4.1. Σχολιασμός αποτελεσμάτων

Η ανάλυση με το Διωνυμικό τεστ έδειξε ότι και στα 3 ζεύγη του δείγματος, οι μητέρες (Ομάδα 1 και Ομάδα 2) και οι γιαγιάδες (Ομάδα 1) μιμήθηκαν τα βρέφη περισσότερο (p= .0001) από ό,τι τα βρέφη τις μητέρες και τις γιαγιάδες. Στην Ομάδα 1 τα ποσοστά μίμησης ήταν 66% για τις μητέρες και 34% για τα βρέφη, 70% για τις γιαγιάδες και 30% για τα βρέφη. Στην Ομάδα 2 τα ποσοστά ήταν 79% για τις μητέρες και 21% για τα βρέφη (βλ. Πίν. 7 και Σχ. 5).

Η ανάλυση με τα Λογαριθμογραμμικά Μοντέλα και το χ2 έδειξε, ότι δεν υπάρχουν στατιστικώς σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα ζεύγη της Ομάδας 1 (μητέρες-βρέφη και γιαγιάδες-βρέφη) και ανάμεσα στα ζεύγη της Ομάδας 2 (μητέρες-βρέφη) και της υπο-ομάδας 2 της Ομάδας 1 (γιαγιάδες-βρέφη). Η μόνη στατιστικώς σημαντική διαφορά βρέθηκε ανάμεσα στα ζεύγη της υπο-ομάδας 1 της Ομάδας 1 (μητέρες-βρέφη) και της Ομάδας 2 (μητέρες-βρέφη). Η διαφορά, όπως φαίνεται και στο Σχ. 5, οφείλεται στο ότι στη Ομάδα 2 οι μητέρες μιμήθηκαν σε ποσοστό 79% (και 21% τα βρέφη) και στην υπο-ομάδα 1 της Ομάδας 1 οι μητέρες μιμήθηκαν σε ποσοστό 66% (και τα βρέφη 34%).

Περίληψη ευρημάτων: Στο δείγμα μας οι μητέρες και οι γιαγιάδες μιμήθηκαν περισσότερο τα βρέφη από ό,τι αυτά εκείνες - στις 100 μιμήσεις οι 72 περίπου μιμήσεις γίνονται από τις ενήλικες συντρόφους και οι 28 μιμήσεις γίνονται από τα βρέφη. Βρέθηκε επίσης, ότι οι μητέρες των βρεφών που δεν έχουν συστηματική επικοινωνία με τις γιαγιάδες τους, μιμούνται περισσότερο από τις μητέρες των βρεφών που έχουν συστηματική επαφή με τις γιαγιάδες τους.

4.1.5. Χρονικά πρότυπα των μιμήσεων στην απλή εναλλαγή σειράς

Η ανάλυση περιορίστηκε στις διάρκειες των μιμητικών επεισοδίων με απλή εναλλαγή σειράς (μία παύση μεταξύ της δράσης του μοντέλου και της αντίδρασης του μιμητή), λόγω της πολυπλοκότητας που υπάρχει στις πολλαπλές εναλλαγές σειράς, στις απλές και πολλαπλές συμπτώσεις δράσης και στις πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης. Πιο ειδικά, μόνο στις μιμήσεις των απλών εναλλαγών σειράς μπορεί με ακρίβεια να προσδιοριστεί ο χρόνος δράσης μοντέλου, μιμητή, παύσης, καθώς και η συνολική διάρκεια του κάθε μιμητικού επεισοδίου (βλ. Kokkinaki, 1998* Kugiumutzakis, 1993).

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στην Ομάδα 1 παρατηρήθηκαν 131 μιμήσεις που έλαβαν χώρα σε εναλλαγές σειράς στις αλληλεπιδράσεις μητέρων-βρεφών. Από αυτές, οι 90 (69%) μιμήσεις έλαβαν χώρα σε *απλή* εναλλαγή σειράς (μοντέλο-παύση-μιμητής). Στην ίδια Ομάδα, 140 μιμήσεις έλαβαν χώρα σε εναλλαγές σειράς στις αλληλεπιδράσεις γιαγιάδων-βρεφών, από τις οποίες οι 101 (73%) παρατηρήθηκαν σε *απλή* εναλλαγή σειράς. Στην Ομάδα 2, στις αλληλεπιδράσεις μητέρων-βρεφών, παρατηρήθηκαν 233 μιμήσεις που έλαβαν χώρα σε εναλλαγές σειράς, από τις οποίες οι 178 (76%) έλαβαν χώρα σε απλή εναλλαγή σειράς. Είναι φανερό ότι το 70% (εύρος 69%-74%)(N=369 στις 504 μιμήσεις) περίπου των μιμήσεων που παρατηρήθηκαν σε εναλλαγές σειράς έλαβαν χώρα στην απλή εναλλαγή σειράς (βλ. Πιν. 8).

Ο Πίνακας 8 αναπαριστά, σε δευτερόλεπτα, τους μέσους όρους της διάρκειας του μοντέλου, της παύσης, του μιμητή και τη συνολική διάρκεια των μιμήσεων στις υπο-ομάδες της Ομάδας 1 και στην Ομάδα 2. Επιπλέον, δείχνει, σε δευτερόλεπτα, τις τυπικές αποκλίσεις, το μέγιστο και το ελάχιστο των διαρκειών στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες (Ομάδα 1 και 2) και τις γιαγιάδες (Ομάδα 1) στις *απλές εναλλαγές σειράς*.

ΟΜΑΔΑ	**Μέσοι Όροι**	**Τυπικές Αποκλίσεις**	**Ελάχιστη Τιμή**	**Μέγιστη Τιμή**
Ομάδα 1				
Μητέρες-Βρέφη N=90				
Μοντέλο (μητέρα ή βρέφος)	**1,86**	1,78	0,56	12,20
Παύση	**0,62**	0,88	0,00	6,00
Μιμητής (μητέρα ή βρέφος)	**1,99**	1,43	0,48	6,52

Συνολική διάρκεια	**5,62**	4,25	1,32	29,48
Γιαγιάδες-Βρέφη N=101				
Μοντέλο (γιαγιά ή βρέφος)	**1,63**	1,57	0,52	13,48
Παύση	**0,54**	1,11	‘0,00	8,84
Μιμητής (γιαγιά ή βρέφος)	**2,06**	1,59	0,14	9,60
Συνολική διάρκεια	**5,11**	4,28	1,28	29,64
Ομάδα 2				
Μητέρες-Βρέφη N=178				
Μοντέλο (μητέρα ή βρέφος)	**1,44**	1,10	0,44	7,36
Παύση	**0,74**	1,03	0,00	5,92
Μιμητής (μητέρα ή βρέφος)	**1,96**	2,04	0,10	14,92
Συνολική διάρκεια	**5,38**	5,54	1,16	51,76

Πίνακας 8. Μέσοι όροι διάρκειας του μοντέλου, της παύσης και του μιμητή στις απλές εναλλαγές σειράς κατά τις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες (Ομάδα 1 και 2) και τις γιαγιάδες (Ομάδα 1).

4.1.5.1. Σχολιασμός αποτελεσμάτων

Η ανάλυση έδειξε, ότι και για τα 3 ζεύγη των δύο Ομάδων του δείγματος, ο μέσος όρος της συνολικής διάρκειας των μιμήσεων ήταν 5,37 δευτερόλεπτα, ο μέσος όρος της διάρκειας παρουσίασης του μοντέλου ήταν 1,64 δευτερόλεπτα, ο μέσος όρος διάρκειας της παύσης ήταν 0,63 δευτερόλεπτα και ο μέσος όρος διάρκειας της δραστηριότητας του μιμητή ήταν 2 δευτερόλεπτα.

Περίληψη ευρημάτων: Στο δείγμα μας, η μίμηση, στις απλές εναλλαγές σειράς, διαρκεί ελάχιστο χρονικό διάστημα, με μια μέση διάρκεια γύρω στα 5΄΄, με μέσες διάρκειες: α) του μοντέλου γύρω στο 1.60΄΄, β) της παύσης γύρω 0,60΄΄, και γ) του μιμητή γύρω στα 2΄΄.

4.1.6. Καμπύλες ανάπτυξης των μιμητικών συμπεριφορών

Ο Πίνακας 9 δείχνει τα αποτελέσματα της ανάλυσης της επίδρασης της ηλικίας στις καμπύλες ανάπτυξης των μιμήσεων των υποκειμένων των δύο Ομάδων από το 2^{ο} μέχρι τον 10ο μήνα.

ΟΜΑΔΕΣ	**Ανάλυση Λογαριθμογραμμικών Μοντέλων**		**Ανάλυση με τη Δοκιμασία του χ2**	
	z	**p**	**X^2**	**p**
Ομάδα 1				
1.Οι μητέρες μιμούνται τα βρέφη	1,52	0,12	26,68	0,04
2. Τα βρέφη μιμούνται τις μητέρες	1,24	0,22	14,59	0,55
3. Οι γιαγιάδες μιμούνται τα βρέφη	2,97	**0,002**	45,38	**0,00012**
4. Τα βρέφη μιμούνται τις γιαγιάδες	1,83	0,06	28,98	0,02
Ομάδα 2				
5. Οι μητέρες μιμούνται τα βρέφη	1,96	0,04	22,45	0,12
6. Τα βρέφη μιμούνται τις μητέρες	1,65	0,1	24,22	0,08

Πίνακας 9. Επίδραση της ηλικίας στις καμπύλες ανάπτυξης των μιμήσεων των υποκειμένων των δύο Ομάδων από το 2^{ο} μέχρι τον 10ο μήνα.

Τόσο η χρήση των Λογαριθμογραμμικών Μοντέλων όσο και η χρήση του χ2 έδειξαν μία μη σημαντική επίδραση της ηλικίας των βρεφών στη συμπεριφορά μίμησης όλων των υποκειμένων από τον 2^{ο} μέχρι το 10ο μήνα (βλ. γραμμές 1, 2, 4, 5, 6 στον Πίνακα 9), εκτός από την περίπτωση της μιμητικής συμπεριφοράς των γιαγιάδων (βλ. γραμμή 3 στον Πίνακα 9 και Σχήμα 2), η οποία αλλάζει σε στατιστικά σημαντικό βαθμό στο χρόνο της μελέτης. Η

πορεία ανάπτυξης των μιμητικών συμπεριφορών των υποκειμένων της υπο-ομάδας 1 (βρέφη-μητέρες, Ομάδα 1) φαίνεται στο Σχήμα 7, της υπο-ομάδας 2 στο Σχήμα 8 (βρέφη-γιαγιάδες, Ομάδα 1) και της Ομάδας 2 (βρέφη-μητέρες) στο Σχήμα 9.

4.1.6.1. Σχολιασμός αποτελεσμάτων

Η ανάλυση μέσω των Λογαριθμογραμμικών Μοντέλων και του χ2 έδειξε, ότι η ηλικία των βρεφών δεν επηρεάζει τη μιμητική συμπεριφορά των υποκειμένων της μελέτης, από το $2^{ο}$ έως το $10^{ο}$ μήνα, εκτός από τη μιμητική συμπεριφορά των γιαγιάδων, η οποία αλλάζει σε στατιστικό σημαντικό βαθμό στο χρόνο της μελέτης, δηλαδή αυξάνεται φανερά μετά τον $7^{ο}$ μήνα (βλ. Πιν. 9 και Σχ. 7, 8, 9).

Μια συγκριτική θεώρηση των Σχ. 7, 8 και 9 δείχνει ότι:

α) η μιμητική συμπεριφορα των βρεφών δεν αλλάζει δραματικά στο χρόνο της μελέτης, εκτός από την περίπτωση των βρεφών της υπο-ομάδας 1 (Ομάδα 1), όπου, χωρίς να αλλάζει σε στατιστικά σημαντικό βαθμό, υπάρχει μια τάση αύξησης στους 9.5 μήνες (Σχ. 7),

β) η μιμητική συμπεριφορά των μητέρων και των γιαγιάδων έχει μια σαφή τάση αύξησης μετά τους 7 μήνες (Σχ. 7, 8, 9), αν και μόνο η αύξηση της μιμητικής συμπεριφοράς των γιαγιάδων είναι στατιστικώς σημαντική.

Οι μορφές των καμπύλων ανάπτυξης των μιμητικών συμπεριφορών στο χρόνο της μελέτης είναι μη γραμμικές, με σαφείς κορυφώσεις και πτώσεις και στην περίπτωση των βρεφικών μιμήσεων και στην περίπτωση μιμήσεων των μητέρων και των γιαγιάδων.

Περίληψη ευρημάτων: Η μορφή όλων των καμπύλων ανάπτυξης της μίμησης των βρεφών και των μητέρων/γιαγιάδων στο δείγμα μας είναι μη γραμμική,

χωρίς να επηρεάζεται σημαντικά από την ηλικία, εκτός από την περίπτωση των μιμήσεων των γιαγιάδων που αυξάνονται σε στατιστικώς σημαντικό βαθμό μετά τον 7^{ο} μήνα.

4.1.7. Επίδραση των μελών της δυάδας στη δομή και το είδος της μίμησης

Στον Πίν. 10 υπάρχουν τα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης, που απαντά στο ερ εναλλαγές σειράς, απλή σύμπτωση δράσης, κτλ., και το είδος αναφέρεται στις φωνητικές μιμήσεις, μιμήσεις κινήσεων του προσώπου,κτλ.

ΟΜΑΔΕΣ	**Ανάλυση Λογαριθμογραμμικών Μοντέλων**		**Ανάλυση με τη Δοκιμασία του χ2**		
	Z	**p**	**X^2**	**df**	**p**
Μητέρες-βρέφη (Ομάδα 1) και **Μητέρες-βρέφη** (Ομάδα 2)					
Δομή	-5,23	**.0001**	37,96	3	**.0001**
Είδος	4,21	**.01**	46.97	4	**.0001**
Φωνητικές	1,78	,08	3,27	2	.19
Κινήσεις Προσώπου	1,81	,08	5,86	1	.015
Μη λεκτικοί ήχοι	-1,6	.1	7,42	4	.11

Χεριών Συνδυασμοί	1,26 -.97	.20 .34	1,46 6,27	4 4	.83 .17
Μητέρες-βρέφη και **Γιαγιάδες-βρέφη** (Ομάδα 1)					
Δομή	-1,47	.14	2.25	3	.52
Είδος	-1,51	.14	5.01	4	.28
Φωνητικές Κινήσεις Προσώπου Μη λεκτικοί ήχοι Χεριών Συνδυασμοί	-1,97 1,38 -1,10 -0,50 -0,83	.04 .16 .28 .62 .40	4,55 3,20 4,42 1,67 4,46	2 1 4 4 4	.10 .07 .35 .79 .34
Γιαγιάδες-βρέφη και (Ομάδα1) και **Μητέρες-βρέφη** (Ομάδα 2)					
Δομή	-4,78	**.0001**	38,03	3	**.0001**
Είδος	5,38	**.0001**	63,14	4	**.0001**
Φωνητικές Κινήσεις Προσώπου Μη λεκτικοί ήχοι Χεριών Συνδυασμοί	2,42 - -1,75 1,54 -0,74	.02 - .08 .12 .46	6,81 - 9,02 2,68 1,45	2 - 4 4 3	.03 - .06 .61 .69

Πίνακας 10. Επίδραση των μελών των Ομάδων στη δομή και στο είδος των μιμητικών επεισοδίων.

4.1.7.1. Σχολιασμός αποτελεσμάτων

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η ανάλυση (με τα Λογαριθμογραμμικά Μοντέλα και το χ2, βλ. Πιν. 10, Σχ. 2) για την δομή των μιμήσεων έδωσε τα ακόλουθα αποτελέσματα:

α) Απουσία στατιστικώς σημαντικών διαφορών στη δομή των μιμήσεων των βρεφών-μητέρων και βρεφών-γιαγιάδων της Ομάδας 1. Στα δύο είδη ζευγών η μίμηση παρουσιάστηκε πιο συχνά στις πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης και στις απλές συμπτώσεις δράσης, λιγότερο

συχνά στις εναλλαγές σειράς (23% και στα δύο ζεύγη) και ελάχιστα στις πολλαπλές συμπτώσεις δράσης, όπως, σαφώς, φαίνεται στο Σχ. 2. Δηλαδή, οι συχνότητες των τεσσάρων κατηγοριών της δομής είναι ίδιες και στις δύο υπο-ομάδες της Ομάδας 1.

β) Αντίθετα, η σύγκριση των ζευγών μητέρων-βρεφών (υπο-ομάδα 1 της Ομάδας 1) και των μητέρων-βρεφών (Ομάδα 2) έδειξε ότι υπάρχουν στατιστικώς σημαντικές διαφορές στη δομή (z= -5, 23, p= .0001, χ2= 37, 96, p= .0001, βλ. Πιν. 10). Όπως φαίνεται και στο Σχ. 2, οι διαφορές εντοπίζονται στην αύξηση των εναλλαγών σειράς στην Ομάδα 2 (40% έναντι 23% της υπο-ομάδας 1), στη μείωση των απλών συμπτώσεων δράσης (26% έναντι 35% της υπο-ομάδας 1), στη μείωση των πολλαπλών εναλλαγών σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης (26% έναντι 36% της υπο-ομάδας 1), ενώ οι πολλαπλές συμπτώσεις δράσης είναι ίδιες (6%) και στα δύο είδη ζευγών. Δηλαδή, στην Ομάδα 2 οι περισσότερες μιμήσεις συμβαίνουν σε εναλλαγές σειράς, ενώ στην υπο-ομάδα 1 συμβαίνουν σε απλές συμπτώσεις δράσης και πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης.

γ) Η συγκριτική ανάλυση των ζευγών γιαγιάδων-βρεφών (Ομάδα 1, υπο-ομάδα 2) και των μητέρων-βρεφών (Ομάδα 2) έδειξε στατιστικώς σημαντικές διαφορές στη δομή (z= -4,78, p=.0001, χ2= 38,03, p=.0001, βλ. Πιν. 10). Όπως φαίνεται και στο Σχ. 2, οι διαφορές είναι ίδιες με εκείνες της περίπτωσης β. Δηλαδή, στην Ομάδα 2 οι περισσότερες μιμήσεις λαμβάνουν χώρα σε εναλλαγές σειράς ενώ στην υπο-ομάδα 2, οι περισσότερες μιμήσεις συμβαίνουν σε απλές συμπτώσεις δράσεις και πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης.

Η ανάλυση με το χ2 και τα Λογαριθμογραμμικά Μοντέλα δεν έδωσε στατιστικώς σημαντικές διαφορές ως προς τα είδη των μιμήσεων γενικά, αλλά και ως προς τις 5 κατηγορίες των ειδών των μιμήσεων ειδικά, ανάμεσα στα ζεύγη μητέρων-βρεφών και γιαγιάδων-βρεφών της Ομάδας 1 (βλ. Πιν. 10). ΄Ομως, η συγκριτική ανάλυση με τα ίδια τεστ έδειξε, ότι υπάρχουν στατιστικώς σημαντικές διαφορές μεταξύ της Ομάδας 2 και α) των μητέρων-βρεφών της Ομάδας 1 (z= 4.21, p= .01, χ2= 46.97, p=.0001). Οι διαφορές εντοπίζονται, στο ότι στην Ομάδα 2 βρέθηκε μεγαλύτερο ποσοστό φωνητικών μιμήσεων (80% έναντι 75%) και μιμήσεων μη λεκτικών ήχων (8% έναντι 4%) και μικρότερο ποσοστό μιμήσεων των κινήσεων των χεριών (3% έναντι 12%), σε σύγκριση με την υπο-ομάδα 1 (Ομάδα 1), και β) των γιαγιάδων-βρεφών της Ομάδας 1 (z= 5,38 p= .0001, χ2= 63,14, p=. 0001). Στη σύγκριση αυτή οι διαφορές εντοπίζονται στο ότι στην Ομάδα 2 βρέθηκε μεγαλύτερο ποσοστό φωνητικών μιμήσεων (80% έναντι 73%), μεγαλύτερο ποσοστό μιμήσεων μη λεκτικών ήχων (8% έναντι 5%) και μικρότερο ποσοστό στις μιμήσεις κινήσεων των χεριών (3% έναντι 12%), σε σύγκριση με την υπο-ομάδα 2 (Ομάδα 1)(βλ. Πίν. 6 και Πίν. 10). Οι παραπάνω διαφορές υπάρχουν παρά το γεγονός, ότι οι σχετικές επιμέρους αναλύσεις που έγιναν με το χ2 και τα Λογαριθμογραμμικά Μοντέλα, για τα διάφορα είδη μεταξύ των 3 ζευγών δεν έδειξαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές (Πιν. 10).

Περίληψη ευρημάτων: Στο δείγμα μας, στην Ομάδα 1, στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες και τις γιαγιάδες, η δομή των μιμητικών επεισοδίων είναι ίδια, με τις περισσότερες μιμήσεις να συμβαίνουν σε απλές συμπτώσεις δράσης και πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης. Στην Ομάδα 2, στις αλληλεπιδράσεις των μητέρων με τα βρέφη (που δεν είχαν

τακτική φυσική επικοινωνία με τις γιαγιάδες τους), οι περισσότερες μιμήσεις συμβαίνουν σε εναλλαγές σειράς και λιγότερο στις παραπάνω δύο μορφές δομής. Και στις 2 Ομάδες του δείγματος, οι λιγότερες μιμήσεις έλαβαν χώρα σε πολλαπλές συμπτώσεις δράσης.

Ως προς τα είδη των μιμήσεων, η ανάλυση με το χ2 και τα Λογαριθμογραμμικά Μοντέλα δεν έδωσε στατιστικώς σημαντικές διαφορές ως προς τα είδη των μιμήσεων γενικά, αλλά και ως προς τις 5 κατηγορίες των ειδών των μιμήσεων ειδικά, ανάμεσα στα ζεύγη μητέρων-βρεφών και γιαγιάδων-βρεφών της Ομάδας 1. Ομως, η συγκριτική ανάλυση με τα ίδια τεστ έδειξε, ότι υπάρχουν στατιστικώς σημαντικές διαφορές μεταξύ της Ομάδας 2 και των δύο υπο-ομάδων της Ομάδας 1-στην Ομάδα 2 υπήρξαν περισσότερες φωνητικές μιμήσεις, μιμήσεις μη λεκτικών ήχων και μικρότερο ποσοστό στις μιμήσεις κινήσεων των χεριών.

4.1.8. Γενική περίληψη των ευρημάτων

Οι μικρο-αναλύσεις και οι στατιστικές αναλύσεις της παρούσας διαχρονικής, νατουραλιστικής μελέτης έδειξαν, ότι στο χρόνο της μελέτης:

- η μίμηση παρουσιάζεται με την ίδια συχνότητα, 3-4 φορές στο 10-λεπτο της φυσικής επικοινωνίας και αυτό άσχετα αν το βρέφος επικοινωνεί με τη μητέρα ή τη γιαγιά ή αν το βρέφος έχει ή δεν έχει συστηματική φυσική επαφή με τη γιαγιά,
- η δομή των μιμητικών επεισοδίων ήταν ίδια στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες και τις γιαγιάδες τους (Ομάδα 1) και διαφορετική στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες τους (Ομάδα 2), ενώ και στις δύο Ομάδες οι λιγότερες μιμήσεις έλαβαν χώρα σε πολλαπλές συμπτώσεις δράσης.

- οι φωνητικές μιμήσεις είναι σχεδόν 3 φορές περισσότερες από τα υπόλοιπα είδη μίμησης και στα 3 ζεύγη των 2 Ομάδων. Στις φωνητικές μιμήσεις η μίμηση φωνηέντων και η μίμηση συνδυασμού φωνηέντων-συμφώνων ήταν πολύ περισσότερες από τη μίμηση συμφώνων. Στα υπόλοιπα είδη μιμήσεων τα υποκείμενα της μελέτης μιμήθηκαν περισσότερο, από τα άλλα μοντέλα, τα μοντέλα του ανοίγματος-κλεισίματος στόματος και παλάμης, τους αναστεναγμούς και τους συνδυασμούς και μάλιστα τον συνδυασμό φωνητικών και μη λεκτικών ήχων. Στις περισσότερες μιμήσεις ενέχεται η μιμητική φωνητική δραστηριότητα του στόματος και από αυτή υπερέχει η μίμηση των φωνηέντων,
- οι μητέρες και οι γιαγιάδες του δείγματος μιμήθηκαν περισσότερο τα βρέφη από ό,τι αυτά εκείνες,
- η μίμηση στις απλές εναλλαγές σειράς έχει μέση διάρκεια γύρω στα 5΄΄, και
- η μορφή των καμπυλών ανάπτυξης των μιμητικών συμπεριφορών των βρεφών και ενηλίκων συντρόφων τους είναι μη γραμμική, δεν επηρεάζεται από την ηλικία, εκτός της μιμητικής συμπεριφοράς των γιαγιάδων που αυξάνεται μετά τον 7^{ο} μήνα.

4.1.9. Έλεγχος Υποθέσεων

Η πρώτη υπόθεση επικεντρώθηκε στο αν υπάρχουν ή δεν υπάρχουν στατιστικώς σημαντικές διαφορές στα βασικά χαρακτηριστικά και την ανάπτυξη της μίμησης ανάμεσα στις δυάδες μητέρων-βρεφών και γιαγιάδων-βρεφών της Ομάδας 1.

Οι στατιστικές αναλύσεις ευνοούν όχι την ερευνητική υπόθεση αλλά τη μηδενική υπόθεση. Στο δείγμα μας στην Ομάδα 1 βρέθηκε μια μόνο στατιστικώς σημαντική διαφορά: η μιμητική συμπεριφορά των γιαγιάδων αυξάνεται σε στατιστικώς σημαντικό επίπεδο μετά τον 7^{ο} μήνα, κάτι που δεν ισχύει για τη μιμητική συμπεριφορά των μητέρων και τη μιμητική συμπεριφορά των βρεφών, οι οποίες δεν επηρεάζονται σημαντικά από την ηλικία.

Δεν βρέθηκαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές στη μίμηση ανάμεσα στα ζεύγη μητέρων-βρεφών και γιαγιάδων-βρεφών στα ακόλουθα 9 σημεία:

1) στη συχνότητα των μιμητικών επεισοδίων,
2) στη χρήση της μίμησης στα 17 ηλικιακά επίπεδα της μελέτης,
3) στο μέσο όρο των μιμήσεων ανά 10-λεπτο επικοινωνίας,
4) στη δομή των μιμητικών επεισοδίων,
5) στα είδη των μιμήσεων,
6) στην κατεύθυνση της μίμησης,
7) στις διάρκειες των μιμήσεων στις απλές εναλλαγές σειράς,
8) στη μη γραμμική μορφή ανάπτυξης των μιμήσεων των βρεφών στις αλληλεπιδράσεις με τις μητέρες και τις γιαγιάδες, και
9) στη μη γραμμική μορφή ανάπτυξης των μιμητικών συμπεριφορών των μητέρων και των γιαγιάδων στις αλληλεπιδράσεις με τα βρέφη.

Παρόλο, που η στατιστικώς σημαντική διαφορά είναι ενδιαφέρουσα, οι παραπάνω 9 ομοιότητες μας ωθούν να συμπεράνουμε, ότι στο δείγμα μας, τα βρέφη μιμήθηκαν με όμοιο τρόπο τις μητέρες και τις γιαγιάδες της Ομάδας 1, οι οποίες, με τη σειρά τους, μιμήθηκαν με όμοιο τρόπο τα βρέφη. Οι γιαγιάδες και οι μητέρες ήταν εξίσου ικανές ως σύντροφοι στη μιμητική επικοινωνία με τα βρέφη.

Η δεύτερη υπόθεση εστιάστηκε στο αν υπάρχουν ή δεν υπάρχουν στατιστικώς σημαντικές διαφορές στα βασικά χαρακτηριστικά και την ανάπτυξη της μίμησης ανάμεσα στις δυάδες μητέρων-βρεφών (Ομάδα 1-εμπειρία των βρεφών με τη γιαγιά) και μητέρων-βρεφών (Ομάδα 2-απουσία εμπειρίας των βρεφών με τη γιαγιά).

Οι στατιστικές αναλύσεις έδειξαν ότι σε 3 σημεία υπάρχουν στατιστικώς σημαντικές διαφορές:

1) οι μητέρες στην Ομάδα 1 μιμήθηκαν σημαντικά λιγότερο (66%) τα βρέφη (34%) συγκριτικά με τις μητέρες της Ομάδας 2 (79% μητέρες και 21% βρέφη),
2) οι φωνητικές μιμήσεις στα ζεύγη μητέρων-βρεφών της Ομάδας 1 ήταν σημαντικά λιγότερες (75%) των φωνητικών μιμήσεων που παρατηρήθηκαν στα ζεύγη μητέρων-βρεφών της Ομάδας 2 (80%), και
3) στα ζεύγη μητέρων-βρεφών της Ομάδας 1, οι περισσότερες μιμήσεις συμβαίνουν σε απλές συμπτώσεις δράσης και πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης, ενώ στα ζεύγη μητέρων-βρεφών της Ομάδας 2, οι περισσότερες μιμήσεις συμβαίνουν σε απλές εναλλαγές σειράς.

Δεν βρέθηκαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές στη μίμηση ανάμεσα στα ζεύγη μητέρων-βρεφών των 2 Ομάδων στα ακόλουθα 10 σημεία:

1) στη συχνότητα μιμητικών επεισοδίων,
2) στη χρήση της μίμησης στα 17 ηλικιακά επίπεδα της μελέτης,
3) στο μέσο όρο των μιμήσεων ανά 10-λεπτο επικοινωνίας,
4) στη δομή της μίμησης (πολλαπλές συμπτώσεις δράσης) που λαμβάνουν χώρα οι λιγότερες μιμήσεις,
5) στα είδη των μιμήσεων,
6) στην κατεύθυνση της μίμησης,
7) στις διάρκειες των μιμήσεων στις απλές εναλλαγές σειράς,
8) στη μη γραμμική μορφή ανάπτυξης των μιμήσεων των βρεφών των 2 Ομάδων,
9) στη μη γραμμική μορφή ανάπτυξης των μιμήσεων των μητέρων και των 2 Ομάδων, και
10) στο ότι οι βρεφικές και οι μητρικές μιμήσεις και στις 2 Ομάδες δεν αλλάζουν σε στατιστικώς σημαντικό επίπεδο στο χρόνο της μελέτης.

Παρόλο που οι τρεις διαφορές είναι ενδιαφέρουσες (βλ. παρακάτω), οι ομοιότητες μας ωθούν να συμπεράνουμε, ότι στο δείγμα μας, τα βρέφη, παρά τη διαφορετική εμπειρία τους με τις γιαγιάδες (συστηματική επαφή στην Ομάδα 1 και απουσία συστηματικής επαφής στην Ομάδα 2), μιμήθηκαν με όμοιο περίπου τρόπο τις μητέρες τους, οι οποίες, με τη σειράς τους, μιμήθηκαν με όμοιο τρόπο τα βρέφη. Η απουσία στατιστικώς σημαντικών διαφορών στα παραπάνω 10 σημεία δείχνει, ότι η ανάδυση και η ανάπτυξη της μίμησης στις φυσικές επικοινωνίες μητέρων-βρεφών, *σε μεγάλο βαθμό, δεν εξαρτάται από την εμπειρία των βρεφών με τις γιαγιάδες.*

Οι διαφορές όμως δείχνουν ότι, ως ένα βαθμό, η εμπειρία των βρεφών της Ομάδας 1 με τις γιαγιάδες επιδρά στη μίμηση των μητέρων-βρεφών της ίδιας Ομάδας - οι μητέρες μιμούνται λιγότερο τα βρέφη (Διαφορά 1η), μιμούνται λιγότερο τα βρεφικά φωνητικά μοντέλα (Διαφορά 2η) και η μίμηση λαμβάνει χώρα πιο συχνά σε απλές συμπτώσεις δράσης και πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης (Διαφορά 3η), σε αντίθεση με τις μητέρες των βρεφών, που δεν είχαν συστηματική επαφή με τις γιαγιάδες, οι οποίες μητέρες μιμήθηκαν περισσότερο τα βρέφη (Διαφορά 1η), μιμήθηκαν περισσότερο τα βρεφικά φωνητικά μοντέλα (Διαφορά 2η) και η μίμηση έλαβε χώρα πιο συχνά σε εναλλαγές σειράς (Διαφορά 3η). Με πιο απλούς όρους, οι μητέρες της Ομάδας 1 μιμούνται λιγότερο τα βρέφη, κυρίως (αλλά όχι αποκλειστικά) σε δυο είδη δομής, άρα η μίμηση στην Ομάδα αυτή είναι συχνά (αλλά όχι πάντα) λίγο πιο σύνθετη και χαρακτηρίζεται από περισσότερη συμμετοχή του βρέφους παρά της μητέρας. Γράφουμε «όχι αποκλειστικά» και «όχι πάντα», γιατί όπως δείχνει ο Πιν. 4 και στα 2 ζεύγη μητέρων-βρεφών και των 2 Ομάδων η μίμηση λαμβάνει χώρα σε εναλλαγές σειράς, σε απλές συμπτώσεις δράσης, σε πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης και όπως σημειώσαμε παραπάνω και στις 2 Ομάδες η μίμηση λαμβάνει χώρα ελάχιστα στις πολλαπλές συμπτώσεις δράσης.

Ο έλεγχος της δεύτερης υπόθεσης έδειξε, ότι αν και συνολικά τα βασικά χαρακτηριστικά και η ανάπτυξη της μίμησης στις αλληλεπιδράσεις μητέρων-βρεφών δεν εξαρτούνται από τις επαφές του βρέφους με τη γιαγιά, οι επαφές αυτές, στο δείγμα μας, πιθανότατα επιδρούν στη συχνότητα των βρεφικών μιμήσεων και στην επικράτηση συγκεκριμένων ειδών δομής μέσα στις οποίες λαμβάνει χώρα η μίμηση.

Συμπερασματικά, οι αναλύσεις της παρούσας μελέτης ενίσχυσαν περισσότερο τις μηδενικές παρά τις ερευνητικές υποθέσεις και στις δυο αρχικές υποθέσεις, δηλαδή, στο δείγμα μας, μητέρες και γιαγιάδες ήταν εξίσου ικανές σύντροφοι στη μιμητική επικοινωνία με τα βρέφη και η μίμηση στις αλληλεπιδράσεις μητέρων-βρεφών των δύο Ομάδων επηρεάζεται σε μικρό βαθμό από τη συστηματική ή τη μη συστηματική επαφή των βρεφών με τη γιαγιά. Οι διαφορές αναφέρονται στο ότι η μιμητική συμπεριφορά των γιαγιάδων αυξάνεται σημαντικά μετά τον 7^{ο} μήνα και στο ότι η συστηματική ή μη συστηματική επαφή με τη γιαγιά επιδρά στη συχνότητα των μητρικών και βρεφικών μιμήσεων και στην επικράτηση συγκεκριμένων ειδών δομής μέσα στις οποίες λαμβάνει χώρα η μίμηση.

Αν τέλος, συγκρίνουμε τα αποτελέσματα των ζευγών γιαγιάδων-βρεφών (Ομάδα 1) και μητέρων-βρεφών (Ομάδα 2), παρατηρούμε, ότι υπάρχουν τρεις (3) στατιστικώς σημαντικές διαφορές και εννέα (9) σημεία στα οποία δεν υπάρχουν στατιστικώς σημαντικές διαφορές.

Οι διαφορές αναφέρονται στο ότι:

1) οι φωνητικές μιμήσεις στα ζεύγη γιαγιάδων-βρεφών (Ομάδα 1) ήταν σημαντικά λιγότερες (73%) συγκριτικά με τις αντίστοιχες μιμήσεις στα ζεύγη μητέρων-βρεφών (80%) της Ομάδας 2,
2) οι περισσότερες μιμήσεις στα ζεύγη γιαγιάδων-βρεφών (Ομάδα 1) λαμβάνουν χώρα σε απλές συμπτώσεις δράσης και πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης, ενώ οι περισσότερες μιμήσεις στα ζεύγη μητέρων-βρεφών (Ομάδα 2) συμβαίνουν σε εναλλαγές σειράς, και

3) η μιμητική συμπεριφορά των γιαγιάδων (Ομάδα1) αυξήθηκε σημαντικά μετά τον 7^{ο} μήνα, κάτι που δεν ισχύει για τη μιμητική συμπεριφορά των μητέρων της Ομάδας 2.

Δεν βρέθηκαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές ως προς:

1) τη συχνότητα των μιμητικών επεισοδίων,
2) τη χρήση της μίμησης στα 17 ηλικιακά επίπεδα της μελέτης,
3) το μέσο όρο των μιμήσεων ανά 10-λεπτο επικοινωνίας,
4) το είδος δομής (πολλαπλές συμπτώσεις δράσης) που λαμβάνουν χώρα οι λιγότερες μιμήσεις,
5) τα είδη των μιμήσεων,
6) την κατεύθυνση της μίμησης,
7) τις διάρκειες των μιμήσεων στις απλές εναλλαγές σειράς,
8) τη μη γραμμική μορφή ανάπτυξης των βρεφικών μιμητικών συμπεριφορών, και
9) τη μη γραμμική μορφή ανάπτυξης των μιμητικών συμπεριφορών των γιαγιάδων (Ομάδα 1) και των μητέρων (Ομάδα 2).

Οι παραπάνω ομοιότητες μας ωθούν να συμπεράνουμε, ότι τα βρέφη της Ομάδας 1 και τα βρέφη της Ομάδας 2 μιμήθηκαν με όμοιο τρόπο τις γιαγιάδες και τις μητέρες τους, οι οποίες με τη σειρά τους μιμήθηκαν με σχεδόν όμοιο τρόπο τα βρέφη. Δεδομένου ότι η παρούσα συγκριτική θεώρηση *αναφέρεται σε δύο πλήρως ανεξάρτητες ομάδες* ζευγών βρεφών-μητέρων (Ομάδα 2) και βρεφών-γιαγιάδων (Ομάδα 1), η απουσία πολλών στατιστικών διαφορών ενισχύει ακόμη περισσότερο το συμπέρασμα της σύγκρισης των υπο-ομάδων της Ομάδας 1 (μητέρες-βρέφη, γιαγιάδες-βρέφη) σύμφωνα με το οποίο, οι

γιαγιάδες και οι μητέρες είναι εξίσου ικανές σύντροφοι στη μιμητική επικοινωνία με τα βρέφη.

Αν τώρα ομαδοποιήσουμε τις στατιστικώς σημαντικές διαφορές, τότε καταλήγουμε στα ακόλουθα τέσσερα ευρήματα:

1) η μιμητική συμπεριφορά των γιαγιάδων αυξάνεται σημαντικά μετά τον 7^{ο} μήνα, κάτι που δεν ισχύει για τις μιμητικές συμπεριφορές των βρεφών και των μητέρων των δύο Ομάδων,
2) οι μητέρες των βρεφών της Ομάδας 1 μιμούνται λιγότερο τα βρέφη από ό,τι οι μητέρες των βρεφών της Ομάδας 2,
3) οι μητέρες και οι γιαγιάδες των βρεφών της Ομάδας 1 μιμούνται λιγότερο τα βρεφικά φωνητικά μοντέλα από ό,τι οι μητέρες της Ομάδας 2, και
4) στα ζεύγη μητέρων-βρεφών και γιαγιάδων-βρεφών της Ομάδας 1 οι μιμήσεις έλαβαν χώρα συχνότερα σε απλές συμπτώσεις δράσης και πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης, ενώ στα ζεύγη μητέρων-βρεφών της Ομάδας 2 οι μιμήσεις έλαβαν χώρα συχνότερα σε εναλλαγές σειράς.

Αν, τέλος, ομαδοποιήσουμε τα αποτελέσματα των αναλύσεων στις οποίες δεν βρέθηκαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές, τότε καταλήγουμε στην ακόλουθη διαπίστωση: Και στα 3 ζεύγη των 2 Ομάδων του δείγματος δεν υπήρξαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές ως προς:

1) τη συχνότητα των μιμητικών επεισοδίων,
2) τη χρήση της μίμησης στα 17 ηλικιακά επίπεδα της μελέτης,
3) το μέσο όρο των μιμήσεων ανά 10-λεπτο επικοινωνίας,
4) το σε ποια δομή συμβαίνουν οι λιγότερες μιμήσεις,
5) την κατεύθυνση των μιμήσεων,

6) τις διάρκειες των μιμήσεων στις απλές εναλλαγές σειράς,
7) τη μη γραμμική καμπύλη ανάπτυξης των βρεφικών μιμήσεων,
8) τη μη γραμμική καμπύλη ανάπτυξης των μιμήσεων των μητέρων και των γιαγιάδων,
9) τη μη επίδραση της ηλικίας στις μιμητικές συμπεριφορές των βρεφών και των μητέρων.

Περιληπτικά, ο έλεγχος των υποθέσεων έδειξε ότι στο δείγμα μας οι γιαγιάδες και οι μητέρες είναι εξίσου ικανές σύντροφοι στη μιμητική επικοινωνία με τα βρέφη και ότι η ανάδυση και η ανάπτυξη της μίμησης στις φυσικές επικοινωνίες μητέρων-βρεφών, σε μεγάλο βαθμό, δεν εξαρτάται από την εμπειρία των βρεφών με τις γιαγιάδες. Ο βαθμός που εξαρτάται αντανακλάται στις διαφορές που αναφέρθηκαν παραπάνω.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

5. ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο συγκρίνουμε τα ευρήματα της παρούσας μελέτης με τα ευρήματα των μελετών που διερεύνησαν τη μίμηση κατά τη βρεφική ηλικία σε νατουραλιστικά πλαίσια και στη συνέχεια προχωρούμε στην ερμηνεία των ευρημάτων μας. Η Διατριβή τελειώνει με προτάσεις για περαιτέρω διερεύνηση της ανάπτυξης της μίμησης στις φυσικές επικοινωνίες των βρεφών με σημαντικές Άλλες και Άλλους.

5.1. Σύγκριση των ευρημάτων

Τα ευρήματα της παρούσας μελέτης συγκρίνονται με τα ευρήματα των νατουραλιστικών μελετών πάνω στη μίμηση που περιγράψαμε στο υποκ. 2.7.2. Η διαχρονική και νατουραλιστική φύση της παρούσας έρευνας μας επιτρέπει να κάνουμε ολικές ή μερικές συγκρίσεις με τις μελέτες των Kokkinaki (1998), Kokkinaki & Kugiumutzakis (2000), Kugiumutzakis (1993) και Pawlby (1977). Λόγω του ερευνητικού σχεδιασμού και της ηλικίας των βρεφών τα αποτελέσματα των νατουραλιστικών μελετών των McFarlane (1977), Moss (1967), Papousek &

Papousek (1977, 1980) και Waxler & Yarrow (1975) δεν μπορούν να συγκριθούν με τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης.

5.1.1. Συχνότητα και κατεύθυνση μιμήσεων

Ως προς τη συχνότητα, τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης συγκρίνονται με ολικό τρόπο μόνο με τα αποτελέσματα της έρευνας της Κοκκινάκη (Kokkinaki, 1998). Η Κοκκινάκη βρήκε ότι στην Κρήτη η μίμηση των βρεφών με τις μητέρες είχε συχνότητα 1107 (48%) και με τους πατέρες 1190 (52%) και στη Σκωτία οι συχνότητες ήταν αντίστοιχα 1112 (45%) και 1357 (55%). Στην παρούσα μελέτη, η μίμηση των βρεφών της Ομάδας 1 με τις μητέρες ήταν 561 (48%) και τις γιαγιάδες τους 597 (52%). Ούτε στην Κρήτη ούτε στη Σκωτία τα ποσοστά των μιμήσεων στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τους δύο γονείς διέφερε σε στατιστικώς σημαντικό επίπεδο. Το ίδιο ισχύει για τα ποσοστά των μιμήσεων στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες και τις γιαγιάδες στην παρούσα μελέτη. Συνοπτικά, *η παρούσα μελέτη έδειξε ότι η συχνότητα των μιμήσεων στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών, όχι μόνο με τους γονείς (Kokkinaki, 1998), αλλά και με τη γιαγιά, δεν διαφέρει σε στατιστικώς σημαντικό βαθμό.*

Ως προς το μέσο όρο των μιμήσεων ανά 10-λεπτο επικοινωνίας, τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης μπορούν να συγκριθούν, με μερικό τρόπο, με τα αντίστοιχα των Kugiumutzakis (1993) και Kokkinaki & Kugiumutzakis (2000). Γράφουμε με μερικό τρόπο, γιατί οι ερευνητές αυτοί αναφέρονται σε μέσους όρους μόνο των φωνητικών μιμήσεων ανά 10-λεπτο, ενώ στην παρούσα μελέτη οι μέσοι όροι αναφέρονται σε όλα τα είδη των μιμήσεων. Ο Κουγιουμουτζάκης βρήκε, ότι η μέση συχνότητα των φωνητικών μιμήσεων στην αλληλεπίδραση μητέρας-βρέφους ήταν 3.2 μιμήσεις ανά 10-λεπτο (Kugiumutzakis, 1993). Στη μελέτη των Kokkinaki & Kugiumutzakis (2000), η

αντίστοιχη μέση συχνότητα μιμήσεων με τις μητέρες ήταν 3.6 και τους πατέρες 3.8 μιμήσεις ανά 10-λεπτο επικοινωνίας. Στην παρούσα μελέτη, η μέση συχνότητα των μιμήσεων, στην Ομάδα 1, στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες ήταν 3.0 μιμήσεις ανά 10-λεπτο, με τις γιαγιάδες ήταν 3.1 μιμήσεις ανά 10-λεπτο και στην Ομάδα 2 (μητέρες-βρέφη) ήταν 3.7 ανά 10-λεπτο επικοινωνίας. Ο γενικός μέσος όρος των μιμήσεων σε όλα τα ζεύγη του δείγματός μας ήταν 3.37 μιμήσεις ανά 10-λεπτο επικοινωνίας (βλ. σχ. Πιν. 3). Συνοπτικά, *η παρούσα μελέτη δείχνει, ότι η μέση συχνότητα των μιμήσεων ανά 10-λεπτο φυσικής επικοινωνίας των βρεφών, όχι μόνο με τις μητέρες και τους πατέρες, αλλά και με τις γιαγιάδες είναι περίπου ίση, δηλαδή 3 έως 4 μιμήσεις στο 10-λεπτο.*

Ως προς την κατεύθυνση των μιμήσεων, η Pawlby (1977) βρήκε ότι οι μητέρες μιμούνται περισσότερο (79%) τα βρέφη από ό, τι αυτά εκείνες (21%). Το ίδιο βρήκε ο Kugiumutzakis (1993) σε δείγμα μητέρων-βρεφών για τη φωνητική μίμηση (73% και 27% αντίστοιχα). Το ίδιο βρήκε η Kokkinaki για όλα τα είδη των μιμήσεων, σε δείγμα βρεφών με τους δύο γονείς (μητέρες:70,8%, βρέφη: 29,2%, πατέρες: 70,7%, βρέφη: 29,3%) καθώς και οι Kokkinaki & Kugiumutzakis (2000) για τη φωνητική μίμηση στο δείγμα της Κρήτης (μητέρες:72,8%, βρέφη: 27,2%, πατέρες: 60,7%, βρέφη: 39,5). Στην παρούσα μελέτη, για όλα τα είδη μίμησης, στην Ομάδα 1, οι μητέρες μιμήθηκαν περισσότερο (66%) τα βρέφη από ό, τι αυτά εκείνες (34%), κάτι που ισχύει και για τις γιαγιάδες (70%) και τα βρέφη (30%). Στην Ομάδα 2, πάλι οι μητέρες μιμήθηκαν τα βρέφη περισσότερο (79%) από ό, τι αυτά εκείνες (21%). Συνοπτικά, *η παρούσα μελέτη δείχνει ότι, όχι μόνο οι μητέρες και οι πατέρες, αλλά και οι γιαγιάδες μιμούνται περισσότερο τα βρέφη από ό,τι αυτά εκείνες.*

Οι παραπάνω συγκρίσεις δείχνουν ότι *η συχνότητα, ο μέσος όρος μιμήσεων ανά 10-λεπτο επικοινωνίας και η κατεύθυνση των μιμήσεων είναι σχεδόν ίδιες στις μιμητικές επικοινωνίες των βρεφών με τους γονείς και τις γιαγιάδες - στις 100 μιμήσεις οι 30 περίπου είναι μιμήσεις των βρεφών και οι 70 περίπου είναι μιμήσεις είτε των μητέρων, είτε των πατέρων είτε των γιαγιάδων.*

5.1.2. Δομή των μιμητικών επεισοδίων

Η Pawlby (1977) βρήκε ότι η μίμηση έλαβε χώρα πιο συχνά στις εναλλαγές σειράς παρά σε συμπώσεις δράσης, χωρίς να αναφέρει ποσοστά. Ο Kugiumutzakis (1993) βρήκε, ότι οι φωνητικές μιμήσεις στις αλληλεπιδράσεις μητέρων-βρεφών έλαβαν χώρα πιο συχνά σε εναλλαγές σειράς (64%) παρά σε συμπτώσεις δράσης (34%). Η Kokkinaki (1998) βρήκε το ίδιο στις αλληλεπιδράσεις βρεφών-γονέων (εναλλαγές σειράς: 69,8%, συμπτώσεις δράσης: 30,2%) για όλα τα είδη των μιμήσεων στην Κρήτη και τη Σκωτία. Οι Kokkinaki & Kugiumutzakis (2000) βρήκαν ότι οι φωνητικές μιμήσεις, στο δείγμα της Κρήτης (βρέφη-γονείς), έλαβαν χώρα περισσότερο σε εναλλαγές σειράς (77,2%), λιγότερο σε πολλαπλές εναλλαγές σειράς με συμπτώσεις δράσης (17,9%) και ελάχιστα σε απλές συμπτώσεις δράσης (4,9%). Οι μελέτες αυτές συμφωνούν, στο ότι οι μιμήσεις λαμβάνουν χώρα πιο συχνά σε εναλλαγές σειράς παρά σε συμπτώσεις δράσης ή συνδυασμούς των δύο.

Στην παρούσα μελέτη έγινε μικρο-ανάλυση πέντε ειδών δομής των μιμητικών επεισοδίων (απλές εναλλαγές σειράς, πολλαπλές εναλλαγές σειράς, απλές συμπτώσεις δράσης, πολλαπλές συμπτώσεις δράσης, πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης, βλ. Πιν. 4) και όχι μόνο δύο ειδών όπως στις μελέτες των Pawlby (1977), Kugiumutzakis (1993) και Kokkinaki (1998). Στη μελέτη των Kokkinaki & Kugiumutzakis (2000) έγινε μικρο-

ανάλυση τριών ειδών δομή των μιμητικών επεισοδίων (βλ. παραπάνω). Στην παρούσα μελέτη βρέθηκε, ότι στο σύνολο των ζευγών και των δύο Ομάδων η μίμηση έλαβε χώρα σε εναλλαγές σειράς κατά 29%, σε απλές συμπτώσεις δράσης κατά 32%, σε πολλαπλές συμπτώσεις δράσης κατά 6% και σε πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης κατά 32%. Δηλαδή, σε αντίθεση με τις παραπάνω μελέτες, στην παρούσα μελέτη οι μιμήσεις δεν έλαβαν χώρα περισσότερο σε εναλλαγές σειράς, αλλά έλαβαν χώρα περίπου στο ίδιο ποσοστό (γύρω στο 30%) σε εναλλαγές σειράς, σε απλές συμπτώσεις δράσεις και σε πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης. Μόνο στα ζεύγη μητέρων-βρεφών της Ομάδας 2, οι εναλλαγές σειράς υπερτερούν (40%) των υπολοίπων ειδών δομής, ενώ στα ζεύγη μητέρων-βρεφών και γιαγιάδων-βρεφών της Ομάδας 1, οι εναλλαγές σειράς είναι λιγότερες (23%) από τα ποσοστά των άλλων ειδών δομής

Η ασυμφωνία στα ποσοστά των ειδών δομής ανάμεσα στην παρούσα μελέτη και στις παραπάνω σχετικές νατουραλιστικές μελέτες μπορεί να οφείλεται σε μεθοδολογικούς λόγους (π.χ. εμείς αναλύσαμε περισσότερες μεταβλητές), αλλά μπορεί, όμως, να ανακλά το γεγονός, ότι το πρόβλημα της δομής είναι πιο πολύπλοκο, όπως δείχνει η παρούσα μελέτη και όχι ότι η μίμηση συμβαίνει μόνο σε δύο είδη δομής (εναλλαγές σειράς, συμπτώσεις δράσης), όπως έδειξαν ορισμένες από τις παρακάτω μελέτες

Τέλος, στον Πιν. 4 αξίζει να σημειώσουμε, ότι οι μιμήσεις στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες και τις γιαγιάδες της Ομάδας 1 συμβαίνουν σε ίσο ποσοστό εναλλαγών σειράς (23%), σε ίσο ποσοστό απλών συμπτώσεων δράσης (35%), σε σχεδόν ίσο ποσοστό πολλαπλών συμπτώσεων δράσης (6% και 8% αντίστοιχα) και σε σχεδόν ίσο ποσοστό σε πολλαπλές

εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης (36% και 34%). Το εύρημα αυτό απαιτεί μία ερμηνεία, δεδομένου ότι τα αντίστοιχα ποσοστά στα ζεύγη μητέρων-βρεφών της Ομάδας 2 ήταν 40%, 26%, 6% και 28%. Το μόνο κοινό ανάμεσα στα ζεύγη της Ομάδας 1 (μητέρες/γιαγιάδες-βρέφη) και στα ζεύγη της Ομάδας 2 (μητέρες-βρέφη) είναι το σχεδόν ίσο ποσοστό πολλαπλών συμπτώσεων δράσης (7% και 6% αντίστοιχα), εύρημα σύμφωνο με το αντίστοιχο (4,9%) των Kokkinaki & Kugiumutzakis (2000), σε ζεύγη (γονέων-βρεφών).

Συνοπτικά, *όλες οι παραπάνω μελέτες (και της παρούσας συμπεριλαμβανόμενης) συμφωνούν, ότι η μίμηση στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τους γονείς και τις γιαγιάδες συμβαίνει ελάχιστα (εύρος: 4,9%-8%) σε πολλαπλές συμπτώσεις δράσης. Οι υπόλοιπες μελέτες, εκτός της παρούσας, συμφωνούν ότι η μίμηση συμβαίνει πολύ πιο συχνά (εύρος:64%-77%) στις εναλλαγές σειράς, ενώ το μέγιστο αντίστοιχο ποσοστό που βρήκε η παρούσα μελέτη ήταν 40% (μητέρες-βρέφη, Ομάδα 2). Η παρούσα μελέτη δείχνει ό τι η μίμηση μπορεί να συμβεί περίπου κατά 30% σε εναλλαγές σειράς, σε απλές συμπτώσεις δράσης και σε πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης, αντίστοιχα. Η παρούσα μελέτη, επιπλέον, προσθέτει το εύρημα, ότι η μίμηση στα ζεύγη μητέρων-βρεφών και γιαγιάδων-βρεφών (Ομάδα 1) έλαβε χώρα σε ίσα ποσοστά στα παραπάνω τρία είδη δομής.*

5.1.3. Είδη μιμήσεων

Στη μελέτη της Pawlby (1977) το 42% των μιμήσεων ήταν φωνητικές, το 23% ήταν μιμήσεις χειρονομιών, το 17% ήταν μιμήσεις μη λεκτικών ήχων, το 13% ήταν μιμήσεις χειρισμού αντικειμένων/παιχνιδιών και το 5% ήταν μιμήσεις κινήσεων του προσώπου. Στη μελέτη του Κουγιουμουτζάκη (1992, Kugiumutzakis, 1993) το 93% μιμήσεων ήταν φωνητικές και το 7% μη λεκτικές.

Στη μελέτη της Kokkinaki (1998) το 35% ήταν φωνητικές μιμήσεις, το 21% ήταν μιμήσεις κινήσεων του προσώπου, το 18% ήταν συνδυασμοί, το 13% ήταν μιμήσεις μη λεκτικών ήχων, το 8 % ήταν μιμήσεις κινήσεων της κεφαλής και το 6 % ήταν μιμήσεις κινήσεων των χεριών. Στην παρούσα μελέτη, στο σύνολο των ζευγών του δείγματος, το 76% ήταν φωνητικές μιμήσεις, το 10% ήταν μιμήσεις κινήσεων των χεριών, το 6,5% ήταν μιμήσεις συνδυασμών, το 6% ήταν μιμήσεις μη λεκτικών ήχων και το 1,5% ήταν μιμήσεις κινήσεων του προσώπου.

Συνοπτικά, *η παρούσα μελέτη συμφωνεί με τις υπόλοιπες, ότι πιο συχνές, από όλα τα είδη των μιμήσεων, είναι οι φωνητικές μιμήσεις, κάτι που ισχύει στις αλληλεπιδράσεις του βρέφους, όχι μόνο με την μητέρα και τον πατέρα, αλλά και με τη γιαγιά*. Ως προς τα ποσοστά των φωνητικών μιμήσεων στις παραπάνω μελέτες, υπάρχει μια μεγάλη διακύμανση που κλιμακώνεται από τη μελέτη της Kokkinaki (35%), τη μελέτη της Pawlby (42%), την παρούσα μελέτη (76%) και τη μελέτη του Kugiumutzakis (93%). Προφανώς υπάρχουν ατομικές διαφορές ανάμεσα στα ζεύγη των διαφόρων δειγμάτων και διαφορές στη μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε στις παραπάνω τέσσερις μελέτες, όμως η μελέτη της Kokkinaki (1998) και η παρούσα μελέτη, οι οποίες χρησιμοποίησαν την ίδια μεθοδολογία μικρο-ανάλυσης (σύστημα Logger), δείχνουν ότι υποστηρίζεται η υπόθεση των ατομικών διαφορών ανάμεσα στα διάφορα δείγματα. Παρά τις διαφορές, σε όλες τις σχετικές μελέτες, η φωνητική μίμηση είναι εμφανώς περισσότερη από τα υπόλοιπα είδη μίμησης.

Ως προς το ποιες φωνητικές μιμητικές αντιδράσεις υπερέχουν στις φωνητικές μιμήσεις, η μελέτη της Pawlby (1977) έδειξε ότι ανάμεσα στις φωνητικές μιμήσεις η κατανομή ήταν 70% φωνήεντα, 9% σύμφωνα και 21% συνδυασμοί φωνηέντων-συμφώνων. Στη μελέτη του Kugiumutzakis (1993) η

αντίστοιχη κατανομή ήταν 71,5% φωνήεντα, 3,1% σύμφωνα και 18,8% συνδυασμοί. Στη μελέτη της Kokkinaki (1998) η αντίστοιχη κατανομή ήταν 62% φωνήεντα, 19% σύμφωνα και 19% συνδυασμοί. Στη μελέτη των Kokkinaki & Kugiumutzakis (2000) η αντίστοιχη κατανομή ήταν 63% φωνήεντα, 13% σύμφωνα και 24% συνδυασμοί. Στην παρούσα μελέτη βρέθηκαν 52% φωνήεντα, 6% σύμφωνα και 42% συνδυασμοί. Μάλιστα στα ζεύγη γιαγιάδων-βρεφών η αντίστοιχη κατανομή ήταν 57% φωνήεντα, 6% σύμφωνα και 37% συνδυασμοί, ενώ στα ζεύγη μητέρων-βρεφών των Ομάδων 1 και 2 ήταν 49% φωνήεντα, 5%-8% σύμφωνα και 43%-46% συνδυασμοί (βλ. Πιν. 6).

Συνοπτικά, *η παρούσα μελέτη συμφωνεί με τις υπόλοιπες ότι στις φωνητικές μιμήσεις επικρατούν τα φωνήεντα, μετά οι συνδυασμοί και τέλος τα σύμφωνα, στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών, όχι μόνο με τους γονείς, αλλά και με τις γιαγιάδες*. Ειδικά στην παρούσα μελέτη, συγκριτικά με τις υπόλοιπες, βρέθηκαν αυξημένα ποσοστά συνδυασμών φωνηέντων-συμφώνων και στα τρία είδη ζευγών του δείγματος, αλλά ειδικά στις αλληλεπιδράσεις μητέρων-βρεφών (Ομάδα 1 = 43% και 2 Ομάδα 2 = 46%) και λιγότερα στα ζεύγη γιαγιάδων-βρεφών (37%).

Ως προς το ποιες μιμητικές αντιδράσεις υπερέχουν στα υπόλοιπα είδη μιμήσεων, η Pawlby (1977) βρήκε ότι στις κινήσεις του προσώπου υπερέχει η μίμηση του ανοίγματος-κλεισίματος του στόματος, στις κινήσεις χεριών υπερέχει η μίμηση του χτυπήματος σε επιφάνεια, στους μη λεκτικούς ήχους υπερέχει η μίμηση γέλιου και στις πράξεις χειρισμού αντικειμένων/παιχνιδιών υπερέχει η ώθηση των αντικειμένων. Ο Κουγιουμουτζάκης (1992, Kugiumutzakis, 1993) βρήκε ότι στους μη λεκτικούς ήχους υπερέχει η μίμηση των κλαυθμυρισμάτων. Η Kokkinaki (1998) βρήκε ότι στις κινήσεις του προσώπου υπερέχει η μίμηση του

ανοίγματος-κλεισίματος του στόματος, στους συνδυασμούς υπερέχει η φωνητική μίμηση συνδυασμένη με μίμηση εκφράσεων του προσώπου και στους μη λεκτικούς ήχους υπερέχει η μίμηση απροσδιόριστων ήχων. Στην παρούσα μελέτη βρέθηκε ότι στις κινήσεις του προσώπου υπερέχει η μίμηση του ανοίγματος-κλεισίματος του στόματος, στους μη λεκτικούς ήχους η μίμηση των αναστεναγμών, στις κινήσεις των χεριών η μίμηση του ανοίγματος-κλεισίματος των χεριών και του «αλαλί» και στους συνδυασμούς η φωνητική μίμηση συνδυασμένη με μίμηση μη λεκτικών ήχων.

Συνοπτικά, *η παρούσα μελέτη συμφωνεί με τις άλλες, ότι στις κινήσεις του προσώπου υπερέχει η μίμηση του ανοίγματος-κλεισίματος του στόματος*, ενώ στις υπόλοιπες κατηγορίες υπάρχει ασυμφωνία ανάμεσα στις παραπάνω μελέτες, συμπεριλαμβανομένης και της παρούσας. Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειώσουμε ότι στις κινήσεις των χεριών στη μελέτη της Pawlby υπερέχει η μίμηση χτυπήματος σε επιφάνεια (77%) ενώ στη δική μας μελέτη η μίμηση χτυπήματος σε επιφάνεια υπάρχει σε ποσοστό 16% και *η μίμηση του «αλαλί» σε ποσοστό 29%, εύρημα που δείχνει, ότι το περιεχόμενο των μιμήσεων μπορεί συχνά να εξαρτάται και από πολιτισμικούς παράγοντες.*

Συνοπτικά*, η παρούσα μελέτη συμφωνεί με τις υπόλοιπες, ότι πιο συχνές, από όλα τα είδη των μιμήσεων, είναι οι φωνητικές μιμήσεις και από αυτές οι μιμήσεις φωνηέντων, ότι στις κινήσεις του προσώπου επικρατεί η μίμηση του ανοίγματος-κλεισίματος του στόματος*, ευρήματα που ισχύουν *στις αλληλεπιδράσεις του βρέφους, όχι μόνο με την μητέρα και τον πατέρα, αλλά και με τη γιαγιά.*

5.1.4. Χρονικά πρότυπα των μιμήσεων στην απλή εναλλαγή σειράς

Όπως είδαμε παραπάνω, για τα τρία ζεύγη των δύο Ομάδων του δείγματος, η μίμηση στις απλές εναλλαγές σειράς έχει μια μέση συνολική διάρκεια γύρω στα 5 δευτερόλεπτα. Η μέση διάρκεια του μοντέλου είναι περίπου 1,60 δευτερόλεπτα, της παύσης περίπου 0,60 δευτερόλεπτα και του μιμητή περίπου 2 δευτερόλεπτα. Στον Πίνακα 11 που ακολουθεί υπάρχουν οι μέσες τιμές διάρκειας των παραπάνω τεσσάρων μεταβλητών στα τρία ζεύγη του δείγματος μαζί με τις αντίστοιχες τιμές των μελετών των Pawlby (1977), Kugiumutzakis (1993), Kokkinaki (1998) και Kokkinaki & Kugiumutzakis (2000). Αξίζει να σημειώσουμε ότι η τιμή στην μελέτη της Pawlby αναφέρεται για όλα τα είδη των μιμήσεων από τον 4^{ο} έως το 10ο μήνα. Οι τιμές του Κουγιουμουτζάκη αναφέρονται μόνο στη φωνητική μίμηση από τη 15^{η} ημέρα μέχρι τον 6^{ο} μήνα. Οι τιμές της Κοκκινάκη αναφέρονται από το 2^{ο} έως τον 6^{ο} μήνα σε όλα τα είδη των μιμήσεων και οι τιμές της δικής μας μελέτης αναφέρονται σε όλα τα είδη των μιμήσεων από το 2^{ο} μέχρι τον 10 μήνα.

Μελέτες	**Μ.Ο. συνολικής διάρκειας**	**Μ.Ο. διάρκειας μοντέλου**	**Μ.Ο. διάρκειας παύσης**	**Μ.Ο. διάρκειας μιμητή**
Pawlby (1977)	11,3			
Kugiumutzakis (1993)	3,2	0,77	0,47	0,92
Kokkinaki (1998)	2,76	0,73	1,12	0,73
Kokkinaki & Kugiumutzakis (2000)	5,07	0,79	1,03	1,19
Βιταλάκη (2002)	5,37	1,64	0,63	2

Πινακας 11. Μέσοι όροι συνολικής διάρκειας των μιμήσεων, του μοντέλου, της παύσης και του μιμητή, *στις απλές εναλλαγές σειράς,* κατά τις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τους γονείς και τις γιαγιάδες, στις πέντε υπό σύγκριση νατουραλιστικές, διαχρονικές μελέτες (σε δευτερόλεπτα).

Είναι φανερό ότι δεν μπορεί να γίνει άμεση σύγκριση των αποτελεσμάτων ως προς τις διάρκειες των μιμήσεων. Ως προς τις συνολικές

διάρκειες, οι μέσες τιμές των τριών ζευγών της παρούσας μελέτης είναι πιο κοντά στην αντίστοιχη των Kokkinaki & Kugiumutzakis (2000). Ως προς τη μέση διάρκεια του μοντέλου και του μιμητή οι δικές μας μέσες τιμές είναι κατά 1 περίπου δευτερόλεπτο μεγαλύτερες από εκείνες των άλλων μελετών. Ως προς τη μέση διάρκεια της παύσης οι δικές μας τιμές είναι πιο κοντά με εκείνη του Kugiumutzakis (1993) και μικρότερες από τις αντίστοιχες των Kokkinaki (1998) και Kokkinaki & Kugiumutzakis (2000). Μια συνολική επισκόπηση των τιμών του Πίν. 11 δείχνει, ότι η μίμηση έχει εύρος συνολικής μέσης διάρκειας από 5 έως 11 δευτερόλεπτα, εύρος διάρκειας μοντέλου από 1 ως 2 δευτερόλεπτα, εύρος διάρκειας παύσης από μισό έως 1 δευτερόλεπτο και εύρος διάρκειας μιμητή από 1 έως 2 δευτερόλεπτα. Ως προς το δικό μας δείγμα, φανερό είναι ότι οι τιμές αυτές διαφέρουν μόνο ως προς τα εκατοστά του δευτερολέπτου στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες (Ομάδα1 και 2) και τις γιαγιάδες (Ομάδα 1).

Συνοπτικά, *η παρούσα μελέτη συμφωνεί με τη μελέτη των Kokkinaki & Kugiumutzakis (2000) ως προς τη μέση τιμή της συνολικής διάρκειας των μιμητικών επεισοδίων (περίπου 5 δευτερόλεπτα), ενώ στην παρούσα μελέτη οι μέσες τιμές της συνολικής διάρκειας, του μοντέλου, της παύσης και του μιμητή στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες και τις γιαγιάδες είναι σχεδόν ίσες.*

Όμως, το παραπάνω συμπέρασμα χρειάζεται μια πιο κριτική ματιά, γιατί ούτε η παρούσα μελέτη ούτε εκείνες των συναδέλφων με τις οποίες την συγκρίνουμε, έχουν προχωρήσει την ανάλυση και στα άλλα είδη δομών μίμησης, πέραν της μίμησης στις απλές εναλλαγές σειράς. Αυτό οφείλεται σε αντικειμενικές δυσκολίες που συναντά η μικρο-ανάλυση (δηλαδή, απουσία ειδικών μικρο-αναλυτικών

προγραμμάτων με τον ηλεκτρονικό υπολογιστή) στον ακριβή υπολογισμό των διαρκειών της μίμησης στις πολλαπλές εναλλαγές σειράς, στις απλές και πολλαπλές συμπτώσεις δράσης και στις πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης. Εκτός του σοβαρού αυτού κενού γνώσης, στην παρούσα μελέτη, όπως και στις μελέτες των Kokkinaki (1998) και Kugiumutzakis (1993) έχουμε καταγράψει περιπτώσεις μίμησης σε πολλαπλές εναλλαγές σειράς με ή χωρίς πολλαπλές συμπτώσεις δράσης, όπου ο γονέας/γιαγιά και το βρέφος μιμούνται από 1 έως και 4 λεπτά. Συχνά, στις περιπτώσεις αυτές, η μίμηση εξελίσσεται σε ένα γεμάτο γέλια και θετικά συναισθήματα παιχνίδι ανάμεσα στους επικοινωνούντες συντρόφους, παιχνίδι που «παραβιάζει» τις «τυπικές» μιμήσεις των 5 έως 11 δευτερολέπτων στις απλές εναλλαγές σειράς. Νομίζουμε ότι χρειάζονται ειδικές μελέτες και ανάπτυξη ειδικών προγραμμάτων μικρο-ανάλυσης για την κάλυψη αυτού του κενού γνώσης. Μέχρι τότε το κρίσιμο, χρήσιμο, αλλά φτωχό εύρημα των διαρκειών στις απλές εναλλαγές σειράς δεν επιτρέπει νομίζουμε σοβαρά συμπεράσματα και ερμηνείες. Επίσης, στο συγκεκριμένο εύρημα δεν αρκεί η αναφορά μόνο στους μέσους όρους των διαρκειών. Χρειάζεται να δούμε τις τυπικές αποκλίσεις και το εύρος των διαρκειών. Για παράδειγμα, μια επισκόπιση του Πιν. 8 δείχνει, ότι η μέση συνολικά διάρκεια των μιμήσεων και η ελάχιστη τιμή είναι 5 δευτερόλεπτα και 1 δευτερόλεπτο αντίστοιχα, ενώ η μέγιστη τιμή κυμαίνεται από 20 έως 52 δευτερόλεπτα. Το πρόβλημα των διαρκειών της μίμησης στις διάφορες δομές μάλλον είναι πολύπλοκο και χρειάζεται, σαφώς, περαιτέρω διερεύνηση.

5.1.5. Καμπύλες ανάπτυξης των μιμητικών συμπεριφορών

Στη μελέτη της Pawlby (1977) βρέθηκε αύξηση των μητρικών και βρεφικών μιμήσεων από τον 4^{ο} έως το 10ο μήνα, με σημεία κορύφωσης στους 6 έως 8

μήνες. Στη μελέτη του Kugiumutzakis (1993) βρέθηκε αύξηση των φωνητικών μιμήσεων των μητέρων και των βρεφών από τον 1,5 μήνα έως τους 3 μήνες και μετά σταδιακή μείωση μέχρι τους 5,5 μήνες και τέλος μια αύξηση στους 6 μήνες. Στη μελέτη της Kokkinaki (1998), όπως και στις προηγούμενες δύο μελέτες, οι μορφές των μιμητικών καμπυλών ήταν μη γραμμικές, με αυξομειώσεις από το 2^{ο} έως τον 6^{ο} μήνα.

Στην παρούσα μελέτη δεν βρέθηκε επίδραση της ηλικίας στη μιμητική συμπεριφορά όλων των υποκειμένων από το 2^{ο} έως το 10ο μήνα, εκτός από τη μιμητική συμπεριφορά των γιαγιάδων, η οποία αυξάνεται μετά τον 7^{ο} μήνα. Άμεσες συγκρίσεις μεταξύ της παρούσας και των παραπάνω μελετών για τις καμπύλες ανάπτυξης δεν μπορεί να γίνουν. Η μόνη σύγκριση που μπορεί να γίνει αφορά στην αύξηση των μιμητικών συμπεριφορών μεταξύ 6 και 8 μηνών που βρήκε η Pawlby (1977) και που γενικά ισχύει και για το δικό μας δείγμα (βλ. παρακάτω). Το μόνο σημείο συμφωνίας των αποτελεσμάτων της παρούσας με τα αποτελέσματα των άλλων μελετών είναι η μη γραμμική μορφή των μιμητικών καμπυλών στο χρόνο. Δηλαδή η παρούσα μελέτη δείχνει, *ότι η πορεία ανάπτυξης των μιμητικών συμπεριφορών στο χρόνο είναι μη γραμμική στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών τόσο με τους γονείς όσο και με τις γιαγιάδες.*

Αν τώρα επικεντρώσουμε την προσοχή μας στα δικά μας ευρήματα (βλ. Σχ. 7, 8, 9 και Πιν. 9), παρατηρούμε, ότι οι μιμητικές καμπύλες όλων των υποκειμένων είναι μη γραμμικές ήδη από το 2^{ο} μήνα, μια μη γραμμικότητα που συνεχίζεται μέχρι το 10ο μήνα, χωρίς να αγγίζουν οι αυξομειώσεις στατιστικώς σημαντικά επίπεδα, παρά μόνο στην περίπτωση της καμπύλης της μιμητικής συμπεριφοράς των γιαγιάδων. Συνοπτικά*, στις μιμητικές καμπύλες των βρεφών παρατηρείται μια ελαφρά αύξηση μετά τους 6 μήνες και μια σαφής αύξηση, πάλι*

μετά τους 6 μήνες, στις μιμητικές καμπύλες των μητέρων και των γιαγιάδων, με τις μιμητικές καμπύλες των τελευταίων να αλλάζουν σε στατιστικώς σημαντικό βαθμό, λόγω μιας αύξησης μετά τους 7 μήνες, που κορυφώνεται, εμφανώς, στους 8.5 μήνες.

Συνοπτικά, η σύγκριση των ευρημάτων μας με τα ευρήματα των άλλων σχετικών μελετών μας οδηγεί στο ακόλουθο συμπέρασμα*: η συχνότητα, ο μέσος όρος των μιμήσεων ανά 10-λεπτο επικοινωνίας, η κατεύθυνση, η επικράτηση των φωνητικών μιμήσεων, η επικράτηση της μίμησης των φωνηέντων και του ανοίγματος-κλεισίματος του στόματος, οι διάρκειες στις απλές εναλλαγές σειράς και η μη γραμμική μορφή των καμπυλών ανάπτυξης είναι όμοιες* στις μιμητικές αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τους γονείς και τη γιαγιά.

5.2. Ερμηνεία των ευρημάτων

Στο πρώτο μέρος του παρόντος υποκεφαλαίου συζητούμε τις δυσκολίες ερμηνείας των ευρημάτων μας από τις κλασσικές ψυχολογικές θεωρίες και ορισμένες σύγχρονες εκδοχές τους. Στο δεύτερο μέρος, θεωρώντας τη μίμηση κατά το πρώτο χρόνο της ζωής ως μια έκφανση της ανθρώπινης διυποκειμενικότητας, προχωρούμε στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων, δείχνοντας ταυτόχρονα την ερευνητική αξία αλλά και τα όρια της ερμηνευτικής αυτής προοπτικής.

5.2.1. Η προσφορά και τα ερμηνευτικά όρια των κλασσικών θεωριών

Τα δεδομένα της παρούσας έρευνας δεν μπορούν να ερμηνευτούν εύκολα από τις προ-πιαζεϊκές θεωρίες, από τα διάφορα συμπεριφοριστικά μοντέλα, από την ηθολογική θεωρία, από την κλασσική ψυχαναλυτική θεωρία, από τη θεωρία του Piaget, από ορισμένες νεο-ψυχαναλυτικές εκδοχές και νεο-πιαζεϊκά μοντέλα,

ούτε από τη θεωρία του Δαρβίνου. Στο θεωρητικό μέρος της παρούσας εργασίας, παρά την κριτική θεώρηση των παραπάνω προοπτικών, τονίσαμε την συμβολή τους στην πρόοδο της γνώσης και της κατανόησης των πολύπλοκων φαινομένων της ανθρώπινης μίμησης. Το ίδιο κάνουμε και στο σημείο αυτό: όλες οι θεωρητικές προοπτικές πρόσφεραν στη διασαφήνιση ορισμένων όψεων των υπό μελέτη φαινομένων. Η περιγραφή των λόγων που δεν τις καθιστά υποψήφιες για την ερμηνεία των δεδομένων μας δεν σημαίνει ότι δεν έχουν προσφέρει, άλλη περισσότερο και άλλη λιγότερο, στην περιγραφή, την ανάλυση και την κατανόηση φαινομένων, τα οποία μελετούνται τουλάχιστον από την εποχή των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων (βλ. υποκεφ. 2.1).

Με δεδομένη, λοιπόν, την προσφορά όλων των κλασσικών ψυχολογικών, αναπτυξιακών θεωριών, καταλήγουμε στα ακόλουθα:

1. Η θεωρία του Baldwin δεν υιοθετείται για την ερμηνεία των δεδομένων μας γιατί, η μίμηση που βρέθηκε στη μελέτη μας από το 2° μέχρι 4° μήνα δεν προβλέπεται ούτε φυσικά ερμηνεύεται από τη θεωρία του (βλ. σχ. σ. 89).

2. Τα ευρήματα δεν ερμηνεύονται από τις διάφορες συμπεριφοριστικές θεωρίες, γιατί, αφενός δεν έχουν υποθέσεις για την ανάπτυξη της μιμητικής συμπεριφοράς (εύρημα όλων των σχετικών μελετών) και αφετέρου έχουμε ένα επιπλέον εύρημα που υπονομεύει άμεσα την απλουστευτική προοπτική του μοντέλου Ε-Α (ερέθισμα-αντίδραση ή μοντέλο-μίμηση). Το εύρημα ότι η μίμηση λαμβάνει χώρα, όχι σε ένα, αλλά σε πέντε ήδη δομής, καθιστά την συμπεριφοριστική προοπτική εντελώς ανεπαρκή για την ερμηνεία των δεδομένων (βλ. επ. Kugiumutzakis, 1983, 1985, 1993, 1998, 1999* Κουγιουμουτζάκης, 1988, 1992* Maratos, 1973, 1982).

3. Η παρούσα μελέτη έδειξε, ότι τα βρέφη, οι μητέρες και οι γιαγιάδες μιμούνται τουλάχιστον 21 διαφορετικές συμπεριφορές (βλ. σχ. Πιν. 6). Αυτό το εύρημα καθιστά ανεπαρκή την ηθολογική θεωρία, η οποία για να το ερμηνεύσει θα πρέπει να επικαλεστεί 21 διαφορετικά είδη ειδικών ερεθισμάτων, 21 διαφορετικούς πάγιους τύπους κίνησης και προπάντων 21 διαφορετικούς έμφυτους μηχανισμούς αποδέσμευσης. Μια τέτοια θεωρητική παραδοχή θα κατέστρεφε την οικονομία της θεωρίας αυτής (βλ. επ. σχ. στους Κουγιουμουτζάκη 1992* Μαράτου, 1998).

4. Παρά το ότι θεωρούμε εξαρχής τη μίμηση ως μια «διαψυχική κατηγορία», όπως την όρισε ο Vygotsky, (βλ. σχ. σ. 95-97), η θεωρία του δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την ερμηνεία των αποτελεσμάτων μας, γιατί, αφενός δεν επικεντρώνεται στην ανάπτυξη της βρεφικής μίμησης και αφετέρου δεν ενδιαφέρεται για την επικοινωνιακή λειτουργία της - το βασικό ενδιαφέρον του ήταν, όπως και των συμπεριφοριστών και των οπαδών της σχολής της Gestalt του καιρού του, η μάθηση μέσω μίμησης.

5. Η θεωρία του Guillaume δεν ενδείκνυται ως ερμηνευτικό εργαλείο, γιατί δεν προβλέπει μίμηση πριν από τους πέντε μήνες, κάτι που ούτε η παρούσα ούτε οι άλλες σχετικές, νατουραλιστικές και πειραματικές μελέτες επιβεβαιώνουν (βλ. σχ. σ. 97).

6. Η θεωρία του Valentine (βλ. σχ. σ. 100-101) θα μπορούσε να ήταν μια καλή ερμηνευτική προοπτική, αν δεν επικεντρώνονταν κάπως περισσότερο στο βρέφος παραβλέποντας τον ενήλικο σύντροφο και κυρίως αν δε θεωρούσε τη μίμηση της προβολής της γλώσσας και τη μίμηση του βηξίματος ως αντανακλαστικές και όχι ως μιμητικές συμπεριφορές. Όπως δείχνει ο Πιν. 6, οι δύο αυτές συμπεριφορές λαμβάνουν χώρα στις φυσικές αλληλεπιδράσεις και

δεν έχουν τα χαρακτηριστικά των αντανακλαστικών κινήσεων (βλ. σχ. με τη μίμηση του βηξίματος παρακάτω).

7. Η θεωρία του Piaget (βλ. σχ. σ. 106-124) θα μπορούσε να ερμηνεύσει πολλά από τα δεδομένα μας, μετά από μερική (Μαράτου, 1998) ή μετά από ριζική αναθεώρηση (Κουγιουμουτζάκης, 1992). Προσωπική μας γνώμη είναι ότι η θεωρία του Piaget για τη μίμηση (με ριζική, με μερική ή καθόλου αναθεώρηση) συνιστά μια δεξαμενή ιδεών, χρήσιμων για κάθε ερευνητή που μελετά αναπτυξιακά φαινόμενα στο είδος μας. Στην περίπτωση της μίμησης κατά τη βρεφική ηλικία, ο ίδιος ο Piaget επέλεξε εντελώς συνειδητά και ρητά να μελετήσει

> «….εκείνα τα πεδία όπου οι ατομικές διεργασίες της νοητικής ζωής επικρατούν των συλλογικών παραγόντων, και θα τονίσουμε αυτές τις ατομικές διεργασίες, ιδιαίτερα στην περίπτωση της μίμησης, η οποία, αν και οδηγεί σε διατομικές σχέσεις δεν προέρχεται αναγκαστικά από αυτές» (Piaget, 1962, σ. 2).

Σαφώς επιλέγει να μελετήσει σε ατομικό επίπεδο μόνο τη βρεφική γνωστική ανάπτυξη, σαφώς περιγράφει μόνο τα γνωστικά κίνητρα της βρεφικής μίμησης και πολύ σαφώς επιλέγει να μην ασχοληθεί με τις κοινωνικές και συναισθηματικές όψεις της.

Η παρούσα μελέτη επικεντρώθηκε όχι μόνο στα βρέφη, αλλά και στις μητέρες και τις γιαγιάδες, δηλαδή βασίστηκε στην αντίθετη από την πιαζεϊκή υπόθεση, ότι δηλαδή, η μίμηση, εξαρχής, αναδύεται μέσα στην και κινητοποιείται από την επικοινωνιακή ανάγκη των ανθρώπων. Πέρα όμως από τη βασική αυτή θεωρητική διαφορά, η ίδια η μεθοδολογία του Piaget στη μελέτη της μίμησης διαφέρει από αυτή που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα και στις άλλες νατουραλιστικές μελέτες (βλ. σχ. Kugiumutzakis, 1993). Τέλος πρέπει να

τονίσουμε ότι παρά την πληθώρα των μελετών τα τελευταία 30 χρόνια πάνω στη μίμηση, κανείς ερευνητής δεν την μελέτησε όπως ο Piaget, δηλαδή από τη γέννηση μέχρι τη μέση της παιδικής ηλικίας και κανείς δεν πρότεινε, όπως ο Piaget, μια θεωρία ανάπτυξης της μίμησης για όλο αυτό το χρονικό διάστημα. Συνεκτική, με πληθώρα παρατηρήσεων και νέων αναπτυξιακών ιδεών, η θεωρία του παραμένει παραδειγματική για όσους κάνουν διαχρονικές μελέτες και για όσους επιλέγουν να δουν ένα φαινόμενο στα φυσικά του πλαίσια. Έστω και αν είναι μάλλον ορθό ότι η αναπαράσταση (στην όποια, απροσδιόριστη προς το παρόν, μορφή της) υπάρχει από τη νεογνική ηλικία και συμβάλλει στην ανάδυση και στην ανάπτυξη της μίμησης, έστω και αν η απόδειξη της νεογνικής μίμησης ήταν κάτι σαν αχίλλειος πτέρνα στη θεωρία του Piaget για την ανάδυση της σκέψης και της γλώσσας (βλ. σχ. Kugiumutzakis, 1985, 1993, 1998, 1999), γεγονός είναι, ότι η θεωρία του Piaget (1962) για τη μίμηση είναι θεωρία-τομή στην προσπάθεια κατανόησης των σχετικών φαινομένων.

Στο δείγμα μας έχουμε περιπτώσεις μίμησης των βρεφικών μοντέλων από τις γιαγιάδες. Ο Piaget δεν ενδιαφέρθηκε για τις μιμητικές ικανότητες των γιαγιάδων, αλλά για τις μιμητικές ικανότητες των βρεφών - τον ενδιέφερε μόνο το αναπτυσσόμενο βρέφος, νήπιο και παιδί και όχι η αναπτυγμένη, πλέον, γιαγιά. Η επιλογή του ήταν συνεπής με το όλο ερευνητικό και θεωρητικό του πρόγραμμα, έστω και αν έχασε την ευκαιρία να δει, ότι οι αναπτυγμένες γιαγιάδες και μητέρες δεν βοηθούν μόνο αλλά και οδηγούνται από το βρέφος στη μιμητική επικοινωνία τους. Οι αναπτυγμένες σύντροφοι του βρέφους οδηγούν το βρέφος σε γνωστικές προκλήσεις με τη μίμηση, οδηγούμενες, αυθόρμητα, οι ίδιες σε αναπαραγωγή των βρεφικών συμπεριφορών, μια αναπαραγωγή που είναι τριπλάσια σε συχνότητα από τη βρεφική! *Οι γιαγιάδες και οι μητέρες «κατεβαίνουν» για να*

συναντήσουν γνωστικά το βρέφος, ένα «κατέβασμα» δηλωτικό των αυθόρμητων παραγόντων της ανάπτυξης, η οποία συντελείται όχι μόνο στο επίπεδο του self-actor (του «αυτο-δρώντος» βρέφους), όπως τόνιζε ο Piaget, αλλά και στο επίπεδο του inter-actor (του «αλληλεπιδρούντος» βρέφους). Οι αυθόρμητοι παράγοντες δεν ενυπάρχουν μόνο μέσα στο βρέφος (με τη μορφή της οργάνωσης, της προσαρμογής και των υποδιεργασιών της αφομοίωσης και της συμμόρφωσης), αλλά και έξω από αυτό. Υπάρχουν μέσα στη μητέρα και τη γιαγιά και προσφέρονται το ίδιο αυθόρμητα στο βρέφους τους, όταν επικοινωνούν και μοιράζονται την ίδια, πάνω-κάτω πράξη (μίμηση) και τα ίδια περίπου συναισθήματα, σε ένα αναπτυξιακό παιχνίδι που εμπλέκει συνειδητά και ασυνείδητα μέρη του νου και των δύο συντρόφων. Η θέση μας αυτή, που συμφωνεί σε πολλά σημεία με τις απόψεις ορισμένων σύγχρονων ερευνητών (βλ. σχ. Kugiumutzakis, 1998) είναι η βάση από την οποία εκκινούμε την ερμηνευτική μας προσπάθεια, έχοντας πάντα κατά νου, όχι μόνο τις όποιες διαφορές και διαφωνίες μας με τον Piaget, αλλά κυρίως την πρόκλησή του: να δημιουργήσουμε από κοινού με συναδέλφους μια θεωρία όπως αυτός την ονειρεύτηκε, μια θεωρία από την αρχή της ζωής μέχρι τα παιδικά χρόνια. Αν κάτι η παρούσα μελέτη μπορεί να προσθέσει στο όνειρο του Piaget είναι: *μια θεωρία για τη μίμηση, όχι μόνο μέχρι τα παιδικά χρόνια, αλλά μέχρι τα χρόνια των γιαγιάδων.*

8. Η θεωρία των Meltzoff & Moore (1977, 1998) δεν βοηθά στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων γιατί, όχι μόνο είναι μονομερώς γνωστικιστική (παρά τη μετακίνηση τα τελευταία χρόνια των δύο αυτών ερευνητών προς τη θέση του Trevarthen, βλ. σ. 131), αλλά, κυρίως, γιατί βασίζεται σε αμιγώς πειραματικές συνθήκες, οι οποίες, όσο χρήσιμες και αν είναι, δεν παύουν να είναι άκαμπτες

και συχνά όχι αντιπροσωπευτικές των συνθηκών που επικρατούν στην καθημερινή ζωή των βρεφών. Φυσικά, όπως όλοι, έτσι και οι Meltzoff & Moore επέλεξαν το πλαίσιο που ήθελαν να μελετήσουν τη μίμηση. Όμως, η κριτική των McKenzie & Over (1983 a,b) για τις αφύσικες πειραματικές συνθήκες των Meltzoff & Moore (1977) ηχεί λογική, ιδιαίτερα η επισήμανσή τους, ότι η διερεύνηση της βρεφικής μίμησης απαιτεί μεθοδολογική αυστηρότητα, αλλά ίσως δεν απαιτεί εργαστηριακή μελέτη (βλ. σχ. σ. 127-128). Προσωπικά θεωρούμε σημαντική την προσφορά των Meltzoff & Moore στη γνωστοποίηση του φαινομένου της νεογνικής μίμησης, φαινόμενο που πειραματικά υποστηρίχθηκε πρώτα από την Μαράτου, φαινόμενο που είχε παρατηρηθεί πριν από αυτήν από τις εξαιρετικής σημασίας εργασίες του Zazzo (1957) (βλ. σ. 122), ένα φαινόμενο που η αρχική του υπόθεση πάει πίσω στον Αριστοτέλη (βλ. σχ. σ. 82-83).

9. Ούτε η κλασσική ψυχαναλυτική θεωρία του Freud μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την ερμηνεία των ευρημάτων μας. Οι λόγοι είναι πολλοί. Σε επίπεδο μεθοδολογίας, εμείς μελετήσαμε και αναλύσαμε με συστηματικό τρόπο ποσοτικά δεδομένα, ενώ μια ψυχαναλυτική μελέτη θα έκανε, πιθανόν, σε βάθος ανάλυση ορισμένων περιπτώσεων (case studies) βρεφών-μητέρων-γιαγιάδων, ψάχνοντας *πέρα* από το επίπεδο της συμπεριφοράς για την έμμεση, αλλά ενεργό παρουσία της γιαγιάς στις αναπαραστάσεις της μητέρας. Θα μελετούσε, δηλαδή, όχι μόνο τις πραγματικές, αλλά και τις φαντασιωσικές επιδράσεις, στόχος πολύ ενδιαφέρων, αλλά πέρα από τους σκοπούς της παρούσας μελέτης (βλ. σχ. σ. 74-76). Εκτός από τις μεθοδολογικές διαφορές, η ψυχανάλυση έχει ένα ειδικό εννοιολογικό πρόβλημα σχετικά με τις σχέσεις μίμησης και ταύτισης και κυρίως με τα είδη και τον αριθμό των ταυτίσεων (βλ. σχ. Κουγιουμουτζάκης, 1992). Επιπλέον, ο Freud (όπως και ο Piaget) υποτίμησε ή μάλλον δεν γνώριζε τις

ικανότητες των βρεφών, όπως αποκαλύπτονται από τη βρεφική έρευνα των τελευταίων 30 ετών (Stern, 1985* Trevarthen, 1998).

Όμως, οι παραπάνω αντιρρήσεις δεν καθιστούν τις θέσεις του Freud για τον βρεφικό ψυχισμό άχρηστες. Αντίθετα, όπως και στην περίπτωση του Piaget, ο Freud παραμένει μια τεράστια δεξαμενή ιδεών και ερμηνευτικών δυνατοτήτων. Για παράδειγμα, η Μαράτου (1998) προτείνει τη χρήση των απόψεων του Freud και Bion για τις ρίζες της αναπαράστασης στη γέννηση προκειμένου να κατανοηθεί καλύτερα η βρεφική μίμηση. Επίσης, ο Κουγιουμουτζάκης (1988) με πολλή έμφαση κλείνει ένα κείμενο του με τα λόγια του Freud:

> «Μέσα από την προοπτική της θεωρίας του Trevarthen θα μπορούσαμε να ανιχνεύσουμε το «μονοπάτι» που είδε, αλλά τελικά δεν ανίχνευσε ο Freud, το μονοπάτι που οδηγεί «από την ταύτιση, μέσω μίμησης, στη γνωστική και συναισθηματική συμμετοχή/ενσυναίσθηση» (Freud, 1921, σ. 140), αρχίζοντας ίσως από τα νεογέννητα που δεν είναι μωρά» (σ. 19).

Η θεωρία του Freud, όπως και οι θεωρίες των Baldwin, Piaget και Vygotsky (βλ. σχ. εργασίες στον Κουγιουμουτζάκη, 1995) μπορεί να μην ερμηνεύουν ειδικά φαινόμενα ή ερευνητικά αποτελέσματα, δεν παύουν όμως να συνιστούν τις βάσεις της σύγχρονης Αναπτυξιακής Ψυχολογίας, τις θεωρίες που έβαλαν, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, τα βρέφη στο κέντρο της μελέτης και τα κατέστησαν όντα άξια περιγραφής και κατανόησης. Με αυτήν την έννοια κοντά στα άλλα ερμηνευτικά «μονοπάτια», πάντα υπάρχει η χρήση του πλούσιου ψυχαναλυτικού μονοπατιού. Δεν αποκλείεται στο μέλλον να ξαναδούμε ερμηνείες της βρεφικής μίμησης που θα πατούν και στις πλούσιες, ευρωπαϊκής καταγωγής, ψυχαναλυτικές έννοιες. Η νέα πρόταση της Μαράτου (1998) είναι ένα παράδειγμα και η νέα υπόθεση του Κουγιουμουτζάκη για την αρμονική

συνεργασία δύο συστημάτων στη γέννηση (ενός διαισθητικού και ενός συνειδητού) (βλ. σ. 138) είναι ένα άλλο παράδειγμα (Kugiumutzakis, 1998).

10. Παρόλο που η θέση του Δαρβίνου για την έμφυτη καταγωγή της μίμησης στο είδος μας έχει επιβεβαιωθεί από το εύρημα της νεογνικής μίμησης (βλ.σχ. Kugiumutzakis, 1985), ούτε η εξελικτική θεωρία του (Darwin, 1859) ούτε η θεωρία του για τα συναισθήματα (Darwin, 1872* Παπαδάκη-Μιχαηλίδη,1995) και την καταγωγή του ανθρώπου (Darwin, 1871) μπορούν να μας βοηθήσουν να ερμηνεύσουμε τα δεδομένα μας. Κρίσιμες, όμως, παραμένουν οι θέσεις του Δαρβίνου για τα συναισθήματα (βλ. παρακάτω) όπως και μια οξυδερκέστατη παρατήρηση του που καταγράφεται στο έργο *του "The Expression of the Emotions in Man and Animals*".

> «…..όταν ένα παιδί κλαίει ή γελά, γνωρίζει με ένα γενικό τρόπο τι κάνει και τι νιώθει, έτσι που η ελάχιστη χρήση της λογικής τού λέει τι σημαίνει να κλαίνε ή να γελούνε οι άλλοι…..Όταν (ο γιος του) ήταν πέντε μηνών φάνηκε να καταλαβαίνει την έκφραση του προσώπου και τον τόνο της φωνής της συμπόνιας. Λίγες μέρες μετά τον έκτο μήνα η παραμάνα του προσποιήθηκε ότι κλαίει και παρατήρησα ότι το βρέφος στιγμιαία εμφάνισε μια έκφραση μελαγχολίας…..Το παιδί αυτό δεν είχε την ευκαιρία να δει το κλάμα ενός άλλου παιδιού ή ενός ενήλικα και αμφιβάλλω αν σε μια τόσο πρώιμη ηλικία είχε σκεφτεί πάνω στο κλάμα των άλλων. Γι αυτό το λόγο, μου φαίνεται, ότι ένα έμφυτο συναίσθημα τού είπε, ότι το προσποιητό κλάμα της παραμάνας του εξέφραζε μια βαθιά θλίψη και έτσι το ίδιο το βρέφος ένιωσε θλίψη μέσω του ενστίκτου της συμπάθειας» (1872, σ. 357-358).

Στο δείγμα μας ένα βρέφος και μια γιαγιά επιβεβαίωσαν την παραπάνω παρατήρηση του Δαρβίνου. Το βρέφος στο δείγμα μας ήταν 6,5 μηνών. Αλληλεπιδρούσαν μια χαρά με τη γιαγιά του, όταν ξαφνικά η τελευταία με *γελαστό πρόσωπο* το ρώτησε στην κρητική διάλεκτο: «Να κλαίμενε;» (δηλαδή, να αρχίσουμε να κάνουμε/προσποιούμαστε ότι κλαίμε;). Το πρόσωπο της γιαγιάς πήρε την έκφραση του κλάματος, το ίδιο και η φωνή της. Μπροστά σε αυτό το

θέαμα *το πρόσωπο του βρέφους για κλάσματα του δευτερολέπτου πήρε μια έκφραση κοροϊδευτικού χαμόγελου*, αλλά βλέποντας ότι η γιαγιά συνέχιζε το κλάμα, το πρόσωπο του πήρε μια θλιμμένη έκφραση, κατσούφιασε και άρχισε να κλαίει. Η γιαγιά έπαψε την προσποίηση του κλάματος και το βρέφος αμέσως ηρέμησε. Δυστυχώς επανέλαβε το ίδιο αστείο. Πάλι το βρέφος στιγμιαία πήγε να χαμογελάσει, αλλά μετά άρχισε να κλαίει. Η γιαγιά, με τρυφερό τρόπο, το παρηγόρησε μέσα στην αγκαλιά της. Η παρατήρηση αυτή επιβεβαιώνει την παρατήρηση του Δαρβίνου για την συμπαθητική μίμηση. Η μόνη διαφορά είναι, ότι το βρέφος του δικού μας δείγματος έφτασε πολύ κοντά στο να εκλάβει το προσποιητό κλάμα ως προσποιητό, αλλά το συνεχιζόμενο, προσποιητό κλάμα της γιαγιάς το οδήγησε, τελικά, σε κλάμα.

Παρόμοιες παρατηρήσεις με βρέφη έχουν, πράγματι, δείξει μίμηση του κλάματος μεταξύ 2,5 και 6 μηνών (Maratos, 1973), αλλά και κατά τις πρώτες ημέρες μετά τον τοκετό (Martin & Clark, 1982* Sagi & Hoffman, 1976). Αν μη τι άλλο, οι μελέτες αυτές, μαζί με την παρατήρηση του Δαρβίνου και την σχεδόν ίδια δική μας παρατήρηση, δείχνουν, ότι η πρώιμη βρεφική μίμηση ενέχει συναισθήματα. Κλάμα στο κλάμα του άλλου/άλλης μπορεί, πιο απλά, να δείχνει το μονοπάτι που περιέγραψε ο Freud: από την ταύτιση, μέσω της μίμησης, στην ενσυναίσθηση. Επειδή, όμως, στην παρούσα μελέτη δεν προχωρήσαμε στη μικρο-ανάλυση των συναισθηματικών αντιδράσεων πριν, κατά και μετά τη μίμηση, αφήνουμε προς το παρόν, τη συναισθηματική όψη της μίμησης και προχωρούμε στην προσπάθεια ερμηνείας των ευρημάτων μας.

5.2.2. Η χρησιμότητα και τα ερμηνευτικά όρια της θεωρίας της διυποκειμενικότητας

Η ερμηνευτική μας θέση ξεκινά από τις σχετικές θέσεις των Μαράτου, Trevarthen, Κουγιουμουτζάκη και Κοκκινάκη, αλλά δεν εξαντλείται σε αυτές, γιατί τα δεδομένα μας μάς αναγκάζουν να δούμε τα ερμηνευτικά όρια των παραπάνω θέσεων και επιπλέον να προτείνουμε κάποιες νέες θέσεις για την ερμηνεία των υπό εξέταση φαινομένων.

Πριν ξεκινήσουμε την προσπάθεια ερμηνείας, από μια ιστορική και μόνο άποψη, είναι ορθό να σημειώσουμε, ότι η παρούσα μελέτη απαντά, εν μέρει, στα δύο τελευταία ερωτήματα που με πολύ συγκεκριμένο τρόπο έθεσε, 20 χρόνια πριν, ένας ερευνητής.

> «Δεν γνωρίζουμε τίποτε για την ανάπτυξη της μίμησης κατά και μετά την εφηβεία. Ποιοι παράγοντες ελέγχουν τη μιμητική συμπεριφορά ανάμεσα σε έφηβους του ίδιου ή διαφορετικού φύλου; Λειτουργεί η μίμηση ανάμεσα στα ζευγάρια των παντρεμένων; Λειτουργεί η μίμηση ανάμεσα σε ηλικιωμένους ανθρώπους; Μιμούνται οι ηλικιωμένοι πράξεις νεώτερων ηλικιακά ανθρώπων; Υπάρχουν μιμητικές ακολουθίες στην αλληλεπίδραση των βρεφών με τις ηλικιωμένες/τους ηλικιωμένους;» (Kugiumutzakis, 1983, σ. 245).

1. Η αναπτυξιακή πορεία της μίμησης του πρώτους 10 μήνες.

Στην παρούσα μελέτη βρέθηκε, ότι η μίμηση είναι παρούσα από τον 2^{ο} μέχρι τον 10^{ο} μήνα στις φυσικές αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες και τις γιαγιάδες. Η ηλικία των βρεφών δεν επηρέασε την συμπεριφορά των υποκειμένων, εκτός από αυτή των γιαγιάδων, η οποία αυξήθηκε σε στατιστικώς σημαντικό επίπεδο μετά τον 7^{ο} μήνα. Οι πορείες ανάπτυξης της μίμησης σε όλα τα υποκείμενα ήταν μη γραμμικές, με σαφείς κορυφώσεις και πτώσεις, σε όλα τα ζεύγη του δείγματος, αλλά και χωριστά στις μιμήσεις των βρεφών, των μητέρων και των γιαγιάδων. Αν και παρατηρείται μια αύξηση της μίμησης όλων των υποκειμένων μετά τους 6 μήνες, μόνο στην περίπτωση των γιαγιάδων είναι στατιστικώς σημαντική. Η αύξηση των μιμητικών συμπεριφορών (ασχέτως αν

είναι ή όχι στατιστικώς σημαντική) συμφωνεί με τα ευρήματα της Pawlby (1977), ενώ μη γραμμικές καμπύλες ανάπτυξης έχουν επίσης βρει η Maratos (1973, 1982), ο Kugiumutzakis (1985, 1993, 1999), η Kokkinaki (1998) και οι Kokkinaki & Kugiumutzakis (2000).

Στο ερώτημα πώς να ερμηνεύουμε τη μη γραμμική μορφή των καμπυλών της μιμητικής συμπεριφοράς κατά τη βρεφική ηλικία έχουν δοθεί μερικές ενδιαφέρουσες ερμηνείες, τις οποίες περιγράψαμε στα υποκεφ. 2.5 και 2.6. Η Pawlby (1977) προτείνει μια ερμηνεία της ανάπτυξης της βρεφικής μίμησης που βασίζεται στο συμπεριφοριστικό μοντέλο, αν και αναγνωρίζει ότι η μίμηση υπηρετεί την επικοινωνία και την αμοιβαία κατανόηση. Παρόλο που συμφωνούμε με την τελευταία θέση της, διαφωνούμε με τη συμπεριφοριστική ερμηνεία, γιατί αν αυτό ίσχυε, τότε οι καμπύλες ανάπτυξης της μίμησης στη μελέτη της Pawlby, τη δική μας και τις άλλες σχετικές μελέτες δεν θα παρουσίαζαν το φανερά μη γραμμικό πρότυπο, γιατί οι διαφορετικές μητέρες/γιαγιάδες θα ενίσχυαν με διαφορετικό τρόπο, σε διαφορετικό χρόνο τις διάφορες βρεφικές αντιδράσεις, με αποτέλεσμα να μην υφίσταται ένα κάπως σταθερό πρότυπο ανάπτυξης.

Η Μαράτου (1998, Maratos,1973, 1982) υποθέτει, ότι η μη γραμμική πορεία της ανάπτυξης των βρεφικών μιμητικών αντιδράσεων μπορεί να οφείλεται στην αναδιοργάνωση του γνωστικού συστήματος, μια αναδιοργάνωση που αναφέρεται στον τρόπο εξαφάνισης των αρχικών αντανακλαστικών, στον τρόπο ωρίμανσης του οπτικού συστήματος (1973, σ. 15-16, 145), στον τρόπο λειτουργίας ενός αισθητηριακού τύπου καθολικής αναπαράστασης κατά τη γέννηση, η οποία προς το τέλος του πρώτου έτους μετασχηματίζεται σε αντιληπτικού τύπου μερική αναπαράσταση (1982, 1998). Όπως παρατηρήσαμε και στο σχετικό υποκεφ. 2.5, η υπόθεση της Μαράτου συνδυάζει τη θεωρία του

Mounoud με τις τροποποιημένες εκδοχές της θεωρίας του Piaget και του Freud. Αν ερμηνεύουμε σωστά αυτήν την υπόθεση, η ανάπτυξη της μίμησης, κατά τον πρώτο χρόνο της ζωής, οφείλεται στην ανάπτυξη που υφίσταται το γνωστικό σύστημα του βρέφους, ανάπτυξη, η οποία συνολικά εξαρτάται από τους μετασχηματισμούς της ωρίμανσης (διάλυση ορισμένων αντανακλαστικών, αισθητηριακή και αντιληπτική αναπαράσταση, παροδική παύση της διεργασίας της πληροφορίας), από την ενεργό δραστηριότητα του βρέφους (η πιαζεϊκή προοπτική - ο μηχανισμός της αφομοίωσης και κυρίως ο μηχανισμός της συμμόρφωσης) και από το περιεχόμενο των αναπαραστάσεων/φαντασιώσεων του βρέφους και της συντρόφου του (θέσεις των Freud και Bion). Η υπόθεση αυτή είναι ενδιαφέρουσα και θα μπορούσε να υπάρξει συνδυαστικά με την υπόθεση των Trevarthen (1979, 1986), Kugiumutzakis (1985, 1993, 1999), Kokkinaki (1998) και Kokkinaki & Kugiumutzakis (2000), σύμφωνα με την οποία, οι αναπτυξιακές αλλαγές στη μίμηση, οφείλονται σε ανατομικές αλλαγές στον αναπτυσσόμενο βρεφικό εγκέφαλο, που οδηγούν σε αλλαγές των βρεφικών κινήτρων, τα οποία δρουν ρυθμιστικά στις διαπροσωπικές σχέσεις του βρέφους (βλ. παραπάνω σ. 134-140, 155-159, 161-162). Οι αλλαγές αυτές οδηγούν στην ανάπτυξη του κινητικού, του αντιληπτικού, του γνωστικού και του συγκινησιακού συστήματος του βρέφους, επηρεάζοντας την ανάπτυξη της μίμησης. Επιπλέον, ο Κουγιουμουτζάκης υπέθεσε, ότι δύο βασικά κίνητρα της πρώιμης μίμησης είναι τα συναισθήματα της ευχαρίστησης και του ενδιαφέροντος (υπόθεση που επιβεβαιώθηκε από την έρευνα της Κοκκινάκη, 1998) που εκφράζονται κυρίως μέσω των φωνηέντων και ότι η μητέρα ακολουθεί διαισθητικά τους ρυθμούς ανάπτυξης του βρέφους της, προκαλώντας το σε μιμήσεις που βρίσκονται μέσα στα όρια των δυνατοτήτων

του (Kugiumutzakis, 1985, 1993, 1999). Τέλος, η Κοκκινάκη, εκτός από τις αναδιοργανώσεις των κινήτρων του βρέφους, θεωρεί, ότι και το γονεϊκό σύστημα κινήτρων υφίσταται αναδιοργανώσεις, δηλαδή υπάρχει ανάπτυξη στον τρόπο που οι γονείς αντιλαμβάνονται τις διαθέσεις και τα ενδιαφέροντα ων βρεφών κατά τη μιμητική αλληλεπίδραση (Kokkinaki, 1998* Kokkinaki, & Kugiumutzakis, 2000).

Αν τώρα συνοψίσουμε τις δύο ερμηνείες (της Μαράτου και των Trevarthen, Κουγιουμουτζάκη και Κοκκινάκη) θα λέγαμε, *ότι η μη γραμμική πορεία των καμπύλων ανάπτυξης της μίμησης, οφείλεται σε αλλαγές της ωρίμανσης του νευρικού συστήματος του βρέφους, οι οποίες αναδιατάσσουν τις βρεφικές, κινητικές, αισθητικές, αντιληπτικές, γνωστικές και συγκινησιακές ικανότητες του και άρα αλλάζουν την πορεία των μιμητικών συμπεριφορών στο χρόνο, η οποία, επιπλέον εξαρτάται από τις φαντασιώσεις και τα συναισθήματα των δύο επικοινωνούντων συντρόφων, και από τη γονεϊκή διαισθητική ικανότητα να ακολουθεί τους βρεφικούς αναπτυξιακούς ρυθμούς και να ερμηνεύει ορθά τις βρεφικές διαθέσεις και ενδιαφέροντα, κατά τη μιμητική επικοινωνία.* Η ερμηνευτική αυτή πρόταση μπορεί να φαίνεται σύνθετη και πράγματι είναι, αλλά νομίζουμε ότι, προς το παρόν, είναι η πιο δυναμική και η πιο ορθή ερμηνεία της ανάπτυξης της μίμησης κατά τον πρώτο χρόνο. Αν κάτι μπορούμε να προσθέσουμε, βασισμένοι στα ευρήματα της παρούσας μελέτης είναι, ότι η ανάπτυξη της μίμησης στις φυσικές αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τους γονείς και τις γιαγιάδες είναι σχεδόν ίδια και όσα ισχύουν για τη συνεισφορά, τις αλλαγές και τις ερμηνείες των γονέων στη μιμητική επικοινωνία με το βρέφος, *φαίνεται να ισχύουν και με τις μητρικές γιαγιάδες, οι οποίες έχουν μια συστηματική, ποιοτική επαφή με το εγγονάκι τους.*

Βέβαια, οι καμπύλες ανάπτυξης δεν είναι μόνο μη γραμμικές, γιατί όπως έχει δείξει ο Kugiumutzakis (1985) μαζί με τις μη γραμμικές συνυπάρχουν και γραμμικές, όπως η φθίνουσα γραμμική πορεία μίμησης του μοντέλου ανοίγματος-κλεισίματος των ματιών. Ακόμη και έτσι, όμως, δεν αλλάζει η ισχύς της παραπάνω ερμηνείας.

Η παραπάνω ερμηνεία *προκαλείται από την παρούσα μελέτη* με το εύρημα, ότι μετά τους 7 μήνες οι μιμητικές συμπεριφορές των γιαγιάδων αυξάνονται σε στατιστικώς σημαντικό επίπεδο, κάτι που δεν ισχύει για τις μιμητικές συμπεριφορές των βρεφών και των μητέρων. Γιατί άραγε; Μέχρι να υπάρξουν άλλες μελέτες, οι οποίες θα επιβεβαιώσουν ή θα διαψεύσουν το παραπάνω εύρημα, η οποιαδήποτε ερμηνευτική προσπάθεια θα ήταν πρόωρη. Μια από τις πιθανές υποθέσεις θα μπορούσε να ήταν, ότι η μεγαλύτερη ανατροφική εμπειρία της γιαγιάς την οπλίζει με περισσότερη γνώση και έτσι αυξάνει τις μιμήσεις της προκειμένου να παρατείνει την επικοινωνία με το βρέφος και να αυξήσει την ευχαρίστηση που μοιράζεται μαζί του. Εναλλακτικά, κάποιος θα μπορούσε να υποθέσει ότι δεν είναι τόσο η εμπειρία, όσο ο μεγαλύτερος, λόγω ηλικίας, αυθορμητισμός της γιαγιάς (συγκριτικά με τη μητέρα) που την κάνει να αφήνεται στην παραγωγή μεγάλου αριθμού μιμήσεων μετά τον 7^{ο} μήνα. Η υπόθεση αυτή δεν αποκλείει την πιθανότητα οι γιαγιάδες να μιμούνται περισσότερο για λόγους περισσότερης ευχαρίστησης από την παράταση της επικοινωνίας με το βρέφος. Μια τέτοια υπόθεση είναι σύμφωνη με το εύρημα των Tinsley & Parke (1987), οι οποίοι βρήκαν ότι οι γιαγιάδες και οι παππούδες απολάμβαναν περισσότερο από τους γονείς την επικοινωνία με τα βρέφη. Τα βρέφη στη μελέτη των των Tinsley & Parke (1987) ήταν ηλικίας 7 μηνών (βλ. σχ. σ. 59-61). Αλλά γιατί μετά τον 7^{ο} μήνα και όχι νωρίτερα ή

αργότερα; Στο παρόν στάδιο του ερευνητικού αυτού πεδίου οι παραπάνω δύο υποθέσεις δεν είναι παρά απλές υποθέσεις και μάλιστα όχι πολύ ισχυρές, γιατί παρά την αύξηση των μιμήσεων της γιαγιάς, *το αναπτυξιακό πρότυπο παραμένει λίγο-πολύ σταθερό* (μη γραμμική μορφή μιμητικών καμπυλών) *και* για τις μιμήσεις του βρέφους *και* για τις μιμήσεις της γιαγιάς *και* για τις μιμήσεις της μητέρας. Επίσης, οι ομοιότητες που είδαμε ότι υπάρχουν μεταξύ των μιμήσεων των βρεφών με τις μητέρες και με τις γιαγιάδες είναι ένας ισχυρός λόγος να μην επικεντρωθούμε μόνο στη μια διαφορά, αλλά στις πολλές ομοιότητες (βλ. παρακάτω).

Υιοθετώντας την παραπάνω ερμηνεία για τις αναπτυξιακές αλλαγές, δεν μας διαφεύγει το γεγονός ότι υπάρχουν και άλλες εναλλακτικές ερμηνείες για άλλα αναπτυξιακά φαινόμενα που παρουσιάζουν πτώσεις, κορυφώσεις ή και παλινδρομήσεις κατά την ανάπτυξη (π.χ. τα φαινόμενα της φωνοποίησης, της στροφής της κεφαλής, των κινήσεων βάδισης, της γλωσσικής παραγωγής, της βλεμματικής επαφής, των κινήσεων πιασίματος κτλ. βλ. σχ. εργασίες Bever, 1982* βλ. επίσης Kugiumutzakis, 1983, σ. 138-139). Ενδεικτικά μόνο αναφέρουμε, ότι για κάποιους συγγραφείς, όπως ο Brechtl (1982), η παλινδρομική ή η κυματοειδής μορφή ανάπτυξης μπορεί να ανακλά είτε την πλήρη εξαφάνιση ενός αισθησιοκινητικού μηχανισμού, είτε την αναχαίτισή του από υψηλότερα κέντρα, είτε τη διάλυση στα στοιχεία που τον συνιστούν, είτε την αντικατάστασή του, είτε την σύνδεση του με ένα διαφορετικό κινητικό σύστημα. Ό,τι πάντως και να συμβαίνει, η κυματοειδής μορφή ανάπτυξης είναι μάλλον ένα σύνηθες φαινόμενο στην ανάπτυξη των ανθρώπινων ικανοτήτων (βλ. επ. Kugiumutzakis, 1983, σ. 235-236).

Εκτός από τις εναλλακτικές ερμηνείες, γεγονός είναι ότι η ερμηνεία που παραπάνω υιοθετήσαμε έχει πολλά σημεία που μόνο η συστηματική έρευνα μπορεί να διαλευκάνει. Υποθέτουμε, για παράδειγμα, ότι οι φαντασιώσεις της μητέρας, της γιαγιάς και του βρέφους παίζουν ρόλο στη μιμητική αλληλεπίδραση. Ποιες είναι αυτές οι φαντασιώσεις και ποιος είναι ακριβώς ο ρόλος τους; Υποθέτουμε ακόμη ότι ο νεογνικός και βρεφικός εγκέφαλος υφίσταται νευροανατομικές αλλαγές που έχουν συνέπειες στην βρεφική ανάπτυξη, αλλά δεν γνωρίζουμε όσα θα θέλαμε γι αυτές τις αλλαγές (βλ. σχ. Trevarthen, 1998). Υποθέτουμε ότι οι μητέρες και οι γιαγιάδες δρουν διαισθητικά και σωστά (δηλαδή, μάλλον ακολουθούν παρά παραβιάζουν τους βρεφικούς ρυθμούς και ικανότητες), αλλά δεν γνωρίζουμε τους νευρωνικούς και ψυχολογικούς μηχανισμούς της διαίσθησης. Με δύο λόγια, υιοθετήσαμε την παραπάνω ερμηνεία, αλλά γνωρίζουμε τα όρια, τις αδυναμίες και τις εναλλακτικές της.

2. Η συχνότητα και η κατεύθυνση των μιμήσεων

Στις σχετικές αναλύσεις δεν βρέθηκαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα τρία ζεύγη του δείγματος ως προς: α) τη συνολική συχνότητα των μιμήσεων, β) το μέσο αριθμό μιμήσεων ανά 10-λεπτο επικοινωνίας και γ) το εύρος των μιμήσεων στα 17 ηλιακά επίπεδα της μελέτης. Όλα τα ζεύγη βρεφών-μητέρων και βρεφών-γιαγιάδων χρησιμοποίησαν τη μίμηση ως μέσο επικοινωνίας και στα 17 ηλιακά επίπεδα, από το 2° μέχρι το 10° μήνα. Τα αποτελέσματα αυτά είναι σε συμφωνία με τα αντίστοιχα των άλλων σχετικών νατουραλιστικών μελετών πάνω στη μίμηση κατά τη πρώιμη βρεφική ηλικία.

Οι παραπάνω τρεις ομοιότητες ενισχύουν τη θέση, ότι οι δυάδες γιαγιάδων-βρεφών και μητέρων-βρεφών μιμούνται αυθόρμητα συμπεριφορές σε ίση συχνότητα στις επιμέρους 10-λεπτές επικοινωνίες αλλά και αθροιστικά στο χρόνο της μελέτης. Η

αυθόρμητη παραγωγή ίσης συχνότητας μιμήσεων δείχνει, ότι όταν υπάρχει διυποκειμενική σχέση βρέφους-Σημαντικής Άλλης, οι γιαγιάδες, συγκριτικά με τις μητέρες, θεωρούνται από τα βρέφη ως «ίσης ψυχολογικής αξίας» επικοινωνιακοί σύντροφοι, δηλαδή πρόσωπα που προκαλούν το ίδιο ενδιαφέρον και ευχαρίστηση στο βρέφος και ίδιο αριθμό μιμήσεων με εκείνο που προκαλούν οι μητέρες. Τα βρέφη συμπεριφέρονται προς τις γιαγιάδες με την ίδια αμοιβαιότητα που συμπεριφέρονται προς τις μητέρες. *Αυθόρμητα και χωρίς να μετρούν τις μιμήσεις τους* φτάνουν και οι δύο τύποι δυάδων σε ίσο αριθμό μιμήσεων. Αν τα βρέφη δεν είχαν τακτική και διυποκειμενικού τύπου επαφή με τις γιαγιάδες, τότε η συχνότητα των μιμήσεων με τις μητέρες θα ήταν μεγαλύτερη από τη συχνότητα μιμήσεων με τις γιαγιάδες. Συνοπτικά, οι αυθόρμητοι παράγοντες της ανάδυσης και της ανάπτυξης της μιμητικής επικοινωνίας βρέφους-μητέρας και βρέφους-γιαγιάς ενυπάρχουν σε κάθε μέλος της δυάδας και από κοινού φτάνουν σε ίση συχνότητα μιμήσεων, δηλωτική της θέσης, ότι οι γιαγιάδες είναι εξίσου ικανές με τις μητέρες ως σύντροφοι στη φυσική μιμητική επικοινωνία με το βρέφος.

Ως προς την κατεύθυνση, η ανάλυση έδειξε ότι οι μητέρες και οι γιαγιάδες μιμούνται σημαντικά περισσότερο τα βρέφη από ό,τι αυτά εκείνες-εύρημα σύμφωνο με τα αποτελέσματα των άλλων σχετικών νατουραλιστικών μελετών. Υποστηρίζουμε, ότι αυτό συμβαίνει, αφενός γιατί οι γιαγιάδες και οι μητέρες θέλουν να διατηρήσουν και να παρατείνουν την επικοινωνία με το βρέφος και αφετέρου γιατί είναι κινητικά και γνωστικά πιο ώριμες από το βρέφος, με αποτέλεσμα η αναπαραγωγή των βρεφικών συμπεριφορών να είναι φανερά πιο εύκολη γιαυτές, συγκριτικά με τις κινητικές και γνωστικές δυσκολίες που συναντά το βρέφος στην αναπαραγωγή των ενήλικων συμπεριφορών. Η τάση των γονέων και των γιαγιάδων να επιστρέφουν εις τριπλούν τη βρεφική συμπεριφορά οδηγεί στην παράταση της μιμητικής επικοινωνίας και ταυτόχρονα

καθρεπτίζει/επιστρέφει πίσω στο βρέφος τη δική του συμπεριφορά σε ένα πρώτο πραξιακό επίπεδο. Αν το βρέφος μοιράζεται μια φορά την πράξη της μητέρας και της γιαγιάς, αυτές μοιράζονται τρεις φορές τη δική του. Αυτή η ασύμμετρη αναπαραγωγή ανακλά, επίσης, το ενδιαφέρον και την ευχαρίστηση των συντρόφων, με μια ενδιαφέρουσα διαφορά: οι γονείς και οι γιαγιάδες μοιράζονται πράξεις και συναισθήματα τρεις φορές παραπάνω από το βρέφος!

Ερμηνεία, τέλος, χρειάζεται το εύρημα, σύμφωνα με το οποίο, οι μητέρες της Ομάδας 2 μιμήθηκαν τα βρέφη σημαντικά περισσότερο από ό,τι οι μητέρες και οι γιαγιάδες της Ομάδας 1. Αυτό μπορεί να σημαίνει, ότι οι μητέρες της Ομάδας 1 γνωρίζουν, ότι οι γιαγιάδες είναι εξίσου ικανές με τις ίδιες στην (μιμητική) επικοινωνία με το βρέφος και άρα μπορούν να δράσουν υπεύθυνα ως ανατροφικοί φορείς και μπορούν να καλύψουν το κενό της απουσίας τους. Αντίθετα, οι μητέρες της Ομάδας 2 γνωρίζουν ότι μόνο αυτές (και οι πατέρες) αλληλεπιδρούν τακτικά με το βρέφος. Αυτό ίσως τις ωθεί να μιμούνται το βρέφος περισσότερο από ό, τι οι μητέρες ή οι γιαγιάδες της Ομάδας 1. *Αυτό έχει ως συνέπεια τα βρέφη της Ομάδας 2 να μιμούνται λιγότερο από τα βρέφη της Ομάδας 1.* Στις 100 μιμήσεις τα βρέφη της Ομάδας 1 παράγουν 34 μιμήσεις όταν αλληλεπιδρούν με τις μητέρες και 30 μιμήσεις όταν αλληλεπιδρούν με τις γιαγιάδες, ενώ τα βρέφη της Ομάδας 2 παράγουν 21 μιμήσεις όταν αλληλεπιδρούν με τις μητέρες τους. Δηλαδή, η επαφή των βρεφών με τις γιαγιάδες αυξάνει τη συχνότητα συμμετοχής τους σε μιμήσεις συγκριτικά με τα βρέφη που δεν έχουν τακτική επαφή με τις γιαγιάδες.

3. Δομές των μιμήσεων

Στη μελέτη μας ανιχνεύουμε πέντε δομές μέσα στις οποίες εμφανίζεται η μίμηση: την απλή εναλλαγή σειράς, τις πολλαπλές εναλλαγές σειράς, την απλή

σύμπτωση δράσης, τις πολλαπλές συμπτώσεις δράσης και τις πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης.

Κοινό εύρημα των συγκριτικών μας αναλύσεων ήταν ότι και στα τρία ζεύγη του δείγματος οι λιγότερες μιμήσεις (6%, βλ. πιν. 4) λαμβάνουν χώρα στη δομή των πολλαπλών συμπτώσεων δράσης, δηλαδή στη δομή όπου, πριν το μοντέλο τελειώσει τη δράση του ο μιμητής αναλαμβάνει δράση και πριν αυτός τελειώσει τη μιμητική του δραστηριότητα ο άλλος αρχίζει να τον μιμείται κ.ο.κ. Το εύρημα αυτό δείχνει ότι η μίμηση δεν ευνοείται από τις *συνεχείς* συμπτώσεις δράσης, δηλαδή από τις *συνεχείς διακοπές* του ενός από τον άλλο επικοινωνιακό σύντροφο. Βρέφη και Σημαντικές Άλλες δεν φαίνεται να αντέχουν τις πολλές διακοπές, οι οποίες διασπούν την επικοινωνία. Αυτό που φαίνεται να αντέχουν είναι οι *απλές* συμπτώσεις δράσης, δηλαδή τη *μία μόνο διακοπή*, δομή στην οποία η μίμηση εμφανίστηκε σε ποσοστό 32% (βλ. πιν. 4). Προσεκτική παρατήρηση των μιμήσεων στις απλές συμπτώσεις δράσης, δείχνει μια βιασύνη εκ μέρους του συντρόφου, ο οποίος «εισβάλλει» στην αλληλεπίδραση πριν ο πρώτος σύντροφος τελειώσει τη δράση του. Η βιασύνη αυτή μπορεί να ανακλά μια αύξουσα επικοινωνιακή ετοιμότητα, δηλαδή ένα αυξημένο ενδιαφέρον και ευχαρίστηση, σε βαθμό που δεν μπορεί να περιμένει τον σύντροφο και γιαυτό δρα αμέσως και σχεδόν ταυτόχρονα με αυτόν. *Όχι μόνο να μοιραστούμε την ίδια πράξη και τα ίδια κίνητρα/συναισθήματα επικοινωνίας, αλλά να τα μοιραστούμε ταυτόχρονα.* Η θέση μας αυτή δηλώνει, ότι η μίμηση στην απλή σύμπτωση δράσης, λαμβάνει χώρα σε μια έντονα φορτισμένη συναισθηματική στιγμή, κατά την οποία οι δύο σύντροφοι καταλύουν προσωρινά ένα βασικό χαρακτηριστικό της διυποκειμενικής επικοινωνίας, την εναλλαγή σειράς, προκειμένου να συμπέσουν, να συμβιώσουν κάτι πραξιακά, συναισθηματικά και χρονικά. Ίσως πρόκειται για μια περίπτωση στιγμιαίας ενσυναίσθησης.

Οι εναλλαγές σειράς ήταν δύο ειδών, οι απλές (μια παύση) και οι πολλαπλές (παραπάνω από μια παύση μεταξύ των δράσεων των δύο συντρόφων). Η μίμηση στις εναλλαγές σειράς εμφανίστηκε σε ποσοστό 29%. Από αυτό, 70% ήταν μιμήσεις σε απλές εναλλαγές σειράς και 30% ήταν μιμήσεις σε πολλαπλές εναλλαγές σειράς. Στις πολλαπλές εναλλαγές, η ένταση του ενδιαφέροντος και της ευχαρίστησης των δύο συντρόφων, όπως φαίνεται στις κασέτες, είναι υψηλότερη από εκείνη στις απλές εναλλαγές σειράς.

Τέλος, στο δείγμα μας η μίμηση εμφανίστηκε σε ποσοστό 32% (βλ. πιν. 4) στις πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης. Το ερώτημα που προκύπτει είναι, πώς η μίμηση συμβαίνει σπάνια (6%) σε απλές συμπτώσεις δράσης και τόσο συχνά (32%) σε μια δομή στην οποία υπάρχουν πολλαπλές συμπτώσεις δράσης; Αυτό νομίζουμε συμβαίνει γιατί οι πολλαπλές συμπτώσεις δράσης συνυπάρχουν με πολλαπλές εναλλαγές σειράς, οι οποίες μπορεί να δρουν ως διάλειμμα, ως μια ανάσα στην κινητική και συναισθηματική ένταση που απαιτείται στις πολλαπλές συμπτώσεις δράσης.

Η θέση μας, συνοπτικά, ως προς τις δομές αλληλεπίδρασης μέσα στις οποίες συμβαίνει η μίμηση έχει ως εξής. Η διυποκειμενική επικοινωνία μέσα στην οποία εμφανίζεται η μίμηση χαρακτηρίζεται από πέντε τουλάχιστον σκαλοπάτια (δομές), με κλιμακούμενη συναισθηματική ένταση, η οποία πιθανόν καθορίζει τα ποσοστά εμφάνισης της μίμησης. Στον πρώτο αναβαθμό, στις εναλλαγές σειράς, υπάρχει επαρκές ενδιαφέρον και ευχαρίστηση και η μίμηση παρουσιάζεται σε ποσοστό 29%. Τα συναισθήματα εδώ κλιμακώνονται αυξητικά από τις απλές (70%) στις πολλαπλές εναλλαγές σειράς (30%), γιαυτό ουσιαστικά πρόκειται για δυο σκαλοπάτια. Στο τρίτο σκαλοπάτι, στις απλές συμπτώσεις δράσης, η μίμηση (32%) ωθείται από πολύ αυξημένο ενδιαφέρον και ευχαρίστηση, σε βαθμό που παρακινεί τους συντρόφους σε μια χρονική,

συγκινησιακή και πραξιακή σύμπτωση. Στο τέταρτο σκαλοπάτι, στις πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης, η μίμηση (32%) κινητοποιείται από μια συγκινησιακή εναλλαγή ήπιας (εναλλαγές σειράς) και πολύ έντονης μορφής (συμπτώσεις δράσης). Στον πέμπτο αναβαθμό, στις πολλαπλές συμπτώσεις δράσης, η μίμηση (6%) εμφανίζεται σπάνια, γιατί η έντονη συναισθητική φόρτιση, χωρίς διαλείμματα, οδηγεί σε διασπαστικές διακοπές, που δεν επιτρέπουν τη ροή της μιμητικής επικοινωνίας.

Η ερμηνεία αυτή έχει δύο πλεονεκτήματα και ένα κρίσιμο μειονέκτημα. Πρώτον, βασίζεται στην ανίχνευση των δομών αλληλεπίδρασης και στην ποσοτική ανάλυση των μιμήσεων κατά δομή. Δεύτερον, συγκριτικά με τις άλλες σχετικές νατουραλιστικές μελέτες, η παρούσα μελέτη έδειξε την ύπαρξη πέντε τουλάχιστον δομών αλληλεπίδρασης, επεκτείνοντας τη γνώση μας για το τι ακριβώς συμβαίνει μέσα στη διυποκειμενική επαφή, δηλαδή το πλαίσιο που η μίμηση αναδύεται και το οποίο υπηρετεί. Ο Kugiumutzakis (1993) ισχυρίζεται ότι η μίμηση το πρώτο εξάμηνο λαμβάνει χώρα πιο συχνά στις εναλλαγές σειράς. Αντίθετα, εμείς υποστηρίζουμε ότι η μίμηση λαμβάνει χώρα σε ίσο περίπου ποσοστό (γύρω στο 30%) σε τρία είδη δομής - εναλλαγές σειράς, απλές συμπτώσεις δράσης και πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης. Στην ουσία, η θέση μας δεν υπονομεύει αυτό που υποστηρίζει ο Κουγιουμουτζάκης, απλώς κάνει πιο σαφή την εικόνα της διυποκειμενικής επαφής, δείχνοντας ότι το 1/3 των μιμήσεων συμβαίνει σε εναλλαγές σειράς και το άλλο 1/3 χρειάζεται τις εναλλαγές σειράς (ως ανάσα) για την ανάδυση της μίμησης στις πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης. Δηλαδή, τα 2/3 των μιμήσεων λαμβάνουν χώρα σε δομές που αμιγώς ή σε συνδυασμό ενέχουν τις εναλλαγές σειράς, οι οποίες συνιστούν το επιχείρημα για τη διαλογική φύση της διυποκειμενικότητας (Kugiumutzakis, 1993* Trevartlen, 1997* 1998). Μέσα στη δομή

των πολλαπλών εναλλαγών σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης, οι εναλλαγές σειράς γίνονται προϋπόθεση για να καταστεί η μιμητική επικοινωνία πιο πολύπλοκη, πιο έντονη, πιο ποικίλη, λιγότερο διαλογική και περισσότερο συμπληρωματική. Προσθέτει ακόμη η μελέτη μας μια άλλη όψη της μίμησης, το γεγονός, δηλαδή, ότι κατά 30% μπορεί να συμβεί σε απλές συμπτώσεις δράσης, μια μορφή σύμπτωσης σε χρονικό, συναισθηματικό και κινητικό επίπεδο, μια καθαρή μορφή διυποκειμενικής επαφής ή κάτι σαν το «μονοπάτι» του Freud, που από την ταύτιση, μέσω μίμησης, οδηγεί στην ενσυναίσθηση. Τα ευρήματα και η ερμηνεία μας ως προς τις δομές αλληλεπίδρασης που φιλοξενούν τη μίμηση, διευρύνουν, με μικρο-αναλυτικό και στατιστικό τρόπο, το ίδιο το πεδίο της διυποκειμενικότητας, μέσα στο οποίο τα βρέφη, οι μητέρες και οι γιαγιάδες μιμούνται μοιραζόμενοι και μοιραζόμενες πράξεις, συναισθήματα και προθέσεις.

Το βασικό μειονέκτημα της παραπάνω ερμηνείας είναι, ότι ερμηνευτικά χρησιμοποιούμε τα συναισθήματα του ενδιαφέροντος και της ευχαρίστησης ως κίνητρα της μίμησης, χωρίς να τα έχουμε μικρο-αναλύσει. Η υπόθεση του Kugiumutzaki (1994) για τον κινητήριο ρόλο των δύο αυτών συναισθημάτων στη βρεφική μίμηση επιβεβαιώθηκε από τη μελέτη της Κοκκινάκη (Kokkinaki, 1998) και υποστηρίζεται από τον Trevarthen (1999). Επιβεβαιώθηκε επίσης από τη μελέτη της Μαρκοδημητράκη (σε προετοιμασία, προσωπική επικοινωνία Οκτώβριος 2001) στην ανάλυση ενός ζεύγους διζυγωτών διδύμων στην μεταξύ τους αλληλεπίδραση και σε δυαδικές και τριαδικές αλληλεπιδράσεις με τους γονείς, τις γιαγιάδες και τους παππούδες. Μέχρι να κάνουμε την ανάλυση των συναισθημάτων στο δείγμα μας, η ερμηνεία μας θα έχει αυτό το μειονέκτημα, αν και η μαρτυρία από τη μελέτη της Κοκκινάκη και από τη μελέτη της Μαρκοδημητράκη μας κάνει να αισιοδοξούμε για τον εξής λόγο: αν η ευχαρίστηση και το ενδιαφέρον βρέθηκαν πριν και κατά τη μίμηση στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τους δύο γονείς στην Κρήτη και στη Σκωτία (Κοκκινάκη, 1998) και αν τα ίδια

συναισθήματα βρέθηκαν πριν, κατά και μετά τη μίμηση στις αλληλεπιδράσεις των δύο διζυγωτών διδύμων μεταξύ τους και με τους Σημαντικούς Άλλους, (Μαρκοδημητράκη, σε προετοιμασία), τότε γιατί να μη βρεθούν και στη μίμηση ανάμεσα στα βρέφη και τις μητέρες και στα βρέφη και τις γιαγιάδες του δικού μας δείγματος;

Στην Ομάδα 1 η μίμηση στις αλληλεπιδράσεις βρεφών-μητέρων και βρεφών-γιαγιάδων παρουσιάστηκε με τα ίδια ή σχεδόν τα ίδια ποσοστά στα διάφορα είδη δομών (βλ. πιν. 4). Η ομοιότητα αυτή ενισχύει τη βασική μας θέση, ότι οι γιαγιάδες είναι εξίσου ικανές σύντροφοι στη μιμητική επικοινωνία με τα βρέφη, όχι μόνο λόγω των ομοιοτήτων στην συχνότητα και στην κατεύθυνση, αλλά και λόγω της ομοιότητας στα είδη δομής.

Η μόνη στατιστικώς σημαντική διαφορά βρέθηκε στην Ομάδα 2, όπου οι περισσότερες μιμήσεις συμβαίνουν σε εναλλαγές σειράς, σε αντίθεση με την Ομάδα 1, όπου οι περισσότερες μιμήσεις συμβαίνουν σε απλές συμπτώσεις δράσης και πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης. Η διαφορά αυτή μας οδηγεί στη θέση, ότι τα βρέφη που έχουν συστηματική επαφή με τις γιαγιάδες βιώνουν πιο συχνά τη μιμητική επικοινωνία σε *δύο είδη δομών*, τα οποία έχουν και τη μέγιστη ανεκτή ή αρεστή συναισθηματική ένταση. Αντίθετα, τα βρέφη που δεν έχουν τακτική επαφή με τις γιαγιάδες βιώνουν πιο συχνά τη μίμηση στην αλληλεπίδραση με τις μητέρες σε *ένα είδος δομής* (εναλλαγές σειράς), η οποία έχει λιγότερη ένταση από τις άλλες. Δεν ισχυριζόμαστε ότι τα βρέφη της Ομάδας 1 αναπτύσσουν καλύτερα την ικανότητα της μίμησης από τα βρέφη της Ομάδας 2. Απλώς και χωρίς αξιολογική διάθεση διαπιστώνουμε, ότι στο δείγμα μας τα βρέφη που δεν είχαν τακτική επαφή με τη γιαγιά βίωσαν λιγότερη ένταση ενδιαφέροντος και ευχαρίστησης στις μιμήσεις που έλαβαν χώρα στην αλληλεπίδραση με τις μητέρες τους. Δεν γνωρίζουμε αν αυτό είναι «καλό» ή «κακό» για την ανάπτυξη του βρέφους και την ανάπτυξη της σχέσης τους με τους

Σημαντικούς Άλλους. Αυτό που χρειάζεται να επισημανθεί είναι ότι η γιαγιά *μαζί* με τη μητέρα καθιστούν πιο σύνθετη και πιο συναισθηματικά φορτισμένη τη μιμητική επικοινωνία με τα βρέφη.

4. Είδη των μιμήσεων

Η ανάλυση έδειξε ότι πιο συχνές από όλα τα είδη των μιμήσεων είναι οι φωνητικές μιμήσεις (76%) και από αυτές οι μιμήσεις φωνηέντων (52%) και συνδυασμών φωνηέντων-συμφώνων (42%). Στις κινήσεις του προσώπου επικρατεί η μίμηση του ανοίγματος-κλεισίματος του στόματος (83%). Τα ευρήματα αυτά ισχύουν στις αλληλεπιδράσεις του βρέφους, όχι μόνο με την μητέρα και του πατέρα (σύγκριση με άλλες σχετικές μελέτες, βλ. υποκεφ. 5.1.3) αλλά και με τη γιαγιά. Ως προς τα υπόλοιπα είδη των μιμήσεων, 10% ήταν μιμήσεις κινήσεων των χεριών, 6,5% ήταν μιμήσεις συνδυασμών, 6% ήταν μιμήσεις μη λεκτικών ήχων και 1,5% ήταν μιμήσεις κινήσεων του προσώπου (βλ. σχ. Πιν. 6). Επιπλέον, η ανάλυση έδειξε ότι ενώ δεν υπάρχουν στατιστικώς σημαντικές διαφορές στα είδη των μιμήσεων που εμφανίστηκαν στις δυάδες βρεφών-μητέρων και βρεφών-γιαγιάδων της Ομάδας 1, οι φωνητικές μιμήσεις της ίδιας ομάδας ήταν σημαντικά λιγότερες από τις φωνητικές μιμήσεις που παρατηρήθηκαν στα ζεύγη μητέρων-βρεφών της Ομάδας 2 (80% έναντι 73%-75% στα ζεύγη της Ομάδας 1)(βλ. σχ. Πιν. 10).

Η επικράτηση των φωνητικών μιμήσεων (76%) δείχνει τον κρίσιμο ρόλο της στοματικής κοιλότητας στην ανάδυση και την ανάπτυξη της μίμησης. Εκτός από τις φωνητικές μιμήσεις, οι μιμήσεις των κινήσεων του προσώπου (1,5%) και οι μιμήσεις των μη λεκτικών ήχων (6%) βασίζονται αποκλειστικά σε κινήσεις της στοματικής περιοχής. Ακόμη, το 96% των μιμήσεων των συνδυασμών (6,5%, βλ. σχετ. σελ. 209 και Πιν. 6) και πολλές από τις μιμήσεις των κινήσεων των χεριών ενέχουν ή συνοδεύονται από

φωνητική δραστηριότητα (Πιν.6). Το 90% περίπου των μιμήσεων στην παρούσα μελέτη βασίζονται αποκλειστικά (83,5%) ή μερικά (6,5%) στη δραστηριότητα της στοματικής περιοχής των βρεφών, των μητέρων και των γιαγιάδων. Κάποιος μπαίνει στον πειρασμό να ονομάσει τη μίμηση του δείγματός μας «στοματική μίμηση». Οι μιμήσεις φωνηέντων (52%) και οι μιμήσεις συνδυασμού φωνηέντων-συμφώνων (42%) δείχνουν, ότι τα φωνήεντα αμιγώς ή σε συνδυασμό βρίσκονται στο 94% των φωνητικών μιμήσεων. Το εύρημα αυτό υποστηρίζει την θέση του Κουγιουμουτζάκη για το συναισθηματικό φορτίο που φέρουν τα φωνήεντα (βλ. σχ. σ. 157-158). Πιο ειδικά, υποστηρίζουν τη θέση, ότι η μίμηση δεν είναι απλώς αναπαραγωγή συμπεριφορών, αλλά και συμβίωση, μοίρασμα συναισθημάτων, θέση που σχετίζεται με την άποψη του Δαρβίνου, ότι τα φωνητικά όργανα εκφράζουν στον ύψιστο βαθμό τις συγκινήσεις και ότι τα φωνήεντα εκφράζουν κυρίως την ευχαρίστηση (1872, σ. 83, 88) (βλ.επ. Kugiumutzakis και συν. σε προετοιμασία).

Το 24% των μιμήσεων ήταν μη φωνητικές, δηλαδή μιμήσεις κινήσεων του προσώπου, μη λεκτικών ήχων, κινήσεων των χεριών και συνδυασμοί (βλ. πιν. 6). Η ποικιλία των ειδών μίμησης δείχνει, νομίζουμε, ότι οι μητέρες και οι γιαγιάδες χρησιμοποιούν όλα τα μέσα από το συμπεριφορικό ρεπερτόριο του βρέφους, εμπλουτισμένα από την ενήλικη προοπτική και από πολιτισμικές συνήθειες, προκειμένου να μην κάνουν την μιμητική επικοινωνία ανιαρή. Στην παρούσα μελέτη βρέθηκαν 21 συμπεριφορές μίμησης (Πιν. 6). Για παράδειγμα, εκτός από τον πλούτο που υπάρχει στις φωνητικές μιμήσεις, τα υποκείμενα του δείγματός μας χρησιμοποίησαν έστω και λίγο την προβολή της γλώσσας και το άνοιγμα-κλείσιμο του στόματος, τις πολλών ειδών κινήσεις των χεριών και τους συνδυασμούς, για να διανθίσουν τη μιμητική επικοινωνία τους. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η μίμηση των μη λεκτικών ήχων, η οποία κυρίως γίνεται από τις μητέρες και τις γιαγιάδες στα φταρνίσματα, βηξίματα, λόξιγκες,

κλαυθμυρισμούς και αναστεναγμούς του βρέφους. Η ταχύτητα της μιμητικής αντίδρασης της γιαγιάς και της μητέρας στις συχνά αντανακλαστικές και μη ελεγχόμενες παραπάνω βρεφικές συμπεριφορές, δείχνει την ετοιμότητα συναισθηματικής συμμετοχής τους σε ό,τι δυσάρεστο (γιατί όλες αυτές οι αντιδράσεις είναι πράγματι ή εκλαμβάνονται ως δυσάρεστες) συμβαίνει στο βρέφος. Αν και οι μιμήσεις των μη λεκτικών ήχων χρειάζονται περισσότερο συστηματική διερεύνηση (βλ. σχ. Kugiumutzakis, 1993* 1983), η μίμησή τους δείχνει, νομίζουμε, ότι *το φάσμα* της μίμησης είναι πολύ μεγαλύτερο και *συναισθηματικά βαθύτερο* από το απλοϊκό συμπεριφοριστικό σχήμα «μοντέλο-μιμητής». Τι άλλο από συναισθηματικό μοίρασμα δείχνει η σε ετοιμότητα γιαγιά ή μητέρα, που το βρέφος της δεν έχει καν τελειώσει το βήξιμο ή τον αναστεναγμό του και αυτή ήδη βήχει ή αναστενάζει;

Δεν είναι όμως μόνο οι αυθόρμητοι παράγοντες που λειτουργούν στη μίμηση κατά τους πρώτους 10 μήνες. Εξίσου σημαντικοί είναι και οι πολιτισμικοί παράγοντες. Το «αλαλί» που στο δείγμα μας συνοδεύεται είτε από το βρεφικό τραγούδι «Μια ωραία πεταλούδα…», είτε από το τοπικό βρεφικό τραγούδι «Α-λα-λί, α-λα-λί, έ-τσι κά-νει το που-λί, κά-νε το μω-ρό/ (ή όνομα του παιδιού) κι ε-συυύ», είναι δύο παραδείγματα εισόδου του πολιτισμού στο περιεχόμενο της μίμησης. Επικοινωνιακό περιεχόμενο στο οποίο η κίνηση και το τραγούδι έχουν τον ίδιο αργό ή λίγο πιο γρήγορο ρυθμό, θέμα που επεξεργάζεται η Μαζοκοπάκη (σε προετοιμασία). Όσο μεγαλώνει το βρέφος τόσο πιο συχνά οι γονείς, οι γιαγιάδες και οι παππούδες αντλούν από την κουλτούρα τους μοντέλα μίμησης προς τα βρέφη, πρότυπα, τα οποία στην αρχή είναι αυθόρμητα και χαρούμενα και που με το χρόνο μεταβάλλονται σε πιο σοβαρά ηθικά «πρέπει» και «δεν πρέπει».

Οι απουσία σημαντικών διαφορών στα είδη της μίμησης που εμφανίστηκαν στα ζεύγη της Ομάδας 1, ενισχύει τη βασική μας θέση, ότι οι γιαγιάδες είναι εξίσου με τις μητέρες ικανές σύντροφοι στη μιμητική επικοινωνία με τα βρέφη, όχι μόνο λόγω των

ομοιοτήτων στη συχνότητα, την κατεύθυνση, τη δομή, αλλά και λόγω της ομοιότητας των ειδών μίμησης. Η διαφορά που βρέθηκε αφορά στις παραπάνω φωνητικές μιμήσεις του ζεύγους της Ομάδας 2 συγκριτικά με τις φωνητικές μιμήσεις των ζευγών της Ομάδας 1. Η αυξημένη συχνότητα (80%) φωνητικών μιμήσεων στην Ομάδα 2 συνυπάρχει με ένα μειωμένο ποσοστό (3%) μίμησης κινήσεων των χεριών, συγκριτικά με τα ζεύγη μητέρων-βρεφών και γιαγιάδων-βρεφών της Ομάδας 1 (βλ. σ. 207). Δηλαδή, η αύξηση της φωνητικής μίμησης στα ζεύγη που τα βρέφη δεν είχαν επαφή με τις γιαγιάδες συνοδεύτηκε με μείωση των κινήσεων των χεριών, με αποτέλεσμα να βιώνουν οι δυο σύντροφοι λιγότερη ποικιλία, χωρίς να είμαστε σε θέση να πούμε αν βίωσαν μεγαλύτερη ευχαρίστηση συγκριτικά με τα ζεύγη των μητέρων-βρεφών και γιαγιάδων-βρεφών της Ομάδας 1, τα οποία είχαν λιγότερες φωνητικές μιμήσεις (73%-75%) και περισσότερες μιμήσεις κινήσεων των χεριών (12%-15%). Πιο απλά, η γιαγιά και η μητέρα καθιστούν πιο ποικίλα τα είδη της μίμησης, συγκριτικά με τις μητέρες των βρεφών, τα οποία δεν είχαν επαφή με τις γιαγιάδες.

5. Χρονικά πρότυπα

Η ανάλυση ως προς τις διάρκειες περιορίστηκε μόνο στις μιμήσεις που έλαβαν χώρα στις απλές εναλλαγές σειράς, για λόγους που έχουν περιγραφεί παραπάνω (βλ. σ. 246-247). Άρα τα ευρήματα δεν μας πληροφορούν για όλες τις χρονικές διάρκειες της μίμησης σε όλα τα είδη δομής. Εκεί που ήταν τεχνικώς δυνατόν να κάνουμε μικρο-ανάλυση δεν βρήκαμε διαφορές στο χρόνο διάρκειας του μοντέλου, της παύσης, του μιμητή και στη μέση συνολική διάρκεια της μίμησης στις απλές εναλλαγές σειράς, στα τρία ζεύγη του δείγματος. Το εύρημα αυτό ενισχύει τη βασική θέση μας, ότι οι χρόνοι της μίμησης στα ζεύγη βρεφών-μητέρων και βρεφών-γιαγιάδων δεν διαφέρουν, όταν αυτή λαμβάνει χώρα σε απλές εναλλαγές σειράς. Οι διάρκειες αυτές είναι εξαιρετικά σύντομες, αν και

όπως σημειώσαμε παραπάνω, μαζί με άλλους συναδέλφους έχουμε παρατηρήσει άλλα είδη δομής που η μίμηση διαρκεί μέχρι και τέσσερα λεπτά (βλ. σχ. σ. 246).

5.3 .Οι ομοιότητες και οι διαφορές

Όπως τονίσαμε και παραπάνω, στο υποκεφ. Ελέγχου των Υποθέσεων (4.1.9), στις περισσότερες αναλύσεις ευνοήθηκαν οι μηδενικές παρά οι ερευνητικές υποθέσεις, με αποτέλεσμα οι ομοιότητες των αποτελεσμάτων (απουσία στατιστικών διαφορών) να είναι περισσότερες από τις διαφορές (βλ. σχ. σ. 227-234). Οι ομοιότητες δείχνουν ότι οι γιαγιάδες και οι μητέρες είναι (εκλαμβάνονται από τα βρέφη) εξίσου καλές σύντροφοι στη μιμητική επικοινωνία με τα βρέφη και ότι η ανάδυση και η ανάπτυξη της μίμησης στις φυσικές επικοινωνίες μητέρων-βρεφών, σε μεγάλο βαθμό, δεν εξαρτάται από την εμπειρία των βρεφών με τις γιαγιάδες. Οι ομοιότητες δράσης κατά τη μίμηση που υπάρχουν μεταξύ μητέρας και κόρης (συχνότητα, κατεύθυνση, είδη, δομή, χρονικές διάρκειες, αναπτυξιακές καμπύλες) προσφέρουν στα βρέφη μιαν *αίσθηση σταθερότητας* στη μιμητική επικοινωνία, σταθερότητα που συμβάλλει στην κοινωνική, συναισθηματική και γνωστική ανάπτυξη του βρέφους. Το εύρημα αυτό και η ερμηνεία του συμφωνούν με τα αποτελέσματα της μελέτης των Tinsley & Parke (1987), όπου η ομοιότητα στη συμπεριφορά γονέων, γιαγιάδων και παππούδων όταν αλληλεπιδρούν με τα βρέφη συνεισφέρει στην κοινωνική οργάνωση των τελευταίων, μέσω των ίδιων, σταθερών προτύπων συμπεριφοράς που παρατηρούνται (βλ. σχ. σ. 61-62).

Όταν υποστηρίζουμε, ότι η ανάπτυξη και η ανάδυση της μίμησης στις φυσικές επικοινωνίες μητέρων-βρεφών σε μεγάλο βαθμό δεν εξαρτάται από την εμπειρία των βρεφών με τις γιαγιάδες, εννοούμε ότι οι ομοιότητες στη σύγκριση των αποτελεσμάτων των ζευγών μητέρων-βρεφών των δύο Ομάδων είναι τόσες που το πρότυπο ανάπτυξης είναι περίπου το ίδιο. Ο βαθμός στον οποίο εξαρτάται η ανάπτυξη της μίμησης από την

εμπειρία των βρεφών με τις γιαγιάδες ανακλάται στις διαφορές, διαφορές που καθιστούν την εμπειρία μίμησης των βρεφών της Ομάδας 1 πιο ποικίλη και ίσως πιο ενδιαφέρουσα. Συγκριτικά με την Ομάδα 2, στην Ομάδα 1 οι μητέρες και οι γιαγιάδες μιμούνται λιγότερο τα βρέφη και πιο ειδικά τα βρεφικά φωνητικά μοντέλα και άρα τα βρέφη μιμούνται περισσότερο τις μητέρες και τις γιαγιάδες. Ακόμη στην Ομάδα 1, η μίμηση λαμβάνει χώρα πιο συχνά σε δύο είδη δομής και οι γιαγιάδες μετά τον 7^{ο} μήνα γίνονται πιο μιμητικές από τις μητέρες. Όλα αυτά καθιστούν πιο ποικίλη τη μιμητική επικοινωνία και αυξάνουν τον πλούτο των εμπειριών του βρέφους. Οι ομοιότητες, όμως, των αποτελεσμάτων ως προς τις μιμήσεις των τριών ζευγών του δείγματος δείχνουν, ότι έστω και αν χάνουν την ποικιλία που προσφέρει η παρουσία της γιαγιάς, τα βρέφη που δεν έχουν μια τακτική και διυποκειμενική σχέση μαζί της, δεν θα έχουν διαφορετικό χρόνο ανάδυσης και διαφορετική πορεία ανάπτυξης της μίμησης κατά τους πρώτους 10 μήνες, γιατί η σχέση με τη μητέρα (και τον πατέρα) αρκεί ως πλαίσιο διυποκειμενικότητας, μέσα στο οποίο θα εμφανιστεί η μίμηση.

5.4. Γιαγιάδες, κόρες και βρέφη

Στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας είδαμε τα ερευνητικά δεδομένα για τις σχέσεις γιαγιάς-βρέφους. Στο τέλος του κεφαλαίου αυτού (βλ. σχ. υποκεφ. 1.6) αφού περιγράψαμε τις ψυχαναλυτικές και νεο-ψυχαναλυτικές θέσεις καθώς και τη θεωρία της Προσκόλλησης για τον άμεσο ή έμμεσο ρόλο της γιαγιάς στην ανάπτυξη του βρέφους, προχωρήσαμε στην περιγραφή των απαντήσεων στο ερώτημα τού πώς μεταφέρεται από τη μια γενιά στην άλλη η ανατροφική πρακτική (βλ. σχ. σ. 76-77). Κάποιοι υποθέτουν ότι αυτό γίνεται μέσω μάθησης και μίμησης, κάποιοι άλλοι υποθέτουν ότι γίνεται μέσω της μεταφοράς σχημάτων προσκόλλησης και κάποιοι άλλοι, ότι αυτό που μεταφέρεται, μέσω μάθησης, είναι το άθροισμα των προσδοκιών, των πράξεων, των συναισθημάτων που μοιράζονται τα μέλη μιας οικογένειας («οικογενειακή αλληλεγγύη»). Μια σχετική,

τέλος, μελέτη των Vermulst, de Brock & Zutphen (1991) βρήκε, ότι αυτό που μεταφέρεται από μια γενιά στην άλλη είναι η αγάπη και η τρυφερότητα, εύρημα που οδήγησε τους συγγραφείς αυτούς να πουν, ότι έτσι ενισχύεται η θέση του Ericsson (1950), ότι για να προσφέρεις αγάπη στο παιδί σου έπρεπε να έχεις μια τρυφερή σχέση με τη μητέρα σου.

Η παρούσα μελέτη, εστιασμένη στην ανάδυση και την ανάπτυξη της μίμησης στις φυσικές αλληλεπιδράσεις βρεφών-μητέρων και βρεφών-γιαγιάδων, έδειξε, ότι η ικανότητα της μίμησης *δε μεταφέρεται* μέσω μάθησης, μέσω σχημάτων προσκόλλησης ή μέσω «οικογενειακής αλληλεγγύης». Η ικανότητα των νεογνών να μιμούνται αμέσως μετά τον τοκετό δείχνει, ότι το είδος μας είναι εξαρχής εξοπλισμένο με την ικανότητα της μίμησης. Επειδή οι γιαγιάδες και οι μητέρες ήταν κάποτε νεογνά, όπως και το βρέφος με το οποίο σήμερα αλληλεπιδρούν, δεν έχουμε λόγους να υποθέσουμε ότι έμαθαν να μιμούνται. Η μίμηση όμως δεν είναι απλώς και μόνο αναπαραγωγή της συμπεριφοράς του άλλου, αλλά ένα σύνθετο φαινόμενο στο οποίο παρατηρείται μοίρασμα πολλών κοινών ιδιοτήτων (βλ. σχ. Kugiumutzakis, 1998), αλλά κυρίως μοίρασμα της ίδιας πρόθεσης για επικοινωνία, των ίδιων περίπου συναισθημάτων και της ίδιας πράξης.

Δύο από τα συναισθήματα μπορεί να είναι η ευχαρίστηση και το ενδιαφέρον, αλλά στην ανάλυση των δεδομένων μας εμείς παρατηρούμε επίσης, την εκδήλωση τρυφερότητας, χαδιών, λόγων και έργων (αγκαλιά) αγάπης της γιαγιάς και της μητέρας προς το βρέφος, το οποίο απολάμβανε πολύ αυτές τις εκδηλώσεις αγάπης από τις Σημαντικές Άλλες.

Πολλές ανατροφικές συνήθειες μεταφέρονται μέσω μάθησης, μίμησης, σχημάτων προσκόλλησης κ.τ.λ., όμως η ίδια η μίμηση ως επικοινωνιακό μέσο δεν μεταφέρεται εμπειρικά. Υπάρχει εξαρχής, αναδύεται σταδιακά, αναπτύσσεται σε πρότυπα που έχουν συνοχή και μέσα σε διυποκειμενικές σχέσεις, που χαρακτηρίζονται από αμοιβαιότητα

προθέσεων, κινήτρων, συναισθημάτων, πράξεων και νοημάτων. Μέσα σε αυτό το εξαρχής λειτουργικό διυποκειμενικό καλούπι παρουσιάζεται η μίμηση για να υπηρετήσει την επικοινωνία, την ταύτιση, την ενσυναίσθηση, τη μάθηση, την υιοθέτηση ρόλων, το προσποιητό παιχνίδι, την ηθική ανάπτυξη του κάθε παιδιού. Μέσα σε αυτή τη διυποκειμενική σχέση εκδηλώνεται η αγάπη της μιας γενιάς προς την άλλη σε φαντασιωσικό, πραξιακό και συγκινησιακό επίπεδο. Αυτή νομίζουμε είναι μια πιο πρόσφορη θεωρητική προοπτική, όχι μόνο των φαινομένων της μίμησης, αλλά και πολλών άλλων φαινομένων της βρεφικής, της νηπιακής και της παιδικής ηλικίας (Trevarthen, 1998) και γιατί όχι και της ηλικίας της κάθε γιαγιάς, αφού η παρούσα μελέτη δείχνει, ότι όπως η μητέρα, έτσι και η γιαγιά οικοδομεί σιγά-σιγά, με τακτικό και διυποκειμενικό τρόπο μαζί με το βρέφος-εγγονάκι της τη σχέση τους, τρόπο όμοιο με εκείνο της μητέρας.

Βέβαια τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης αφορούν μόνο το δείγμα μας και ίσως μπορούν να γενικευθούν στις περιπτώσεις εκείνες που οι σχέσεις των μητρικών γιαγιάδων με τις κόρες, τους γαμπρούς και τα εγγονάκια τους (βρέφη), είναι τακτικές και καλές, με τη μητρική γιαγιά να επισκέπτεται σχεδόν καθημερινά το σπίτι της κόρης της, να τη βοηθά και να αλληλεπιδρά τακτικά και αυθόρμητα με το εγγονάκι της.

Τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης δεν γενικεύονται στις μητρικές και πατρικές γιαγιάδες που δεν επισκέπτονται τακτικά τα εγγονάκια τους ή και που πιθανόν δεν έχουν τις καλύτερες δυνατές σχέσεις με τις κόρες/γιους και τις νύφες/γαμπρούς τους. Δεν γενικεύονται επίσης στις δραματικές εκείνες περιπτώσεις γιαγιάδων και παππούδων στις Η.Π.Α, που όχι από επιλογή, αλλά από αναγκαιότητα αναθρέφουν τα εγκατελειμένα από τους γονείς τους 3.2 εκατομμύρια βρέφη, νήπια και παιδιά. Τέλος, δεν γενικεύονται σε άλλες εθνότητες ή σε άλλα πλαίσια διαφορετικά από το ελληνικό

επαρχιακό πλαίσιο. Ισχυριζόμενοι ότι τα αποτελέσματά μας δεν γενικεύονται στα παραπάνω δείγματα, δεν εννοούμε ότι η πατρική γιαγιά ή η μαύρη αμερικανίδα γιαγιά που αναθρέφει μόνη το βρέφος-εγγονάκι της θα συμπεριφερθούν πολύ διαφορετικά από τις γιαγιάδες του δείγματός μας στη μιμητική επικοινωνία με τα βρέφη. Υποθέτουμε, ότι θα υπάρχουν πολλές ομοιότητες, όμως μόνο οι διαχρονικές, νατουραλιστικές και διαπολιτισμικές μελέτες (βλ. Kokkinaki, 1998) μπορούν να απαντήσουν τέτοια ερωτήματα. Μέχρι να υπάρξουν αυτές οι έρευνες που να πιστοποιούν, όπως η παρούσα, συγκεκριμένες ομοιότητες και συγκεκριμένες διαφορές στη μιμητική συμπεριφορά των γιαγιάδων ανάμεσα στις διάφορες ηλικίες, εθνότητες, πολιτισμικά πλαίσια κ.τ.λ., εμείς είμαστε αναγκασμένοι να μη γενικεύουμε τα ευρήματα και τις ερμηνείες πέρα ή λίγο πέρα από το δείγμα μας.

Η παρούσα μελέτη έδειξε ότι οι γιαγιάδες*, ειδικά στη μιμητική αλληλεπίδραση*, με τα εγγονάκια τους, είναι εξίσου ικανές με τις μητέρες και άρα δεν συνιστά υπερβολή να ισχυριστούμε, ότι όταν η μητρική γιαγιά έχει καλή σχέση με την κόρη, το γαμπρό και το βρέφος-εγγονάκι της, είναι πράγματι μια πραγματική μορφή συντροφιάς, υποστήριξης και ασφάλειας για το αναπτυσσόμενο εγγονάκι της, το οποίο συνδημιουργεί μαζί της, σταδιακά, αλλά συστηματικά τη διυποκειμενική σχέση τους.

6. Περίληψη της ερμηνείας των αποτελεσμάτων

Σκοπός της παρούσας μελέτης ήταν η κάλυψη μέρους του κενού γνώσης που υπάρχει ως προς την ανάπτυξη των σχέσεων γιαγιάς-βρέφους από το 2^{ο} έως το 10^{ο} μήνα. Η μελέτη επικεντρώθηκε στην ανάπτυξη της μίμησης που εμφανίζεται στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες και τις μητρικές γιαγιάδες. Επιπλέον, διερευνήθηκε η μίμηση στην αλληλεπίδραση μητέρων και βρεφών τα οποία δεν είχαν

τακτική επαφή με τις μητρικές γιαγιάδες. Η μελέτη έλαβε χώρα στην Κρήτη και ήταν νατουραλιστική, διαχρονική και συγκριτική.

Η ανάλυση των αποτελεσμάτων έδειξε, ότι ανάμεσα στα τρία ζεύγη του δείγματος, δεν υπάρχουν στατιστικώς σημαντικές διαφορές ως προς τη συχνότητα, την κατεύθυνση, τη δομή που λαμβάνουν χώρα οι λιγότερες μιμήσεις, τις διάρκειες των μιμήσεων στις απλές εναλλαγές σειράς, τη μη γραμμική καμπύλη ανάπτυξης των μιμητικών καμπυλών των υποκειμένων και τη μη επίδραση της ηλικίας στις μιμητικές συμπεριφορές των βρεφών και των μητέρων.

Οι στατιστικώς σημαντικές διαφορές αναφέρονται στην αύξηση της μιμητικής συμπεριφοράς των γιαγιάδων μετά τον 7^{ο} μήνα, στην αυξημένη μίμηση των μητέρων της Ομάδας 2 συγκριτικά με εκείνη των μητέρων της Ομάδας 1, στην αυξημένη φωνητική μίμηση των μητέρων της Ομάδας 2 συγκριτικά με εκείνες των μητέρων και των γιαγιάδων της Ομάδας 1 και στο εύρημα, ότι οι μιμήσεις στην Ομάδα 2 συμβαίνουν πιο συχνά σε ένα είδος δομής, ενώ στην Ομάδα 1 σε δύο είδη δομής. Τα παραπάνω ευρήματα δείχνουν ότι στο δείγμα μας οι γιαγιάδες και οι μητέρες είναι εξίσου ικανές σύντροφοι στη μιμητική επικοινωνία με τα βρέφη και ότι η ανάπτυξη της μίμησης στις φυσικές επικοινωνίες μητέρων-βρεφών, σε μεγάλο βαθμό δεν εξαρτάται από την εμπειρία των βρεφών με τις γιαγιάδες. Ο βαθμός που εξαρτάται αντανακλάται στις διαφορές που αναφέρθηκαν παραπάνω.

Μετά από μια λεπτομερή σύγκριση των αποτελεσμάτων μας με εκείνα των άλλων νατουραλιστικών μελετών πάνω στη μίμηση, διαπιστώσαμε τα πολλά σημεία συμφωνίας και ορισμένα σημεία διαφωνίας (βλ. σχ. σ. 235-249). Στη συνέχεια προχωρήσαμε στην ερμηνεία των ευρημάτων.

Η ερμηνεία μας, περιληπτικά, συνίσταται από τις ακόλουθες *16 θέσεις*:

1. Παρά τις όποιες αδυναμίες τους στο θεωρητικό επίπεδο, οι κλασικές θεωρίες των Freud, Piaget και Δαρβίνου εξακολουθούν να παρέχουν χρήσιμες έννοιες και ιδέες για την ερμηνεία των σύνθετων φαινομένων της μίμησης κατά τη βρεφική ηλικία.

2. Σε αντίθεση με τη ρητή θέση του Piaget, θεωρούμε τα φαινόμενα της μίμησης κατά τη βρεφική ηλικία, ως φαινόμενα που εξαρτώνται από την επικοινωνιακή ανάγκη, τη συμπεριφορική διάδραση και το συναισθηματικό μοίρασμα των δύο συντρόφων, παρά την κινητική και γνωστική ασυμμετρία που υπάρχει ανάμεσα στο αναπτυσσόμενο βρέφος και στις αναπτυγμένες μητέρες και γιαγιάδες.

3. Υποστηρίζουμε ότι οι γιαγιάδες και οι μητέρες «κατεβαίνουν» για να συναντήσουν γνωστικά και συμπεριφορικά το δραστήριο βρέφος και από κοινού να δημιουργήσουν αυτό που και οι δύο επιθυμούν: το μοίρασμα πράξεων, συναισθημάτων, κινήτρων και το μοίρασμα του χρόνου τους, σε ένα μιμητικό παιχνίδι που εμπλέκει αυθόρμητα, διαισθητικά και ασυνείδητα καθώς και εμπρόθετα και συνειδητά μέρη του νου/του ψυχισμού των δύο συντρόφων. Για παράδειγμα, αυτή καθαυτή η αναπαραγωγή της συμπεριφοράς του άλλου (κινητικό επίπεδο) είναι μια εμπρόθετη, συνειδητή προσπάθεια, ενώ η άμεση αντίληψη των προθέσεων και των συναισθημάτων του άλλου γίνεται γρήγορα, αυθόρμητα και με ένα διαισθητικό τρόπο (βλ. σχ. Kugiumutzakis, 1998).

4. Παρά το γεγονός ότι δεν αναλύσαμε τα συναισθήματα πριν, κατά και μετά τη μίμηση, υποθέτουμε, στη βάση άλλων σχετικών μελετών, ότι τουλάχιστον δύο αλληλεπιδρούντα συναισθήματα δρουν ως κίνητρα των δύο συντρόφων για μίμηση: τα συναισθήματα του ενδιαφέροντος και της ευχαρίστησης.

5. Υποστηρίζουμε, μαζί με άλλους συναδέλφους, ότι η μίμηση κατά την πρώιμη βρεφική ηλικία, υπηρετεί κυρίως την επικοινωνία, αναδύεται και αναπτύσσεται μέσα στα διυποκειμενικά της πλαίσια και στη συνέχεια αρχίζει να υπηρετεί τη

μάθηση, το προσποιητικό παιχνίδι, την ανάπτυξη της γλώσσας, την ηθική ανάπτυξη, κ.τ.λ.

6. Το εύρημα της νεογνικής μίμησης μας οδηγεί να δεχτούμε την έμφυτη καταγωγή της μίμησης, μιας αναπτυγμένης, πολυλειτουργικής ικανότητας του είδους μας, που, όπως υποστήριξε ο Freud, οδηγεί τους ανθρώπους όχι μόνο σε συμπεριφορικές αναπαραγωγές, αλλά και στην ταύτιση και την ενσυναίσθηση.

7. Ως προς τη μη γραμμική πορεία ανάπτυξης των μιμητικών συμπεριφορών των υποκειμένων του δείγματός μας, υποστηρίζουμε μια θέση που ενώ ενέχει τις σχετικές θέσεις των Trevarthen, Μαράτου, Κουγιουμουτζάκη και Κοκκινάκη, δεν εξαντλείται σε αυτές, αλλά προχωρεί λίγο πιο πέρα, λόγω του ευρήματος της στατιστικώς σημαντικής αύξησης των μιμήσεων των γιαγιάδων μετά τον 7^{ο} μήνα. Περιληπτικά, υποστηρίζουμε, ότι η μη γραμμική μορφή των μιμητικών συμπεριφορών, από το 2^{ο} έως το 10^{ο} μήνα, οφείλεται πιθανόν σε αλλαγές της ωρίμανσης του βρεφικού ΚΝΣ, οι οποίες αλλάζουν τις γνωστικές, αντιληπτικές, κινητικές, φωνολογικές, συγκινησιακές και κοινωνικές ικανότητές του βρέφους, αλλάζοντας, κατά συνέπεια, την πορεία των μιμητικών συμπεριφορών του με μη γραμμικό τρόπο. Η πορεία ανάπτυξης εξαρτάται επίσης από τις φαντασιώσεις και τα μεταβαλλόμενα συναισθήματα των δύο συντρόφων και από τη διαισθητική ικανότητα των γονέων και των γιαγιάδων να ακολουθούν τους βρεφικούς αναπτυξιακούς ρυθμούς και να ερμηνεύουν ορθά τις βρεφικές ικανότητες, κίνητρα και διαθέσεις. Η αύξηση των μιμητικών συμπεριφορών της γιαγιάς μετά τον 7^{ο} μήνα μπορεί να οφείλεται στην τάση των γιαγιάδων να παρατείνουν την επικοινωνία, προκειμένου να ευχαριστηθούν περισσότερο από την επικοινωνία τους με το βρέφος-εγγονάκι τους. Αν και η τελευταία θέση μας χρειάζεται περισσότερη ερευνητική υποστήριξη, συμφωνεί με σχετικό εύρημα της μελέτης των Tinsley & Parke (1987). Όμως, η παραπάνω ερμηνεία για τις αναπτυξιακές αλλαγές, αφενός είναι μία από τις δυνατές ερμηνείες (π.χ.

υπάρχουν, εναλλακτικά, οι σχετικές θέσεις του Brechtl, 1982) και αφετέρου χρειάζονται περισσότερα ερευνητικά στοιχεία ως προς τις φαντασιώσεις των υποκειμένων, ως προς τις νευροανατομικές αλλαγές του βρεφικού ΚΝΣ και ως προς τους ψυχολογικούς και νευρωνικούς μηχανισμούς του προκλητικού φαινομένου της διαίσθησης των γιαγιάδων, των μητέρων και των βρεφών, κατά τη διάρκεια της μιμητικής επικοινωνίας.

8. Η ίση συχνότητα στις μιμήσεις των τριών ζευγών του δείγματος πιθανόν να ανακλά το αυθόρμητο που κυριαρχεί στη διυποκειμενική σχέση των βρεφών με τις μητέρες και τις γιαγιάδες, με τις τελευταίες να θεωρούνται από τα βρέφη ως «ίσης ψυχολογικής αξίας» σύντροφοι με τις μητέρες, δηλαδή ως υποκείμενα και πρόσωπα που προκαλούν ίδιο με το μητρικό ενδιαφέρον και ευχαρίστηση στο βρέφος και άρα ίδιο αριθμό μιμήσεων. Χωρίς να μετρούν πόσες μιμήσεις παράγουν, οι δυάδες μητέρων-βρεφών και γιαγιάδων-βρεφών φτάνουν σε μια ισότητα, ενισχυτική της βασικής μας θέσης, ότι οι γιαγιάδες είναι εξίσου ικανές με τις μητέρες ως επικοινωνιακοί σύντροφοι του βρέφους.

9. Η τάση των μητέρων και των γιαγιάδων να μιμούνται τρεις φορές περισσότερο τις βρεφικές συμπεριφορές από ό, τι τα βρέφη εκείνες, μπορεί να δηλώνει, αφενός την κινητική και γνωστική ασυμμετρία (τη δεδομένη, δηλαδή, γνωστική και κινητική ικανότητα των ενηλίκων) και αφετέρου την επιθυμία τους να διατηρήσουν και να παρατείνουν την επικοινωνία με το βρέφος. Επίσης, η αυξημένη μιμητική συμμετοχή των βρεφών, που έχουν τακτική επαφή με τις γιαγιάδες, συγκριτικά με τα βρέφη που δεν έχουν αυτή την εμπειρία, μπορεί να σημαίνει, ότι οι μητέρες των τελευταίων (σε αντίθεση με τις μητέρες των πρώτων) γνωρίζουν, ότι μόνο αυτές και οι πατέρες είναι συστηματικοί σύντροφοι του βρέφους. Αυτή η επίγνωση μπορεί να τις οδηγεί να το μιμούνται περισσότερο, με

αποτέλεσμα τα βρέφη που δεν έχουν συστηματική επαφή με τις μητρικές γιαγιάδες να μιμούνται λιγότερο από αυτά που έχουν αυτή την επαφή.

10. Τα ευρήματα σχετικά με τις πέντε δομές αλληλεπίδρασης μέσα στις οποίες λαμβάνει χώρα η μίμηση, μας οδήγησαν στις ακόλουθες ερμηνείες. Πρώτον, οι επικοινωνιακοί σύντροφοι πιθανόν δεν αντέχουν τις συνεχείς (χωρίς ανάσα) διακοπές του ενός από τον άλλο και γιαυτό το λόγο η μίμηση λαμβάνει χώρα σε ελάχιστα ποσοστά στις πολλαπλές συμπτώσεις δράσης. Δεύτερον, οι σύντροφοι αντέχουν και πιθανόν επιθυμούν τις απλές συμπτώσεις δράσης, στις οποίες υπάρχει συμπεριφορικό και συναισθηματικό μοίρασμα την ίδια χρονική στιγμή, γιαυτό και η μίμηση συμβαίνει σε ποσοστό 32% στη δομή αυτή. Τρίτον, οι σύντροφοι προτιμούν επίσης τις μιμήσεις σε εναλλαγές σειράς (29%) κυρίως σε απλές (70%) παρά σε πολλαπλές (30%) εναλλαγές σειράς, στις οποίες πολλαπλές εναλλαγές σειράς υπάρχει περισσότερη συναισθηματική ένταση από τις απλές. Τέταρτον, οι σύντροφοι, μπορούν να μιμούνται (32%) σε πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης, γιατί οι πρώτες (πολλαπλές εναλλαγές σειράς) δρουν πιθανόν ως διάλειμμα, ως μια ανάσα στην κινητική και συναισθηματική ένταση που απαιτούν οι πολλαπλές συμπτώσεις δράσης. Πέμπτον, οι παραπάνω θέσεις μας οδήγησαν να υποστηρίξουμε, ότι η μίμηση λαμβάνει χώρα μέσα σε πέντε, κλιμακούμενης έντασης, δομές, η οποία ένταση ενδέχεται να καθορίζει τα ποσοστά εμφάνισης της μίμησης. Η παραπάνω θέση, παρά τα δύο πλεονεκτήματά της (ανίχνευση πέντε δομών και ποσοτικές αναλύσεις με αποτέλεσμα την εμβάθυνση μέσα στο πεδίο της διυποκειμενικότητας), βασίζεται σε *υποθέσεις*, οι οποίες, όμως, ενισχύονται από την έρευνα άλλων συναδέλφων, που δείχνουν το ρόλο των συναισθημάτων και της έντασής τους στη μιμητική επικοινωνία.

Η ομοιότητα των ποσοστών μίμησης στις ίδιες δομές αλληλεπίδρασης των βρεφών-μητέρων και βρεφών-γιαγιάδων της Ομάδας 1, ενισχύει ακόμη περισσότερο τη θέση μας, ότι οι γιαγιάδες δεν είναι διαφορετικές από τις μητέρες στη μιμητική επικοινωνία τους με τα βρέφη. Επίσης, μια στατιστικώς σημαντική διαφορά μας οδήγησε στη θέση, ότι η γιαγιά μαζί με τη μητέρα καθιστούν για το βρέφος πιο σύνθετη, ποικίλη και συναισθηματικά φορτισμένη τη μιμητική επικοινωνία, συγκριτικά με την αντίστοιχη μητέρων και βρεφών, τα οποία δεν έχουν συστηματική επαφή με τις γιαγιάδες.

11. Τα ευρήματα σχετικά με τα είδη των μιμήσεων μας οδήγησαν στις ακόλουθες θέσεις: Πρώτον, η μίμηση από το 2^{ο} μέχρι το 10^{ο} μήνα, άμεσα ή έμμεσα, βασίζεται κυρίως στη δραστηριότητα της στοματικής περιοχής των δύο συντρόφων. Δεύτερον, οι αυξημένες μιμήσεις των φωνηέντων (94%), μόνων ή σε συνδυασμό με σύμφωνα, ενισχύουν τη θέση έκφρασης των συναισθημάτων (και κυρίως της ευχαρίστησης) μέσω των φωνηέντων. Τρίτον, οι μη φωνητικές μιμήσεις (24%) σημαίνουν, ότι οι μητέρες, οι γιαγιάδες και τα βρέφη χρησιμοποιούν όλες τις υπάρχουσες στο βρεφικό ρεπερτόριο συμπεριφορές, εμπλουτισμένες με πολιτισμικές παραδόσεις, προκειμένου να καταστήσουν την επικοινωνία τους ποικίλη και όχι ανιαρή. Τέταρτον, οι μιμήσεις των μη λεκτικών ήχων (π.χ. αναστεναγμοί, βήξιμο κτλ.) εκ μέρους κυρίως των μητέρων και των γιαγιάδων, ανακλούν την ετοιμότητα της συναισθηματικής συμμετοχής τους σε ό, τι δυσάρεστο βιώνουν τα βρέφη κατά την επικοινωνία τους. Πέμπτον, ο πολιτισμός κάθε τοπικής ή εθνικής κοινωνίας εισέρχεται στο περιεχόμενο της μιμητικής επικοινωνίας ήδη από τους πρώτους 10 μήνες της ζωής, όπως δείχνει το παράδειγμα μίμησης του «αλαλί» και των ρυθμικών τραγουδιών που το συνοδεύουν. Έκτον, η απουσία στατιστικώς σημαντικών διαφορών στα είδη των μιμήσεων στις αλληλεπιδράσεις των δύο ζευγών της Ομάδας 1, δείχνει για άλλη μια φορά την ομοιότητα των γιαγιάδων και των μητέρων στην

αλληλεπίδρασής τους με τα βρέφη. Έβδομον, η γιαγιά και η μητέρα καθιστούν πιο ποικίλη τη μιμητική επικοινωνία με τα βρέφη, συγκριτικά με τη μιμητική επικοινωνία μητέρων-βρεφών, τα οποία δεν είχαν συστηματική επαφή με τις γιαγιάδες.

12. Έστω και με τους περιορισμούς που περιγράψαμε παραπάνω, το εύρημα της απουσίας στατιστικώς σημαντικών διαφορών στις διάρκειες της μίμησης στις απλές εναλλαγές σειράς, ανάμεσα στα τρία ζεύγη του δείγματος, ενισχύει ακόμη μια φορά τη θέση, ότι οι γιαγιάδες είναι εξίσου ικανές με τις μητέρες ως σύντροφοι στη μιμητική επικοινωνία με τα βρέφη.

13. Οι ομοιότητες των αποτελεσμάτων ως προς τη μιμητική συμπεριφορά των μητέρων και των γιαγιάδων δείχνουν ότι και οι δύο προσφέρουν στα βρέφη μιαν αίσθηση σταθερότητας μέσω των ίδιων σταθερών προτύπων συμπεριφοράς, δηλαδή της συχνότητας, της κατεύθυνσης, της δομής, των ειδών μίμησης, των χρονικών διαρκειών και των μη αναπτυξιακών καμπυλών της μιμητικής συμπεριφοράς. Οι διαφορές των αναλύσεων ως προς τη μιμητική συμπεριφορά των μητέρων και των γιαγιάδων (βλ. παραπάνω) ανακλούν το βαθμό από τον οποίο η μιμητική επικοινωνία εξαρτάται από τη συστηματική επαφή βρέφους-γιαγιάς. Οι διαφορές καθιστούν τη μιμητική επικοινωνία πιο ποικίλη, ίσως πιο ενδιαφέρουσα και πιο ευχάριστη και ταυτόχρονα εμπλουτίζουν τις εμπειρίες του βρέφους.

14. Έστω και αν (για διάφορους λόγους) τα βρέφη δεν έχουν συστηματική επαφή με τη μητρική γιαγιά, ο χρόνος ανάδυσης, η πορεία ανάπτυξης, οι διάρκειες της μίμησης, η συχνότητα και η κατεύθυνση των μιμήσεων θα είναι ίδιες με εκείνες των βρεφών που έχουν αυτή την επαφή με τη γιαγιά. Αυτό συμβαίνει, γιατί οι διυποκειμενικές σχέσεις του βρέφους με τη μητέρα και τον πατέρα φαίνεται ότι αρκούν ως πλαίσια ανάπτυξης της μίμησης, γεγονός που μαρτυρείται από τις

πολύ περισσότερες ομοιότητες παρά διαφορές που δείχνει η σύγκριση των μεταβλητών ανάμεσα στα ζεύγη της Ομάδας 2 με εκείνα της Ομάδας 1.

15. Η ικανότητα της μίμησης δεν φαίνεται να μεταφέρεται μέσω μάθησης, μέσω σχημάτων προσκόλλησης ή μέσω της «οικογενειακής αλληλεγγύης», αλλά υπάρχει εξαρχής ως τρόπος επικοινωνίας υποκειμένων διαφορετικής ηλικίας, κινητικής και γνωστικής ανάπτυξης, αλλά ίδιων κινήτρων, προθέσεων, επιθυμιών και συναισθημάτων και εξαρχής γίνεται ένα, συνήθως, ευχάριστο παιχνίδι μοιράσματος της ίδιας πράξης και των ίδιων συναισθημάτων. Τα κινητήρια συναισθήματα μπορεί να είναι το ενδιαφέρον και η ευχαρίστηση, αλλά γρήγορα συνοδεύονται (κυρίως από τις ενήλικες συντρόφους) από εκδηλώσεις τρυφερότητας και αγάπης και η μίμηση εκτυλίσσεται σε ένα διυποκειμενικό παιχνίδι, όπου τα όρια του πραξιακού, του συγκινησιακού και του φαντασιωτικού επιπέδου δεν είναι εύκολα διακριτά.

16. Τα αποτελέσματα και οι ερμηνείες μας δεν μπορούν εύκολα να γενικευθούν σε όλες τις περιπτώσεις σχέσεων γιαγιάδων-βρεφών, παρά μόνο σε εκείνες στις οποίες οι μητρικές γιαγιάδες έχουν συστηματική και καλή επαφή με το βρέφος, την κόρη και τον γαμπρό τους. Επίσης, κρίσιμο παραμένει το θέμα των ατομικών διαφορών είτε στο επίπεδο της δυάδας είτε στο επίπεδο των μελών της.

7 .Προτάσεις για τη συνέχιση της έρευνας

Παρόλο που το θεωρητικό μέρος της παρούσας εργασίας μπορεί να εμπνεύσει κάποιον να κάνει πλήθος προτάσεων για τη μελέτη της μίμησης στον αναπτυξιακό χρόνο ή για τη μελέτη της ανάπτυξης των σχέσεων γιαγιάς-εγγονιών, οι παρακάτω προτάσεις για τη συνέχιση της έρευνας περιορίζονται στο

χώρο της μελέτης μας. Κατά τη γνώμη μας η έρευνα πρέπει να συνεχιστεί στους ακόλουθους τομείς:

1. Συστηματική, μικρο-αναλυτικού τύπου, διαχρονική, νατουραλιστική μελέτη των συναισθημάτων που υπάρχουν πριν, κατά και μετά τη μίμηση στις αλληλεπιδράσεις βρεφών-γιαγιάδων. Επίσης, εκτός των συναισθημάτων που μέχρι τώρα έχουν συστηματικά ερευνηθεί (ευχαρίστηση, ενδιαφέρον), χρήσιμο θα ήταν να διερευνηθούν και άλλα συναισθήματα, ειδικά των γιαγιάδων, όπως τα σύνθετα συναισθήματα της τρυφερότητας και της αγάπης, τα οποία, συχνά, εκδηλώνονται κατά τη μιμητική επικοινωνία με τα βρέφη.

2. Συγκριτική, διαχρονική, νατουραλιστική μελέτη της μίμησης στις αλληλεπιδράσεις βρεφών-παππούδων και βρεφών-γιαγιάδων. Οι παππούδες, όπως και οι γιαγιάδες, ενδιαφέρονται για τα εγγονάκια τους και όπως είδαμε στο θεωρητικό μέρος της παρούσας μελέτης, μπορούν να παίξουν κρίσιμο και χρήσιμο ρόλο στην ανάπτυξή τους. Μάλιστα μια τέτοιου τύπου μελέτη μπορεί, επιπλέον, να προβλέψει συγκρίσεις ανάμεσα σε πατρικούς και μητρικούς παππούδες και ανάμεσα σε πατρικές και μητρικές γιαγιάδες.

3. Συστηματική μικρο-ανάλυση των χρονικών μεταβλητών στα διάφορα είδη δομής μέσα στα οποία λαμβάνει χώρα η μίμηση. Για να συμβεί αυτό υπάρχει άμεση ανάγκη δημιουργίας νέων προγραμμάτων μικρο-ανάλυσης της συμπεριφοράς από την οπτικο-ακουστική εικόνα μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή. Τα προγράμματα αυτά θα πρέπει να παρέχουν τη δυνατότητα ανάλυσης των μιμητικών ακολουθιών σε χιλιοστά του δευτερόλεπτου, για να μπορέσουμε να προσδιορίσουμε με ακρίβεια τους χρόνους του μοντέλου, της παύσης, του μιμητή κτλ, στα πολύπλοκα είδη δομών, όπως π.χ. στη δομή των πολλαπλών εναλλαγών σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης.

4. Συστηματική μελέτη της μίμησης στις τριαδικές αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τους δύο γονείς και των βρεφών με τη γιαγιά και τον παππού. Στην καθημερινή φυσική επικοινωνία των βρεφών με τους άλλους, οι αλληλεπιδράσεις τους δεν είναι μόνο δυαδικού, αλλά και τριαδικού τύπου. Θα είχε πολύ ενδιαφέρον να πληροφορηθούμε μέσα από τη συστηματική έρευνα, πώς εκτυλίσσεται η μίμηση μέσα στις τριάδες, τι αλλάζει και τι παραμένει ίδιο με τις δυάδες και το ποια πρόσωπα προτιμούν να μιμούνται τα βρέφη μέσα στην τριαδική αλληλεπίδραση (βλ. σχ. Σεμιτέκολου, σε προετοιμασία).

5. Αξίζει, νομίζουμε, να μελετηθεί πάρα πολύ συστηματικά η μίμηση των μη λεκτικών ήχων στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τους γονείς, τις γιαγιάδες και τους παππούδες. Η παρούσα μελέτη έδειξε, ότι οι μιμήσεις των μη λεκτικών ήχων ανέρχονται σε ένα ποσοστό της τάξης του 5%-8% του συνόλου των μιμήσεων. Παρά το χαμηλό αυτό ποσοστό (βλ. Kugiumutzakis, 1993), αυτές καθαυτές οι μιμήσεις των μη λεκτικών ήχων, ειδικά από τους ενήλικες, έχουν πολύ ενδιαφέρον, γιατί π.χ. όταν το βρέφος κάνει έναν αναστεναγμό, έναν κλαθμυρισμό, ένα βήξιμο, ένα φτάρνισμα ή ένα λόξυγκα, η μητέρα ή η γιαγιά παράγει την ίδια αντίδραση πριν το βρέφος τελειώσει τη δική του. Γιατί; Τι επιδιώκει η γιαγιά ή η μητέρα με αυτή τη μίμηση, δεδομένου ότι καμιά από τις παραπάνω πέντε βρεφικές αντιδράσεις δεν είναι εμπρόθετη; Μάλιστα, ο λόξυγκας, το φτάρνισμα, το βήξιμο και συχνά το κλάμα είναι αντανακλαστικές αντιδράσεις. Τι παρακινεί τη γιαγιά και τη μητέρα να μιμηθούν αυτές τις όχι και τόσο λειτουργικές για την επικοινωνία βρεφικές συμπεριφορές;

6. Τέλος, αξίζει νομίζουμε να γίνει μια συλλογική ερευνητική προσπάθεια μελέτης όχι μόνο των μιμήσεων, αλλά και όλων των άλλων επικοινωνιακών και μη επικοινωνιακών συμπεριφορών που λαμβάνουν χώρα στις 10-λεπτες αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τους γονείς, τις γιαγιάδες και τους παππούδες.

Είναι, νομίζουμε, καιρός να χαρτογραφηθεί, δευτερόλεπτο προς δευτερόλεπτο, κάθε τι που συμβαίνει στα 10-λεπτα αλληλεπίδρασης, γιατί μέχρι σήμερα κάθε ερευνητής μελετά μία μόνο όψη/ικανότητα/συμπεριφορά, με αποτέλεσμα να μην έχουμε μια πλήρη εικόνα της συνεχούς ροής της επικοινωνίας στο χρόνο ανάπτυξης. Τα αποτελέσματα μιας τέτοιας προσπάθειας (η οποία μάλλον πρέπει, λόγω της δυσκολίας της, να είναι συλλογική) πιθανόν να αποκάλυπταν και άλλες, κρυμμένες όψεις της αλληλεπίδρασης, οι οποίες παραμένουν άγνωστες λόγω του κατακερμασμού της έρευνας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Αρχική επιστολή προς τους γονείς (και τη γιαγιά)

Αγαπητή κυρία και κύριε……
Αγαπητή κυρία……..(προς τη γιαγιά)
Σας ευχαριστώ για το ενδιαφέρον που δείξατε στην τηλεφωνική επικοινωνία μας για τη μελέτη μου.

Ονομάζομαι Ελένη Βιταλάκη και είμαι υποψήφια διδάκτωρ Αναπτυξιακής Ψυχολογίας στο Τμήμα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Ενδιαφέρομαι να μελετήσω τους τρόπους με τους οποίους παίζουν και αλληλεπιδρούν τα βρέφη με τις μητέρες (και τις γιαγιάδες) τους, στο περιβάλλον του σπιτιού, από την 60η ημέρα μέχρι το 10ο μήνα.
Πιο ειδικά, θα διερευνήσω την ανάπτυξη των σχέσεων του βρέφους με τη μητέρα (και τη γιαγιά), σε ένα περιορισμένο αριθμό οικογενειών που ζουν στην πόλη ή τα περίχωρα του Ρεθύμνου.
Θα σας ήμουν υπόχρεη αν αποφασίζατε να με βοηθήσετε στη μελέτη μου.
Αν αποφασίσετε να συμμετέχετε εσείς (μητέρα/γιαγιά) και το βρέφος σας στη μελέτη, θα έρθω στο σπίτι σας, σε χρόνο που εσείς θα καθορίσετε, όταν το βρέφος θα είναι περίπου 30 ημερών. Στην επίσκεψη αυτή θα γνωριστούμε, θα συναντήσω το βρέφος σας και θα σας ρωτήσω μερικά πράγματα για την πορεία της εγκυμοσύνης, τη διαδικασία του τοκετού και τη μέχρι σήμερα εμπειρία με το βρέφος σας (στις γιαγιάδες: πόσο συχνά κάθε εβδομάδα και για πόση ώρα παίζετε με το εγγόνι σας). Στην επίσκεψη αυτή θα συμφωνήσουμε ποια ημέρα και ώρα της εβδομάδας θα σας βόλευε να σας επισκέφτομαι, κάθε 15 ημέρες, από το 2^{ο} μέχρι το 10ο μήνα. Η ώρα θα καθοριστεί από σας που γνωρίζετε πότε το παιδί σας είναι ξύπνιο και έτοιμο για επικοινωνία με σας (μητέρα) /ή και τη μητέρα σας (γιαγιά).
Όταν το βρέφος θα είναι ηλικίας 60 ημερών θα έρθω στο σπίτι σας, στον προγραμματισμένο χρόνο, και με μία κάμερα θα καταγράψω 10 λεπτά του φυσικού παιγνιδιού σας με το παιδί/εγγόνι σας, σε χώρο που εσείς και το βρέφος/εγγόνι σας προτιμάτε. Κατά τη διάρκεια της εγγραφής στο χώρο αυτό θα βρίσκεται μόνο το βρέφος, εσείς (μητέρα ή γιαγιά) και η ερευνήτρια. Αυτό θα επαναλαμβάνεται κάθε 15 ημέρες, μέχρι το βρέφος γίνει 10 μηνών.
Σας διαβεβαιώνω ότι το υλικό της έρευνας είναι εμπιστευτικό, θα χρησιμοποιηθεί μόνο για ερευνητικούς και εκπαιδευτικούς σκοπούς, χωρίς ποτέ να αναφέρεται το όνομά σας ή το όνομα του βρέφους. Μπορείτε να διακόψετε τη συμμετοχή σας στη μελέτη όποια στιγμή θέλετε και το εγγεγραμμένο σε κασέτες ερευνητικό υλικό θα σας παραδοθεί αμέσως. Στο τέλος της μελέτης θα δώσουμε σε κάθε οικογένεια ένα αντίγραφο της κασσέτας/κασσετών, που θα περιέχει όλες τις εγγεγραμμένες επικοινωνίες σας με το παιδί/εγγόνι σας.
Αν έχετε απορίες μη διστάσετε να επικοινωνήσετε μαζί μου στο τηλέφωνο…
Σας ευχαριστώ για την κατανόηση και το ενδιαφέρον σας.
Με τιμή

Ελένη Βιταλάκη
Υποψήφια Διδάκτωρ
Αναπτυξιακής Ψυχολογίας

2. Ευχαριστήρια επιστολή στους γονείς (και τη γιαγιά)

Αγαπητή κυρία και κύριε…….

Αγαπητή κυρία……..(προς τη γιαγιά)
Εκ μέρους του επόπτη της Διδακτορικής Διατριβής μου Καθηγητή Αναπτυξιακής Ψυχολογίας κ. Γιάννη Κουγιουμουτζάκη και εμένα προσωπικά, σας εκφράζω τις θερμές ευχαριστίες μας για τη συμμετοχή σας και τη συμμετοχή του βρέφους/εγγονιού σας στην έρευνα. Η συμμετοχή αυτή θα συμβάλει στην πρόοδο της γνώσης για την ανθρώπινη ανάπτυξη και πιο ειδικά στην πρόοδο της γνώσης για την ανάπτυξη του βρέφους κατά τον πρώτο χρόνο της ζωής.
Γνωρίζουμε, μετά από τόσες επισκέψεις, πόσο πολύ αγαπάτε το παιδί/εγγόνι σας. Αν μας επιτρέπετε μια φιλική άποψη, θα σας λέγαμε: συνεχίστε να αφιερώνετε χρόνο, έγνοια και τρυφερότητα στο παιδί/εγγόνι σας και λάβετε σοβαρά υπόψη τα μυνήματά της/του, μυνήματα που όλοι οι γονείς/όλες οι γιαγιάδες μπορούν να καταλάβουν, όταν θεωρούν ότι το βρέφος τους είναι ένα πρόσωπο κι όχι ένα "μωρό".
Σας ευχόμαστε να συνεχίσετε να έχετε μια χαρούμενη εμπειρία μητρότητας και πατρότητας (γιαγιάδες: σας ευχόμαστε να είστε γερή και να συνεχίσετε να χαίρεστε τις ενδιαφέρουσες επαφές σας με την/τον εγγονή/εγγονό σας) και στο παιδί σας ευχόμαστε μια υγιή και χαρούμενη ανάπτυξη.
Σας εσωκλείουμε την κασσέτα με το εγγεγραμμένο ερευνητικό υλικό και σας ευχαριστούμε από καρδιάς για την ανεκτίμητη βοήθειά σας στη μελέτη αυτή.

Με τιμή

Ελένη Βιταλάκη
Υποψήφια Διδάκτωρ
Αναπτυξιακής Ψυχολογίας

3) Πίνακες και σχήματα

Σελ.

Πιν. 1. Περιγραφή των υποκειμένων της πιλοτικής μελέτης……...183
Πιν. 2. Περιγραφή υποκειμένων της κύριας μελέτης……187
Πιν. 3. Συχνότητα των μιμητικών επεισοδίων κατά ομάδα και υπο-ομάδα, συχνότητα των μιμήσεων ανά 10-λεπτο επικοινωνίας και εύρος των μιμήσεων στα 17 ηλικιακά επίπεδα της μελέτης……198
Πιν. 4. Κατανομή της δομής των μιμητικών επεισοδίων στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες (Ομάδα 1 και 2) και τις γιαγιάδες (Ομάδα 1)……...200
Πιν. 5. Κατανομή των ειδών των μιμητικών επεισοδίων στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες (Ομάδα 1 και 2) και τις γιαγιάδες (Ομάδα 1)……..205
Πιν. 6. Κατανομή των επιμέρους αντιδράσεων των ειδών των μιμητικών επεισοδίων στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες (Ομάδα 1 και 2) και τις γιαγιάδες (Ομάδα 1)……..206
Πιν. 7. Κατανομή των μιμητών στις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις μητέρες (Ομάδα 1 και 2) και τις γιαγιάδες (Ομάδα 1)……...210
Πιν. 8. Μέσοι όροι διάρκειας του μοντέλου, της παύσης και του μιμητή στις απλές εναλλαγές σειράς κατά τις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τις

μητέρες (Ομάδα 1 και 2) και τις γιαγιάδες (Ομάδα 1)…….….213
Πίν. 9. Επίδραση της ηλικίας στις καμπύλες ανάπτυξης των μιμήσεων των υποκειμένων των δύο Ομάδων από το 2ο μέχρι το 10ο μήνα……..…214
Πιν. 10. Επίδραση των μελών των Ομάδων στη δομή και στο είδος των μιμητικών επεισοδίων…….….217
Σχ. 1. Συχνότητα μίμησης στα ζεύγη της Ομάδα 1 (1=μητέρες-βρέφη, 2=γιαγιάδες-βρέφη) και της Ομάδας 2 (3=μητέρες-βρέφη)……..…222
Σχ. 2. Ποσοστά μιμήσεων που έλαβαν χώρα στις 4 κατηγορίες δομής, στη υπο-ομάδα 1 (μητέρες-βρέφη), στην υπο-ομάδα 2 (γιαγιάδες-βρέφη) και στην Ομάδα 2 (μητέρες-βρέφη)…….…222
Σχ. 3. Ποσοστά φωνητικών μιμήσεων και ποσοστά των υπολοίπων ειδών μίμησης…… ……...223
Σχ. 4. Ποσοστά φωνηέντων, συμφώνων και συνδυασμών……...….223
Σχ. 5. Ποσοστά μίμησης βρεφών και μητέρων/γιαγιάδων……...224
Σχ. 6. Μέσοι όροι διάρκειας μοντέλου, παύσης, μιμητή και συνολικής διάρκειας των μιμήσεων……224
Σχ. 7. Καμπύλες ανάπτυξης των μητρικών και βρεφικών μιμητικών συμπεριφορών (υπο-ομάδα 1, Ομάδα 1)……...225
Σχ. 8. Καμπύλες ανάπτυξης της μιμητικής συμπεριφοράς των βρεφών και των γιαγιάδων (υπο-ομάδα 2, Ομάδα 1)……..225
Σχ. 9. Καμπύλες ανάπτυξης των μητρικών και βρεφικών μιμητικών συμπεριφορών…… ……226
Πιν. 11. Μέσοι όροι συνολικής διάρκειας των μιμήσεων, του μοντέλου της παύσης και του μιμητή, στις απλές εναλλαγές σειράς, κατά τις αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τους γονείς και τις γιαγιάδες, στις πέντε υπό σύγκριση νατουραλιστικές, διαχρονικές μελέτες (σε δευτερόλεπτα)…… ……..244

4) Πρωτόκολλο ανάλυσης

<u>1.Γενικές πληροφορίες</u>

1.1.Ονοματεπώνυμο βρέφους……
1.2.Φύλο βρέφους : Αγόρι….., Κορίτσι…..
1.3.Βάρος γέννησης……γρ.
1.4.Ύψος γέννησης…… εκ.
1.5.Σειρά γέννησης : Πρωτότοκο……, Δευτερότοκο….., Τριτότοκο……
1.6.Επάγγελμα πατέρα……..
1.7.Ηλικία πατέρα……...
1.8.Επάγγελμα μητέρας…….……
1.9.Ηλικία μητέρας…….
1.10.Επάγγελμα γιαγιάς…….
1.11.Ηλικία γιαγιάς……..
1.12.Συχνότητα εβδομαδιαίας επικοινωνίας γιαγιάς – βρέφους:
1 Φορά……, 2 φορές……, 3 φορές……, περισσότερες……..
1.13.Χρόνος κάθε εβδομαδιαίας επικοινωνίας γιαγιάς – βρέφους :
15λεπτά……, μισή ώρα…….., 1 ώρα……, 1,5 ώρες……..,
2 ώρες ……., περισσότερο……..
1.14.Απόσταση σπιτιού βρέφους με το σπίτι της γιαγιάς :
Λιγότερο από 1 χιλιόμετρο……., 2 χιλιόμετρα…., 3 – 5 χιλιόμετρα……,
περισσότερο……
1.15.Υγεία γιαγιάς: Κακή……., Μέτρια……, Καλή…...,Πολύ καλή……

2.Ειδική πληροφορία

2.1 Βρέφος Νο……
2.2 Επίσκεψη Νο ……
2.3 Αριθμός *μιμητικών* επεισοδίων της επίσκεψης……...
2.4 Ηλικία βρέφους……
2.5 Ομάδες υποκειμένων :
2.5.1 **Ομάδα 1η** : *Βρέφος – Μητέρα……..., Βρέφος* - Γιαγιά……
2.5.2 **Ομάδα 2η** : Βρέφος – Μητέρα……

<u>2.1 Μιμητικά επεισόδια</u>
2.1.1 Αριθμός μιμητικών επεισοδίων Ομάδας/υπο-ομάδας…
2.1.2 *Συνολική διάρκεια των μιμητικών* επεισοδίων…….

<u>3. Είδη Μίμησης</u>
3.1 Φωνητική…….
3.2 Προσώπου……
3.3 Μη λεκτικών ήχων……

3.4 Κινήσεων των χεριών……
3.5 Συνδυασμοί……..

3.1 Φωνητική Μίμηση

3.1.1 Φωνήεντα…….
3.1.2 Σύμφωνα……..
3.1.3 Συνδυασμός φωνήεντα – σύμφωνα……..

3.1.1 Είδη Φωνητικής Μίμησης

3.1.1.1 Είδος φωνηέντων……..
3.1.1.2 Είδος συμφώνων……
3.1.1.3 Είδος συνδυασμού: Φωνήεντα…….., Σύμφωνα……., Σύνολο……..

3.2 Μίμηση Προσώπου

3.2.1 Προβολή της γλώσσας…….
3.2.2 Άνοιγμα-κλείσιμο του στόματος……..
3.2.3 Άνοιγμα-κλείσιμο των ματιών …….

3.3 Μίμηση μη λεκτικών ήχων

3.3.1 Φτάρνισμα…….
3.3.2 Χασμουρητό…….
3.3.3 Βήχας……..
3.3.4 Λόξυγκας…….
3.3.5 Κλαυθμυρισμός……..
3.3.6 Αναστεναγμός…….

3.4 Κινήσεις των χεριών

3.4.1 Το υποκείμενο δείχνει…….
3.4.2 «Αλαλί»……..
3.4.3 Ανοίγει και κλείνει την παλάμη……
3.4.4 Χτυπάει μια επιφάνεια……..
3.4.5 Παλαμάκια……

3.5 Συνδυασμοί Μίμησης

3.5.1 Φωνητική και προσώπου……..
3.5.2 Φωνητική και μη λεκτικών ήχων…….
3.5.3 Φωνητική και κινήσεων των χεριών……..
3.5.4 Προσώπου και μη λεκτικών ήχων……
3.5.5 Προσώπου και κινήσεων των χεριών…….
3.5.6 Μη λεκτικών ήχων και κινήσεων των χεριών……..

3.5.1 Φωνητική μίμηση και μίμηση κινήσεων του προσώπου

Ι. Φωνητική μίμηση φωνηέντων και μίμηση κινήσεων του προσώπου:

1.Φωνητική μίμηση φωνηέντων και μίμηση προβολής της γλώσσας…….
2.Φωνητική μίμηση φωνηέντων και μίμηση ανοίγματος - κλεισίματος του στόματος ……..

3.Φωνητική μίμηση φωνηέντων και μίμηση ανοίγματος - κλεισίματος των ματιών ……..

ΙΙ.Φωνητική μίμηση συμφώνων και μίμηση κινήσεων του προσώπου:

4.Φωνητική μίμηση συμφώνων και μίμηση προβολή της γλώσσας……...

5.Φωνητική μίμηση συμφώνων και μίμηση ανοίγματος - κλεισίματος του στόματος ……

6.Φωνητική μίμηση συμφώνων και μίμηση ανοίγματος - κλεισίματος των ματιών του…….

ΙΙΙ.Φωνητική μίμηση φωνηέντων και συμφώνων και μίμηση κινήσεων του προσώπου .

7.Φωνητική μίμηση συμφώνων και φωνηέντων και προβολή της γλώσσας……..

8.Φωνητική μίμηση συμφώνων και φωνηέντων και ανοίγματος - κλεισίματος του στόματος ……. .

9.Φωνητική μίμηση συμφώνων και φωνηέντων και ανοίγματος - κλεισίματος των ματιών του…….

<u>3.5.2 Φωνητική μίμηση και μίμηση μη λεκτικών ήχων</u>

Ι. Φωνητική μίμηση φωνηέντων και μη λεκτικών ήχων

10.Φωνητική μίμηση φωνηέντων και φτάρνισμα…….

11.Φωνητική μίμηση φωνηέντων και χασμουρητό……..

12.Φωνητική μίμηση φωνηέντων και βήχας…….

13.Φωνητική μίμηση φωνηέντων και λόξυγκας……..

14.Φωνητική μίμηση φωνηέντων και κλαυθμυρισμός…….

15.Φωνητική μίμηση φωνηέντων και αναστεναγμός……

ΙΙ. Φωνητική μίμηση συμφώνων και μίμηση μη λεκτικών ήχων

16.Φωνητική μίμηση συμφώνων και φτάρνισμα……..

17.Φωνητική μίμηση συμφώνων και χασμουρητό……

18.Φωνητική μίμηση συμφώνων και βήχας…….

19.Φωνητική μίμηση συμφώνων και λόξυγκας…….

20.Φωνητική μίμηση συμφώνων και κλαυθμυρισμός……

21.Φωνητική μίμηση συμφώνων και αναστεναγμός……

ΙΙΙ.Φωνητική μίμηση φωνηέντων και συμφώνων και μίμηση μη λεκτικών ήχων.

22.Φωνητική μίμηση συμφώνων και φωνηέντων και φτάρνισμα……..

23.Φωνητική μίμηση συμφώνων και φωνηέντων και χασμουρητό……

24.Φωνητική μίμηση συμφώνων και φωνηέντων και βήχας…….

25.Φωνητική μίμηση συμφώνων και φωνηέντων και λόξυγκας……

26.Φωνητική μίμηση συμφώνων και φωνηέντων και κλαυθμυρισμός……

27.Φωνητική μίμηση συμφώνων και φωνηέντων και αναστεναγμός…….

3.5.3. Φωνητική μίμηση και κινήσεις των χεριών

Ι. Φωνητική μίμηση φωνηέντων και μίμηση της κίνησης των χεριών

28.Φωνητική μίμηση φωνηέντων και το υποκείμενο δείχνει……..

29.Φωνητική μίμηση φωνηέντων και το υποκείμενο κάνει «αλάλι»……..

30.Φωνητική μίμηση φωνηέντων και το υποκείμενο ανοίγει και κλείνει τις παλάμες……..

31.Φωνητική μίμηση φωνηέντων και το υποκείμενο χτυπάει μία επιφάνεια….
32.Φωνητική μίμηση φωνηέντων και το υποκείμενο χτυπάει παλαμάκια……..

ΙΙ. Φωνητική μίμηση συμφώνων και μίμηση της κίνησης των χεριών

33.Φωνητική μίμηση συμφώνων και το υποκείμενο δείχνει…….
34.Φωνητική μίμηση συμφώνων και το υποκείμενο κάνει «αλαλί»……
35.Φωνητική μίμηση συμφώνων και το υποκείμενο ανοίγει και κλείνει τις παλάμες……..
36.Φωνητική μίμηση συμφώνων και το υποκείμενο χτυπάει μία επιφάνεια…..
37.Φωνητική μίμηση συμφώνων και το υποκείμενο χτυπάει παλαμάκια……...

ΙΙΙ. Φωνητική μίμηση φωνηέντων και συμφώνων και μίμηση της κίνησης των χεριών

38.Φωνητική μίμηση συμφώνων και φωνηέντων και το υποκείμενο δείχνει….
39.Φωνητική μίμηση συμφώνων και φωνηέντων και τι υποκείμενο κάνει «αλαλί»……..
40.Φωνητική μίμηση συμφώνων και φωνηέντων και το υποκείμενο ανοίγει και κλείνει τις παλάμες……..
41.Φωνητική μίμηση συμφώνων και το υποκείμενο χτυπάει μία επιφάνεια…..
42.Φωνητική μίμηση συμφώνων και το υποκείμενο χτυπάει παλαμάκια……..

<u>3.5.4 Μίμηση προσώπου και μίμηση μη λεκτικών ήχων</u>.

43.Προβολή της γλώσσας και φτάρνισμα……..
44.Άνοιγμα – κλείσιμο στόματος και φτάρνισμα……
45.Ανοιγμα - κλείσιμο των ματιών και φτάρνισμα……
46.Προβολή της γλώσσας και χασμουρητό……
47.Ανοιγμα- κλείσιμου στόματος και χασμουρητό…….
48.Ανοιγμα - κλείσιμο των ματιών και χασμουρητό……..
49.Προβολή της γλώσσας και βήχας……..
50.Ανοιγμα - κλείσιμο στόματος και βήχας……..
51.Ανοιγμα - κλείσιμο των ματιών και βήχας……..
52.Προβολή της γλώσσας και λόξυγκας…….
53.Ανοιγμα- κλείσιμο στόματος και λόξυγκας…….
54.Ανοιγμα κλείσιμο των ματιών και λόξυγκας……
55.Προβολή της γλώσσας και κλαυθμυρισμός……
56.Ανοιγμα – κλείσιμο στόματος και κλαυθμυρισμός…….
57.Ανοιγμα - κλείσιμο των ματιών και κλαυθμυρισμός……..
58.Προβολή της γλώσσας και αναστεναγμός…….
59.Ανοιγμα - κλείσιμο στόματος και αναστεναγμός……..
60.Ανοιγμα - κλείσιμο των ματιών και αναστεναγμός……..

<u>3.5.6 Μίμηση προσώπου και μίμηση της κίνησης των χεριών</u>.

61.Μίμηση της προβολής της γλώσσας και το υποκείμενο δείχνει……..
62.Μίμηση της προβολής της γλώσσας και το υποκείμενο κάνει «αλαλί»……
63.Μίμηση της προβολής της γλώσσας και το υποκείμενο ανοίγει και κλείνει τις παλάμες……..
64.Μίμηση της προβολής της γλώσσας και το υποκείμενο χτυπάει μια επιφάνεια……..

65.Μίμηση της προβολής της γλώσσας και το υποκείμενο χτυπάει παλαμάκια……..
66.Μίμηση ανοίγματος - κλείσιμοτος στόματος και το υποκείμενο δείχνει…….
67.Μίμηση ανοίγματος – κλεισίματος στόματος και το υποκείμενο κάνει «αλάλι»……
68.Μίμηση ανοίγματος-κλεισίματος στόματος και το υποκείμενο ανοίγει και κλείνει τις παλάμες……
69.Μίμηση ανοίγματος-κλεισίματος στόματος και το υποκείμενο χτυπάει μία επιφάνεια……..
70.Μίμηση ανοίγματος-κλεισίματος στόματος και το υποκείμενο χτυπάει παλαμάκια……
71.Μίμηση ανοίγματος - κλεισίματος των ματιών και το υποκείμενο δείχνει……
72.Μίμηση ανοίγματος - κλεισίματος των ματιών και το υποκείμενο κάνει «αλάλι»……..
73.Μίμηση ανοίγματος - κλεισίματος των ματιών και το υποκείμενο ανοίγει και κλείνει τις παλάμες……..
74.Μίμηση ανοίγματος - κλεισίματος των ματιών και το υποκείμενο χτυπάει μία επιφάνεια……
75.Μίμηση ανοίγματος - κλεισίματος των ματιών και το υποκείμενο χτυπάει παλαμάκια……

<u>3.5.7 Μίμηση μη λεκτικών ήχων και κινήσεις των χεριών</u>

76.Φτάρνισμα και το υποκείμενο δείχνει……
77.Φτάρνισμα και «αλαλί»…….
78.Φτάρνισμα και το υποκείμενο ανοίγει και κλείνει την παλάμη……
79.Φτάρνισμα και χτύπημα…….
80.Φτάρνισμα και παλαμάκια……
81.Χασμουρητό και το υποκείμενο δείχνει……..
82.Χασμουρητό και «αλαλί»……
83.Χασμουρητό και το υποκείμενο ανοίγει και κλείνει την παλάμη……..
84.Χασμουρητό και χτύπημα……
85.Χασμουρητό και παλαμάκια……
86.Βήχας και το υποκείμενο δείχνει……
87.Βήχας και «αλαλί»…….
88.Βήχας και το υποκείμενο ανοίγει και κλείνει την παλάμη……..
89.Βήχας και χτύπημα……..
90.Βήχας και παλαμάκια……
91.Λόξυγκας και το υποκείμενο δείχνει……..
92.Λόξυγκας και «αλαλί»……..
93.Λόξυγκας και το υποκείμενο ανοίγει και κλείνει τα μάτια……..
94.Λόξυγκας και χτύπημα……..
95.Λόξυγκας και παλαμάκια……
96.Κλαυθμυρισμός και το υποκείμενο δείχνει…….
97.Κλαυθμυρισμός και «αλαλί»…….
98.Κλαυθμυρισμός και το υποκείμενο ανοίγει και κλείνει τα μάτια……..
99.Κλαυθμυρισμός και χτύπημα……
100.Κλαυθμυρισμός και παλαμάκια……
101.Αναστεναγμός και το υποκείμενο δείχνει…….

102.Αναστεναγμός και «αλαλί»……..
103.Αναστεναγμός και το υποκείμενο ανοίγει και κλείνει τα μάτια……..
104.Αναστεναγμός και χτύπημα…….
105.Αναστεναγμός και παλαμάκια……..

3.6 Συνολική διάρκεια του μιμητικού επεισοδίου

1. Εναλλαγή σειράς……..
2. Σύμπτωση δράσης……
3. Πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης……

3.7 Τύπος μιμητικού επεισοδίου

1. Απλή εναλλαγή σειράς: Μ – Β…., Β – Μ….., Γ – Β….., Β – Γ…..
2. Πολλαπλή εναλλαγή σειράς:……
3. Απλή σύμπτωση δράσης ΜΒ…..,ΒΜ……,ΓΒ……,ΒΓ……
4. Πολλαπλή σύμπτωση δράσης……..
5. Πολλαπλές εναλλαγές σειράς με πολλαπλές συμπτώσεις δράσης:…….

3.8 Αριθμοί εναλλαγών σειράς

1. Απλή εναλλαγή……..
2. Δύο εναλλαγές……
3. Τρεις εναλλαγές……..
4.Τέσσερις εναλλαγές……
5. Πέντε εναλλαγές……
6. Έξι εναλλαγές……
7. Εφτά εναλλαγές……
8. Οχτώ εναλλαγές…….
9. Εννέα εναλλαγές…….
10. Δέκα εναλλαγές…….

3.9 Διάρκειες στις εναλλαγές σειράς του μιμητικού επεισοδίου																	
	Μ 1	**Π**	**μ**	**Π**	**Μ 2**	**Π**	**μ**	**Π**	**Μ 3**	**Π**	**μ**	**Π**	**Μ 4**	**Π**	**μ**	**Π**	**Μ 5**
1.Απλή σειρά																	
2.Δύο σειρές																	
3.Τρεις σειρές																	
4.Τέσσερις σειρές																	
5.Πέντε σειρές																	
6.Εξι σειρές																	
7.Επτά σειρές																	
8.Οχτώ σειρές																	
9.Εννέα σειρές																	
0.Δέκα σειρές																	

Μ=μοντέλο, Π=παύση, μ=μιμητής

3.10 Συχνότητες στις εναλλαγές σειράς του μιμητικού επεισοδίου															
	Μ 1	**μ**	**Μ 2**	**Μ**	**Μ 3**	**Μ**	**Μ 4**	**μ**	**Μ 5**	**μ**	**Μ 6**	**μ**	**Μ 7**	**μ**	**Μ 8**
1.Απλή σειρά															
2.Δύο σειρές															
3.Τρεις σειρές															
4.Τέσσερις σειρές															
5.Πέντε σειρές															
6.Εξι σειρές															
7.Επτά σειρές															
8.Οχτώ σειρές															
9.Εννέα σειρές															
10.Δέκα σειρές															

Μ=μοντέλο, μ=μιμητής

Βιβλιογραφία

Abravanel, E., Levan-Goldschmidt, E., Stevenson, M. B. (1976). Action imitation: the early phase of infancy. *Child Develoment*, 47, 1032-1044.

Ainsworth, M. D. S. (1963). The development of infant-mother interaction among the Uganda. In B. M. Foss (Ed.), *Determinants of infant behavior* (pp. 67-104). NY: Willey.

Ainsworth, M. D. S. (1967). *Infancy in Uganda: Infant care and the growth of love*. Baltimore: Johns Hopkins University Press..

Ainsworth, M. D. S. & Wittig, B. A. (1969). Attachment and the exploratory behaviour of one-year-olds in a strange situation. In B. M. Foss (Ed.), *Determinants of infant behavior*, Vol. 4, (pp. 113-136). London: Methuen.

Αναγνωστοπούλου, Δ. (1994). «Η ΓΛΩΣΣΑ ΜΟΥ» της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Στο Δ. Ζ. Λαμπρινή-Νινέττα (Επιμ. Εκδ.), *Οικογένεια και Οικογενειακή Πολιτική σ΄ένα Μεταβαλλόμενο Κόσμο*, (σ. 101-111). Αθήνα:Επτάλοφος.

Αναγνωστοπούλου, Δ. (1996). Κοινωνικές αναπαραστάσεις για την Τρίτη Ηλικία στα βιβλία «Η Γλώσσα μου» της Δημοτικής Εκπαίδευσης. Στους Β. Κοτζαμάνη, Λ. Μαράτου–Αλιπράντη, Α. Τεπέρογλου & Μ. Τζωρτζοπούλου (Έπιμ. Έκδ.), *Γήρανση και Κοινωνία* (σ. 151-165). Αθήνα: ΕΚΚΕ.

Anisfeld, M. (1996). Only Tongue Protrusion Modeling is Matched by Neonates. *Development Review*, 16, 149-161.

Αξελός, Κ. (1974). *Ο Ηράκλειτος και η φιλοσοφία*. Αθήνα: Εξάντας.

Apple, D. (1956). The Social Structure of Grandparenthood. *American Anthropologist*, 58, 656-663.

Βάμβουκας, Μ. (1988*). Εισαγωγή στην Ψυχοπαιδαγωγική Έρευνα και Μεθοδολογία*. Αθήνα:Γρηγόρης.

Bandura, A. (1969). *Principles of behavior modification.* N. Y: Holt, Rinehart & Winston.

Bandura, A. (1971). Analysis of modeling processes. In A. Bandura (Ed), *Psychological modeling: Conflict*ing *theories.* Chicago :Adline-Atherton.

Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. N. J: Prentice-Hall.

Bard, A. K.& Russell, L. C. (1999). Evolutionary foundations of imitation: social cognitive and developmental aspects of imitative process in non-human primates. In . J. Nadel and G. Butterworth (Eds.), *Imitation in Infancy* (pp.89-124). Cambridge: Cambridge University Press.

Βασδέκης, Β., Κοκκινάκη, Θ. & Κουγιουμουτζάκης, Γ. (1996). *Τρόποι σύγχρονης μικροανάλυσης και στατιστικής ανάλυσης συμπεριφορών στην αναπτυσσόμενη δυάδα γονέα-βρέφους*. 5ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας, Πάτρα, 23-26 Μαΐου.

Battistelli, P., & Farneti, A. (1991). Grandchildren' s Images of their Grandparents: A Psychodynamic Perspective. In K. P. Smith (Ed.) *The Psychology of Grandparenthood, An International Perspective* (pp. 143-156). London: Routledge.

Bever, G. T. (1982). Regression in the service of development. In G. T. Bever (Ed.), *Regressions in mental development: Bacic phenomena and theories* (pp.153-190). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Boi La Barre, M., Jessner, L., Ussery, L. (1960). The Significance of Grandmothers in the Psychopathology of Children. *American Journal of Orthopsychiatry*, Vol. xxx, 175-185.

Βοσνιάδου, Σ. (1994). *Κείμενα Εξελικτικής Ψυχολογίας. Σκέψη*. Αθήνα: Gutenberg.

Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss,* Vol. 1: *Attachment*. NY: Basic Books.

Bowlby, J. (1973). *Attachment and Loss,* Vol. 2: *Separation*. NY: Basic Books.

Braten, S. (1998). Intersubjective Communication and understanding: Development and perturbation. In S. Braten (Ed.), *Intersubjective Communication and Emotion in Early* Ontogeny (pp. 372-382). Cambridge: Cambridge University Press.

Brazelton, T. B. & Young, C. C. (1964). An example of imitative behavior in a nine-week-old infant. In J. Am. Acad. *Child Psychiatry*, 3, 53-67.

Bretherton, I. (1987). New perspectives on attachment relations: Security, communication and internal working models. In J. Osofsky (Ed), *Handbook of Infant Development* (pp. 1061-1100). NY: Wiley.

Bretherton, I. (1990). Open communication and internal working models: Their role in attachment relations. In R. Thompson (Ed.), *Socioemotional development.* Lincoln: University of Nebraska Press.

Bretherton, I. (1991). Pouring new wine into old bottles: The social self as internal working model. In M. R. Gunnar & L. A. Sroufe (Eds), *Self, progress and development*, 23, (pp. 1-41). Hillsdale, NJ: Erblaum.

Bretherton, I. (1995). Η Καταγωγή της Θεωρίας της Προσκόλλησης: John Bowlby και Mary Ainsworth. Στον Γ. Κουγιουμουτζάκη (Επ. Έκδ.), *Αναπτυξιακή Ψυχολογία. Παρελθόν, Παρόν και Μέλλον* (σ. 443-490). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Bretherton, I. & Waters, E. (1985). Growing points of attachment theory and research. *Monographs of the Society of Research in Child Development*, 50 (209), 1-2.

Bruner, J. (1977) Early Social Interaction and Language Acquisition. In H.R. Schaffer (Ed.), *Studies in Mother-Infant Interaction*, (pp. 271-289). London: Academic Press.

Butterworth, G. (1999). Neonatal Imitation: existence, mechanisms and motives. In J. Nadel. & G. Butterworth (Eds.), *Imitation in Infancy* (pp.63–88). Cambridge: Cambridge University Press.

Cairns, B. R. (1995). Η διαμόρφωση μιας αναπτυξιακής επιστήμης: Η συμβολή και η πνευματική κληρονομιά του James Baldwin. Στον Γ. Κουγιουμουτζάκη (Επ. Έκδ.), *Αναπτυξιακή Ψυχολογία. Παρελθόν, Παρόν και Μέλλον* (σ. 35-57). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Campbell, V.. & Bubolz, M. (1982). Parenting by related adults. In M. J., Konstelnik & H.J. Fitzgerald (Eds.), *Patterns of supplementary parenting* (pp. 33-70). N.Y: Plenum Press.

Cherlin, A. J. and Funstenberg, F. F. (1986). *The New American Grandparent: a Place in the Family, a Life Apart*. N.Y: Basic Books.

Chodorow, N. (1978). *The reproduction of mothering*., Berkeley: University of California Press.

Clingempeel, W. G., Colyar, J. J., Brand, A. Hetheringhton, E. M. (1992). Children's Relationships with Maternal Grandparents: A Longitudinal Study of Family Structure and Pubertal Status Effects. *Child Development,* 63, 1404-1422.

Dacey, J. S. & Travers, J. F. (1999).*Human Development Across the Lifespan*. Boston: Mc Graw-Hill.

Daly, M. & Wilson, M. (1985). Child abuse and other risks of not living with both parents. *Ethology and Sociobiology*, 6, 197-210.

Damon, W. (1977/1995). *Ο κοινωνικός κόσμος το παιδιού*. Επιμέλεια: Σ. Βοσνιάδου, Αθήνα: Gutenberg.

Darwin, C. (1859/1968). *The origin of species.* N.Y.: Penguin Books.

Darwin, C. (1871/1981). *The descent of man, and selection in relation to sex*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Darwin, C. (1872/1965). *The expression of the emotions in man and animals*. Chicago: The University of Chicago Press.

De Toledo, S., Brown D. E. (1995). *Grandparents as Parents: A Survival Guide for Raising a Second Family*. N.Y.: The Guilford Press.

Deeg, J. H., Hofman, A., & van Zonneveld, R. (1990). The Role of Change in Cognitive Function in Survival of Dutch Elderly. In P. J. D. Drenth, J. A. Sergeant, R. J. Takens (Eds.), *European Perspective in Psychology* (pp. 451-467). N.Y.:Willey.

Demetriou, A., Shayer, M. & Efklidis, A. (1992). *Neo-Piagetian Theories of Cognitive Development.* London: Routledge.

Δημητρίου, Α. (1993). *Γνωστική Ανάπτυξη: Μοντέλα-μέθοδοι-εφαρμογές.* Θεσσαλονίκη: Art of Text.

Eibl-Eibesfeldt, I. (1989). *Human Ethology.* NY: Aldine de Gruyter.

Field, T. M., Woodson, R., Greenberg, R. & Cohen, D. (1982). Discrimination and imitation of facial expressions by neonates. *Science*. 218, 179-181.

Flavell, J. H. (1963). *The Developmental Psychology of Jean Piaget*. D. N.Y: Van Nostrand Co.

Florsheim, P., Tolan, P., & Gorman-Smith, D. (1998). Family Relationships, Parenting Practices, the Availability of Male Family Members and the Behavior of Inner-City Boys in Single-Mother and Two-Parent Families. *Child Development*, 69 (5), 1437-1447.

Foner, A. & Kertzer, D. (1978). Transitions over the Life Course: Lessons from Age-Set Societies. *American Journal of Sociology*, 83(5), 1081-1102.

Fontaine, R. (1984). Imitative skills between birth and six months. *Infant Behavior and Developmet*, 7, 323-333.

Freud, S. (1900/1965). *The interpretation of dreams*.. N.Y: Discuss Books.

Friedermann, M. L., & Andrews, M. (1990). Family support and child adjustment in single-parent families. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*, 13, 289-301.

Gardner, J. & Gardner, H. (1970). A note on selective imitation by a six-week -old infant. *Child Development*, 41, 1209-1213.

Gelles, R. J. (1989). Child abuse and violence in single-parent families: Parent absence and economic deprivation. *American Journal of Orthopsychiatry*, 10, 115-129.

Γεώργας, Δ. (1994). Δομή και λειτουργία της ελληνικής οικογένειας. Στο Δ. Ζ. Λαμπρινή-Νινέττα (Επιμ. Εκδ.), *Οικογένεια και Οικογενειακή Πολιτική σ΄ ένα Μεταβαλλόμενο Κόσμο*, (σ. 17-29). Αθήνα: Επτάλοφος

Γεωργούλη, Ι., Κονδύλη, Δ., Χάνδανος, Γ., Χατζηβάρναβα, Ε. (1996). Αλληλεγγύη ανάμεσα στις γενεές: Σχέσεις και αλληλοϋποστήριξη μεταξύ ηλικιωμένων και νεότερων μελών της Ελληνικής οικογένειας. Στους Β. Κοτζαμάνη, Λ. Μαράτου-Αλιμπράντη, Α. Τεπέρογλου, Μ.Τζωρτζοπούλου (Έπιμ. Έκδ.), *Γήρανση και Κοινωνία* (σ. 401-429). Αθήνα: Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου, ΕΚΚΕ.

Guillaume, P. (1971). *Imitation in Children*. Chicago: The Chicago University Press.

Gubrium, J. F. (1988). Family responsibility and caregiving in the qualitative analysis of the Alzheimer´s disease experience. *Journal of Marriage and the Family*, 50, 197-207.

Harnick, F. S. (1978). The relationship between ability level and task difficulty in producing imitation in infants. *Child Development*, 49, 209-212.

Hayes, L. A. & Watson, J. S. (1979). *Neonatal Imitation: Fact or artifact?* Paper presented at the SRCD meeting. San Francisco, March, 1979.

Heimann, M. & Schaller, J. (1985). Imitative reactions among 14-21-day-old infants. *Infant Mental Health Journal*, 6(1): 31-39.

Heimann, M. & Ullstadius, E. (1999). Neonatal imitation and imitation among children with autism and Down´s syndrome. In J. Nadel and G. Butterworth (Eds.), *Imitation in Infancy*, (pp. 235-253). Cambridge: Cambridge University Press..

Hinde, R. A. (1995). Η αναπτυξιακή Ψυχολογία στο πλαίσιο των άλλων Επιστημών της Συμπεριφοράς. . Στον Γ. Κουγιουμουτζάκη (Επ. Έκδ.), *Αναπτυξιακή Ψυχολογία. Παρελθόν, Παρόν και Μέλλον* (σ. 631-662). Ηράκλειο: ΠΕΚ.

Hoyer, W. J. Hoyer, Rybash, J. M., Roodin, P. A. (1999). *Adult Development and Aging.* Boston: McGraw-Hill..

Hurme, H. (1991). Dimensions of the Grandparent role in Finland. In P. K. Smith (Ed.), *The Psychology of Grandparenthood. An International Perspective* (pp. 19-31). London : Routledge.

Inhelder, B., & Piaget, J. (1958). The growth of logical thinking from childhood to adolescence. NY: Basic Books.

Jacobson, S. W. (1979). Matching behavior in young infant. *Child Development*, 50, 425 -430.

Jones, C. L., Tepperman, L. & Wilson, S. J. (1995). *The Futures of the Family.* NJ: Prentice Hall.

Kagan, J., Kearsley, R. B. & Zelazo, Ph. R. (1979). *Infancy: Its place in human development*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Kahana, B. & Kahana, E. (1970). Grandparenthood from the Perspective of Developing Grandchild. *Developmental Psychology, 3* (1), 98-105.

Kaitz, M., Meschulach-Sarfaty, O., Auerbach, J. & Eidelman, A. (1988). A reexamination of newborn´s ability to imitate facial expressions. *Developmental Psychology*, 24, 3-7.

Καστενμπάουμ, Ρ. (1982). *Η Τρίτη Ηλικία:* Αθήνα:Ψυχογιός

Kaye, K. & Marcus, J. (1981). Infant imitation: The sensory-motor agenda. *Developmental Psychology*: 17(3), 258-265.

Kessen, W., Levine, J. & Wendrich, K. A. (1979). The imitation of pitch in infants. *Infant Behavior and Development*, 2, 93-99.

Kinvick, H. Q. (1983). Dimensions of grandparental meaning: Deductive conceptualization and empirical derivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 1056-1068.

Koepke, J. E., Hamm, M., Legerstee, M. and Russell, M. (1983). Neonatal Imitation: Two failures to replicate. *Infant Behavior and Development,* 6, 97-102.

Kokkinaki, T. (1998). *Emotion and Imitation in Early Infant–Parent Interaction: A Longitudinal and Cross–Cultural Study*. Ph. D Thesis, University of Endinburg.

Kokkinaki, T., & Kugiumutzakis G. (2000), Basic aspects of vocal imitation in infant-parent interaction during the first six months. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 18, (3), 173-187.

Kornhaber, A. (1983). Observations on the Nature of Infant-Grandparent Relationships: A preliminary report. In G. D. Call, E. Galenson and R. L. Tyson (Eds), *Frontiers of Infant Psychiatry* (pp. 259-299). N.Y: Basic Books.

Kugiumutzakis, G. (1983). *Imitative Phenomena: A New Challenge*. M.A. Thesis, Department of Psychology, Uppsala University, Sweden.

Kugiumutzakis, G. (1985). *The Origin, Development and Function of the Early Infant Imitation*. Ph.D. Thesis, Department of Psychology, Uppsala University, Sweden.

Κουγιουμουτζάκης, Γ. (1988). Η γένεση της ανθρώπινης μίμησης. *Ψυχολογικά Θέματα*, 1(1), 5-21.

Κουγιουμουτζάκης, Γ. (1989). *Εισαγωγή στις Θεωρίες της Προσωπικότητας*. Ρέθυμνο: Πανεπιστημιακές Σημειώσεις.

Κουγιουμουτζάκης, Γ. (1992a). Πρόδρομοι της προόδου της σύγχρονης Αναπτυξιακής Ψυχολογίας. Στον Γ. Κουγιουμουτζάκη (Έπ. Έκδ.), *Πρόοδος στην Αναπτυξιακή Ψυχολογία των Πρώτων Χρόνων* (σ. 3-11). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Κουγιουμουτζάκης, Γ. (1992b). Φωνητικές μιμήσεις στην επικοινωνία μητέρας-βρέφους. Στον Γ. Κουγιουμουτζάκη (Επ. Έκδ.) *Πρόοδος στην Αναπτυξιακή Ψυχολογία των Πρώτων Χρόνων* (σ. 93-137). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Kugiumutzakis, G. (1993). Intersubjective Vocal Imitation in Early Mother-Infant Interaction. In J. Nadel and L. Camaioni (Eds), *New Perspective in Early Communication Development*, (pp 22-47). London:Routlege.

Kugiumutzakis, G. (1994). *Is early human imitation an emotional phenomenon?* Paper presented at the Symposium on Intersubjective Communication and Emotion in Ontogeny in The Norwegian Academy of Science and Letters, Oslo, 25-30, August.

Kugiumutzakis, G., (1998). Neonatal Imitation in the Inter-Subjective Companion Space. In S., Braten (Ed.), *Intersubjective Communication and Emotion in Ontogeny* (pp. 63-88). Cambridge: Cambridge University Press.

Kugiumutzakis, G. (1999). Genesis and Development of Early Infant Mimesis to Facial and Vocal Models. In J. Nadel and G. Butterworth (Eds), *Imitation in Infancy* (pp. 22-47). London: Routledge.

Κουγιουμουτζάκης, Γ. & Τσούρτου, Β. (1999). Η Ανάπτυξη των αισθήσεων του Εαυτού κατά τον Stern. *Παιδί και Έφηβος: Ψυχική Υγεία και Ψυχοπαθολογία,* 1(1), 36-65.

Leek, M., & Smith, K. P. (1991). Cooperation and Conflict in Three-Generation Families. In K. P. Smith (Ed.), *The Psychology of Grandparenthood, An International Perspective* (pp. 177-194)., London : Routledge.

Lehr, U. (1990). The Graying of Europe: A Challenge for Psychology and Psychologists. In P. J. D. Drenth, J. A. Sergeant, R. J. Takens (Eds), *European Perspectives in Psychology* (pp. 483-496).N.Y.: Willey.

Luria, A. R. & Vygotsky, L. S. (1992). *Ape, primitive man and child*. N. Y.: Harvester-Wheatsheaf.

MacFarlane, A. (1977). *The Psychology of Childbirth.* London: Fontana/Open Books.

McKenzie, B. and Over, R. (1983a). Young infants fail to imitate facial and manual gestures. *Infant Behaviour and Development*, 6, 85-95.

McKenzie, B. and Over, R. (1983b). Do Neonatal Infants Imitate? A Reply to Meltzoff and Moore. *Infant Behavior and Development*, 6, 109-111.

Μαζοκοπάκη, Κ. (σε προετοιμασία). *Η ανάπτυξη της ρυθμικής συμπεριφοράς στις μουσικές αλληλεπιδράσεις των βρεφών από το 2ο μέχρι το 10ο μήνα*. Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο.

Μαλικιώση-Λοϊζου, (1996). Διαγενεακές Σχέσεις: Πραγματικότητες και Αρχές Επικοινωνίας και Αλληλεγγύης. Στους Β. Κοτζαμάνη, Λ. Μαράτου– Αλιπράντη, Α. Τεπέρογλου & Μ. Τζωρτζοπούλου (Έπιμ. Έκδ.), *Γήρανση και Κοινωνία* (σ. 387-400). Αθήνα: ΕΚΚΕ.

Maratos, O. (1973). *The Origin and developmet of imitation in the first six months of life*. Ps. D. Thesis, University of Geneva.

Maratos, O. (1982). Trends in the Development of Imitation in Early Infancy. In T. G. Bever (Ed), *Regressions in mental development*: *Basic phenomena and theories* (pp. 81-102). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Maratos, O. (1996). Newborn and infant imitation: A case of intersubjective communication. Invited talk at the Second European Research Conference on: *The development of sensory, motor and cognitive abilities in early infancy: Antecedents of language and the symbolic function.* Barcelona, Spain, April, 1996.

Maratos, O. (1998). Neonatal and later imitation: Same order phenomena? In F. Simion and G. Butterworth (Eds.), *The development of sensory, motor and cognitive capacities in early infancy. From perception to cognition*, (pp. 145-160). London: Psychology Press.

Μαρκοδημητράκη, Μ. (σε προετοιμασία). *Το συναισθηματικό πλαίσιο και η ανάπτυξη της μίμησης σε ένα ζεύγος διζυγωτών διδύμων από το 2ο μέχρι τον 10ο μήνα.* Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο.

Martin, G. B. & Clark, R. D. (1982). Distress crying in neonates: Species and Peer Specificity. *Developmental Psychology*, 18, 1-9.

Meltzoff, A. N. & Moore, M. K. (1977). Imitation of facial and gestures by human neonates. *Science*, 198, 75-78.

Meltzoff, A. N. & Moore, M. K. (1979). Interpreting “imitative” responses in early infancy. *Sience*, 205, 217-219.

Meltzoff, A. N. & Moore, M. K. (1983). Newborn infants imitate adult facial gestures. *Child Development*, 54, 702-709.

Meltzoff, A. N. & Moore, M. K. (1988). Infant imitation after a 1-week delay: Long-term memory for novel acts and multiple stimuli. *Developmental Psychology*, 24, 359-372.

Meltzoff, A. N. & Moore, M. K., (1989). Imitation in newborn infants: exploring the range of gestures imitated and the underlying mechanisms. *Developmental Psychology*, 25 (6), 954-962.

Meltzoff, A. N. & Moore, M. K. (1992). Early Imitation Within a Functional Functional Framework: The Importance of Person Identity, Movement, and Development. *Infant Behavior and Development*, 15, 479-505.

Meltzoff, A. N. & Moore, M. K. (1998). Object representation, identity, and the paradox of early permanence: Steps toward a new framework. *Infant Behaviour and Development*, 21, 201-235.

Meltzoff, A. N. & Moore, M. K. (1999). Persons and representation: why infant imitation is important for theories of human development. In J. Nadel & G. Butterworth (Eds), *Imitation in Infancy* (pp.9-35). Cambridge: Cambridge University Press.

Miller, N. E. & Dollard, J. (1941). *Social Learning and Imitation.* New Haven:Yale University Press..

Moss, H. J. (1967). Sex, age and state as determinants of mother-infant interaction. In J. Sants & H. J. Butcher (Eds), *Developmental Psychology: Selected Readings* (pp.172-184). London: Penguin Books.

Murray, M. & Andrews, L.. (2000). *Τα βρέφη δεν είναι μωρά. Ο κοινωνικός κόσμος του βρέφους*. Επιμέλεια: Γ. Κουγιουμουτζάκης. Αθήνα:Ελληνικά Γράμματα.

Myers, B. J., Jarvis, P. A., Creasy, G. L. (1987). Infants' Behavior with their Mothers and Grandmothers. *Infant and Development*, 10, 245-259.

Nadel, J., & Butterworth, G. (1999). Intoduction: Immediate Imitation Rehabiliated at Last, In J. Nadel and G. Butterworth (Eds), *Imitation in Infancy*, (pp. 1-5). Cambridge: Cambridge University Press.

Namehow, N. R. (1984). Grandparenthood in Transition. In K. A. Mc Cluskey & H. W. Reese (Eds), In *Life Span and Developmental Psychology*, (pp. 249-299). N. Y.: Academic Press.

Neisser, U. (1993). The self perceived. In U. Neisser (Ed.), *The Perceived Self: Ecological and Interpersonal Sources of Self-Knowledge* (pp. 3-21). Cambridge: Cambridge University Press.

Πανοπούλου-Μαράτου, Ο. (1998). *Παιδί, Επιστήμη και Ψυχανάλυση. Οι διαδρομές του Jean Piaget*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Papousek, M., & Papousek, H. (1977). Mothering and the Cognitive Head Start: Psychobiological Considerations. In H. R. Schaffer (Ed.), *Studies in Mother-Infant Interaction*, (pp. 60-85). London: Academic Press.

Papousek, H. & Papousek, M. (1980). Early ont;ogeny of human social interaction. Its biological roots and social dimemsions. In M. Crenah, K. Foppa, W. Lepenies & D. Ploog (Eds*). Human Ethology:Claims and limits of a new discipline* (pp. 136-156). Cambridge: Cambridge University Press.

Papousek, M & Papousek, H. (1989). Forms and functions of vocal matching in interactions between mothers and their precanonical infants. *First Language*, 9, 137-158.

Παπαδάκη-Μιχαηλίδη Ε. (1995). *Η σιωπηλή γλώσσα των συναισθημάτων. Η μη λεκτική επικοινωνία στις διαπροσωπικές σχέσεις*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Paraskevopoulos, J. & Hunt, J. M. (1971). Object construction and imitation under differing conditions of rearing. *Journal of Genetic Psychology*: 119, 301-321.

Παρασκευόπουλος, Ι. Ν. (1985). *Εξελικτική Ψυχολογία. Η Ψυχική Ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση-Προγεννητική Περίοδος-Βρεφική Ηλικία*. Τόμος 1. Αθήνα: Παρασκευόπουλος.

Pawlby, S. (1977). Imitative Interactions. In H.R. Schaffer (Ed.), *Studies in Mother-Infant Interaction* (pp.203-224). London: Academic Press.

Pearson, J., L., Hunter , A., G., Ensminger, M., E., and Kellam, S., G. (1990). Black Grandmothers in Multigenerational Households: Diversity in Family Structure and Parenting Involvement in the Woodlawn Community. *Child Development*, 61, 434-442.

Piaget, J. (1962/1945). *Play, Dreams and Imitation in Childhood*. London: Routledge & Kegan.

Piaget, J. (1977/1936). *The Origin of intelligence in the child*. London: Penguin Books.

Piaget, J. (1980). *The Psychogenesis of knowledge and Its Epistemological Significance*. In M. Piatelli-Palmarini (Ed*.).Language and Learning. The debate between Jean Piaget and Noam Chomsky* (pp.23-34).London: Routledge & Kegan.

Piaget, J. & Inhelder, B. (1969). *The psychology of the child*. London: Routledge and Kegan.

Piatelli-Palmarini, M. (1980). *Language and Learning: The debate between Jean Piaget and Noam Chomsky*. London: Routledge & Kegan.

Piontelli, A., (1992). From Fetus to Child. *An Observational and Psychoanalytic Study* . London : Tavistock / Routledge.

Prechtl, H. R. H. (1982). Regressions and Transformations during Neurological Development. In G. T. Bever (Ed.), *Regressions in mental development: Bacic phenomena and theories* (pp.103-118). Hillsdale, NJ: Erlbaum

Radin, N., Oyserman, D., and Benn, R., (1991). Grandfathers, Teen Mothers and Children Under Two. In P. K. Smith (Ed), *The Psychology of Grandparenthood, An International Perspective* (pp. 85-99). London: Routledge.

Reissland, N. (1988). Neonatal imitation in the first hour of life: Observations in rural Nepal. *Developmental Psychology*, 24, 464-489.

Rodgon, M. M. and Kurdek, L. (1977). Vocal and gestural imitation in 8-, 14- and 20- month old children. *The Journal of Genetic Psychology*, 131: 115-123.

Ruoppila, I., (1991). The Significance of Grandparents for the Formation of Family Relations. In P. K. Smith (Ed), *The Psychology of Grandparenthood, An International Perspective* (pp. 123-139). London: Routledge.

Sagi, A. & Hoffman, M. L. (1976). Empathic distress in the newborn. *Developmental Psychology*. 12, 175-176.

Segal, H. (1979). *Klein*. London: Fontana.

Σεμιτέκολου, Μ.Ε. (σε προετοιμασία). *Η ανάπτυξη των παιχνιωδών επεισοδίων σε δυαδικές και τριαδικές αλληλεπιδράσεις των βρεφών με τους γονείς τους από τον 7ο μέχρι το 12ο μήνα*. Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο.

Sibulkin, A. E. & Urgiris, I. C. (1978). Imitation by preschoolers in a problem solving situation. *Journal of Genetic Psychology*, 132, 267-275.

Sigel, I.E., Brodinsky, D.E & Golinkof, R.M. (1981). *New Directions in Piagetian Theory and Practice*. NJ.:Erlbaum.

Skinner, B. F. (1953). *Science and human behavior.* N. Y: MacMillan Co.

Skinner, B. F. (1969). *Contingencies of Reinforcement: A theoretical analysis*. N.J: Prentice-Hall.

Smith, K., P., (1991). Introduction: The Study of Grandparenthood. In P. K. Smith (Ed), *The Psychology of Grandparenthood An International Perspective* (pp. 1-16). London: Routledge.

Spieker, J., S., & Bensley, L. (1994). Roles of Living Arangements and Grandmother Social Support in Adolescent Mothering and Infant Attachment. *Developmental Psychology*. 30(1), 102-111.

Staples, R., and Warden Smith, J. (1954). Attitudes of Grandmothers and Mothers Toward Child Rearing Practices. *Child Development*, 25(2), 91-97.

Stern, D., (1984). Affect Attunement. In J. Call, E. Galenson and R. Tyson (Eds), *Frontiers of Infants Psychiatry* (pp. 3-12). N.Y.:Basic Books..

Stern, D. (1985). *The Interpersonal World of the Infant: A view from Psychoanalysis and Developmental Psychology.* NY: Basic Books.

Sticker, J., E., (1991). The Importance of Grandparenthood During the Life Cycle in Germany. In P. K. Smith (Ed), *The Psychology of Grandparenthood An International Perspective* (pp. 32-49). London: Routledge.

Thompson, R., A., Tinsley, B., R., Scalora, M., J., Parke, R., D. (1989). Grandparents' Visitation Rights, Legalizing the Ties That Bind. *American Psychologist,* 44(9), 1217-1222.

Tinsley, J., Parke, R. (1987). Grandparents as interactive and social support agents for families with young infants. *Aging and Human Development,* 25(4), 259-277.

Tomlin, M. A., Passman, H.,R. (1989). Grandmothers´ Responsibility in Raising Two-Year Olds Facilitates Their Grandchildren´s Adaptive Behavior: A Preliminary Intrafamilial Investigation of Mothers´ and Maternal Grandmothers´ Effects. *Psychology and Aging*, 4(1), 119-121.

Trevarthen, C., (1977). Descriptive Analysis of Infant Communicative Behavior. In H. R. Schaffer (Ed.), *Mother-Infant Interaction*, (pp. 227-269). London: Academic Press.

Trevarthen, C., (1979). Instincts for Human Understanding and for Cultural Cooperation: Their Development in Infancy. In M. von Cranach, K. Foppa, W. Lepenies, & D. Ploog (Eds), *Human Ethology* (pp. 530-571). Cambridge: Cambridge University Press.

Trevarthen, C. (1982). The Primary Motives for Cooperative Undrestanding. In G. Butterworth and P. Light (Eds.), *Social Cognition: Studies of the Development of Understanding* (pp. 77-109). Brighton: Harvester Press.

Trevarthen, C. (1983). Interpersonal abilities of infants as generators for transmission of language and culture. In A. Oliverio and M. Zappella (Eds.) *The Behavior of Human Infants* (145-176). NY: Plenum.

Trevarthen, C. (1986). Development of intersubjective motor control in infants. In M.G. Wade & H.T.A. Whiting (Eds). *Motor Development in Children. Aspects of Coordination and Control* (pp. 209-262). Dordrecht:Martinus Nijhot.

Trevarthen, C. (1993). The self born in intersubjectiity: An infant communicating. In U. Neisser (Ed.), *The Perceived Self: Ecological and Interpersonal Knowledge of the Self* (pp.121-173). Cambridge: Cambridge University Press.

Trevarthen, C. (1998). The Concept and Foundations of Infant Intersubjectivity. In S., Braten (Ed.), *Intersubjectivity Communication and Emotion in Early Ontogeny*, (pp. 15-46). Cambridge: Cambridge University Press.

Trevarthen, C., Kokkinaki, T., and Fiamenghi, G. (1999). What Infants' Imitations Communicate: with Mothers, with Fathers and with Peers. In J., Nadel and G., Butterworth (Eds), *Imitation in Infancy* (pp. 127-185). Cambridge: Cambridge University Press.

Τσούρτου, Β. (1998). *Πειραματική Μελέτη της Ανάπτυξης του Οπτικο-ακουστικού συντονισμού κατά τη βρεφική ηλικία*. Διδακτορική Διατριβή. Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Ψυχολογίας.

Tyskowa, M., (1991). The Role of Grandparents in the Development of Grandchildren as Perceived by Adolescents and Young Adults in Poland. In P. K. Smith (Ed.), *The Psychology of Grandparenthood An International Perspective* (pp. 50–67). London: Routledge.

Urgiris, I. C. (1972). Patterns of vocal and gestural imitation in infants. In F. J. Monks, W. W. Hartup & J. de Wit (Eds), *Determinants of behavioral development* (pp.461-471). NY: Academic Press.

Urgiris, I. C. (1981). Two functions of imitation during infancy. *International Journal of Behavioural Development*, 4, 1-12.

Urgiris, I. C. (1999).Imitation as activity: Its developmental aspects. In J. Nadel and G. Butterworth (Eds.), *Imitation in Infancy* (pp.186-206). Cambridge: Cambridge University Press.

Valentine, C. W. (1930). The Psychology of Imitation with Special Refernce to Early Childhood. *Educational Psychology*, XXI(1), 105-132.

Vermulst, A., A., de Brock, A., J., L..& van Zutphen, R., A., H., (1991). Transmission of Parenting Across Generations. In P. K. Smith (Ed.), *The Psychology of Grandparenthood An International Perspective* (pp. 100-122). London: Routledge.

Vinter, A. (1986). The role of movement in eliciting early imitations. *Child Development*, 57,66-71.

Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.* NY: Harvard University Press.

Vygotsky, L. S. (1962). *Thought and Language*. In J. Bruner (Ed.). Cambridge, Mass.: The M.I.T. Press.

Vygotsky, L. S. (1981). The genesis of higher mental functions. In Wertsch (Ed), *The concept of activity in Soviet Psychology*. NY:Sharp.

Wahl, H-R., (1990). Psychological Correlates of Dependence and Independence in Daily Living Tasks in Old Age: Elderly Versus Staff. In P. J. D. Drenth, J.A. Sergeant & R. J. Takens (Eds). *European Perspectives in Psychology* (pp. 469-481). NY:Willey.

Waxler, C. Z. & Yarrow, M. R. (1975). An observational study of maternal models. *Develpmental Psychology*, 11(4), 485-494.

Webster, L., D. (1999). Woven by the Grandmothers. *American Anthropologist*, 100(4), 999–1013.

Werner, E., E., (1991). Grandparent-grandchild relationships amongst US ethnic groups. In P. K. Smith (Ed.), *The Psychology of Grandparenthood An International Perspective* (pp. 68-81). London: Routledge.

Wertsch, J. V. & Tulviste, P. (1995). Ο L. S. Vygotsky και η Σύγχρονη Αναπτυξιακή Ψυχολογία. Στον Γ. Κουγιουμουτζάκη (Επ. Έκδ.), *Αναπτυξιακή Ψυχολογία. Παρελθόν, Παρόν και Μέλλον* (σ. 357-384). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Whitten, A. (1977). Assessing the effects of perinatal events on the success of the mother-infant relationship. In H. R. Schaffer (Ed.), *Studies in mother-infant interaction* (pp.403-425). London: Academic Press.

Wilson, M., N. (1984). Mothers' and Grandmothers' Perceptions of Parental Behavior in Three-Generational Black Families. *Child Development*, 55, 1333-1339.

Zazzo, R. (1957). Le probleme de l´ imitatiom chez le nouveau-ne. *Enfance*, 10, 135-142.

Zelazo, P. R. (1982). The Year-Old Infant: A Period of Major Cognitive Change in Infancy. In G. T. Bever *Regressions in mental development: Bacic phenomena and theories* (pp.47-80). Hillsdale, NJ: Erlbaum.